

ประวัติศาสตร์ กรุงศรีอยุธยา

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บุปผา ทิพย์สภาพกุล

ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บุปผา ทิพย์สภาพกุล

ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ผู้แต่ง	ผศ.บุปผา ทิพย์สภาพกุล	
บรรณาธิการ	อาจารย์ณฤทธิ์ ประจงแต่ง	ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม
กองบรรณาธิการ	รศ.พีระพงษ์ กุลพิศาล อาจารย์สุวัฒน์ บุศย์เมือง อาจารย์วรวิทย์ คำพลีก ผศ. ว่าที่ ร.ต.ดร.สุริยะ หาญพิชัย อาจารย์ ดร.วิเนส จันทะวงษ์ศรี นางสาวสมดา วินิจำทร	ผู้ทรงคุณวุฒิสถาบันศิลปะและวัฒนธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิสถาบันศิลปะและวัฒนธรรม ผู้ทรงคุณวุฒิสถาบันศิลปะและวัฒนธรรม รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม หัวหน้าสำนักงานผู้อำนวยการ
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	นางสาวชุตินา อิมนิรันต์ นางสาวณัฐธวัชรัตน์ ดอกไม้งาม นายสุชาติ อ่อนสันทัด	เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป นักวิชาการศึกษา ผู้ปฏิบัติงานบริหาร
พิมพ์ครั้งที่ 1	สิงหาคม 2566	
จำนวน	200 เล่ม	
ISBN	978-974-283-039-7	
จัดพิมพ์และเผยแพร่โดย	สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี 321 ถนนนารายณ์มหาราช ตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมืองลพบุรี จังหวัดลพบุรี 15000 โทรศัพท์ 0 3641 3096 www.culture.tru.ac.th	
ภาพปกวาดโดย	อาจารย์ณฤทธิ์ ประจงแต่ง ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม (เทคนิคสีอะครีลิกบนผ้าใบ)	
พิมพ์ที่	บริษัท พี.เอ.ลีฟวิ่ง จำกัด 4 ซอยสิรินธร 7 แขวงบางบำหรุ เขตบางพลัด กรุงเทพฯ 10700 โทรศัพท์ 0 2881 9890	

คำปรารภ

สำนักศิลปะวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี ขออนุญาตจัดพิมพ์เอกสารเล่มนี้ เพื่อการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ผลงานวิชาการแก่ท้องถิ่น ดิฉันมีความยินดีและเต็มใจขอขอบคุณ ในความเจตนาดี ของบุคลากรสำนักศิลปะวัฒนธรรมทุกท่าน หวังว่าเอกสารเล่มนี้จะช่วยให้ผู้คนสนใจประวัติศาสตร์ไทยมากยิ่งขึ้น

ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเล่มนี้ เป็นภาพรวมของเหตุการณ์ สมัยนี้ ยังมีเอกสารที่เกี่ยวข้องพิมพ์เผยแพร่ในลำดับถัด ๆ มาอีกหลายเล่มให้ผู้สนใจได้ศึกษาเพิ่มเติมได้อีกมาก เอกสารใหม่ ๆ มีการสืบค้นข้อมูลที่น่าสนใจ หลากหลายที่มาของข้อมูล ผู้เขียนเชื่อว่าประวัติศาสตร์ต้องเกิดจากการสืบค้นข้อมูล อย่างสมบูรณ์ บริบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ ประวัติศาสตร์มิใช่การฟังแล้วเชื่อได้โดยทันที ต้องศึกษาเอกสารและหลักฐาน ทุกประเภทจนหมดข้อสงสัยแล้วจึงนำเสนอโดยเคารพแหล่งข้อมูล ประวัติศาสตร์มิใช่การบิดเบือนข้อมูลเพื่อเอาไป ใช้ประโยชน์ ประวัติศาสตร์มิใช่นวนิยาย ประวัติศาสตร์จึงมิใช่เรื่องฉาบฉวย ประวัติศาสตร์ต้องเกิดจากเจตนาบริสุทธิ์ มาตั้งแต่ต้น

ผู้เขียนหวังว่าเอกสารเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่แวดวงวิชาการที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บุปผา ทิพย์สถาพกุล

คำนำ

หนังสือ ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเล่มนี้ ถูกรวบรวมโดยผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุปผา ทิพย์สภาพสกุล ซึ่งมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนผลงานทางวิชาการ การศึกษา ค้นคว้า และวิจัย เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการต่อสังคม ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุปผา ทิพย์สภาพกุล ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลพร้อมเรียบเรียงเนื้อหา รองศาสตราจารย์หวน พิณรุพันธ์ ที่เป็นผู้ประสานงานจึงทำให้ หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี และขอขอบคุณผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ แก่ผู้สนใจทุกท่าน

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

สารบัญ

	หน้า
คำปรารภ	ข
คำนำ	ค
บทนำ	พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา 1
บทที่ 1	สภาพทางการเมือง 7
1. การเมืองภายในเมื่อขึ้นครองราชสมบัติ	7
2. การเมืองที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ	8
3. การเมืองตอนปลายรัชกาล	11
4. สรุปและวิเคราะห์	13
บทที่ 2	การบริหารการปกครอง 14
1. การปกครองส่วนกลาง 14	
1.1 การปกครองราชธานีที่กรุงศรีอยุธยา 14	
1.2 การบริหารการปกครองเมื่อเสด็จไปราชการสงคราม และเมื่อประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรี 19	
2. การปกครองหัวเมือง 20	
3. สรุปและวิเคราะห์ 25	
บทที่ 3	การทหารและการป้องกันประเทศ 26
1. การจัดระบบทหาร 26	
2. ทหารอาสาช่วยราชการ 29	
3. สงครามและการป้องกันประเทศ 33	
3.1 กฎภายในราชอาณาจักร 33	
3.2 สงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน 35	
4. สรุปและวิเคราะห์ 36	
บทที่ 4	สัมพันธภาพกับต่างชาติ 38
1. ความสัมพันธ์กับต่างชาติ 38	
2. วิเทโศบายเกี่ยวกับการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ 46	
3. การปกครองชาวต่างชาติในราชอาณาจักร 49	
4. ผลการดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติ 51	
5. สรุปและวิเคราะห์ 54	

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 เศรษฐกิจและรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน	55
1. การผลิตและการประกอบอาชีพ	55
2. การค้าขาย	57
3. การจัดเก็บภาษีอากร	61
4. รายรับและรายจ่ายของแผ่นดิน	63
5. สรุปและวิเคราะห์	66
บทที่ 6 สภาพสังคม	68
1. ระบบสังคม (ระบบไพร่)	68
2. ชีวิตความเป็นอยู่	70
3. สถานะของสตรีและบุคลิกภาพของคนไทย	73
4. ศาสนาและความเชื่อ	74
5. ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติในราชอาณาจักร	76
6. สรุปและวิเคราะห์	79
บทที่ 7 กระบวนการยุติธรรม	81
1. กระบวนการยุติธรรมและการศาล	81
2. กฎหมายที่ประกาศใช้ใหม่	85
3. ศาลเกี่ยวกับชาวต่างชาติ	86
4. สรุปและวิเคราะห์	88
บทที่ 8 การศึกษา กวี – วรรณกรรม และศิลปกรรม	89
1. การศึกษา	89
2. กวีและวรรณกรรม	90
3. ศิลปกรรม	92
4. สรุปและวิเคราะห์	95
บทสรุป	97
อ้างอิง	100
บรรณานุกรม	124

บทนำ

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. 1893 ตลอดระยะเวลา 417 ปีแห่งราชธานีแห่งนี้ มีพระมหากษัตริย์ปกครองติดต่อกันมาถึง 34 พระองค์ ผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ถึง 5 ราชวงศ์ คือราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ ราชวงศ์สุโขทัย ราชวงศ์ปราสาททอง และราชวงศ์บ้านพลูหลวง¹ สามารถกล่าวสรุปถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาตลอด 417 ปี ได้ดังต่อไปนี้

กรุงศรีอยุธยายุคต้น เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนาราชธานีแห่งนี้ขึ้นใน พ.ศ. 1893 ถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาที่ 2 ใน พ.ศ. 1991 คือ อยู่ในระยะที่กรุงศรีอยุธยาประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็วในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของราชอาณาจักรและขยายอิทธิพลออกไปสู่อาณาจักรอิสระอื่น ๆ ด้วย² จนกลายเป็นรัฐรวมศูนย์อำนาจ (Centralized Stage) ของอาณาจักรไทยสืบต่อมา

ความสำเร็จในการสถาปนาราชอาณาจักรที่มั่นคงขึ้นในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและมีพัฒนาการที่สูงขึ้นเป็นแบบศักดินาที่รวมศูนย์อำนาจได้อย่างแท้จริง ทั้งภายในราชธานีและหัวเมืองนั้น ก็ด้วยการนำระบบความเชื่อในเรื่อง “สมมุติเทพ”³ จากเขมรเข้ามาใช้เพื่อสถาปนาให้พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่แท้จริงโดยอยู่ในฐานะเป็นเทพเจ้า⁴ มีการสร้างกฎระเบียบต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับฐานะและความยิ่งใหญ่ของพระองค์ สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาจึงมีลักษณะเฉพาะที่มีแบบแผนแน่นอนที่จะช่วยให้การปกครองแบบศักดินารวมอำนาจดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมกันนี้ได้กำหนดตำแหน่งหน้าที่ราชการ บรรดาศักดิ์ชั้นบ้างแล้ว แม้จะยังไม่เป็นระบบที่ชัดเจนนัก จนกระทั่งมีการปรับปรุงครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 1997 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ⁵

ตลอดระยะเวลา 98 ปีของกรุงศรีอยุธยายุคต้น แม้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจล้นพ้นตามความเชื่อแบบสมมุติเทพ แต่ก็ถูกท้าทายพระราชอำนาจด้วยการช่วงชิงราชสมบัติ ผลัดเปลี่ยนกันระหว่างราชวงศ์อู่ทองกับราชวงศ์สุพรรณภูมิ ซึ่งทั้งสองราชวงศ์นี้ก็มีความสัมพันธ์กันอยู่ในระบบเครือญาติ ดังนั้นการช่วงชิงอำนาจจึงเป็นการเปลี่ยนพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ ไม่มีการฆ่าฟันขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือขุนนางชั้นปกครองกันอย่างมากมาย พระมหากษัตริย์องค์ใหม่ทรงควบคุมพระราชอำนาจไว้ได้ก็ด้วยการควบคุมราชธานีคือกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จแล้ว แล้วแสวงหาการยอมรับทางการทูตจากประเทศจีนซึ่งเป็นราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในดินแดนแถบนี้ให้ได้⁶ แต่ปัญหาที่ติดตามมาจากการช่วงชิงอำนาจทางการเมืองหลายครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาต้นก็คือ ความแตกแยกกันเองระหว่างชนชั้นปกครองด้วยปัญหาการสืบราชสมบัติดังกล่าว

ในด้านการปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงตั้งขุนนางขึ้นบริหารราชการในราชธานี 4 ตำแหน่ง เรียกว่า “จตุสดมภ์” ให้ควบคุมหน่วยงานหลักคือ กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง และกรมนา⁷ ส่วนในหัวเมืองทรงจัดแบ่งหัวเมืองออกเป็นชั้น ๆ คือ เมืองลูกหลวงหรือเมืองป้อมปราการ หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งเจ้านายหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไปปกครองตามความเหมาะสม ยกเว้นแต่เพียงหัวเมืองประเทศราชจะโปรดเกล้าฯ ให้เชื้อสายเจ้าเมืองเดิมปกครองกันเอง แต่ต้องส่งบรรณาการตามกำหนด เพื่อป้องกันการกระด้างกระเดื่อง

ส่วนการควบคุมกำลังคนในสมัยกรุงศรีอยุธยายุคต้น แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนนัก แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่าคงจะจัดระเบียบแบบทหารเหมือนอย่างกรุงสุโขทัย และชุมชนบ้านเมืองเดิมในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาไม่ว่าจะเป็นอู่ทอง-นครปฐม-คูบัวในยุคทราวดีหรือสุพรรณบุรี ลพบุรี อโยธยาร่วมเคียงสมัยกับกรุงศรีอยุธยา⁸ ทั้งนี้

จะต้องยกเลิก “เขตแดนความคิด” ในเรื่องกำเนิดของอาณาจักรอยุธยา ว่ามีกำเนิดที่ปี พ.ศ. 1893 โดยพื้นที่พื้นใด⁹ เพราะกำเนิดของอาณาจักรแห่งนี้ย่อมมีพัฒนาการมาจากชุมชนบ้านเมืองเดิมในลุ่มน้ำแถบภาคกลางแห่งใดแห่งหนึ่งที่ยังหาข้อยุติไม่ได้

พลเมืองของกรุงศรีอยุธยาทุกคนที่เป็นชายฉกรรจ์ถือว่าเป็นทหารของชาติ ต้องช่วยกันป้องกันบ้านเมือง พระเจ้าแผ่นดินทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพ ข้าราชการก็เป็นมูลนายที่ปกครองไพร่พลไปตามลำดับชั้น¹⁰ ในยามบ้านเมืองสงบก็ยินยอมให้ไพร่พลไปทำมาหากินได้ แต่ในยามเกิดศึกสงครามจะต้องเกณฑ์เข้ามาช่วยรบ ถ้าเกณฑ์เมืองไหน เจ้าเมือง กรมการเมืองและราษฎรที่เป็นไพร่พลก็จะรวมกันเป็นกองทัพยกมาสมทบกับทัพของราชธานี หรือออกรบตามลำพังตามแต่พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระบรมราชโองการ¹¹

ส่วนสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของกรุงศรีอยุธยายุคต้น ก็เป็นสังคมเกษตรกรรมที่อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแหล่งเพาะปลูกและจับสัตว์น้ำ ประกอบกับกรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ใกล้ทะเลและสามารถควบคุมปากแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสักและแม่น้ำลพบุรีไว้ได้¹² ทำให้กรุงศรีอยุธยามีความรุ่งเรืองทางการค้า ทำหน้าที่เป็นตลาดการค้าทั้งการค้าภายในกับอาณาจักรที่อยู่ลึกเข้าไป เช่น สุโขทัย ล้านนา และทำการค้ากับต่างประเทศด้วย โดยมีพ่อค้าชาวต่างชาติไม่ว่าจะเป็น พ่อค้าจีน พ่อค้าญี่ปุ่น หรือพ่อค้าแขก เดินทางเข้ามาติดต่อทำการค้าขาย พร้อมกันนี้พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาก็แต่งสำเภาออกไปทำการค้ากับต่างประเทศด้วยตนเองบ้าง ซึ่งการค้าของหลวงในระยะนี้จะเป็นการค้าในระบบบรรณาการทั้งหมด ประเทศคู่ค้าที่สำคัญคงจะเป็นประเทศจีน¹³ ซึ่งฝ่ายกรุงศรีอยุธยามีความปรารถนาการยอมรับทางการทูตจากประเทศจีนเป็นเรื่องสำคัญ ส่วนผลประโยชน์ในเชิงการค้าน่าจะเป็นเรื่องรองลงไป

สรุปได้ว่ากรุงศรีอยุธยายุคต้น สามารถสถาปนาความเป็นปึกแผ่นของราชอาณาจักรขึ้น ณ ที่ตั้งอันเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมต่อการควบคุมอำนาจทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจเหนืออาณาจักรอื่น ๆ ในดินแดนของชนเผ่าไทย พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยายุคต้นสามารถควบคุมไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้สวามิภักดิ์ต่อพระองค์ได้ด้วยความเชื่อในเรื่อง “สมมุติเทพ” ความสำเร็จในการสถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในยุคต้น ทำให้กรุงศรีอยุธยามีความเป็นปึกแผ่นและเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว สามารถขยายอำนาจทางการเมืองออกไปปกครองอาณาจักรไทยอื่น ๆ ได้สำเร็จในลำดับต่อมา กรุงศรีอยุธยาจึงมีฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจมาแล้วตั้งแต่ยุคต้น

กรุงศรีอยุธยายุคกลาง เริ่มตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. 1991 ถึงการถอดพระอาทิตย์วงศ์ออกจากราชสมบัติ โดยออกญาโกลาโหมสุริยวงศ์ (ภายหลังคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ใน พ.ศ. 2172¹⁴ รวมระยะเวลาของกรุงศรีอยุธยายุคกลาง 181 ปี ตลอดระยะเวลาอันยาวนานดังกล่าว มีพระมหากษัตริย์ปกครองถึง 17 พระองค์ มีการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ระหว่างราชวงศ์สุพรรณภูมิและราชวงศ์สุโขทัย เหตุการณ์สำคัญ คือ การปฏิรูประบบการปกครองครั้งใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. 1997 และการสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เริ่มขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช เมื่อ พ.ศ. 2081 และได้กลายเป็นเรื่องราวยืดเยื้อกันต่อมาอีกช้านานจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ยุคต้น

การปฏิรูประบบการปกครองครั้งใหญ่ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใน พ.ศ. 1997 นับเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดระเบียบการปกครองและระเบียบสังคมของกรุงศรีอยุธยาให้มีแบบแผนชัดเจนและแน่นอน เพราะก่อนหน้านี้ระบบการปกครองและระบบสังคมของกรุงศรีอยุธยาในยุคต้น เป็นการลอกเลียนแบบมาจากอาณาจักรสุโขทัยเสียเป็นส่วนใหญ่ และมีการรับเอาระบบการปกครองของอินเดียที่ผ่านมาจากเขมร¹⁵ มาใช้อีกในบางส่วน

แบบแผนการปกครองที่สำคัญคือ การกำหนด “ศักดิ์นา” ของราษฎรทุกคนเพื่อกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบของบุคคลขั้นในสังคมที่พึงมีต่อรัฐ¹⁶ การกำหนดศักดิ์นามีผลอย่างสมบูรณ์ต่อการควบคุมกำลังคนในราชอาณาจักร ศักดินาเป็นทั้งการจัดระเบียบการปกครองและระเบียบทางสังคมในขณะเดียวกัน การกำหนดศักดิ์นา

จึงมีผลต่อการเป็นอาณาจักร “รวมศูนย์อำนาจ”¹⁷ ของกรุงศรีอยุธยาที่ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะส่วนกลางกำหนดให้ไพร่ทุกคนต้องขึ้นสังกัดมูลนายที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “ระบบไพร่”

การกำหนดศักดินาที่ชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็โดยทรงตรากฎหมายขึ้นใน พ.ศ. 1997 ที่เรียกว่า “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” และ “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง”¹⁸ ซึ่งตามกฎหมาย 2 ฉบับนี้เป็นความพยายามที่จะจัดระเบียบทางการปกครองและสังคม คือควบคุมกำลังคนไว้ด้วย “ศักดินา” ที่ชัดเจนนั่นเอง นอกจากนี้ยังจะพบความพยายามอีกอย่างหนึ่งที่จะแยกงานฝ่ายทหารและพลเรือนออกจากกัน โดยการโอนงานฝ่ายทหารให้มาอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมุทหกลาโหม และงานฝ่ายพลเรือนมาอยู่ใต้บังคับบัญชาของสมุหนายก¹⁹

การกำหนดศักดินาไว้โดยชัดเจนตามกฎหมายดังกล่าว ทำให้อาณาจักรกรุงศรีอยุธยามีความเป็นปึกแผ่นมากยิ่งขึ้น พร้อมกันนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังทรงปรับปรุงรูปแบบการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ โดยการจัดความสำคัญของเมืองเป็นเมืองเอก โท ตริ และจัตวา โดยให้หัวเมืองใหญ่ที่เป็นเมืองเอก ปกครองดูแลเมืองโท เมืองตริที่เป็นเมืองบริวาร ในทำนองเมืองลูกหลวง-หลานหลวง²⁰ ส่วนหัวเมืองชั้นจัตวาจะเป็นเมืองบริวารของราชธานี คือกรุงศรีอยุธยา สำหรับหัวเมืองประเทศราชยังใช้รูปแบบการปกครองเช่นเดิมของกรุงศรีอยุธยายุคต้น การปรับปรุงรูปแบบการปกครองหัวเมืองครั้งนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยาสามารถควบคุมหัวเมืองได้สะดวกยิ่งขึ้น เพราะจะควบคุมโดยตรงไปยังเมืองเอก ซึ่งในขณะนั้นน่าจะมีเพียง 2 เมืองเท่านั้น คือเมืองพิษณุโลกที่จะควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือไว้ทั้งหมด²¹ กับเมืองนครศรีธรรมราชที่จะคอยควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ไว้ทั้งหมดเช่นเดียวกัน การปกครองดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง คือราชธานีกรุงศรีอยุธยามากยิ่งขึ้นกว่าเดิม²² ด้วยเหตุนี้ แม้กรุงศรีอยุธยาจะมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลมากขึ้นเพียงใดก็ตาม ระบบการปกครองที่ปฏิรูปใหม่นี้ก็น่าจะมีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ไว้ได้ พร้อมกันนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังทรงย้ายที่ประทับไปอยู่ในเมืองพิษณุโลกนับแต่ พ.ศ. 2006 เป็นต้นมาเป็นเวลาถึง 25 ปี²³ ส่วนที่กรุงศรีอยุธยาโปรดให้พระบรมราชา ราชโอรสปกครองในฐานะเมืองลูกหลวง ทั้งนี้ย่อมทำให้การควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรสุโขทัยมีความมั่นคงปลอดภัยมากยิ่งขึ้นด้วย

ด้วยแบบแผนการปกครองที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ครั้งนี้มีผลให้การควบคุมกำลังคนทุกระดับตั้งแต่เจ้านาย ขุนนาง ไปจนถึงไพร่ทาส ตลอดจนหัวเมืองต่าง ๆ ต้องขึ้นตรงอย่างเป็นทางการต่อองค์พระประมุขคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อันจะเป็นการลดปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยายุคต้น ที่ใช้ระบบเครือญาติและความไว้เนื้อเชื่อใจกันเป็นหลักในการปกครอง²⁴ และได้ก่อให้เกิดการช่วงชิงราชสมบัติกันเองระหว่างเครือญาติแบบแผนการปกครองที่ปรับปรุงขึ้นนี้จึงมีลักษณะเป็นระบบราชการที่มี “ขุนนาง” หรือ “มูลนาย” เป็นกลไกหลักในการปกครอง ทำให้โครงสร้างการปกครองมีลักษณะเป็นแบบกระชับขึ้น (Tightly Structured) พระมหากษัตริย์มีอำนาจบังคับบัญชาได้อย่างทั่วถึงมากกว่าเดิม²⁵ ที่เคยใช้ระบบกระจายอำนาจปกครองให้แก่เจ้านายและขุนนางไปยังหัวเมือง²⁶ รูปแบบการปกครองใหม่ดังกล่าวนี้ได้ยึดถือเป็นแบบแผนเพื่อจัดการปกครองสืบต่อมาจนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงปรับปรุงใหม่ใน พ.ศ. 2435²⁷ ซึ่งกินเวลายาวนานถึง 438 ปี

สงครามกับพม่าเป็นปัญหาทางการปกครองอย่างหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในยุคกลาง สงครามกับพม่าเกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช ใน พ.ศ. 2081²⁸ ด้วยเรื่องเมืองเชียงกรานซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองของมอญ แต่มอญได้มาสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา พม่ายกทัพมาตีเมืองนี้ แต่ฝ่ายไทยป้องกันเมืองนี้เอาไว้ได้ แต่อย่างไรก็ดีพม่าก็ได้มอญเป็นเมืองขึ้น ซึ่งมีผลให้พรมแดนของพม่าและราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาติดต่อกัน และเป็นเหตุให้เกิดข้อพิพาทกันขึ้นจนถึงขั้นทำสงครามต่อกันเรื่อยมา²⁹ เพราะทั้งพม่าและกรุงศรีอยุธยาต่างก็ต้องการขยายอาณาจักรไปครอบครองเมืองมอญ ที่น่าจะเป็นแหล่งโภคทรัพย์ที่อุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะของป่านานาชนิด

ผลของสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าถึง 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2112 และ พ.ศ. 2310 การสงครามดังกล่าวทำให้เกิดวีรบุรุษสงครามที่กล้าหาญและออกรบเพื่อปกป้องรักษาแผ่นดินเอาไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง อาทิ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระมหาจักรพรรดิ รวมทั้งมีวีรสตรีคือ สมเด็จพระสุริโยทัย ที่แต่งพระองค์เป็นชายตามเสด็จพระมหาจักรพรรดิออกรบกับพม่าเมื่อ พ.ศ. 2091³⁰ อีกด้วย

กรุงศรีอยุธยายุคกลางมีหลักฐานปรากฏว่า มีชาวต่างชาติที่เป็นชาวยุโรปหรือชาวตะวันตก เดินทางเข้ามาติดต่อบ้างแล้ว โดยใน พ.ศ. 2054 ทูตโปรตุเกสคนแรกคือ คูอาร์เต แฟร์นันเดซ (Duarte Fernandez) เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 พ.ศ. 2059 ก็มีการทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าต่อกันเป็นฉบับแรก พ.ศ. 2141 สเปนเข้ามาติดต่อในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2147 ฮอลันดาเข้ามาในรัชสมัยเดียวกัน ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถทรงส่งคณะทูตไทยชุดแรกเดินทางไปยังประเทศฮอลันดา และมีอังกฤษกับเดนมาร์กเข้ามาในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมอีกด้วย³¹

จุดประสงค์ของฝ่ายชาวตะวันตกก็เป็นเชิงการค้า และแสวงโชคด้วยการเข้ารับราชการกับราชสำนัก ซึ่งฝ่ายกรุงศรีอยุธยาที่ต้องการบุคคลเหล่านี้ไว้ช่วยกองทัพ เพื่อใช้อาวุธปืนชนิดใหม่ ๆ ที่หาซื้อได้จากพ่อค้าชาวยุโรปนั่นเอง

กรุงศรีอยุธยายุคปลาย เริ่มในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2172 ถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 แก่พม่าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พ.ศ. 2310³² ซึ่งมีราชวงศ์ปราสาททองและราชวงศ์บ้านพลูหลวงปกครองอยู่เป็นระยะเวลา 138 ปี

เรื่องราวทางการเมืองที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาตอนปลายคือ การเปิดประเทศเพื่อการติดต่อกับต่างชาติอย่างกว้างขวาง และเรื่องการเมืองราชบัลลังก์ในราชสำนักอย่างรุนแรงกว่าครั้งใด ๆ ของกรุงศรีอยุธยา อันเป็นเหตุให้บ้านเมืองอ่อนแอและต้องเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในที่สุดเมื่อ พ.ศ. 2310 อันนับเป็นการสูญเสียอาณาจักรอันยิ่งใหญ่และมีอายุยาวนานมาถึง 417 ปี

เรื่องราวการเปิดประเทศเพื่อติดต่อกับชาวต่างชาติที่เป็นชาวยุโรปหรือชาวตะวันตก มีมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยายุคกลางแล้ว แต่ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททองและรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้มีชาวยุโรปเดินทางเข้ามาติดต่ออย่างกว้างขวาง ชาวฮอลันดาเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับราชสำนักสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อ พ.ศ. 2175³³ เพื่อเปิดตลาดทางการค้าและขอตั้งสถานการค้า ซึ่งสามารถดำเนินการจัดตั้งขึ้นที่กรุงศรีอยุธยาในปีรุ่งขึ้น³⁴ นอกจากนี้ชาวโปรตุเกสก็เข้ามาสู่ระบบราชการในราชสำนักสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นอันมาก พระราโชบายในการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวยุโรปในรัชกาลนี้ต้องการผลประโยชน์ที่นอกเหนือจากเชิงธุรกิจทำการค้า แต่เพียงอย่างเดียว ราชสำนักยังต้องการให้ชาวยุโรปเข้ามาสู่ระบบราชการเพื่อการควบคุมขุนนางฝ่ายปกครองของไทย และใช้อำนาจจากนโยบายเรือปืนของชาวยุโรปเพื่อปราบปรามหัวเมืองที่กระด้างกระเดื่องอีกด้วย เช่น หัวเมืองปัตตานีที่ก่อการกบฏในปี พ.ศ. 2177³⁵ เป็นต้น รายงานของเจเรเมียส ฟอนฟลิต (วันวลิต) พ่อค้าผู้ช่วยผู้จัดการคลังสินค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงพระเจ้าปราสาททองโปรดปรานชาวต่างชาติเพื่อดึงดูดคนต่างชาติเข้าหาพระองค์ก็โดยการผ่อนคลายนโยบายหลายอย่างของพวกเขา³⁶ ส่วนโยส เขาเต็น พ่อค้าผู้จัดการคลังสินค้าฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า ชาวโปรตุเกสที่อยู่ในเมืองไทยได้ก้าวหน้าในตำแหน่งราชการไปได้สูง³⁷ ดังนั้นชาวต่างชาติจึงหลั่งไหลเข้ามาเป็นอันมากตั้งแต่ในรัชกาลนี้เป็นต้นมา

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ชาวต่างชาติที่เป็นชาวยุโรปน่าจะหลั่งไหลเข้ามามากที่สุด โดยเข้ามาสู่ระบบราชการ เข้ามาดำเนินธุรกิจทางการค้าขาย เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ และยังมีกองทหารฝรั่งเศสเข้ามาอีกหลายร้อยคนด้วย นอกจากนี้ชาวเอเชียด้วยกันก็เข้ามาติดต่อทำการค้าและเข้าสู่ระบบราชการอีกเป็นอันมากเช่นเดียวกัน เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระราโชบายเปิดประเทศอย่างกว้างขวาง ด้วยทรงหวังที่จะดึงเอาผลประโยชน์จากการเปิดประตูต้อนรับชาวต่างชาติ คือเปิดตลาดการค้าให้กรุงศรีอยุธยามีฐานะเป็นศูนย์กลางทางการค้าในภูมิภาคนี้

อย่างแท้จริง และดึงเอาชาวต่างชาติเข้าสู่ระบบราชการไว้เป็นฐานอำนาจให้แก่พระองค์เอง อีกทั้งยังใช้ชาวต่างชาติปราบปรามหัวเมืองที่ก่อการกบฏได้อีกด้วย ซึ่งเป็นนโยบายที่สืบต่อมาจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั่นเอง

บันทึกของชาวสเปนได้กล่าวถึงความคึกคักของกรุงศรีอยุธยาในเชิงการค้า เพราะมีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อมากมายในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ความว่า

“...การพาณิชย์นาวีได้ผลกำไรมากที่สุดและเต็มไปด้วยสีสันมากที่สุด ทั้งนี้เห็นเป็นประจักษ์พยานได้จากเรือนานาชาติ เรือใหญ่และเรือจากเมืองจีน มาเก๊า มะละกา ปาเตย์ (Patay ปัตตาเวีย) ชาว และบอร์เนียว ที่แล่นขึ้นลง คดเคี้ยวเข้าออกตามลำธารอันแวดล้อมพระนคร ผ้าฝ้ายในปริมาณมาก ไม้สวาด เงิน ตะกั่ว และหนังกวางล้วนเป็นสินค้าจากสยามที่แลกเปลี่ยนและขาย หรือใช้แลกกับสินค้าอื่น ๆ”³⁸

ส่วนหลักฐานของฝรั่งเศสกล่าวว่า

“...เนื่องจากอาณาจักรสยามมั่งคั่งด้วยทรัพยากรที่ธรรมชาติมอบให้ จึงดึงดูดพ่อค้าต่างชาติให้เข้ามาจับการค้าถึงความมั่งคั่งนี้ได้ ในบรรดาประเทศตะวันออกทั้งหมดมีบางประเทศเท่านั้นที่มีชนเผ่าต่าง ๆ อยู่รวมกันมากมายเท่ากับในสยามที่นี่มีภาษาพูดมากกว่า 20 ภาษา”³⁹

ความรุ่งเรืองของการค้าและการติดต่อกับชาวต่างชาติ ดำเนินไปถึงขั้นจัดส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างชาติในทวีปยุโรปอย่างกว้างขวาง และต่างประเทศก็จัดคณะทูตมาตอบแทนกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก จนถือกันว่าเป็นยุคที่สุดยอดของนโยบายทางการทูตของสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ แล้ว เรื่องราวของการเปิดประเทศเพื่อการติดต่อกับชาวต่างชาติได้ซบเซาลง เพราะการจลาจลในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีผลกระทบต่อชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา

ส่วนปัญหาการชิงราชบัลลังก์ที่เกิดขึ้นหลายครั้งและมีความรุนแรงมากนั้นก็นับเป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สายชล วรรณรัตน์ กล่าวไว้ว่า

“...ชนชั้นนำในปลายอยุธยาไม่สามารถจัดระเบียบและควบคุมสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ ความขัดแย้งจึงปรากฏชัดทั้งภายในชนชั้นมูลนาย และระหว่างชนชั้นมูลนายกับชนชั้นไพร่เพราะต่างก็ไม่ยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นในระบบศักดินาแบบเดิม ทำให้สังคมในปลายอยุธยามีความปั่นป่วนวุ่นวายอย่างมาก”⁴⁰

เหตุที่กล่าวดังนั้นก็เพราะการขยายตัวของการค้าอย่างสูงในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำให้ความต้องการสินค้าและแรงงานจากไพร่สูงขึ้นมาก ประกอบกับเจ้านายได้รับการฟุ่มเฟือยมากขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา เป็นต้นมา⁴¹ เพื่อต้านอิทธิพลของขุนนางฝ่ายปกครอง เจ้านายเริ่มมีไพร่ในสังกัดเป็นจำนวนมาก และยังดำเนินธุรกิจการค้าจนมั่งคั่ง และเริ่มต้นที่จะท้าทายพระราชอำนาจกับพระมหากษัตริย์ได้อีกวาระหนึ่งกรรมของเจ้านายที่ใหญ่ที่สุดและท้าทายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มากที่สุดคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า ศักดิ์ของราชบัลลังก์ระหว่างวังหน้าและวังหลวงครั้งที่รุนแรงที่สุดเกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าท้ายสระประสูติพระชนกใน พ.ศ. 2275 เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทร์พิทักษ์ พระราชโอรสองค์ใหญ่เสด็จออกผนวชเสีย เจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร์พระอนุชาซึ่งเป็น

ฝ่ายวังหลวงได้ปะทะกับกองทัพวังหน้า ซึ่งมีเจ้าฟ้าพรผู้เป็นอนุชาของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระต่างฝ่ายต่างมีกำลังไพร่ในสังกัดไว้สู้รบฝ่ายละมาก ๆ ประกอบกับฝ่ายวังหน้าได้ปล่อยนักโทษออกมาช่วยรบอีกถึง 700 คน⁴² การสงครามกลางเมืองจึงดำเนินไปอย่างรุนแรงและเป็นการสงครามที่คนไทยต้องฆ่าฟันกันเอง เพราะสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงแก้แค้นฝ่ายตรงข้ามอย่างรุนแรงมาก⁴³ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้กรุงศรีอยุธยาอ่อนแอลง ประกอบกับเมื่อถูกข้าศึกตีด้วยการสงครามที่พม่าบุกเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและปิดล้อมไว้เป็นเวลายาวนาน กรุงศรีอยุธยาจึงเสียแก่พม่าในที่สุดและนับเป็นการสิ้นสุดอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อีกอาณาจักรหนึ่งของชนเผ่าไทยที่มีอายุยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย

สรุปได้ว่าตลอดระยะเวลาอันยาวนานของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้สั่งสมความเจริญก้าวหน้าที่แสดงถึงวัฒนธรรมของมนุษยชาติที่เป็นของชนเผ่าไทยไว้เป็นอันมาก ทั้งวัฒนธรรมทางการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้ วัฒนธรรมดังกล่าวได้กลายมาเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของผู้คนในยุคต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ปัญหาการสืบค้นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาให้มีความสมบูรณ์ก็ยังคงเป็นสิ่งที่ท้าทายต่อการประวัติศาสตร์อยู่เป็นอันมาก

เพราะประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยามีพัฒนาการที่ยาวนานมาก ข้อยุติหรือความลงตัวของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์จึงยังเป็นปัญหาที่วงการประวัติศาสตร์จะต้องช่วยกัน “ศึกษา ค้นคว้าและวิจัย” เพื่อให้ได้ภาพทางประวัติศาสตร์ที่มีความสมบูรณ์ที่สุด อันจะอำนวยประโยชน์ต่อความก้าวหน้าทางวิชาการของแวดวงประวัติศาสตร์ แต่ทั้งนี้ก็มีใช้ความปรารถนาสุดขยดของความพยายามที่จะสืบค้นร่องรอยของวัฒนธรรมของชนเผ่าไทยในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เพราะการศึกษาด้วยวัตถุประสงค์เพียงเท่านั้นคงจะไม่อำนวยประโยชน์ใด ๆ ต่อความก้าวหน้าในชีวิตมนุษยชาติ หรือความก้าวหน้าของชาติบ้านเมือง เพราะเป็นการศึกษาเรื่องที่ตายไปแล้วหรือจบสิ้นไปแล้ว ดังนั้นการศึกษาร่องรอยทางประวัติศาสตร์น่าจะได้นำถึง “ประวัติศาสตร์จะให้บทเรียน” อย่างไรแก่มนุษย์ในปัจจุบัน หรือให้บทเรียนแก่สังคมอย่างไร และการศึกษาประวัติศาสตร์น่าจะคำนึงถึงการสร้าง “เสถียรภาพของชนชาติไทย” ที่มีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกันมาเป็นเวลาช้านานอีกด้วย

สำหรับความคิดของผู้เขียนเองที่ได้ใช้ความพยายามสืบค้นเรื่องราวช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา คือรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ระหว่าง พ.ศ. 2199 - พ.ศ. 2231 นั้น ก็โดยหวังว่าจะสร้างความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองลพบุรีในรัชกาลนี้ให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อผู้คนมีความเข้าใจแล้วก็น่าจะเห็นถึงคุณค่าของมรดกทางประวัติศาสตร์ จะได้ช่วยกันอนุรักษ์มรดกของชาติเหล่านั้นให้คงอยู่คู่กับสังคมไทยสืบต่อไป เพราะมรดกเหล่านั้นบรรพบุรุษของชนชาติไทยได้สร้างขึ้นมาด้วยสติปัญญา หยาดเหงื่อแรงงานและความยากลำบาก พวกเราในชั้นนี้ก็ควรจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้เป็นเครื่องเตือนใจ ชื่นชมและภาคภูมิใจร่วมกัน

บทที่ 1

สภาพทางการเมือง

1. การเมืองภายในเมื่อขึ้นครองราชสมบัติ
2. การเมืองที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ
3. การเมืองตอนปลายรัชกาล
4. สรุปและวิเคราะห์

1. การเมืองภายในเมื่อขึ้นครองราชสมบัติ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2199 พระชนมายุเพียง 24 พรรษาเศษเท่านั้น¹ ต่อจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ผู้เป็นพระเจ้าอา ซึ่งครองราชย์ได้เพียง 2 เดือนกับ 20 วัน โดยก่อนหน้านั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงร่วมมือกับสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาชิงราชบัลลังก์มาจากเจ้าฟ้าไชย โอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ที่ทรงครองราชย์ในระยะเวลานั้น ๆ เพียง 7 เดือน

ศึกชิงราชบัลลังก์ที่เกิดขึ้นถึงสองครั้งในระยะเวลากระชั้นชิดกันเช่นนี้ นอกจากจะมีการฆ่าฟันกันล้มตายเป็นจำนวนมากแล้ว ขุนนางข้าราชการที่มีใจฝักใฝ่ด้วยฝ่ายแพ้ ยังถูกจับตัวมาประหารเสียมากต่อมาก

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ขึ้นครองราชสมบัติได้ 2 เดือน พระอนุชาต่างพระชนนีของพระองค์ คือ พระไตรภูวนาทิตยวงศ์กับพระองค์ทอง ก็คิดการเป็นกบฏอีก แต่ยังไม่ได้ลงมือ โดยฝ่ายกบฏเตรียมใช้กลวิธีทำรัฐประหารในราชสำนักเพื่อโค่นล้มสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระราชพงศาวดารกล่าวว่า หลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ทรงสืบสวนแผนการของฝ่ายกบฏได้พร้อมมูลจนแน่พระทัยแล้ว ก็โปรดให้จับกุมพระไตรภูวนาทิตยวงศ์และพระองค์ทองสำเร็จโทษเสียในท้องพระโรงนั่นเอง² โดยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงอาศัยกองกำลังของชาวต่างชาติที่มีความชำนาญการและคล่องตัวกว่า สามารถหักล้างฝ่ายกบฏลงได้โดยไม่ยากเย็นนัก³

กบฏครั้งนี้มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่ซึ่งควบคุมไพร่จำนวนมากเข้าร่วมก่อการด้วย เช่น ออกญาพลเทพ ออกญากลาโหม ออกญาสุโขทัย* ออกญาพัทลุง ออกพระศรีภริปริชา ฯลฯ รวมทั้งไพร่พลในสังกัดเดิมประมาณ 3,000 คน และที่ได้รับพระราชทานอกราวพันเศษร่วมก่อการ สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ประหารชีวิตผู้ร่วมก่อการคนสำคัญ ๆ ส่วนบริวารโปรดพระราชทานชีวิตไว้⁴ ความล้มเหลวของกบฏครั้งนี้ทำให้ขุนนางระดับสูงถูกกวาดล้าง หรืออย่างน้อยก็ต้องสูญเสียอำนาจไปเกือบทั้งหมด ขณะเดียวกันบรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์บางส่วนก็ถูกกวาดล้างและถูกกันออกไปจากเวทีการเมืองด้วยเช่นเดียวกัน

อาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จขึ้นครองราชย์ท่ามกลางสภาวะการณ์ทางการเมืองที่ยุ่งยากสับสน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการสืบราชสมบัติที่มีดัชนีของความถี่สูงมากสมเด็จพระนารายณ์ฯ เองก็ทรงมีสิทธิคลุมเครือในราชบัลลังก์อยู่มากเช่นกัน และปัญหาเรื่องสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์เหนือราชบัลลังก์นี้ เป็นสิ่งที่ขุนนางอาจใช้เป็นประโยชน์ในการจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้⁵ ซึ่งกลุ่มขุนนางขณะนั้นมีทั้งขุนนางไทยและต่างชาติ ขุนนางไทยมักจะเป็นฝ่ายปกครองที่แบ่งออกเป็น 2 พวก คือขุนนางรุ่นเก่าที่รับราชการมาตั้งแต่รัชกาลก่อน และขุนนางรุ่นหนุ่มที่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์มาแต่ทรงพระเยาว์ ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยทั้ง 2 กลุ่มมีส่วนสนับสนุนการปราบดาภิเษก

ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มาก่อน ถึงแม้ขุนนางส่วนใหญ่จะทรงแต่งตั้งจากคนที่โปรดปรานใกล้ชิดก็ตาม แต่ถึงกระนั้น พระองค์จะไม่ทรงไว้วางพระทัยผู้ใดโดยไม่ทรงระมัดระวัง⁶ แต่ในเมื่อยังมีความจำเป็นต้องพึ่งขุนนางฝ่ายปกครอง ในการบริหารราชการแผ่นดิน จึงทรงระมัดระวังที่จะไม่ให้ขุนนางเหล่านั้นได้กุมอำนาจไว้ในมือมากเกินไป และถ้าทำได้ ก็อาจปล่อยตำแหน่งบางตำแหน่งให้ว่างลงเสีย เช่น ตำแหน่งสมุหนายก พระองค์ไม่ทรงแต่งตั้งบุคคลใดขึ้นดำรงตำแหน่ง เป็นเวลานาน บางครั้งพระองค์ก็โปรดให้ขุนนางที่ทรงไว้วางพระทัย ซึ่งมีตำแหน่งอื่นอยู่ก่อนแล้วมารับราชการแทน ตำแหน่งที่ว่างอีกตำแหน่งหนึ่ง เช่น โปรดให้ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพยกไปทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2205⁷ แทนตำแหน่งสมุหกลาโหม หรือเมื่อออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เสียชีวิตลงเมื่อ พ.ศ. 2226 ก็โปรดให้ออกญาพระเสด็จมาเป็นผู้รักษาราชการตำแหน่งพระคลังอีกตำแหน่งหนึ่ง ภายหลังโปรดให้พระคลังได้สิทธิปกครอง มณฑลชายทะเลตั้งแต่เพชรบุรีไปจรดเขตประเทศเขมร ซึ่งมีผลให้อำนาจของสมุหกลาโหมลดลงมาก จนไม่ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารกล่าวถึงตำแหน่งนี้อีกเลยในตอนปลายรัชกาล

การแต่งตั้งขุนนางฝ่ายปกครองไปกินตำแหน่งต่างไปจากอำนาจหน้าที่ในทำนองการรั้งตำแหน่งนี้เป็นการลดจำนวนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ลงไปด้วย พร้อมกับช่วยตัดทอนอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองที่สามารถควบคุมไพร่ไว้ในมือมาก ๆ ลงเสียอีกด้วย⁸ เพราะเหตุการณ์กบฏของพระไทรภูวนาทิตยวงศ์และพระองค์ทอง ได้แสดงให้เห็นปรากฏไว้ในพงศาวดารอย่างชัดเจนว่า มีขุนนางฝ่ายปกครองที่คุมไพร่จำนวนมากได้มีส่วนร่วมหรือรู้เห็นในระดับใดระดับหนึ่งทั้งสิ้น นอกจากนี้การรั้งตำแหน่งยังเป็นการสร้างความไม่มั่นคงในฐานะหรือตำแหน่งนั้น ๆ ลงไปในตัว เพราะจะเป็นการยากที่จะใช้ตำแหน่ง “รักษาราชการ” หรือ “รั้งตำแหน่ง” มาสร้างฐานอำนาจได้

การกล่าวเช่นนี้อาจจะมองไปได้ว่าไม่คำนึงถึงประสิทธิภาพของการปฏิบัติราชการ เป็นการคำนึงถึงเรื่อง “การเมือง” มากเกินไป แต่ก็ต้องยอมรับความจริงประการหนึ่งว่าในรัชกาลนี้มีความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์สูงมาก ซึ่งคณะทูตเซอวาเลีย เดอ โชมองต์ของประเทศฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2228 ยังกล่าวถึงราชอาณาจักรสยามขณะนั้นว่า พระราชอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีอยู่สูงมาก และมักจะจัดงานพระราชพิธีที่ใหญ่โตอยู่เป็นประจำ⁹ ดังนั้นการควบคุมอำนาจทางการเมืองของขุนนางจะดำเนินไปอย่างเข้มงวดตลอดรัชกาล ส่วนบรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์ โดยเฉพาะพระอนุชานั้น ถูกควบคุมจนเหมือนกับถูกกักกันทีเดียว เพราะบทเรียนจากกบฏของพระไทรภูวนาทิตยวงศ์และพระองค์ทอง เป็นการพยายามอีกครั้งหนึ่งของขุนนางฝ่ายปกครองที่ร่วมมือกับเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ซึ่งเพิ่มควมมีอำนาจมากขึ้นในปลายแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ได้อาศัยจุดอ่อนของปัญหาการสืบราชสมบัติแย่งชิงความเป็นใหญ่กัน ล้มล้างต่อต้านพระมหากษัตริย์ที่พวกตนไม่อาจควบคุมได้

ความมีพระราชอำนาจที่เข้มแข็งของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงสามารถขึ้นมามีอำนาจในท่ามกลางเหตุการณ์ทางการเมืองที่ยู่ยากลำบากดังกล่าว ย่อมแสดงถึงความมั่นคงแห่งสถานภาพของพระองค์ โดยไม่ต้องพะวงกับการรวมตัวของบรรดาเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่อีกต่อไป ขุนนางที่คุมตำแหน่งสำคัญๆ ล้วนแต่เป็นคนใกล้ชิดที่พระองค์สามารถควบคุมได้ทั้งสิ้น

2. การเมืองที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ

หลักฐานร่วมสมัยไม่ว่าจะเป็นบันทึกของฝรั่งเศส เปอร์เซีย หรือฮอลันดา กล่าวสอดคล้องกับพงศาวดารว่า สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้อาศัยขุนนางต่างชาติและประชาคมต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาเป็นกำลังสำคัญในการยึดอำนาจ¹⁰ โดยกองกำลังที่สำคัญจะเป็นพวกแขกมัวร์ ที่อาศัยพิธีแห่งศาสนา เป็นการรวมพลบุกเข้าพระราชวังจับกุมสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาไว้ได้¹¹ และเมื่อได้ราชสมบัติแล้วความจำเป็นต้องใช้ขุนนางต่างชาติมาช่วยเหลือราชการก็ยังมีอยู่มาก ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์และช่วยเหลือกิจการค้าของหลวง ในแง่ของขุนนางต่างชาติก็หวังพึ่งสมเด็จพระ

พระนารายณ์ฯ เพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ทางการค้าของตน อาจเป็นไปได้ว่าภายใต้กษัตริย์ที่อ่อนแออย่างสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ขุนนางต่างชาติได้สูญเสียผลประโยชน์ไปให้ขุนนางฝ่ายปกครองเก่าอย่างมาก โดยในช่วงเวลา 2 เดือนเศษของรัชกาลสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ขุนนางฝ่ายปกครองเก่าได้รับพื้นสถานะและผลประโยชน์ของตนกลับคืนมาอย่างรวดเร็วหลังจากที่ได้สูญเสียไปเป็นอันมากในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ความเคลื่อนไหวของสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงได้รับการสนับสนุนจากขุนนางและประชามติต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาอย่างเข้มแข็ง¹²

ชาวต่างชาติที่มีส่วนสนับสนุนการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่วนหนึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางผู้ที่เป็นขุนนางอยู่แล้วก็ได้รับการปูนบำเหน็จความชอบให้มีตำแหน่งที่สูงขึ้น จนอาจกล่าวได้อย่างไม่เกินความเป็นจริงว่าในรัชกาลนี้มีชาวต่างชาติหลายชาติหลายภาษาเข้ามารับราชการมากกว่ายุคสมัยใดในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา เอกสารบางแห่งกล่าวว่าขุนนางในรัชกาลนี้บางคนพูดภาษาไทยไม่ได้เลย สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงอนุญาตให้พูดเป็นภาษาของตนได้¹³

กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าในภูมิภาคนี้ จึงมีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อกันมาอยู่แล้ว บางพวกก็สมัครเข้ารับราชการหรืออาสาช่วยราชการ เช่น ชาวจีนและแขกมัวร์เข้ารับราชการในกรมพระคลังเพื่อช่วยราชการด้านการค้าขายทางทะเล ชาวโปรตุเกสอาสาช่วยราชการทำสงครามกับพม่า เป็นต้น ลาลูแบร์กล่าวถึงคนต่างชาติในรัชกาลนี้ว่ามีชาวอาหรับ ชาวโปรตุเกสที่เกิดทางตะวันออก ชาวจีนและชาวมาเลย์ พวกละประมาณสามหรือสี่พันคน นอกเหนือจากนี้ยังมีชาวฝรั่งเศส ชาวฮอลันดาและอังกฤษอีกด้วย¹⁴

ขุนนางต่างชาติที่ร่วมมือกับสมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่วนมากคงจะสังกัดในกองอาสาต่าง ๆ และบุคคลชั้นหัวหน้าในประชาคมต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกแขกมัวร์ที่พระองค์ทรงคุ้นเคยเป็นอย่างดีมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์¹⁵ พระองค์ทรงมีขุนนางฝ่ายปกครองรุ่นหนุ่มที่ใกล้ชิดมาตั้งแต่เด็กเป็นแขกมัวร์หลายคน อาทิ ออกญารามเดโช ออกญาราชบังสัน¹⁶ เป็นต้น พระองค์ทรงตอบแทนความชอบของพวกแขกมัวร์ที่ช่วยเหลือให้พระองค์ได้ราชสมบัติ โดยทรงโปรดให้สร้างมัสยิดขึ้นเป็นเกียรติและทรงอนุญาตให้พวกแขกมัวร์ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสวดมนต์ได้อย่างเสรี¹⁷

ในช่วงปีแรกของการขึ้นครองราชย์ ภารกิจที่สำคัญก็ตกอยู่ในมือของพวกแขกมัวร์ “เอกอะหมัด คูมี” ยังคงเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในตำแหน่งจางวางมหาดไทย บุตรชายหัวปีชื่อ “ซิ่น” ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “ออกญาอภัยราชา” ซึ่งกินตำแหน่งสมุหนายกและเสนาบดีกรมท่า บุตรสาวของออกญาอภัยราชาชื่อ “เลื่อน” ได้ถวายตัวเป็นพระสนมของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีเชื้อสายเป็นพระองค์เจ้าหญิงองค์หนึ่งพระนามว่า “พระองค์เจ้าหญิงแสงจันทร์”¹⁸ ผู้ได้ตำแหน่งสมุหนายกต่อมาเมื่อออกญาอภัยราชาเสียชีวิตคือบุตรชายชื่อ “สมบุญ” ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “ออกญาชำนาญกิติ”

ส่วนตำแหน่งพระคลัง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่งมอบให้แก่ “อากาศ มหะหมัด อัสรบาดี” มีบรรดาศักดิ์เป็น “ออกพระศรีเนาวรัตน์” บุคคลผู้นี้ก็เป็นหลานชายของเอกอะหมัด คูมีนั่นเอง¹⁹ มีหลักฐานกล่าวไว้ว่าในบางโอกาสเขาเคยรั้งตำแหน่งสมุหนายกด้วย จึงมีผู้เรียกว่า “ออกญาจักรีแขก”²⁰ ขุนนางผู้นี้เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มากที่สุดและทรงถือว่าบุคคลผู้นี้เป็นที่ปรึกษาส่วนพระองค์ ออกพระศรีเนาวรัตน์ผู้นี้ได้ว่าจ้างชาวเปอร์เซียอพยพ 200 คนจากประเทศอินเดียมาเป็นทหารรักษาพระองค์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ²¹ และทรงโปรดเกล้าให้บุตรคนเล็กของออกญาชำนาญกิติ (สมบุญ) ชื่อ “จิตร” เป็นเจ้ากรมตำรวจหน้าอันเป็นหน่วยควบคุมทหารรักษาพระองค์ ให้มีบรรดาศักดิ์เป็น “ออกพระพรหมสุรินทร” แต่บุคคลผู้นี้เสียชีวิตเมื่ออายุได้เพียง 30 ปีเศษเท่านั้น²²

สรุปได้ว่าในต้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีคนในตระกูลเอกอะหมัด คูมี ได้เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่อยู่ถึง 3 คน ด้วยกัน และยังมีออกญาเพชรพิไชย (ใจ) บุตรชายหัวปีของออกญาชำนาญกิติ (สมบุญ) ที่หันมานับถือพุทธศาสนา ก็ปรากฏว่าได้กินตำแหน่งสมุหนายกและเป็นผู้บังคับบัญชากรมอาสาแขกมัวร์และญีปุ่นอีกด้วย²³

ครั้น พ.ศ. 2222 ออกพระศรีเนาวรัตน์ (อาภา มหะหมัด อัสรบาตี) ถึงแก่กรรม ความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ฯ และแขกมัวร์เริ่มแตกสลาย เพราะลูกหลานของพวกเขาแขกมัวร์ไม่ตั้งใจจริงในการปฏิบัติราชการ และอิทธิพลของพวกเขาแขกมัวร์เพิ่มสูงขึ้นจนกลับจะเป็นอันตรายต่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ดังนั้นอำนาจบริหารจึงเปลี่ยนมือไปจากแขกมัวร์ แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงโปรดปรานชาวต่างชาติที่เข้ามาอาสาช่วยราชการในด้านต่าง ๆ เช่น ปรากฏว่าทหารรักษาพระองค์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นชาวต่างชาติประจำอยู่หลายชาติ มีทั้งกองทหารลาว มอญ เขมร แขกมัวร์ แขกอินเดียน และจินตาด นอกจากนี้ยังมีกองอาสาที่เป็นชาวยุโรปอีกหลายชาติคือ อังกฤษ โปรตุเกส และฝรั่งเศส²⁴

การพึ่งพิงชาวต่างชาติจนนำเข้ามาสู่ระบบราชการ ได้ทำให้ระบบการบริหารราชการมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะชาวต่างชาติเหล่านี้มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในงานด้านต่าง ๆ ที่หาไม่ได้ในกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองของไทย ซึ่งโดยมากจะฝากตัวเข้าทำราชการกันตามสายสกุลหรือเครือญาติ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เรียกขุนนางต่างชาติที่มีความชำนาญการเป็นพิเศษเหล่านี้ว่า “ขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการ”²⁵

ขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการที่เข้ามามีบทบาทมากคือ พวกแขกมัวร์ตั้งได้กล่าวถึงแล้ว โดยเข้ามาทำหน้าที่ติดต่อทางด้านการค้ากับต่างประเทศ และทำหน้าที่ด้านฝ่ายปกครองในหัวเมืองคือเป็นเจ้าเมืองอยู่บ้าง ซึ่งหัวเมืองเหล่านั้นจะเป็นเมืองท่า อันได้แก่ เมืองมะริด ตะนาวศรี เพชรบุรี ปรากฏบุรี เป็นต้น ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหวาดระแวงอิทธิพลของพวกเขาแขกมัวร์ที่ก่อตัวสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ จนปรากฏเหตุการณ์ว่าใน พ.ศ. 2223 ผู้นำประชาคมเปอร์เซียได้แอบติดต่อกับพระอนุชา ทำให้ทรงหวาดระแวงว่าพวกแขกมัวร์จะยกพระอนุชาขึ้นเป็นกษัตริย์แทน²⁶

สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงเปลี่ยนพระบรมราโชบายหาฐานอำนาจของพระองค์ใหม่ที่เป็นชาติตะวันตกหรือชาวยุโรป ซึ่งชาวต่างชาติเหล่านั้นเข้ามาติดต่อกับและตั้งรกรากอยู่ในกรุงศรีอยุธยาแล้วหลายชาติ แต่ชาวยุโรปหลายชาติมีข้อจำกัดที่จะเป็นฐานอำนาจให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ว่าจะเป็นชาวอังกฤษ ชาวโปรตุเกส และชาวฮอลันดา ในที่สุดพระองค์ก็ทรงเลือกเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส โดยมีคอนสแตนติน ฟอลคอน เป็นผู้ประสานงานและเป็นผู้รอบรู้เกี่ยวกับประเทศฝรั่งเศส

ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างกรุงศรีอยุธยาและฝรั่งเศสดำเนินไปอย่างใกล้ชิดสมเด็จพระนารายณ์ฯ และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ส่งคณะทูตเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีต่อกันหลายครั้ง ที่สำคัญมากคือฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารเข้ามาด้วย นักประวัติศาสตร์หลายท่านยกย่องการทูตไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ว่าเป็นจุดสุดยอดทางการทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาทีเดียว* (รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทที่ 4)

การดำเนินนโยบายเปิดประเทศอย่างกว้างขวางในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทำให้มีชาวต่างชาติเข้าสู่ระบบราชการมากยิ่งขึ้นทุกที แม้จะมีส่วนเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ชาติบ้านเมืองเป็นอันมากก็จริง เช่น ในรัชกาลนี้ไทยสามารถเอาชนะพม่าได้ด้วยอาศัยนายทัพนายกอง ส่วนหนึ่งเป็นชาวต่างชาติ²⁷ เศรษฐกิจเฟื่องฟูกว่าเก่าก็ด้วยมีพวกแขกมัวร์ ชาวจีนและชาติอื่น ๆ มาช่วยราชการในกรมพระคลังและกรมท่า แต่อย่างไรก็ตามขุนนางฝ่ายปกครองของไทยและขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการชาวต่างชาติก็ไม่ลงรอยกัน แม้แต่ขุนนางต่างชาติด้วยกันเองก็ขัดแย้งกันอยู่เสมอ แต่ปัญหาความไม่ปรองดองกันของขุนนางฝ่ายต่าง ๆ ก็ยังไม่ปรากฏปฏิกริยาให้เห็นอย่างเด่นชัด จนกระทั่งเมื่อพระราชอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เริ่มถดถอยลงตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2226 อันเนื่องมาจากทรงพระประชวร²⁸ และปรากฏพระอาการให้เห็นได้ชัด คือทรงซูบผอมลงทีละน้อย ชาวยุโรปหลายคนที่มีโอกาสเข้าเฝ้าได้บันทึกไว้ตรงกันว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระพลานามัยไม่สมบูรณ์เลย และเห็นได้โดยง่ายว่าพระชนม์จะสั้น²⁹ ดังนั้นปัญหาความขัดแย้งกันระหว่างขุนนางฝ่ายปกครองของไทย ภายใต้การนำของออกพระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์ก็กับขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการชาวต่างชาติ นำโดย ฟอลคอน ได้เริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงประชวรหนัก เสด็จออกว่าราชการไม่ได้ ประทับอยู่แต่ในพระที่นั่งสุทธารสวรรคพระราชมังคลาภิเษก การยึดอำนาจของออกญาพระเพทราชา ก็เกิดขึ้นในวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2231 ด้วยวิธีการทำรัฐประหารแบบเก่า ๆ คือ การรัฐประหารในราชสำนัก

แต่เหตุการณ์ครั้งนี้ได้ย้ายมาอยู่ที่พระราชวังเมืองลพบุรี มิได้เกิดขึ้นในพระราชวังหลวงของกรุงศรีอยุธยาเช่นที่เคยเกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ

ดังนั้นผลสุดท้ายของพระบรมราชาไชยของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงควบคุมขุนนางฝ่ายปกครองและขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการชาวต่างชาติอย่างเข้มงวดเท่าใดก็ตาม แต่ในที่สุดรัชกาลของพระองค์และพระราชวงศ์ปราสาททองก็ต้องถูกล้มอำนาจโดยขุนนาง และเป็นขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์เป็นเพียง “ออกพระ” และ “ออกหลวง” เท่านั้น

3. การเมืองตอนปลายรัชกาล

ความขัดแย้งระหว่างขุนนางฝ่ายปกครองของไทยกับขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการชาวต่างชาติ ปรากฏเรื่องราวเกิดขึ้นหลายครั้ง และเรื่องราวเหล่านั้นก็ใหญ่โตทราบถึงพระเนตรพระกรรณของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งสิ้น แต่พระองค์มักจะทรงเชื่อถือข้างฝ่ายขุนนางต่างชาติที่มีพอลคอนเป็นแกนนำเสมอ เพราะพอลคอนสามารถสนองแนวพระราชดำรินำด้านการปกครอง การคลัง และความมั่นคงแห่งราชบัลลังก์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถึงขั้นที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พอลคอนขึ้นเป็น “ออกญาวิชาเยนทร์” ว่าที่จักรีศรีอภัยศรี สมุหนายก ในปีสุดท้ายของรัชกาล³⁰

ตามอำนาจหน้าที่ของพอลคอนว่าที่สมุหนายกนี้ จะต้องควบคุมดูแลกิจการฝ่ายพลเรือนในยามบ้านเมืองเป็นปกติ นั่นก็หมายถึงได้อำนาจควบคุมเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 ที่มีขุนนางระดับต่าง ๆ สังกัดอยู่เป็นอันมาก รวมถึงออกพระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์ซึ่งสังกัดกรมพระศขบาลก็ต้องขึ้นตรงต่อฝ่ายสมุหนายก³¹ ที่มีพอลคอนครอบครองตำแหน่งนี้อยู่

นอกจากนี้พอลคอนในตำแหน่งสมุหนายก ยังมีอำนาจควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งหมด เท่ากับเป็นการเสริมความมีวาสนาบารมีและอำนาจให้แก่เขาเพิ่มขึ้นอีก

ตามกฎหมายศักดิ์ดินที่ประกาศใช้ในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. 1997 ที่เรียกว่า “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” กำหนดให้พระบรมวงศานุวงศ์หรือเจ้านายต้องขึ้นสังกัดฝ่ายพลเรือนทั้งหมด³² นั้นย่อมแสดงถึงว่างานของเจ้านายที่เกี่ยวข้องกับระบบราชการ เช่นการควบคุมไพร่ในสังกัด ก็ตั้งอยู่ในความควบคุมดูแลของพอลคอนผู้เป็นสมุหนายกอีกเช่นเดียวกัน จึงปรากฏว่า “กรมหลวงโยธาเทพ” พระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงชิงชิงพอลคอนเป็นอย่างยิ่ง เพราะพอลคอนได้เพ็ดทูลให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงห้ามปรามพระราชธิดาไม่ให้นำการค้าขายกับต่างประเทศเป็นการส่วนพระองค์อีกต่อไป พระราชธิดากับสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงเกิดหมางพระทัยกันในช่วงปลายของรัชกาล³³

การมีอิทธิพลของพอลคอนได้สร้างความบาดหมางใจให้แก่ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยเป็นอันมากอีกด้วย และได้ขยายวงกว้างออกไปมากยิ่งขึ้นทุกที เพราะพอลคอนมักจะหาวิธีกดขี่ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยอยู่เสมอ เช่นเพ็ดทูลใส่ร้ายขุนนางฝ่ายปกครองที่อยู่ในตำแหน่งสูง ๆ เพื่อเพิ่มพูนอำนาจของตน³⁴ อีกทั้งพอลคอนได้พยายามดึงเอาประชาคมต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาและกองทหารฝรั่งเศสที่เมืองบางกอก (ฝั่งธนบุรี) และเมืองมะริดเข้ามาเป็นฝ่ายตน และวางแผนที่จะยกเอาพระปิยะ ราชบุตรบุญธรรมของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ขึ้นเสวยราชย์เป็นหุ่นเชิดให้ตนมีอำนาจได้ต่อไป ภายหลังจากการสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์ฯ แล้ว³⁵ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าการที่พอลคอนมีความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งทางราชการ ก็คงจะเป็นเรื่องของความจงรักภักดีและมีมือความสามารถส่วนตัวของเขาเป็นสำคัญด้วย

ข้างฝ่ายออกพระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์ก็พยายามดึงกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองของไทยที่สูญเสียอำนาจทั้งในด้านการควบคุมไพร่และอำนาจทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการก่อกวนอำนาจและผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ฯ และพอลคอน³⁶ รวมทั้งตั้งเอาพระสงฆ์และประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนอันเนื่องมาจาก

การดำเนินวิเทศโยบายอย่างเด็ดขาดของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในการสีกพระสงฆ์ที่หนีจากระบบไพร่ไปบวชเป็นพระ แต่ไม่รื้อพระธรรมวินัยและอ่านบาลีไม่ออก ก็จะถูกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ใช้พระบรมราชาโบายจับให้สึก โดยพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ออกหลวงสรศักดิ์เป็นแม่กองสอบบาลีพระสงฆ์ และปรากฏว่าพระสงฆ์ถูกสีกเอามาทำงานโยธา รวมถึงถูกส่งตัวไปให้พลคอนใช้สอยในกิจการของคริสต์ศาสนาด้วยเป็นอันมาก³⁷ แนวร่วมของพระสงฆ์จึงเข้าสมทบกับฝ่ายของออกพระเพทราชาเพื่อต่อต้านพลคอน

ความเหนียวยากของไพร่ในรัชกาลนี้คงจะมีมาก โดยเริ่มตั้งแต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระบรมราชาโบายทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่อครอบครองแหล่งผลิตสินค้าของป่า ก็ได้สร้างความยากลำบากให้แก่ไพร่พลเมืองอย่างแสนสาหัสมาแล้ว เพราะสงครามในรัชกาลนี้เป็นสงครามใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงครามกับพม่าดำเนินไปถึงขั้นส่งกองทัพบุกเข้าไปพิชิตพม่าถึงใจกลางแผ่นดินพม่าเช่นเดียวกับสงครามครั้งรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นทีเดียว เมื่อบ้านเมืองปลอดภัยจากการศึกสงครามลงบ้าง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงหันมาสู่กิจการล่าช้างป่าที่เมืองลพบุรี ซึ่งก็สร้างภาระและความยากลำบากให้แก่ไพร่จำนวนมากที่ต้องตรากตรำเพื่อวังช้างอยู่เป็นประจำ³⁸

ความต้องการแรงงานไพร่ในรัชกาลนี้มีอยู่ตลอดเวลา ทั้งเพื่อการทำสงคราม การวังช้างเพื่อจับส่งเป็นสินค้าออก นอกจากนี้ยังต้องการแรงงานไพร่เพื่อการก่อสร้างพระราชวังแห่งใหม่ที่เมืองลพบุรีที่เป็นงานใหญ่โตมโหฬารมาก ต้องเกณฑ์แรงงานไพร่และพัสดุในการก่อสร้างอย่างมหาศาล³⁹ การสร้างป้อมและสถานที่อื่น ๆ เป็นอันมาก สมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องทรงควบคุมแรงงานไพร่อย่างรัดกุม ภาพความเด็ดขาดของพระบรมราชาโบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่จะจัดการกับไพร่ซึ่งคิดหลบหลีกการทำงานให้หลวงอย่างจริงจังจึงปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ โดยเฉพาะพวกไพร่ที่อาศัยพระศาสนาเป็นเครื่องบังหน้า ผลของพระบรมราชาโบายดังกล่าวได้ทำให้คณะสงฆ์แสดงความเป็นศัตรูต่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ อย่างเปิดเผย⁴⁰ ฝ่ายคณะสงฆ์เห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นศัตรูต่อคณะสงฆ์และพุทธศาสนา ถึงกับปลุกระดมยุ้งไพร่ให้ก่อการจลาจลร่วมกับออกพระเพทราชา⁴¹ ดังนั้นออกพระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์จึงมีกำลังของขุนนางฝ่ายปกครองของไทยที่สูญเสียอำนาจเป็นพันธมิตรพวกหนึ่งกับคณะสงฆ์และไพร่ที่เดือดร้อนจากพระบรมราชาโบายที่เด็ดขาดในการควบคุมและเกณฑ์แรงงานไพร่อีกพวกหนึ่ง

การช่วงชิงอำนาจระหว่างกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองไทยภายใต้การนำของออกพระเพทราชากับออกหลวงสรศักดิ์กับขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการชาวต่างชาติโดยพลคอนมีขึ้นที่เมืองลพบุรีโดยกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองไทยลงมือปฏิบัติการยึดตีพระเจ้าเหาซึ่งเป็นที่ทำการของศาลาลูกขุนในพระราชวังเมืองลพบุรี⁴² เป็นกองบัญชาการภายหลังจากออกพระเพทราชาได้รับมอบอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ฝ่ายออกพระเพทราชาได้ทำการปราบปรามฝ่ายพลคอนอย่างรุนแรง พลคอนถูกจับตัวไปประหารชีวิต รวมทั้งดำเนินการจับกุมสำเร็จโทษเจ้าฟ้าอภัยทศและเจ้าฟ้าน้อยพระราชอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ด้วย เมื่อกำจัดบุคคลสำคัญ ๆ ที่อาจดำเนินการขัดขวางสิทธิธรรมเหนือราชบัลลังก์ได้เรียบร้อยแล้ว ออกพระเพทราชาก็ได้ทำการขับไล่กองทหารฝรั่งเศสให้ออกนอกราชอาณาจักรไป รวมทั้งมีการปราบปรามบุคคลสำคัญในประชาคมคริสเตียนที่เป็นฝ่ายของพลคอนเช่นเดียวกัน

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงทราบถึงเหตุการณ์จลาจลวุ่นวายที่เกิดขึ้นด้วยความเสียพระทัย แต่ก็ไมอาจจะทำกรดำเนินตามได้ด้วยประจวบเหมาะ ประทับอยู่แต่บนพระแท่นบรรทมและพระองค์ก็ไม่ทรงมีพระราชโอรสที่จะสืบราชบัลลังก์มีแต่พระราชธิดา ปัญหาการสืบราชสมบัติจึงกลับมาเป็นวัฏจักรแห่งการเปลี่ยนแปลงรัชกาลของกรุงศรีอยุธยา อีกวาระหนึ่ง แต่เหตุการณ์เปลี่ยนรัชกาลครั้งนี้มีเรื่องราวของการต่อต้านอำนาจและอิทธิพลของพลคอนผู้นำประชาคมคริสเตียนในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยามาเป็นตัวประกอบของเหตุการณ์หรือวัฏจักรดังกล่าว

4. สรุปและวิเคราะห์

สภาพทางการเมืองนับตั้งแต่ก่อนการเสด็จขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ และตลอดรัชกาลอันยาวนานถึง 32 ปี (พ.ศ. 2112 - พ.ศ. 2231) ตกอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างซับซ้อนและผันแปรอยู่ตลอดเวลา ซึ่งผู้เขียนพยายามจะกล่าวสรุปไว้ในบทนี้เพียงสั้น ๆ เพื่อให้ผู้อ่านมีพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ในรัชกาลนี้บ้างตามสมควร อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป ผู้เขียนขอเสนอแนะให้ผู้สนใจศึกษาเรื่อง การเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์โปรดติดตามอ่านเอกสารของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ทำการศึกษาเรื่อง “การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์” มาศึกษาประกอบด้วยความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีกมาก เพราะอาจารย์นิธิได้ให้ข้อเสนอใหม่ ๆ ที่น่าสนใจมาก

ถ้าจะกล่าวโดยสรุปแล้ว สภาพทางการเมืองตลอดระยะเวลาดังกล่าว แม้พระองค์จะสามารถครองราชย์ด้วยความมีพระราชอำนาจอย่างล้นพ้นก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าตลอดระยะเวลาดังกล่าวการบริหารการปกครองจะราบรื่นปราศจากผู้ท้าทายพระราชอำนาจ เพราะไม่ว่าจะเป็นราชธานีคือกรุงศรีอยุธยา ก็เกิดกบฏครั้งสำคัญขึ้นถึง 3 ครั้ง คือ กบฏของพระไทรภูวนาทิตยวงศ์และพระองค์ทอง

ในปีแรกของรัชกาล กบฏมักกะสันใน พ. ศ. 2229 และการยึดอำนาจของพระเพทราชาในตอนปลายรัชกาล พ.ศ. 2231 ส่วนในหัวเมืองก็เกิดกบฏของเมืองปัตตานี เมืองสงขลาและเมืองยะโฮร์ให้ต้องปราบปรามกันอยู่เป็นประจำ

นอกจากการชิงราชบัลลังก์ซึ่งเป็นวัฏจักรทางการเมืองอย่างหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาและการทำสงครามปราบปรามหัวเมืองให้ยอมอยู่ใต้อำนาจแล้ว การเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังมีชาวต่างชาติเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองอีกด้วย เพราะในรัชกาลนี้ชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาติดต่อกันมากกว่าครั้งใด ๆ ทั้งที่เป็นพ่อค้านักบวช กองทหารต่างชาติและนักแสวงโชคที่เข้ามาสู่ราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงทำให้สีสันทางการเมืองในรัชกาลนี้ดูแปลกไปกว่ายุคใด ๆ ของกรุงศรีอยุธยา การดำเนินวิเทศব্যทางการเมืองต้องใช้ความละเอียดอ่อน ความรอบคอบในการแก้ปัญหาทั้งหมด ทั้งปัญหาภายในและปัญหาภายนอก สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงปรับเปลี่ยนพระบรมราโชบายทางการเมืองเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา พระองค์ไม่ทรงยึดติดกับแบบแผนธรรมเนียมทางการเมืองที่ตายตัวเสมอไป แต่พระองค์จะทรงสร้างแบบแผนการปกครองที่เป็นของพระองค์เองขึ้นโดยเฉพาะ ทำให้พระองค์สามารถดักตวงเอาผลประโยชน์จากสภาพทางการเมืองที่ซับซ้อนแตกแยกเหล่านี้มาได้โดยตลอดรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงดำรงสถานภาพความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาได้จริง

บทที่ 2

การบริหารการปกครอง

1. การปกครองส่วนกลาง

1.1 การปกครองราชธานีที่กรุงศรีอยุธยา

1.2 การบริหารการปกครองเมื่อเสด็จไปราชการสงครามและเมื่อประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรี

2. การปกครองหัวเมือง

3. สรุปและวิเคราะห์

1. การปกครองส่วนกลาง

1.1 การปกครองราชธานีที่กรุงศรีอยุธยา

ศูนย์กลางการปกครองราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาคือราชธานี ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์อำนาจตามคติที่เชื่อว่าพระองค์เป็นสมมุติเทพ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ยังคงถือคติที่ว่านี้อย่างแข็งขัน ชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในครั้งกระนั้นกล่าวไว้ในบันทึกว่า พระองค์ทรงมีพระราชจริยาวัตรที่เหมาะสมสำหรับเป็นพระเจ้าแผ่นดินอย่างแท้จริง¹ ทรงมีปัญญาเฉียบแหลม ท้าทายเป็นสง่าทะมัดทะแมง ว่องไว นำเกรงขาม² ทรงบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นที่เกรงกลัวแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางระดับต่าง ๆ เพื่อความมีพระราชอำนาจที่แท้จริง อาจกล่าวได้โดยปราศจากข้อโต้แย้งว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ทรงครองประเทศนี้³

พระราชจริยาวัตรของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงกระทำเป็นประจำเมื่อประทับที่กรุงศรีอยุธยาคือ เสด็จออกที่ประชุมขุนนางทุกวัน วันละมากกว่าแปดชั่วโมง แต่ถ้าประทับที่เมืองลพบุรีจะเว้นการประชุมห่างขึ้นบ้าง แต่ก็ทรงกระทำอย่างสม่ำเสมอ⁴ ในที่ประชุมพระองค์จะทรงพิจารณาข้อราชการสาขาต่าง ๆ⁵ และพิจารณารรณคดีบางเรื่องที่มีปัญหาและส่งขึ้นมาจากศาลหลวง พระองค์ทรงระมัดระวังเอาใจใส่ในราชการบ้านเมืองโดยเสด็จออกที่ประชุมขุนนางทั้งตอนเช้าและตอนค่ำ⁶ และมักจะเก็บเรื่องที่สำคัญไว้วินิจฉัยชี้ขาดในตอนค่ำ ถ้าพระองค์ทรงสังเกตเห็นว่าขุนนางผู้ใดไม่กล้าเพ็ดทูลในที่ประชุม ก็โปรดให้เฝ้าเป็นการส่วนพระองค์เพื่อให้เผยความรู้สึกที่แท้จริงออกมา

ที่ประชุมขุนนางนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นสภาที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ หรือลูกขุนณศาลา ประกอบด้วย อัครมหาเสนาบดีเสนาบดีที่เป็นหัวหน้ากรมที่สำคัญลูกขุนณศาลหลวงและพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไว้วางพระทัย หรือเป็นเจ้านายที่ทรงกรม ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ประทับอยู่ สมุหนายกหัวหน้าฝ่ายพลเรือนจะเป็นประธานในการประชุม ผลของการปรึกษาของลูกขุนณศาลานี้ถือว่าเป็นพระราชกฤษฎีกาแล้วสั่งเป็นใบบอกไปยังหัวเมือง

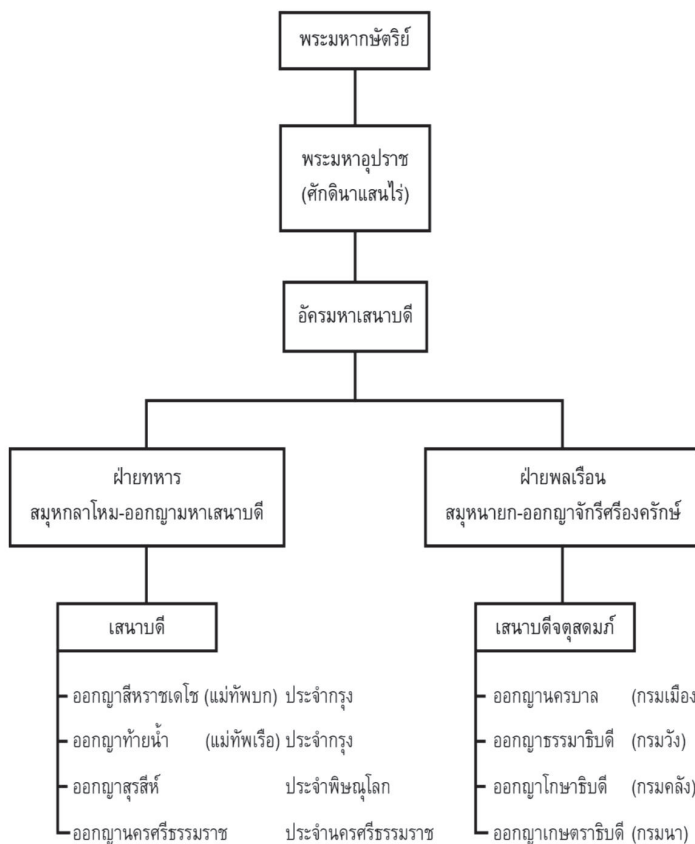
การประชุมแต่ละครั้งบุคคลที่เข้าร่วมประชุมจะต้องเตรียมถ้อยคำที่จะกราบบทวายบังคมทูลให้รอบคอบเสียก่อน เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้โปรดให้บันทึกไว้เป็นหลักฐานทุกครั้ง ซึ่งพระองค์จะทรงพลิกอ่านอยู่เป็นประจำครวเสมอ ด้วยปรากฏอยู่บ่อยครั้งที่เดียวที่พระองค์ทรงสอบถามเรื่องราวในครวมาก่อน ๆ เพื่อทรงสอบดูว่าจะได้รับคำกราบบังคมทูลที่ตรงกันหรือไม่และสมควรที่จะวางพระทัยบุคคลผู้นั้นเพียงใด⁷

ขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะขาดประชุมมิได้ ยกเว้นในกรณีเจ็บป่วยเท่านั้นซึ่งกรณีเช่นนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงรีบส่งหมอไปตรวจทันทีหลังจากที่ขุนนางขาดประชุม ซึ่งการกระทำเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอดแนมมากกว่าจะเป็นการกระทำด้วยความห่วงใย⁸

ที่ประชุมเสนาบดีเริ่มลดความสำคัญลงหลังปี พ.ศ. 2223 ไปแล้วโดยประมาณ เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงอุทหนุนขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการต่างชาติมากยิ่งขึ้นทุกที และพลคอนสามารถสนองแนวพระราชดำริในการควบคุม ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ พระองค์ทรงทำให้ที่ประชุมขุนนางลดความสำคัญลง ทรงรักษา การประชุมขุนนางในเวลาเช้าและค่ำตามพระราชานุกิจที่มีมาเป็นจารีตประเพณีแต่เดิม แต่พระองค์ทรงใช้เวลาเข้าเฝ้า ในตอนนั้นเพียงประมาณ 1-2 ชั่วโมงเท่านั้น ที่ประชุมที่มีความสำคัญอย่างแท้จริงในการบริหารราชการนั้น เป็นที่ประชุม ที่จัดขึ้นในตอนดึกคือจาก 22.00 ถึง 02.00 น. ในสภาแห่งนี้มีแต่บุคคลที่พระองค์ทรงเลือกสรรมาด้วยความไว้วาง พระทัยและไม่เกี่ยวกับตำแหน่งในระบบราชการแต่อย่างใด⁹ ประกอบด้วยบุคคลเพียง 5 คนเท่านั้นคือ พระอภิบาล ที่ปรีกราชการแผ่นดินซึ่งใน พ.ศ. 2228 มีอายุเกือบ 80 ปีแล้ว สมุหราชมนเทียร(อาจหมายถึงจางวางมหาดเล็ก คนใดคนหนึ่ง) ตูลากรศาลหลวงซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้ากรมแพทย์ด้วย พลคอนและพระปีย์¹⁰ ซึ่งให้ทำหน้าที่ตะโกนที่หู่ พระอภิบาลแจ้งข้อราชการตามที่สมเด็จพระนารายณ์ฯทรงมีรับสั่งทุกประการ¹¹ แต่ในการตัดสินพระทัยครั้งสุดท้าย มักจะทรงทำตามพระทัยของพระองค์เอง และมักจะไม่ทรงทำตามคำแนะนำของผู้อื่นเลย¹²

ส่วนระบบบริหารราชการยังคงถือตามที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงวางแบบแผนไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 1997 ดังแผนภูมิโดยย่อต่อไปนี้

หมายเหตุ : อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีทั้ง 8 ตำแหน่ง ถือศักดิ์นาหมื่นไร่

ระบบบริหารราชการในรัชกาลนี้ไม่ได้ดำเนินไปตามแผนภูมิข้างต้นทั้งหมด มีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งราชการต่างไปจากเดิมหลายตำแหน่งเหมือนกัน ตำแหน่งแรกที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดคือ ตลอดรัชกาลนี้ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงแต่งตั้งผู้ใดให้ดำรงตำแหน่งพระมหาคูปราศ เพราะไม่ทรงไว้วางพระทัยผู้ใด ด้วยเหตุว่าตำแหน่งนี้มีอำนาจราชศักดิ์มาก มีหลักฐานฉบับหนึ่งกล่าวถึงพระอนุชาพร้อมพระราชชนนีของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไว้ พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า “พระอินทราธิราช” ว่าได้มีส่วนสนับสนุนการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มาก่อน¹³ แต่ก็มีได้รับการยกย่องให้ครอบครองตำแหน่งนี้แต่ประการใด และสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ยังคงประทับอยู่ที่วังหน้าหรือวังจันทร์เกษม ต่อมาเป็นเวลานานมิได้ย้ายเข้าไปประทับในพระราชวังหลวงและเมื่อโปรดให้สร้างเมืองลพบุรีใน พ.ศ. 2208 ก็มักจะประทับอยู่เสียแต่ที่พระราชวังเมืองลพบุรีเป็นส่วนใหญ่

ตำแหน่งที่มีความสำคัญและมีการเปลี่ยนแปลงอีกตำแหน่งหนึ่งในรัชกาลนี้คือตำแหน่งสมุหกลาโหม ซึ่งในตอนต้นรัชกาลก็คงจะปฏิบัติหน้าที่ตามตำแหน่งมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2203 พระยาแสนหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ขอความช่วยเหลือจากกรุงศรีอยุธยาไปช่วยป้องกันบ้านเมืองจากการรุกรานของพวกฮ่อ* สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้เมืองเชียงใหม่กลับมาเป็นของไทยดังแต่ก่อน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออกพระสีหราชเดโชเป็นแม่ทัพยกไปช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่ แต่ภายหลังเมืองเชียงใหม่เกิดเปลี่ยนใจ สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออกญามหาเสนาพоди ตำแหน่งสมุหกลาโหมยกกองทัพหนุนขึ้นไปช่วยปราบปรามเมืองเชียงใหม่ ออกญามหาเสนาบดีกระทำการไม่สำเร็จไม่สามารถตีเอาเมืองเชียงใหม่ได้ เอกสารออลันดาได้กล่าวถึงตำแหน่งสมุหกลาโหมซึ่งเดินทางกลับราชการสงครามในภาคเหนือไว้ หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏหลักฐานกล่าวถึงอีกเลย¹⁴ เข้าใจว่าเมื่อออกญามหาเสนาบดีทำการไม่สำเร็จ คงจะทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงเชื่อถือในฝีมือ ดังนั้นใน พ.ศ. 2205 พระองค์โปรดให้จัดกองทัพไปตีเอาเมืองเชียงใหม่อีก ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพยกไป¹⁵ ซึ่งตามตำแหน่งแล้วท่านเป็นเจ้ากรมพระคลัง การไปราชการทำศึกครั้งนี้ก็คงจะเป็น “รั้งตำแหน่ง” สมุหกลาโหมนั่นเอง สมุหกลาโหมตัวจริงอาจจะทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทางด้านทหารเท่านั้น¹⁶

มีหลักฐานเป็นวิทยานิพนธ์ของพุนศรี นนทริย์ กล่าวถึงสมุหกลาโหมก่อนการกบฏถึง 2 ครั้งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงถูกลดอำนาจ แต่เอกสารที่จะสนับสนุนในเรื่องนี้ยังมีน้อยมาก¹⁷ ประเด็นนี้จึงต้องขอเก็บไว้เป็นเรื่องที่จะต้องสืบค้นกันต่อไป

หลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวถึงตำแหน่งสมุหกลาโหมยังเชื่อว่าตำแหน่งนี้อาจจะยังมีขุนนางชั้นผู้ใหญ่กินตำแหน่งอยู่แต่ถูกลดบทบาทและอำนาจลงไปพร้อม ๆ กับตำแหน่งสมุหนายก จนกระทั่งมีความสำคัญลดน้อยลงทุกที มีฐานะเหลือเพียงเทียบเท่าเสนาบดี เพราะเสนาบดีที่รั้งตำแหน่งสมุหกลาโหมและสมุหนายก สามารถสั่งราชการในกรมมหาดไทยและกรมพระกลาโหมได้¹⁸ ตำแหน่งสมุหกลาโหมจึงมิได้รุ่งโรจน์ดังแต่ก่อนซึ่งก็น่าจะเป็นการถูกต้อง เพราะบทบาทสมุหกลาโหมที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเคยครอบครองมาก่อน ได้บุทางให้พระองค์ได้ราชสมบัติเพราะมีฐานอำนาจอยู่ในมือเป็นอันมาก ดังนั้นพระมหากษัตริย์ที่ชาญฉลาดอย่างสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะไม่มีวันปล่อยให้ขุนนางตำแหน่งนี้มีอำนาจอย่างท่วมท้นจนไม่มีใครถ่วงดุลอำนาจได้อีกต่อไป

อัศรมหาเสนาบดีอีกตำแหน่งหนึ่งที่ถูกระบุว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงควบคุมอย่างใกล้ชิดคือ “ออกญาจักรีศรีองครักษ์” ว่าที่สมุหนายก ซึ่งตามสายงานการบังคับบัญชาแล้วจะดูแลกิจการฝ่ายพลเรือนและควบคุมเสนาบดีจตุสดมภ์ แต่ในรัชกาลนี้เชื่อว่าออกญาจักรีศรีองครักษ์คงจะทำหน้าที่ดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งทหารและพลเรือน¹⁹ ตำแหน่งนี้พวกแขกมัวร์น่าจะได้ครอบครองในช่วงต้นรัชกาล จนกระทั่งพวกแขกมัวร์ลทธิพลลงใน พ.ศ. 2222 เมื่อออกพระศรีเนาวรัตน์ (อากา มะหะหมัด อัสรบาดี) เสียชีวิต ตำแหน่งนี้คงจะมอบให้ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ซึ่งกินตำแหน่งพระคลังมารั้งตำแหน่งนี้อีกตำแหน่งหนึ่ง²⁰ ภายหลังการเสียชีวิตของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ใน พ.ศ. 2226 แล้วก็มีได้ทรงแต่งตั้งขุนนางผู้ใดดำรงตำแหน่งนี้อีกจนกระทั่งปีสุดท้ายของรัชกาล วันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2231 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พอลคอนขึ้นเป็นออกญาจักรีศรีองครักษ์ พอลคอนได้จัดงานฉลองการได้ครอบครองตำแหน่งนี้อย่างใหญ่โตมโหฬาร²¹

ตลอดระยะเวลาที่เว้นว่างจากการมีตำแหน่งสมุหนายกนี้ สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงใช้การแต่งตั้ง “คณะข้าหลวงต่างพระองค์” ขึ้นปฏิบัติหน้าที่เป็นคราว ๆ ไป²² ซึ่งก็คงจะสามารถช่วยให้การงานราชการดำเนินต่อไปได้โดยไม่ขาดตอน

ตำแหน่งจางวางกรมพระศขบาล เป็นตำแหน่งหนึ่งที่มีหลักฐานกล่าวถึงความสำคัญไว้เป็นอันมากด้วยเหตุที่เจ้ากรมคือออกพระเพทราชา ได้สืบราชสมบัติครองกรุงศรีอยุธยาต่อจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ กรมพระศขบาลนี้เป็นกรมฝ่ายทหารแต่ได้ออมาสังกัดฝ่ายพลเรือน²³ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระราชทานนามว่ากรมพระศขบาลนี้จากฝ่ายทหารมาอยู่ฝ่ายพลเรือนน่าจะเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อความสะดวกในการเกณฑ์ไพร่พล เพราะข้างเป็นสัตว์ที่มีอยู่มากในหัวเมืองภาคเหนือการโอนกรมนี้อาจมาสังกัดฝ่ายพลเรือนจะช่วยลดอำนาจของสมุหกลาโหมลงไปด้วย เมื่อเอากรมนี้อาจขึ้นกับฝ่ายพลเรือนก็จะทำให้เกิดการคานอำนาจกันระหว่างฝ่ายทหารและพลเรือนอีกทางหนึ่งด้วย²⁴

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงให้ความสำคัญกับกรมนี้อย่างพิเศษ พระองค์โปรดการล่าช้างป่าเพื่อเอาไว้ใช้ในราชการและส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศอีกด้วย เพราะกิจกรรมนี้เป็นแหล่งรายได้อันมหาศาลของสมเด็จพระนารายณ์ฯ งานของกรมนี้อาจขยายตัวเพิ่มสูงขึ้นมากกว่ารัชกาลก่อน ๆ กรมนี้อาจได้กลายเป็นกรมขนาดใหญ่กรมนี้ออกพระเพทราชามีอำนาจควบคุมไพร่เพื่อวังข้างซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก กล่าวกันว่าออกพระเพทราชามีกำลังคนร่วม 20,000 คน ซึ่งกำลังคนเหล่านี้คงจะเป็นไพร่ที่ชุมนุมเพื่อวังข้างที่เมืองลพบุรีนั่นเอง²⁵ อีกทั้งออกพระเพทราชาต้องติดตามสมเด็จพระนารายณ์ฯ อย่างใกล้ชิด ความสำคัญจึงเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ และปรากฏว่าในตอนปลายรัชกาลออกพระเพทราชาน่าจะได้ว่าที่สมุหกลาโหมในขณะที่ฟอลคอนได้ว่าที่สมุหนายก ซึ่งก็สอดคล้องกับพระบรมราโชบายสร้างดุลย์อำนาจระหว่างขุนนางฝ่ายปกครองกับขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการต่างชาติได้เป็นอย่างดีทีเดียว

ตำแหน่งสุดท้ายที่มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่คือ ตำแหน่งพระคลัง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเพิ่มความสำคัญให้แก่ตำแหน่งนี้มาก บทบาทของพระคลังสูงเด่นกว่าเสนาบดีคนใด ๆ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการขยายตัวในด้านการค้าของหลวงดำเนินไปอย่างกว้างขวาง ทั้งตลาดด้านตะวันออกอันมีประเทศจีนและญี่ปุ่น รวมทั้งตลาดทางด้านอ่าวเบงกอลในมหาสมุทรอินเดียอีกด้วย และเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีพระบรมราโชบายเปิดประเทศต้อนรับชาวต่างชาติอย่างกว้างขวาง และมีการส่งคณะทูตเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศหลายครั้งงานด้านการต่างประเทศได้เพิ่มสูงขึ้นมากอันมีผลให้บทบาทของเสนาบดีพระคลังสูงขึ้นตามไปด้วย

มีหลักฐานที่ยังขัดแย้งกันอยู่บ้าง กล่าวถึงการเพิ่มอำนาจบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลตั้งแต่เพชรบุรี (พิพลี) จนจรดตะนาวศรีให้แก่เจ้ากรมพระคลัง²⁶ ส่วนสมุหนายกมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือและอีสาน สมุหกลาโหมมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ โดยให้เสนาบดีที่ปกครองหัวเมืองทั้งสามตำแหน่งทำหน้าที่ทั้งทางด้านทหารและพลเรือนในเขตเมืองของตน²⁷ ยังผลให้เจ้ากรมพระคลังมีอำนาจหน้าที่เทียบเท่ากับสมุหนายกและสมุหกลาโหมซึ่งเป็นถึงอัครมหาเสนาบดี ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังจึงน่าจะมียศสูงเด่นมากในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ

เจ้ากรมพระคลังที่มีบทบาทเป็นคนแรกเป็นแขกมัวร์ และได้เคยกล่าวถึงมาครั้งหนึ่งแล้วคือ “ออกพระศรีเนาวรัตน์” (อาภา มหะหมัด อัสราบาตี) บุคคลผู้นี้มีความเชี่ยวชาญด้านการค้าและสามารถควบคุมดูแลการค้าที่กำลังรุ่งเรืองอยู่ในขณะนั้นให้เกิดผลดีต่อราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้เป็นอย่างดียิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าด้านอ่าวเบงกอลประสบผลดีมาก โดยอาศัยนายเรือสำเภาหลวงตลอดจนผู้ดูแลผลประโยชน์ในเส้นทางลำเลียงตั้งแต่ตะนาวศรี มะริด ผ่านปราณบุรี กุยบุรี เพชรบุรี เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ล้วนแต่เป็นแขกมัวร์ทั้งสิ้น²⁸

ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้รับตำแหน่งเจ้ากรมพระคลังตั้งแต่ออกพระศรีเนาวรัตน์ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2222 จนกระทั่ง พ.ศ. 2226 เขาสามารถปฏิบัติราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้เป็นอย่างดีจนบางครั้งได้รับมอบหมายให้ดูแลงานในหน้าที่ของสมุหนายกอีกด้วย²⁹ และหลายครั้งที่ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้ทำ

หน้าที่แม่ทัพออกรบแทนตำแหน่งสมุหกลาโหมจึงนับได้ว่าออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นเจ้ากรมพระคลังที่ยิ่งใหญ่ และเป็นทีที่ไว้วางพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านนโยบายสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อควบคุมแหล่งผลิตสินค้าของป่าอันจะนำไปสู่การส่งออกสินค้าของป่าให้แก่พ่อค้าชาวต่างชาติที่มีความต้องการสูง และเดินทางเข้ามาซื้อที่กรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ความสำเร็จของนโยบายสงครามในระยะแรกคงจะทำให้ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้รับความไว้วางพระทัยจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ มากจนกระทั่งสามารถควบคุมกิจการค้าบางอย่างไว้ได้เช่น การค้าดีบุกในแถบภาคใต้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) และพรรคพวก จนกระทั่งฮอลันดาได้ทำการรื้อเรียนเรื่องนี้ขึ้นว่าสินค้าที่ฮอลันดาผูกขาดตามสัญญาถูกละเมิด สมเด็จพระนารายณ์ฯ จำต้องทรงให้ขุนนางไทยคือฝ่ายของออกญาพระคลังเอาจริงเอาจังในการเคารพสิทธิต่าง ๆ ของฮอลันดาอยู่ระยะหนึ่งก่อนที่จะกลับไปสู่สภาพเก่าอีก³⁰

เมื่อออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2226 เพราะถูกโอบย และถูกริบราชบาตรเข้าทูลพระคลังสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ “ออกญาพระเสด็จ” เจ้ากรมธรรมการหรือกรมวังมารั้งตำแหน่ง โดยมีพลคอนเป็นผู้ช่วย พลคอนฝากตัวเข้ารับราชการมาแต่ครั้งออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) และเริ่มเป็นที่ไว้วางพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มาบ้างแล้ว เมื่อมาช่วยออกญาพระเสด็จซึ่งไม่เชี่ยวชาญงานในด้านการคลังและการต่างประเทศ จึงทำให้มีผู้กล่าวกันว่าเจ้ากรมพระคลังตัวจริงก็คือพลคอนนั่นเอง

พลคอนในตำแหน่งผู้ช่วยพระคลังได้เลื่อนบรรดาศักดิ์จาก “ออกหลวงสุรสาคร” มาเป็น “ออกพระฤทธิกำแหงภักดีศรีสุเรนทรเสนา” เขามีความสามารถในเชิงการค้า การคลัง และเทคนิควิทยาการสมัยใหม่ เขาสามารถสนองพระบรมราชโองการในกิจการต่างประเทศได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ตัดสินพระทัยดำเนินสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสอย่างใกล้ชิด บทบาทของพลคอนจึงสูงเด่นยิ่งขึ้นจนถึงขั้นที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมอบความไว้วางพระทัยให้พลคอนดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติที่วราชอาณาจักรภายใต้พระปรมาภิไธยด้วยอำนาจสิทธิ์ขาด ทรงโปรดให้พลคอนเข้าเฝ้าถึงวันละ 2 ครั้งเพื่อรายงานข้อราชการต่าง ๆ³¹ คือในตอนเช้าเวลา 8.00 นาฬิกา และที่ประชุมคณะที่ปรึกษาราชการในตอนดึกระหว่าง 22.00 นาฬิกา ถึง 02.00 นาฬิกา พลคอนได้ใช้อำนาจในหน้าที่ผู้ช่วยพระคลังแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัวจนร่ำรวยอย่างมหาศาล สามารถดำเนินชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยหรูหรา และมีเงินร่วมลงทุนกับพ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะกับพ่อค้าฝรั่งเศส โดยพลคอนได้ดำเนินการขัดขวางผลประโยชน์ของฝ่ายปกครองของไทยในทางเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ ความไม่ลงรอยกันระหว่างพลคอนกับขุนนางฝ่ายปกครองของไทยจึงปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงใช้ความพยายามให้ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยยอมรับความสามารถของพลคอน* แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะเมื่อพลคอนได้ตำแหน่งสมุหนายกในปีสุดท้ายของรัชกาลอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองบ้านเมืองเกือบทุกด้านจะตกอยู่แก่เขา สมเด็จพระนารายณ์ฯ น่าจะทรงตระหนักถึงสภาพอันเปราะบางของพระองค์ในขณะนี้เช่นเดียวกัน จึงทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งออกญารามเดโช (ชู) พระสหายคนสนิทออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราช หัวเมืองเอกฝ่ายใต้ และโปรดเกล้าฯ ให้ออกญาอมราช (สังข์) ไปครองเมืองนครราชสีมาในคราวเดียวกัน³² ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ ออกญาพระเพทราชาก็น่าจะได้กินตำแหน่งสมุหกลาโหมดังที่กล่าวถึงแล้ว และเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงประชวรหนักเสด็จออกวราชการไม่ได้ ก็โปรดให้ออกญาพระเพทราชาขึ้นทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ เท่ากับว่าพระองค์ทรงเห็นความสำคัญของออกญาพระเพทราชา และพลคอนที่จะคานอำนาจซึ่งกันและกัน ซึ่งก็บังเกิดผลดีต่อราชอาณาจักร เพราะออกญาพระเพทราชาสามารถใช้อำนาจของผู้สำเร็จราชการปราบปรามฝ่ายพลคอนที่มีแผนร้ายต่อแผ่นดินไทยลงได้อย่างราบคาบ

สรุปได้ว่าตำแหน่งราชการหลายตำแหน่งในการบริหารการปกครองส่วนกลางหรือราชธานีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและอำนาจหน้าที่ไปมาก ซึ่งหลักฐานต่าง ๆ ก็ยังไม่ชัดเจนนักว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลนี้ทั้งหมดหรือไม่³³ แต่ผลแห่งการเปลี่ยนแปลงบทบาทและอำนาจหน้าที่ของตำแหน่งทางราชการที่สำคัญ 3 ตำแหน่งคือ สมุหนายกสมุหกลาโหม และเจ้ากรมพระคลัง มีผลให้ภารกิจในการจัดเตรียมกำลังทหารเพื่อออกรบและการเป็นแม่ทัพเป็นหน้าที่ของขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งทั้งสาม นั่นคือเป็นการย้อนกลับ

ไปหาแนวปฏิบัติที่เคยมีมาก่อนการปรับปรุงการปกครองสมัยพระบรมไตรโลกนาถอีกครั้งหนึ่ง ที่ถือว่าการเป็นทหาร เป็นหน้าที่หลักของประชาชน การเป็นพลเรือนเป็นแต่เพียงฐานะที่แฝงในระยษะที่บ้านเมืองว่างศึกสงครามเท่านั้น³⁴

ผลดีที่เกิดขึ้นเป็นประการสำคัญคือ เป็นการลดอำนาจของอัครมหาเสนาบดีหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ 2 ตำแหน่ง ให้มีอำนาจเทียบเท่าเสนาบดีอันเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยซึ่งตรงกับพระบรมราโชบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่จะทรงควบคุมขุนนางระดับสูงให้มีจำนวนน้อยที่สุด ตรงตามที่นิโกลาส์ เดอ แซร์แวสกล่าวไว้ว่า

“...ออกพระซึ่งทุกวันนี้มีจำนวนมากกว่าออกญา (คือพระยา) เป็นอันมาก เพราะเหตุว่าอำนาจหน้าที่ด้อยกว่าออกญา และไม่อยู่ในสถานะจะสนับสนุนราชบัลลังก์ได้มากนัก เมื่อออกญาคนใด ลี้ไปแล้ว จึงมีค้อยได้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งผู้อื่นขึ้นมาแทนที่ และทรงมอบราชการให้ออกพระทำเป็นอย่างอย่างไป”³⁵

1.2 การบริหารการปกครองเมื่อเสด็จไปราชการสงครามและเมื่อประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรี

การบริหารการปกครองเมื่อเสด็จไปราชการสงคราม

นโยบายการบริหารของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เมื่อทรงสามารถควบคุมสถานการณ์ภายในของกรุงศรีอยุธยา ได้อย่างมั่นคงแล้ว พระองค์ก็ทรงหันนโยบายมาสู่การทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่อเสริมสร้างอำนาจในทาง เศรษฐกิจ คือการควบคุมแหล่งผลิตสินค้าของป่าซึ่งมีอยู่มากมายในแถบดินแดนตอนในซึ่งก็ได้แก่ดินแดนของประเทศ เพื่อนบ้านรายรอบราชอาณาจักร ไม่ว่าจะเป็นเขตแดนมอญ ลาว และเขมร โดยพระองค์ทรงอาศัยความร่วมมืออย่าง เข้มแข็งของกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองรุ่นหนุ่มที่นำโดยออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ดังนั้นในระหว่าง พ.ศ. 2202-2206 พระองค์จึงทรงนำกองทัพออกรบด้วยพระองค์เองหลายครั้ง ในช่วงเวลาที่เสด็จไปราชการสงครามด้วยพระองค์เองนี้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยในฐานอำนาจของพระองค์ จึงทรงกล้าที่จะเสด็จไปสงคราม ในช่วงเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จไปทำสงครามทรงโปรดให้ออกญาจำนวน 4 คนทำหน้าที่ปกครองและปฏิบัติราชการแทนพระองค์ อันประกอบด้วย “ออกญาพระเสด็จ” ขุนนางผู้ใหญ่เจ้ากรมธรรมการหรือกรมวัง ขุนนางที่ช่วยเหลือคือออกญาตะนาวศรี ออกญาสุโขทัย และออกญาพิชิตรณฤทธิ์³⁶

การบริหารการปกครองเมื่อประทับที่พระราชวังลพบุรี

เมื่อมีพระบรมราชโองการให้ลงมือก่อสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรีใน พ.ศ. 2208 เพื่อใช้เป็นราชธานีสำรอง สมเด็จพระนารายณ์ฯ เริ่มเสด็จมาประทับที่เมืองลพบุรีมากขึ้น ช่วง 10 ปีหลังของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ประทับที่พระราชวังเมืองลพบุรีตลอดปีละ 7-8 เดือน ศูนย์กลางของการปกครองราชอาณาจักรคือองค์พระมหากษัตริย์ได้ย้าย ราชสำนักมายังเมืองลพบุรี³⁷ ทำให้เมืองลพบุรีกลายเป็นศูนย์กลางในการปกครองอีกแห่งหนึ่งควบคู่ไปกับกรุงศรีอยุธยา ฟอรบิงนายทหารฝรั่งเศสที่เข้ามาช่วยเหลือราชการด้านการทหารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ กล่าวว่า “...เมืองละโว้ นั้นเป็นที่ประทับในชนบทของพระนารายณ์มหาราช ตามปกติประทับอยู่ที่เมืองนั้นเป็นนิตย์ เสด็จไปพระนครศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ห่างกันประมาณเจ็ดร้อยเส้าพันนาน ๆ ครั้งหนึ่ง และเมื่อมีงานพระราชพิธีเท่านั้น”³⁸ เมืองลพบุรีจึงกลายเป็น ศูนย์กลางการปกครองร่วมกับกรุงศรีอยุธยาเป็นเวลานานถึง 23 ปีทีเดียว

ตลอดระยะเวลาดังกล่าวแม้จะมีได้ทำให้ระบบการปกครองเปลี่ยนไปแต่ประการใด แต่เข้าใจว่าวิธีการ ปฏิบัติราชการต้องเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ คือเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เมืองลพบุรี ข้าราชการบริหารฝ่ายในซึ่งมีหน้าที่ถวายการปฏิบัติต่าง ๆ ในพระราชวัง หน่วยตำรวจหลวงและกองอาสารักษาพระองค์ ซึ่งมีหน้าที่ถวายความอารักขาแก่พระมหากษัตริย์ที่มีออกญารามเดโชเป็นผู้บังคับบัญชาต้องตามเสด็จไปลพบุรีด้วยแต่ ก็คงมีกำลังบางส่วนประจำรักษาการที่กรุงศรีอยุธยา³⁹ นอกจากนี้ยังมีแพทย์หลวงที่ต้องถวายการรักษาพยาบาลก็ต้อง ตามเสด็จด้วยแน่นอน⁴⁰ เพราะพระพลานามัยของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ค่อยสมบูรณ์นัก

ส่วนเสนาบดีเจ้ากรมสำคัญและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่ร่วมอยู่ในลูกขุน ณ ศาลาย่อมจะต้องตามเสด็จไปเข้าเฝ้าที่ลพบุรีด้วย เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงประชุมขุนนางเพื่อเสาะหาข้อราชการต่าง ๆ และวินิจฉัยคดีความเป็นประจำ แม้จะไม่ทรงประชุมขุนนางทุกวันเมื่อประทับที่เมืองลพบุรี⁴¹ ปรากฏว่าขุนนางชั้นผู้ใหญ่ต้องมีบ้านพักอยู่ที่เมืองลพบุรีด้วย โดยเฉพาะเจ้ากรมพระคลังต้องเข้าเฝ้าสม่ำเสมอว่าผู้อื่น จึงปรากฏว่ามีหมู่บ้านพวกแขกมัวร์ที่เมืองลพบุรีอยู่สืบมาจนปลายรัชกาลนี้⁴² และเมื่อฟอลคอนได้เป็นผู้ช่วยพระคลัง เขาได้สร้างบ้านพักที่แข็งแรงขึ้นไว้ที่เมืองลพบุรีซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกับ “บ้านหลวงรับราชทูต”

การวังช้างที่เมืองลพบุรีทำให้ออกญาพระเพทราชาเป็นขุนนางอีกผู้หนึ่งที่ต้องตามเสด็จมาที่เมืองลพบุรีและต้องอยู่ใกล้ชิดสมเด็จพระนารายณ์ฯ เกือบตลอดเวลา ทำให้เขาสามารถเข้าออกในพระบรมมหาราชวังได้อย่างสะดวก⁴³ และมีอิทธิพลสูงสุดในที่ประชุมขุนนางของลูกขุนณศาลา ซึ่งศาลาลูกขุนในพระราชวังเมืองลพบุรีคือตึกพระเจ้าเหา⁴⁴

ส่วนที่กรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมอบอำนาจในการดูแลความสงบเรียบร้อยและตัดสินคดีความอาญาและคดีอุทธรณ์ไว้ให้แก่ “ออกญาพระเสด็จ” เจ้ากรมเมืองหรือนครบาล ขุนนางที่ต้องอยู่ประจำที่กรุงศรีอยุธยาอีกคนหนึ่งคือ “ออกญาพระเสด็จ” ทำหน้าที่เป็นผู้ว่าราชการกรุงศรีอยุธยา มีหน้าที่คอยรับแขกเมืองและดูแลความเรียบร้อยทั่ว ๆ ไป⁴⁵ แม้ภายหลังจะรั้งตำแหน่งเจ้ากรมพระคลัง ออกญาพระเสด็จก็ไม่ต้องตามเสด็จไปที่เมืองลพบุรี เพราะฟอลคอนรวมอำนาจไว้แต่ผู้เดียวและตามเสด็จไปเข้าเฝ้าที่เมืองลพบุรีอย่างใกล้ชิดแล้ว

เมื่อพิจารณาแล้วก็จะเห็นว่าข้าราชการส่วนใหญ่มักจะตามเสด็จไปที่เมืองลพบุรีและจะต้องเดินทางไปกลับระหว่างกรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรีอยู่เนือง ๆ ข้าราชการเหล่านี้จึงต้องอยู่ในสภาพที่คล่องตัวที่จะเดินทางขึ้นลงระหว่างพระนครทั้งสอง และเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีข้อราชการสำคัญที่ต้องติดต่อมายังกรุงศรีอยุธยา พระองค์จะโปรดให้เสนาบดีที่เกี่ยวข้องเดินทางลงมากรุงศรีอยุธยา แต่ถ้าเป็นงานที่ไม่สำคัญนักก็จะทรงให้มหาดเล็กเดินทางลงมาติดต่อ⁴⁶ การประชุมขุนนางที่กรุงศรีอยุธยาก็กระทำเป็นประจำโดยมีออกญาพระเสด็จเป็นประธานและถ้ามีเหตุสำคัญก็จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบที่เมืองลพบุรีต่อไป⁴⁷

ด้วยการบริหารราชการดังกล่าว แม้เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะประทับอยู่เสียแต่ที่พระราชวังเมืองลพบุรีเป็นเวลานาน การบริหารราชการก็เป็นการต่อเนื่องและพระองค์ก็ทรงปลอดภัยจากความวุ่นวายต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้เมื่อประทับที่พระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา

2. การปกครองหัวเมือง

นโยบายการควบคุมหัวเมือง

การกำหนดให้เสนาบดี 3 ตำแหน่งคือ สมุหนายก สมุหกลาโหม และเจ้ากรมพระคลัง มีอำนาจควบคุมดูแลหัวเมืองนั้นจะเกิดขึ้นในรัชกาลใดก็ยังไม่หาหลักฐานที่เป็นข้อสรุปที่แน่นอนลงไปยังไม่ได้ แต่อย่างน้อยก็ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน พ.ศ. 2178 แล้ว ที่มีกฎหมายเรียกว่า “พระธรรมนูญ” กำหนดตราประจำตำแหน่ง ระบุถึงอำนาจหน้าที่ของเสนาบดีทั้ง 3 ตำแหน่งเหนือหัวเมืองที่แต่ละคนรับผิดชอบ⁴⁸ ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ ก็ได้กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของสมุหนายกและสมุหกลาโหมว่า ตั้งแต่ครั้งที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปรับปรุงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 1997 นั้นก็ไม่อาจแบ่งอำนาจหน้าที่ของอัครมหาเสนาบดีทั้งสองเป็นฝ่ายทหารและพลเรือนโดยเด็ดขาด สมุหนายกก็ยังปฏิบัติหน้าที่ควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่ สมุหกลาโหมคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ การตรากฎหมายตำแหน่งทหาร-พลเรือนคือการกำหนดอำนาจรับผิดชอบและผลประโยชน์ของตำแหน่งที่มีชื่อนั้นๆ เท่านั้นเอง⁴⁹ ในภายหลังก็ได้ขยายอำนาจของเจ้ากรมพระคลังมาดูแลหัวเมืองชายทะเลเพิ่มขึ้นอีก ดังนั้นในขั้นนี้ก็สรุปได้ว่ามีการแบ่งหัวเมืองออกเป็นภาคใหญ่ ๆ 3 ภาคด้วยกันคือ หัวเมืองฝ่ายเหนือ หัวเมืองฝ่ายใต้ และหัวเมืองชายทะเลที่เป็นเมืองท่า ซึ่งการจัดแบ่งหัวเมืองดังกล่าวเท่ากับ

เป็นการขยายอำนาจของราชธานีหรือส่วนกลางให้แก่ขยายออกไปยังหัวเมืองได้วิธีหนึ่ง⁵⁰ เพราะเจ้าเมืองจะต้องขึ้นตรงต่อขุนนางผู้ใหญ่ 3 ตำแหน่งที่กล่าวถึงแล้วนี้เท่านั้น ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตรวจสอบได้ง่าย เท่ากับเป็นการควบคุมหัวเมืองได้เป็นอย่างดีวิธีหนึ่ง

อีกวิธีหนึ่งที่จะควบคุมหัวเมืองไว้ได้ก็โดยการดึงเอาเจ้าเมืองมารับราชการอยู่เสียที่ราชธานี อันส่งผลให้เจ้าเมืองไม่อาจแข็งเมืองได้โดยสะดวก แล้วยังเป็นการเอาคนต่างถิ่นเข้ามาแทนที่ขุนนางในราชธานีที่สืบสายตระกูลกันมาหลายชั่วคน ขุนนางฝ่ายปกครองที่ขาดฐานอำนาจในราชธานีย่อมสร้างความปลอดภัยให้แก่พระมหากษัตริย์ที่จะปลอดจากการรัฐประหารในพระราชวัง⁵¹

วิธีต่อมาที่จะควบคุมหัวเมืองคือ ให้กรมทั้งหลายในส่วนกลางเริ่มควบคุมกรมทั้งหลายที่มีหน้าที่อย่างเดียวกันในหัวเมือง นโยบายควบคุมหัวเมืองดังกล่าวนี้ก็ยังไม่อาจหาข้อสรุปได้ว่าเริ่มมีขึ้นครั้งแรกตั้งแต่เมื่อใด แต่นโยบายดังกล่าวยังคงดำเนินต่อมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ

ในการควบคุมหัวเมืองนั้นยังปรากฏหลักฐานของลาดูแบร์ว่า พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ผ่านมาได้พยายามทำลายเจ้าเมืองที่มีอำนาจจนเสียเป็นอันมาก แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งข้าหลวงต่างพระองค์ไปเป็นเจ้าเมือง⁵² ขุนนางคนใดได้รับแต่งตั้งให้ไปปกครองหัวเมืองจึงถือเสมือนเป็นบำเหน็จความชอบตอบแทนการปฏิบัติราชการในราชธานีด้วยขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่รับราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ถูกแยกกีดกันหนักราชธานีเสียยิ่งกว่าพระราชอาชญาเสียอีก⁵³ และนิโกลาส์ เดอ แซร์แวสก็ได้กล่าวว่า

“.....การแต่งตั้งผู้ใดไปเป็นอุปราช (เจ้าเมือง) นั้นก็ไม่ใช่จะยั่งยืน พระมหากษัตริย์จะทรงเพิกถอนเสียเมื่อไรก็ได้ สุดแต่พระราชอัธยาศัย โดยที่ใคร ๆ จะบ่นว่าในชะตากรรมของตนไม่ได้เลย ความสำคัญและความซื่อตรงในหน้าที่ของตนต่อแผ่นดินเท่านั้นเป็นเครื่องวัดความยั่งยืนแห่งอายุราชการของตนได้...”

....อุปราชจะออกไปจากเขตภาคของตนไม่ได้เป็นอันขาดนอกจากจะโดยพระบรมราชโองการ...รายงานหรือไปบอก(จากหัวเมือง) นั้น ๆ ก็ไม่ค่อยได้รับความเชื่อถือเท่าไรนัก มีบ่อยครั้งที่พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งคณะข้าหลวงต่างพระองค์ออกไปดำเนินการพิจารณาคดีจนถึงที่และรับคำร้องทุกข์ของราษฎรถ้าปรากฏความแน่ชัดว่ามีการฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือคดีอาญาใด ๆ เกิดขึ้นแล้ว คณะข้าหลวงต่างพระองค์ก็มีอำนาจที่จะพิจารณาพิพากษาได้ทันทีในนามแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และตัดสินลงโทษให้ประหารชีวิตเสียก็ได้⁵⁴”

วิธีการควบคุมหัวเมืองประการสุดท้ายที่ปรากฏหลักฐานกล่าวไว้ คือการควบคุมไพร่หัวเมือง โดยบัญญัติไพร่พลในหัวเมืองจะถูกตรวจสอบจากส่วนกลาง นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่าตั้งแต่รัชกาล สมเด็จพระเอกาทศรถ ราชธานีได้จัดระเบียบของระบบไพร่เสียใหม่⁵⁵ โดยกำหนดให้ไพร่ในหัวเมืองซึ่งเคยขึ้นตรงต่อมูลนายตามหัวเมืองในลักษณะไพร่สม ต้องเปลี่ยนฐานะมาเป็นไพร่หลวง ทำให้จำนวนไพร่สมตามหัวเมืองลดลงมาก หัวเมืองต่าง ๆ จึงมีไพร่สมจำนวนน้อยมาก จะมีมากก็เฉพาะหัวเมืองขนาดใหญ่ที่มีจำนวนไพร่สมอยู่มากพอสมควร⁵⁶ เมื่อไพร่สมตามหัวเมืองลดจำนวนลงเรื่อย ๆ ผลที่จะติดตามมาก็คือมูลนายตามหัวเมืองย่อมจะลดจำนวนลงหรือถ้าจำนวนจะลดลงไม่มากนัก แต่ก็ขาดฐานกำลังจากไพร่สม เจ้าเมืองต่าง ๆ ที่เป็นมูลนายตามหัวเมืองย่อมไม่อาจแข็งเมืองได้สะดวก⁵⁷

การจัดระบบการควบคุมหัวเมืองอย่างแข็งแกร่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ทำให้อำนาจของราชธานีสามารถควบคุมหัวเมืองได้อย่างรัดกุม ทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ในการระดมทรัพยากรจากหัวเมืองในรูปส่วยสาอากรต่าง ๆ เข้ามายังราชธานี หัวเมืองต่าง ๆ แทบจะไม่มีโอกาสได้ใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นในการทำนุบำรุงท้องถิ่นของตนเลย เพราะปรากฏว่างานด้านการจัดเก็บภาษีอากรและส่วยจากไพร่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้กลายเป็นงานสำคัญแห่งหนึ่งที่ราชการของสมุหนายก สมุหกลาโหมและเจ้ากรมพระคลังต้องปฏิบัติอยู่อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง⁵⁸

การที่หัวเมืองต่าง ๆ ถูกระบบการบริหารที่ดำเนินอยู่อย่างรัดกุมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ควบคุมอยู่เช่นนี้ ย่อมจะทำให้บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ อยู่ในฐานะที่วางตัวลำบากและสูญเสียอำนาจไปมาก หัวเมืองต่าง ๆ ก็ยากจะสลัดแอกที่มาจากราชธานีเช่นกัน แต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระปรีชาสามารถที่จะให้ความหวังว่าจะได้เอกลัทธิต่าง ๆ บรรดาเจ้าเมืองเหล่านั้นจึงต้องยอมจำนนต่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ⁵⁹

รูปแบบหรือแบบแผนการปกครองหัวเมือง

รูปแบบการปกครองหัวเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็คงจะเลียนแบบการปกครองในรัชกาลก่อน ๆ แต่อำนาจของราชธานีขยายออกมายังหัวเมืองมากขึ้นทุกที ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือประกอบด้วยเมืองใหญ่ 7 เมือง คือ พิษณุโลก สวรรคโลก นครไทย (สุโขทัย) กำแพงเพชร นครราชสีมา เพชรบูรณ์ และพิชัย โดยมีเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองเอกทางทิศเหนือ เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองโท แต่ปลายรัชกาลน่าจะมียุทธฐานะเป็นเมืองเอก เมืองใหญ่ ๆ ทั้ง 7 เมือง มีเมืองเล็กเป็นบริวารในลักษณะเมืองลูกหลวงหลานหลวง เป็นเมืองชั้นโทหรือชั้นตรีตามขนาดและความสำคัญของเมือง ทางส่วนกลางคือราชธานีจะแต่งตั้งขุนนางที่มีตำแหน่งและยศชั้นที่มีความเหมาะสมไปปกครอง ทำให้การปกครองหัวเมืองมีลักษณะกระชับและสามารถรวมอำนาจการปกครองหัวเมืองมาไว้ที่ราชธานีได้มากยิ่งขึ้น⁶⁰

ลาลูแบร์กล่าวถึงจำนวนเมืองบริวารของเมืองใหญ่ฝ่ายเหนือทั้ง 7 เมืองว่ามีจำนวนเมืองบริวารดังต่อไปนี้ พิษณุโลก 8 สวรรคโลก 8 นครไทย (สุโขทัย) 7 กำแพงเพชร 10 นครราชสีมา 5 เพชรบูรณ์ 2 และพิชัย 7⁶¹

หัวเมืองฝ่ายใต้หรือปากใต้มีเมืองใหญ่ 7 เมือง โดยแต่ละเมืองจะมีจำนวนเมืองบริวารดังต่อไปนี้ ยะโฮร์ 7 ปัตตานี 8 นครศรีธรรมราช 20 ตะนาวศรี (แทนนัมเชริม) 12 จันทบูร 7 พัทลุง 8 และไชยา 2⁶²

การจัดแบ่งดังกล่าวตามหลักฐานของลาลูแบร์ซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2230 นั้น เป็นการรวมเอาหัวเมืองชายทะเลที่เป็นเมืองท่าเข้าไว้ในฝ่ายหัวเมืองฝ่ายใต้ ซึ่งก็น่าจะตกอยู่ในอำนาจการควบคุมดูแลของเจ้ากรมพระคลังซึ่งขณะนั้นออกญาพระเสด็จได้รั้งตำแหน่งนี้และมีพลคอนเป็นผู้ช่วย

ในการปกครองดูแลหัวเมืองทั้งสองฝ่ายที่กล่าวถึงนี้ หัวเมืองฝ่ายเหนือจะจัดการปกครองผ่านทางเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองเอกของภาคและเมืองนี้ก็มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากราชธานี เจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็น “อุปราช” ที่สืบสายโลหิตมาจากเจ้าเมืองคนก่อน ๆ⁶³ ความสำคัญของเมืองนี้ ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้สร้างป้อมแบบฝรั่งขึ้นไว้⁶⁴ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงส่งคณะข้าหลวงต่างพระองค์ 2 ท่านไปดำเนินการสอบสวนและพิจารณาคดีในเมืองพิษณุโลก (ขณะนั้นย่อมจะไม่มีขุนนางผู้ใดเป็นสมุหนายก) เพื่อตรวจสอบความถูกต้องในรายงานหรือ “ใบบอก” ที่มาจากเมืองนี้ และได้พบว่ามีการยกยอกราชได้ของหลวงอย่างขนานใหญ่ ผู้กระทำผิดได้รับการลงอาญาในทันทีนั้น การประหารชีวิตผู้กระทำผิดก็ได้ดำเนินไปต่อหน้าคณะข้าหลวงต่างพระองค์ทีเดียว⁶⁵

ส่วนการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้จะดำเนินการผ่านเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองเอกของภาคใต้ โดยมีเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชปกครองดูแลหัวเมืองในแถบนี้มิให้กระด้างกระเดื่อง เพราะมีหัวเมืองประเทศราชอยู่หลายเมือง และหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้ก็พร้อมที่จะก่อการกบฏแยกตัวเป็นอิสระเช่น ปัตตานี สงขลา เป็นต้น สาเหตุที่ทำให้บรรดาหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้คิดแยกตัวเป็นอิสระก็เพราะถูกทางราชธานีควบคุมอย่างเข้มแข็ง โดยเฉพาะการเกณฑ์ส่วยจากหัวเมืองและการที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระบรมราชโองบายทรงยินยอมให้บริษัทต่างชาติตะวันตกเข้าไป

ผูกขาดการค้าดีบุก ซึ่งได้สร้างปัญหาของการแย่งผลประโยชน์ระหว่างบริษัทฮอลันดากับกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครอง รุนหนุมของไทยภายใต้การนำของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงดึงเอาชาวต่างชาติตะวันตก เข้ามาเป็นพันธมิตรเพื่อจะกำหนัดหัวเมืองเหล่านี้ โดยทรงเสนอผลประโยชน์ในหัวเมืองเหล่านี้ให้เป็นการตอบแทน และในตอนปลายรัชกาลก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ออกญารามเดโซ (ซู) ขุนนางผู้ใหญ่ที่ไว้วางพระทัยให้ไปปกครองเมือง นครศรีธรรมราชเพื่อดูแลหัวเมืองภาคใต้ให้เรียบร้อย⁶⁶

หัวเมืองชายทะเลที่เป็นเมืองท่าตกอยู่ใต้อำนาจการควบคุมดูแลของเจ้ากรมพระคลังซึ่งเมื่อครั้งออกพระ ศรีเนาวรัตน์เป็นเจ้ากรม เขาได้แต่งตั้งบรรดาเชื้อสายแขกมัวร์ให้เป็นเจ้าเมืองชายทะเลที่เป็นเมืองท่าทางฝั่งทะเลด้าน อ่าวเบงกอลทั้งหมด โดยออกพระศรีเนาวรัตน์คอยควบคุมเรือสินค้าที่จะส่งสินค้าไปจำหน่ายต่อต่างประเทศด้าน อ่าวเบงกอล มหาสมุทรอินเดียและทางใต้ ครั้นเมื่อฟอลคอนขึ้นมาเป็นผู้ช่วยเจ้ากรมพระคลังก็ได้มีการเปลี่ยนแปลง เจ้าเมืองในแถบนี้ให้เป็นพรรคพวกของตน หลังจาก พ.ศ. 2230 เจ้าเมืองมะริด ตะนาวศรีและภูเก็ต เปลี่ยนมาเป็น ชาวฝรั่งเศสและอังกฤษที่เป็นพรรคพวกของฟอลคอน และฟอลคอนได้จัดตั้งกองทหารฝรั่งเศสมาประจำที่ป้อม เมืองมะริดและบางกอก⁶⁷

นโยบายการควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลที่เป็นเมืองท่าในรัชกาลนี้คงจะมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่า การควบคุมหัวเมืองทางฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ เพราะเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสามารถจัดระบบการปกครองได้ อย่างรัดกุมแล้ว จะทำให้พระองค์สามารถระดมส่วยสาอากรจากหัวเมืองเข้ามายังท้องพระคลัง เพื่อรวบรวมส่งไป จำหน่ายยังต่างประเทศหรือขายต่อให้กับพ่อค้าชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามารับซื้อ ดังนั้นการจัดรูปแบบการปกครอง หัวเมืองให้กระชับและทรงดูแลตรวจตราได้สะดวกดังที่กล่าวมานี้ ก็คือระบบการดูแลผลประโยชน์อันเกิดจากโภคทรัพย์ ภายในราชอาณาจักรนั่นเอง

อุปสรรคในการจัดการปกครองหัวเมือง

ตลอดรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ฯ การควบคุมดูแลหัวเมืองก็มีได้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยตลอด รัชกาล มีการก่อกบฏหรือการแข็งข้อของหัวเมืองเกิดขึ้นบ้างแต่ผลสุดท้ายสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงสามารถควบคุม หัวเมืองไว้ได้ สารสิน วีระผล และขจร สุขพานิช ได้กล่าวถึงการระดมทรัพยากรจากหัวเมืองเข้ามายังราชธานีที่ดำเนิน ไปอย่างกว้างขวาง และเข้าใจว่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้หัวเมืองบางแห่งหมดความอดทนและก่อการกบฏขึ้น ดังนี้

“...พระนารายณ์โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระคลังสินค้าในเมืองต่าง ๆ เพื่อ รวบรวมสินค้าผูกขาด เช่น เก็บรวบรวมดีบุกจากภาคใต้เพื่อนำกลับ ไปอยุธยาสำหรับเป็นสินค้าออกและรวบรวมสินค้าจากอินเดียด้วย⁶⁸ ...ในปี พ.ศ. 2211 ทรงให้สิทธิบริษัทอังกฤษผูกขาดการค้าดีบุกที่ ชุมพรและไชยา แต่เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาใน พ.ศ. 2228 สมเด็จพระ นารายณ์ฯ ก็ทรงอนุญาตให้ฝรั่งเศสผูกขาดการค้าดีบุกในเกาะกลาง และดินแดนที่ขึ้นกับเกาะกลาง และยังเสนอยกเมืองสงขลาและดินแดน ที่ขึ้นต่อเมืองนี้ให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อสร้างป้อมปราการและดำเนินการ ต่าง ๆ ตามต้องการ”⁶⁹

ไม่ว่าจะเป็นการตั้งพระคลังสินค้าเพื่อรวบรวมสินค้าจากหัวเมืองหรือการให้บริษัทของต่างชาติทำการ ผูกขาดการค้าในหัวเมืองชายทะเลดังกล่าวแล้วนั้น ย่อมมีผลทำให้ผลประโยชน์จากหัวเมืองทั้งที่เป็นแหล่งผลิตและ เมืองท่าถูกดึงเข้าสู่ส่วนกลางหรือราชธานีได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้บรรดาหัวเมืองที่สูญเสียผลประโยชน์ได้หาหนทางที่จะ ปลดแอกด้วยการก่อการกบฏขึ้นอย่างแน่นอน

กบฏที่สำคัญของหัวเมืองจะเกิดขึ้นกับหัวเมืองทางภาคใต้คือ เมืองปัตตานีและเมืองสงขลา โดยในปี พ.ศ. 2213 เมืองปัตตานีก่อการกบฏขึ้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดฯ ให้เมืองสงขลาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการปราบกบฏครั้งนี้⁷⁰ สงครามดำเนินมาถึง พ.ศ. 2216 จึงปราบปัตตานีได้ ต่อมาอีก 4 ปี พ.ศ. 2221 ก็มีหลักฐานจากบันทึกของอังกฤษกล่าวว่ามีการสู้รบในเมืองปัตตานีอีก⁷¹ ทำให้อังกฤษเกิดความคิดที่จะตั้งหลักแหล่งทำการค้าเสียที่ปัตตานีโดยตรงเพื่อมิให้ต้องถอนตัวออกไปทุกครั้งที่มีการสู้รบ

ส่วนเมืองสงขลาเตรียมพร้อมที่จะแยกตัวเป็นอิสระอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน มีหลักฐานกล่าวถึงการส่งทัพหลวงของกรุงศรีอยุธยาไปสมทบกับกองทัพของเมืองนครศรีธรรมราชไปปราบเมืองสงขลา ก่อการกบฏใน พ.ศ. 2198 และตอนปลายปีเดียวอีกครั้งหนึ่ง⁷² แต่ไม่ประสบความสำเร็จ และเหตุการณ์ต่อมา คืออังกฤษกลับไปเข้าช่วยเหลือเมืองสงขลาสร้างป้อมปราการต่อต้านกรุงศรีอยุธยา⁷³

ลาอูแบร์กล่าวถึงเมืองชายทะเลในภาคใต้ที่เป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา ก่อกบฏเพื่อแยกตัวเป็นอิสระอีกเมืองหนึ่งคือเมืองยะโฮร์ แต่ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดไว้⁷⁴ แต่ก็แสดงให้เห็นว่าการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ในรัชกาลนี้ไม่ราบรื่นนัก ชาลววิทย์ เกษตรศิริ กล่าวว่า ตลอดระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2217 - 2222 ซึ่งกินเวลาหลายปีวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายใต้หลายเมืองทำให้ทางกรุงศรีอยุธยาต้องส่งกองทัพไปปราบปรามหัวเมืองที่เป็นปฏิปักษ์ด้วยความยากลำบาก⁷⁵ ดังนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงหันมาใช้วิธีการทางการทูตผูกมิตรกับฝรั่งเศสอย่างเต็มที่เพื่อเป็นทางอยู่รอดของการปกครองหัวเมืองด้วยทางหนึ่ง เพราะการเดินทางไปควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ที่อยู่ห่างไกลเป็นงานที่ยากลำบากแก่ฝ่ายไทยที่ขาดกองกำลังทัพเรือ เพราะฉะนั้นการผูกมิตรกับฝรั่งเศสก็จะช่วยให้ปัญหาการควบคุมหัวเมืองในเขตนี้ดำเนินไปได้สะดวกยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นการผูกมิตรกับฝรั่งเศสจึงดูเหมือนจะเป็นการกู้ชาติวิธีเดียวโดยแท้⁷⁶

ปัญหาอุปสรรคในการปกครองหัวเมืองอีกแห่งหนึ่งคือ เมืองบางกอก ซึ่งโปรตุเกสเคยมีอิทธิพลควบคุมเมืองบางกอกมาก่อนในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านและท่าเรือสำคัญที่สุด⁷⁷ เมื่อฝรั่งเศสส่งกองทหารเข้ามาใน พ.ศ. 2230 นั้น ฝรั่งเศสมีจุดมุ่งหมายจะยึดครองเมืองบางกอกให้ได้ เพราะถ้าได้ครอบครองเมืองบางกอกก็จะสามารถคุมกิจการทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี⁷⁸ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงใช้ความพยายามเสนอเมืองสงขลาให้แก่ฝรั่งเศส แต่ฝรั่งเศสเห็นว่าสงขลาอยู่ไกลเกินไปและมีสภาพเหมือนเมืองร้างที่ไม่มีชื่อเสียง อีกทั้งกองทัพฝรั่งเศสภายใต้การควบคุมของนายพลเดฟาร์จ ได้รับคำสั่งลับมาจากมาคิสเดอ เซเนล เสนาบดีฝรั่งเศสให้ทูลขอเมืองบางกอกและเมืองมะริด เพราะเมืองทั้งสองมีคุณค่ามากต่อการค้าของฝรั่งเศส⁷⁹ สำหรับเมืองบางกอกนั้นฝรั่งเศสได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองนี้ไว้ดังนี้

“...พระเจ้ากรุงสยามต้องการความช่วยเหลือของประเทศฝรั่งเศสนั้นก็เพราะเหตุที่...พวกฮอลันดามีเจตนาร้ายเช่นนี้ พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงทราบอยู่เต็มพระทัยและได้มีรับสั่งในเรื่องนี้กับเซอร์วาเลีย เดอ โชมองด้วยเพราะฉะนั้นตำบลบางกอกนี้เป็นแห่งที่พวกฮอลันดาอยากได้นัก จึงจำเป็นต้องหากำลังมาช่วยรักษาที่แห่งนี้และเมื่อกองทัพฝรั่งเศสได้เข้าไปประจำอยู่ที่บางกอกแล้วเพียงแต่ออกชื่อฝรั่งเศสเท่านั้นก็จะทำให้พวกฮอลันดาและบรรดาประเทศทั้งหลายในทวีปยุโรปและประเทศอินเดียขาดไม่กล้ามารบกวนบางกอกได้”⁸⁰

พลคอนได้จัดให้กองทัพฝรั่งเศสได้อยู่ประจำที่เมืองมะริดและเมืองบางกอก⁸¹ แต่พลคอนไม่ต้องการให้ฝรั่งเศสมีอำนาจเหนือตน จึงได้จัดให้มิถองทหารของฝ่ายไทยที่ได้รับการฝึกแบบยุโรปจากฟอร์บงมาประจำอยู่ด้วยจำนวน 400 คน⁸² และสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงประทานอนุญาตให้กองทัพฝรั่งเศสเข้าพักที่บางกอกได้เท่านั้น ไม่ใช่ว่าให้เป็นสิทธิขาดแก่ฝรั่งเศส⁸³

3. สรุปและวิเคราะห์

รูปแบบการปกครองของกรุงศรีอยุธยาที่ยอมรับกันว่าเป็นแบบแผนของการปกครองตลอดมา คือแบบแผนการปกครองที่ได้จัดวางแนวทางไว้ตั้งแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเมื่อ พ.ศ.1997 สำหรับในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ แม้จะใช้รูปแบบการปกครองดังกล่าวเป็นพื้นฐานในการจัดการปกครอง แต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็มิได้ทรงยึดถือเป็นแบบฉบับที่ตายตัวเสียทั้งหมด พระองค์ทรงปรับระบบและตำแหน่งทางการปกครองให้เหมาะสมกับการควบคุมอำนาจไว้ได้โดยเด็ดขาด ตำแหน่งทางการปกครองที่สำคัญ ๆ คือ สมุหกลาโหม สมุหนายก เจ้ากรมพระคลัง และจางวางกรมพระศขบาล ซึ่งล้วนเป็นตำแหน่งที่คุมกำลังจะถูกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงควบคุมอย่างใกล้ชิดจนไม่กล้าทำทนายพระราชอำนาจของพระองค์โดยเด็ดขาด

พร้อมกันนี้พระองค์ยังทรงวางระเบียบทางการปกครองที่ค่อนข้างจะแปลกไปกว่าสมัยใด ๆ ก็คือการลดตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ลง รวมทั้งมีการแต่งตั้ง “คณะข้าหลวงต่างพระองค์” ให้ทำหน้าที่เป็นหูเป็นตาแทนพระองค์ เป็นครั้งคราวนั่นถือว่าเป็นการควบคุมขุนนางฝ่ายปกครองทั้งภายในราชธานีและหัวเมืองได้อย่างแท้จริง เพราะคณะข้าหลวงต่างพระองค์ไม่สามารถผูกขาดอำนาจไว้ได้ตลอดไปและไม่มีผู้ใดมีอำนาจเหนือใคร จึงมีลักษณะคานอำนาจกันได้เป็นอย่างดี

การใช้ขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการชาวต่างชาติในระบบราชการเป็นอันมากในรัชกาลนี้ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในการควบคุมขุนนางฝ่ายปกครองของไทย เพราะบุคคลเหล่านี้มีความสามารถในงานด้านต่างๆ เช่น การใช้อาวุธ การค้า และการคลัง อีกทั้งยังเป็นกลุ่มบุคคลที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงควบคุมไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะบุคคลเหล่านี้ต้องพึ่งพิงสมเด็จพระนารายณ์ฯ อย่างแท้จริงเพื่อจะเป็นหนทางนำมาซึ่งลาภยศแก่ตัวเขา ดังนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ ซึ่งบำเพ็ญพระองค์อย่างนักการทูตที่สามารถอย่างยอดเยี่ยมอยู่แล้วจึงสามารถดึงความสวามิภักดิ์จากบุคคลเหล่านี้ไว้ได้ตลอดรัชกาลอันยาวนาน

เมื่อชาวต่างชาติเข้ามามากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวตะวันตก สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงอาศัยชาวต่างชาติเหล่านี้เป็นผลประโยชน์ต่อการปกครองหัวเมือง ดังนั้นการเข้ามาของชาวต่างชาติจึงอำนวยประโยชน์ต่อราชอาณาจักรทั้งทางด้านการค้า การคลัง และการปกครองหัวเมือง ชาวต่างชาติเหล่านี้แม้จะสร้างปัญหาให้กับการปกครองอยู่บ้าง แต่ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการดำเนินความสัมพันธ์กับนานาชาติในรัชกาลนี้ดูจะมีมากกว่าเสีย

วิเทโศบายทางการปกครองที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงดำเนินมาตลอดรัชกาลอันยาวนาน ไม่ได้สร้างปัญหาทางการปกครองให้แก่พระองค์จนไม่สามารถควบคุมได้ แม้ในยามที่มีได้ประทับอยู่ในราชธานี เช่นในยามเสด็จราชการสงครามหรือในยามเสด็จมาประทับที่ราชธานีสำรอง ณ เมืองลพบุรีก็ตาม

จึงพอจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า วิเทโศบายทางการปกครองของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีแบบแผนที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์เอง แม้จะดูประหนึ่งว่าเป็นวิเทโศบายที่มี “การเมือง” อยู่มากก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงประสบความสำเร็จด้วยวิเทโศบายดังกล่าวและความสำเร็จในด้านนโยบายทางการปกครองย่อมจะทำให้พระองค์ควบคุมโภคทรัพย์ของแผ่นดินในรูปต่าง ๆ ไว้ได้จนหมดสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งโภคทรัพย์ที่ถ้ายมหาสุราษฎร์ธานีในรูปส่วยสาอากร

บทที่ 3

การทหารและการป้องกันประเทศ

1. การจัดระบบทหาร
2. ทหารอาสาช่วยราชการ
3. สงครามและการป้องกันประเทศ
 - 3.1 กบฏภายในราชอาณาจักร
 - 3.2 สงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน
4. สรุปและวิเคราะห์

1. การจัดระบบทหาร

สมัยกรุงศรีอยุธยาถือคติทางการเมือง การปกครอง และการดำรงรูปแบบของรัฐในแบบเก่าโดยถือว่าปัจจัยสำคัญที่จะรักษาความอยู่รอดและสร้างความรุ่งเรืองให้ราชอาณาจักรคือปัจจัยทางทหาร ดังนั้นจึงพบว่าในตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระองค์ได้ทรงเสริมสร้างความมั่นคงให้ราชอาณาจักรด้วยการทำสงครามใหญ่กับพม่า 2 ครั้ง กับเชียงใหม่ (ลานนา) 2 ครั้ง และกับลาว 2 ครั้ง เมื่อประเทศเพื่อนบ้านยอมรับในอำนาจของกองทัพไทย สงครามกับประเทศเพื่อนบ้านก็ลดลงไป ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาสามารถครอบครองแหล่งกำเนิดสินค้าของป่าในดินแดนตอนในได้เกือบจะทั้งหมด สามารถแต่งสำเภาออกไปจำหน่ายยังตลาดทางตะวันออกอันมีจีนและญี่ปุ่น ตลาดทางตะวันตกมีอินเดียจนถึงเปอร์เซีย การขยายการค้าทางทะเลดังกล่าวได้สร้างความขัดแย้งกับชาวต่างชาติที่เป็นพวกยุโรปโดยเฉพาะกับฮอลันดาขึ้นมาอีก สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงหันมาใช้พระบรมราโชบายทางด้านกรทูต การเจรจา และการทำสนธิสัญญา เพื่อยับยั้งข้อพิพาททางการเมืองระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นซึ่งพระองค์ทรงประสบผลสำเร็จด้วยดี

การจัดระบบทหารในรัชกาลนี้ถือว่าฐานะอันแท้จริงของพลเมืองก็คือการเป็นทหาร ทางราชการมีอำนาจเกณฑ์พลเมือง (ไพร่) ไปใช้ในราชการทั้งในยามปกติและยามศึกสงคราม โดยอาศัยระบบการบังคับให้ไพร่ต้องสังกัดมูลนายตาม “ระบบไพร่”¹ ไพร่จึงต้องมีความเสียสละต่อแผ่นดินอย่างสูง ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่า ถ้าไพร่พลเมืองรุ่นก่อน ๆ ไม่เสียสละต่อบ้านเมืองอย่างมากแล้วก็จะไม่สามารถรักษาชาติบ้านเมืองอยู่รอดมาได้จนทุกวันนี้²

วิธีการเกณฑ์ทหาร

วิธีการปกครองไพร่พลเมืองอย่างทหารมีมาแต่ครั้งโบราณ ดูเหมือนว่าก่อนสมัยสุโขทัยก็ว่าได้ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ยังคงถือวิธีการปกครองเช่นว่านี้อยู่ กำลังไพร่พลที่เป็นชายฉกรรจ์มีหน้าที่เป็นทหารสำหรับช่วยรักษาบ้านเมือง³ และถ้าว่างการศึกสงครามก็จะถูกเกณฑ์แรงงานมาช่วยเหลืองานโยธาของทางราชการ เช่น การก่อสร้าง การขุดคลอง เป็นต้น โดยถือว่าเป็นการ “ทำราชการ” สำหรับการกำหนดคุณสมบัติของชายฉกรรจ์ที่จะเป็นทหารได้ช่วยป้องกันชาติบ้านเมืองนั้น ทางราชการกำหนดคุณสมบัติไว้ดังต่อไปนี้⁴

1. ชายไทยทุกคนต้องสังกัดมูลนายและถูก “สักเลก” ซึ่งถือเสมือนการขึ้นทะเบียนเป็นทหารเพื่อเข้าเวรปีละ 6 เดือน ถ้ามีราชการสงครามก็ต้องออกไปรบ เมื่อว่างการศึกสงครามทางราชการก็ใช้ให้ทำงานโยธาย่างอื่น ๆ ในระหว่างการถูกเกณฑ์ก็หาได้ฝึกฝนยุทธวิธีในการรบแต่อย่างใด⁵ ประกอบกับไม่มีความเต็มใจที่ถูกเกณฑ์ให้ต้องไปรบ เมื่อถูกเกณฑ์มาปะปนกันเป็นจำนวนมากจึงหาความเป็นระเบียบวินัยไม่ได้ รวมทั้งไม่ยินดียินร้ายต่อการรบว่าจะชนะหรือแพ้⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรียกชายไทยที่ถูกเกณฑ์ไปรบว่า “กองทัพชาวนา”⁷

2. ต่างตัว คนต่างชาติที่เข้ามาติดต่อค้าขายในกรุงศรีอยุธยา มี 3 พวกคือ พวกที่ไปมาค้าขายชั่วคราว พวกนี้ไม่ต้องเป็นทหาร พวกที่สองเข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ประจำที่กรุงศรีอยุธยา ปกติไม่เกณฑ์เข้าเป็นทหาร แต่ถ้าจะสมัครเข้าเป็น “ทหารอาสา” ทางราชการก็รับไว้ พวกสุดท้ายเป็นลูกหลานชาวต่างชาติที่เกิดในเมืองไทยต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารเหมือนชายไทย โดยถูกกำหนดให้เป็นชายไทยตามข้อ 1
3. นักบวช จะได้รับยกเว้นไม่เกณฑ์เข้าเป็นทหาร ซึ่งปรากฏว่าในรัชกาลนี้เมื่อมีราชการสงคราม จะมีคนหนีไปบวชกันเป็นจำนวนมาก พอลดคนได้ก็รบพุ่งเสนอแนะให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ สึกพระสงฆ์ที่อ่านบาลีไม่ออก โดยทางราชการจัดให้มีการ “สอบไล่” ขึ้น พระภิกษุที่สอบไม่ผ่านก็จะถูกสึกออกมาทำราชการ ซึ่งปรากฏว่ามีผู้ถูกสึกเป็นอันมาก สร้างความไม่พอใจให้แก่ไพร่พลเมืองเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง⁸
4. ทาสและเชลย คนทั้งสองจำพวกนี้ไม่ต้องเป็นทหาร แต่จะถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ทำงานโยธาทั่ว ๆ ไปตามที่ทางราชการกำหนด หรือบางระยะจะถูกเกณฑ์เงินแทนแรงงานโดยคิดอัตราค่าเท่าไพร่โดยทั่ว ๆ ไป⁹

การเกณฑ์ไพร่ตามคุณสมบัติดังกล่าวนี้ ถ้ามีการศึกสงครามเกิดขึ้นทางราชการสามารถเกณฑ์ไพร่ได้ทันทีถึงหกหมื่นคน¹⁰ นับว่ามีจำนวนไพร่พลมิใช่น้อยทั้งนี้ก็อาจจะเป็นเพราะในยามเกิดศึกสงครามไพร่จะส่งส่วยแทนแรงงานไม่ได้¹¹ และไพร่ที่ถูกเกณฑ์มานี้แม้จะมีลักษณะเป็นกองทัพขนาดดังที่กล่าวมาแล้ว แต่จากบันทึกของชาวต่างประเทศก็ยังคงกล่าวว่า ไพร่พลในกองทัพมีรูปร่างที่แข็งแรงและเหมาะสมกับการจับอาวุธ¹² ทั้งนี้ก็อาจจะเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของสภาพภูมิประเทศในขณะนั้น

ในตอนต้นรัชกาลมีการเกณฑ์ไพร่พลเข้าสู่สงครามหลายครั้ง สงครามแต่ละครั้งก็ต้องอาศัยกองทัพขนาดใหญ่ มีกำลังไพร่พลเป็นจำนวนมาก และการสงครามได้ทำให้ชีวิตไพร่ที่ต้องถูกเกณฑ์ไปรบต้องทนทุกข์กับความแร้นแค้นของสงครามอย่างหนัก ดังที่นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

“...ทหารคนหนึ่งจะเสวยเสปียงอาหารของตนไว้บนไหล่ข้างหนึ่ง อีกไหล่หนึ่งเสวยอาวุธบรรลือเป็นผู้ออกเดินด่าและกระสุนให้...จำเป็นต้องใช้อะไรบ้างก็นำติดตัวเอาไปได้ ความจริงก็มีระแทะและข้างเป็นอันมาก สำหรับใช้บรรทุกสิ่งของและเสปียง แต่นั้นสำหรับนายทหารเท่านั้นจึงเรียกเอาไปใช้ได้ในกิจการต่าง ๆ ทุกเย็นจะมีการติดตลาดในค่ายพักเพื่อขายเสปียงอาหารให้แก่ผู้ที่ขาดแคลนแต่โดยที่ขายด้วยราคาแพงลิบลွ้ พวกพลทหารที่จน ๆ ก็จำเป็นต้องเลือกซื้อเฉพาะที่จำเป็นเพื่อไม่ให้อดตายเท่านั้น”¹³

จริงอยู่ที่ทางราชการส่งเสปียงอาหารมาให้ แต่นายทหารที่มีหน้าที่จ่ายแจกชอบเอาไปขายหากำไรยิ่งกว่าจะช่วยชีวิตทหารชั้นผู้น้อยไว้ ทหารชั้นผู้น้อยไม่กล้าบ่นเพราะกลัวถูกทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เขาฟ้องลงโทษในการรบครั้งต่อไป¹⁴ ภาระหนักและความเดือดร้อนจึงตกอยู่กับไพร่ที่ถูกเกณฑ์ คนไทยสมัยนั้นจึงร้องเกยการเป็นทหาร¹⁵ แต่เพื่อความอยู่รอดของชาติจึงต้องใช้การเกณฑ์แบบบังคับตามระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ ดังนั้นพระราชอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในด้านการศึกสงครามจึงเป็นยุคสมัยแห่งความทุกข์ร้อนที่เพิ่มขึ้นของไพร่พลในยุคนั้นด้วย

การจัดกองทัพ

รูปแบบการจัดกองทัพสมัยโบราณถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นแม่ทัพ (คำว่า “กษัตริย์” แปลว่า “นักรบ”) ทรงจัดเตรียมกองทัพในราชธานี ซึ่งประกอบด้วยกองทัพหลวง กองทัพหน้า และกองทัพหลัง ทางส่วนกลางหรือราชธานี จะให้ขุนนางไปเกณฑ์ชายฉกรรจ์ในเขตหัวเมืองชั้นในซึ่งถือว่าอยู่ในวงอำนาจของราชธานี จะถูกเกณฑ์ตั้งแต่ผู้รั้งกรมการเมืองไพร่พลให้มารวมกับกองทัพราชธานีด้วย¹⁶ สมุหกลาโหมจะส่งอาวุธมาให้เจ้ากรมนา (เกษตรราชบริ) จะเป็นผู้ส่งเสปียงอาหาร¹⁷

หัวเมืองชั้นนอกจะต้องจัดเตรียมกองทัพหัวเมืองออกรบได้ทุกเมื่อ ปกติกองทัพหัวเมืองจะเป็นกองทัพอิสระ เจ้าเมืองจะมีบทบาทเป็นแม่ทัพโดยตรง คอยรับคำสั่งจากทางราชธานีว่าจะให้ยกไปทำการรบตามลำพังหรือให้สมทบกับ กองทัพราชธานี¹⁸ แต่เหตุการณ์ทางการเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงมีนโยบายควบคุมหัวเมืองอย่างใกล้ชิด เจ้าเมืองบางส่วนจึงถูกสั่งให้เข้ามารับราชการประจำอยู่ในกรุงศรีอยุธยา จึงปรากฏหลักฐานว่าเจ้าเมืองเหล่านั้นมัก จะได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นแม่ทัพไปบัญชาการกองทัพต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้เจ้าเมืองที่เป็นแม่ทัพและเสนาบดี เจ้ากรมต่าง ๆ ก็จะรวบรวมชายฉกรรจ์ในกรมของตนตามจำนวนที่ต้องการเข้ามาสมทบกับกองทัพราชธานี ส่วนบรรดา เจ้าเมืองที่มีได้ถูกบังคับให้ต้องมารับราชการในกรุงศรีอยุธยาที่ต้องจัดเตรียมกองทัพหัวเมืองซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุม ดูแลของสหายานเดิมที่เคยกล่าวถึงมาแล้วคือ มหาดไทยหรือสมุหนายกจะบังคับบัญชากองทัพซึ่งได้มาจากการรวบรวม ชายฉกรรจ์ในเขตหัวเมืองทางฝ่ายเหนือ ในทำนองเดียวกันกลาโหมหรือสมุหกลาโหมก็จะบังคับบัญชากองทัพที่รวบรวม ไพร่พลมาจากหัวเมืองฝ่ายใต้ แต่ถ้าเกิดสถานการณ์ใด ๆ ที่ต้องการกำลังทหาร ก็จะมีการส่งกองทัพจากหัวเมืองฝ่าย กลาโหมให้มารวมกับกองทัพฝ่ายอื่นได้ หรือกองทัพฝ่ายกลาโหมอาจจะถูกแบ่งออกเป็นหลาย ๆ ทักษิได้¹⁹

กล่าวกันว่า กองทัพที่ดีที่สุดคือกองทัพหลวง อันประกอบด้วยกองทหารอาสาและกองตำรวจต่าง ๆ ที่มี หน้าที่เป็นกองทหารรักษาพระองค์ ซึ่งมีลักษณะเป็นทหารประจำการเพียงหน่วยเดียวของราชอาณาจักร มีเครื่องรบ ที่พิรภพร้อม (กองทหารอาสาจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า) กองทัพตำรวจมีหลายเหล่า จางวางกรมพระตำรวจซ้าย มีบรรดาศักดิ์เป็น “ออกญาอภัยรณฤทธิ์” และจางวางกรมพระตำรวจทั้งซ้ายและขวาต่างก็มีกรมย่อยขึ้นตรงอีก เป็นอันมาก²⁰

แม้จะมีกองกำลังห้อมล้อมถวายความคุ้มครองอย่างใกล้ชิดอย่างไรก็ตาม แต่หลักฐานก็ยังพบว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเสด็จออกรบด้วยพระองค์เองเป็นครั้งคราวเพื่อเสริมพระราชอำนาจและพระบารมีเท่านั้น โดยมาก พระองค์จะทรงแต่งตั้งแม่ทัพออกไปรบ ซึ่งตามหลักฐานต่าง ๆ ไม่ปรากฏว่ามีขุนนางคนใดอยู่ในตำแหน่งแม่ทัพ อย่างแน่นอน พระองค์จะโปรดเกล้าแต่งตั้งผู้ใดออกไปรบตามความเหมาะสมเป็นคราว ๆ ไป

ยุทธวิธี

ใช้ตำราพิชัยสงครามที่รวบรวมขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เป็นหลักในการรบและอาศัยชัยภูมิ ตามธรรมชาติที่เหมาะสมเป็นเครื่องอำนวยประโยชน์ต่อการสู้รบและอำพรางคือ ใช้ภูเขาที่สูงชัน แม่น้ำลำคลอง ปิดกั้นศัตรู และน้ำท่วมพื้นที่ป่าละ 6 เดือน เป็นปราการหรือระบบป้องกันตัวเอง นับได้ว่าสภาพธรรมชาติของอาณาจักร กรุงศรีอยุธยาเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติทางการทหารของฝ่ายศัตรู²¹ โดยไม่ต้องสร้างป้อมปราการแบบสมัยใหม่ ให้มากมายนัก จนกระทั่งมีการติดต่อกับชาวต่างชาติมากขึ้น จึงเริ่มมีการสร้างป้อมแบบตะวันตกตามหัวเมือง สำคัญ ๆ²²

การเข้าสู้รบก็จะใช้ปืนใหญ่ยิงนำหน้าก่อน ต่อจากนั้นก็เข้าสู้รบแบบตะลุมบอน ซึ่งตามปกติพวกแม่ทัพ จะไม่พยายามใช้ยุทธวิธีดังกล่าว แต่จะหาหนทางเข้ากวาดต้อนครอบครัวของฝ่ายตรงข้ามมาเป็นเชลยศึกเสียมากกว่า²³

กองทัพจะมีช้างเป็นกำลังสำคัญ ทหารทุกคนมีความมั่นใจอย่างเต็มที่ในช้างที่มีอยู่มากมาย ส่วนกองทัพ ม้านั้นมีใช้น้อยมาก ในด้านอาวุธของกองทัพ ทหารราบจะถืออาวุธประจำตัวชิ้นเดียวคือมีดพร้า²⁴ แต่พบหลักฐานว่า เริ่มมีการใช้อาวุธยาวประเภทหอกมากขึ้นในรัชกาลนี้²⁵ การรบจึงอาศัยความมีกำลังไพร่พลที่เหนือกว่าเพื่อเอาชนะ ศัตรูเป็นสำคัญ เพราะการรบเป็นแบบประชิดตัว กองทหารจึงต้องมีการเตรียมกำลังพลไว้บนหมื่นคน แต่ทหารที่มาจาก การเกณฑ์ไพร่ก็ได้ฝึกฝนการใช้ศาสตราวุธ แม้จะเริ่มมีการใช้อาวุธประเภทปืนนกสับและปืนใหญ่บ้างแล้วตั้งแต่ มีการจ้างทหารโปรตุเกสเข้ามาเป็นกองทหารอาสาช่วยรบกับพม่าที่เมืองเชียงกราน แต่ก็มีใช้ไม่แพร่หลายด้วยเป็นของ หายาก ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ยังพบว่ายังมีปืนใหญ่ใช้ไม่มากนัก โดยชาวโปรตุเกสที่เป็นกองอาสาได้หล่อ ปืนใหญ่ถวายให้ไม่กี่กระบอก²⁶ แต่ปืนใหญ่ที่หล่อได้ก็ยิงหยาบและไม่ดีพอ ภายหลังก็เริ่มรู้จักการทำดินปืนแบบยุโรป แต่คุณภาพยังไม่ดีนักและจำเป็นจะต้องนำเข้าจากยุโรป²⁷

ในการออกรบ ราชธานีจะจ่ายปืนยาวกระบอกหนึ่งสำหรับพลทหารราบ 4 หรือ 5 คน และปืนใหญ่ 5 หรือ 6 กระบอกสำหรับทหารทั้งกองทัพ²⁸ ภายหลังจากที่โปรตุเกสเสื่อมอิทธิพลลง ฮอลันดาก็เข้ามาประจำการด้านทหาร ปืนใหญ่ในกองทัพของสมเด็จพระนารายณ์²⁹

จำนวนและคุณภาพของอาวุธประจำการดังที่กล่าวมานี้ยังมีได้ทันสมัยแต่ประการใด รวมทั้งกองทัพก็ยังประกอบด้วยไพร่เกณฑ์ซึ่งประสิทธิภาพในด้านการรบไม่สูงนัก แต่กองทัพไทยก็ยังสามารถเอาชนะข้าศึกศัตรูมาได้ไม่ว่าศัตรูนั้นจะเป็นชาวต่างชาติเช่น พม่า หรือกบฏของหัวเมืองต่าง ๆ ของไทยเอง ความมีเอกภาพของราชอาณาจักรที่บังเกิดขึ้นได้ในรัชกาลนี้ ย่อมจะมีเครื่องสนับสนุนอยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นพระบรมราโชบายในการรุกรบกับพม่าที่ไม่เพียงแต่ตั้งรับตั้งชนที่เคียดแค้นมาแล้ว ความสามารถของแม่ทัพนายกองตลอดจนความเสียสละเลือดเนื้อ และชีวิตของบรรพชนส่วนใหญ่ที่เป็นไพร่เกณฑ์

2. ทหารอาสาช่วยราชการ

อาสา แปลว่าเต็มใจ หรือสมัครเข้าปฏิบัติราชการในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง³⁰ คำว่าอาสาจึงรวมความถึงทหารรับจ้างชาวต่างชาติที่มีความชำนาญการเป็นพิเศษในด้านการใช้อาวุธ พันเอกดำเนิน เลขะกุล กล่าวถึงกำเนิดของทหารอาสาว่า หลังจากการเกิดสงครามติดต่อกันยาวนานในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไพร่พลร่อยหรอลงไปมากเมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นครองราชย์จึงต้องยอมรับเอาชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นทหาร เรียกว่า “ทหารอาสา” ครั้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็มีความจำเป็นต้องใช้ทหารอาสามากยิ่งขึ้นอีก เพราะปัญหาการสืบราชสมบัติที่เกิดการยึดอำนาจติดต่อกันหลายครั้งเป็นเหตุให้พวกข้างแพ้ถูกฆ่าฟันสิ้นเปลืองทหารไปมาก พวกไพร่ฝ่ายแพ้ก็นึกถูกลดศักดิ์ให้ต่ำลง เป็นเหตุให้คนเกิดระอาไม่ยอมเป็นทหาร ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยทหารอาสาต่างชาติเข้ามาช่วยเหลืองานทางด้านทหาร³¹ และการดึงเอาชาวต่างชาติเข้าสู่ระบบราชการเพื่อสร้างเสถียรภาพทางการปกครองน่าจะเป็นพระบรมราโชบายทางการปกครองที่ต่อเนื่องมาจากรัชกาลของพระราชบิดาคือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

ถ้าจะจัดหมวดหมู่ของทหารอาสาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ อาจแบ่งออกได้เป็น 3 พวกดังต่อไปนี้

2.1 ไพร่หลวงอาสา ชาวต่างชาติที่ถูกกวาดต้อนครอบครัวเข้ามาจากประเทศเพื่อนบ้านข้างเคียงที่ทำให้ศึกสงครามต่อกัน หรือพวกที่หนีภัยสงครามเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร คนเหล่านี้ ได้แก่ พวกเขมร ลาว จาม มอญ และชาวป่าเขาเผ่าต่าง ๆ บุคคลเหล่านี้เข้ามาตั้งภูมิลำเนานั้นคงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาช้านาน ทางราชการได้จัดสรรที่อยู่กระจัดกระจายทั่วราชอาณาจักร หัวหน้าจะรวบรวมชนชาติเดียวกันตั้งเป็นกองอาสาช่วยรบหรือช่วยเหลืองานราชการด้านอื่น ๆ เมื่อทางราชการมีความต้องการ กองอาสาเหล่านี้เรียกว่า “ไพร่หลวงอาสา”³² เพราะคนเหล่านี้ยังต้องถูกเกณฑ์แรงงานเข้าเดือน-ออกเดือนตามระบบไพร่อยู่ นั้นนัย่อมหมายความว่าได้ถูกกลืนเข้าไปในระบบราชการของกรุงศรีอยุธยาแล้ว สำหรับชาวป่าเขาเผ่าต่าง ๆ เช่น พวกข่า ละว้า ขมุ กุลา ต้องสู้ (คนป่าเผ่าหนึ่ง) เป็นต้น พวกนี้ไม่ต้องเข้าเดือน แต่จะมีมูลนายเกลี้ยกล่อมรวมบัญชีตั้งเป็นหมู่เหล่าเก็บเงินส่งเข้าท้าวพระคลัง³³

การตั้งกองอาสาของบุคคลพวกนี้ขึ้น ทำให้เกิดประโยชน์ต่อทางราชการในการควบคุมดูแลบุคคลต่างด้าวในราชอาณาจักรให้เข้ามาอยู่ได้สังกัดของทางราชการเป็นหมู่เป็นเหล่า เกิดความเป็นระเบียบและสะดวกที่จะควบคุมมากกว่าจะมุ่งประโยชน์ในด้านความสามารถทางด้านการทหารของบุคคลเหล่านี้อย่างจริงจัง บุคคลเหล่านี้จึงยังมีลักษณะเช่นเดียวกับไพร่หลวงที่ถูกเกณฑ์ที่ยังขาดความชำนาญหรือการฝึกทางด้านยุทธวิธีโดยเฉพาะ ประโยชน์ที่ทางราชการจะได้จากบุคคลเหล่านี้ก็พอจะมีอยู่บ้างคือ การส่งส่วยแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน และกองอาสาสมัครมีความสามารถในด้านการสอดแนม

ไพร่หลวงอาสาต้องสังกัดกลาโหมคือฝ่ายทหารพวกหนึ่ง และไม่สังกัดกลาโหมอีกพวกหนึ่ง โดยไพร่หลวงอาสานี้สังกัดกลาโหมจะเรียกว่า “กรมอาสาแปดเหล่า” ซึ่งประกอบด้วย อาสาใหญ่ช่วย-ขวา อาสารองช่วย-ขวา

เจนทองซ้าย-ขวา และทวนทองซ้าย-ขวา หัวหน้าหัวหมู่ที่ควบคุมดูแลทหารอากาศก็จะก้าวขึ้นมามีตำแหน่งสำคัญ ๆ ในการบริหารซึ่งเกี่ยวข้องกับฝ่ายทหาร³⁴

ส่วนกรมทหารมอญอาสา เดิมเคยแยกเป็น 4 กรมคือ กรมตบสองมือกลางกรมตั้งทองซ้าย-ขวา และกรมกลี้อ³⁵ ภายหลังกรมทหารมอญอาสาจะรวมวงงานเข้าเป็นกรมเดียวกันไม่สังกัดกลาโหมอย่างกลมอาสาอื่น ๆ แต่เป็นกรมอิสระ มีออกพระมหาโยธา ตำแหน่งจางวางเป็นผู้บังคับบัญชา การจัดระเบียบกรมทหารอาสาให้สังกัดกลาโหมบ้างเป็นอิสระบ้าง แสดงถึงการจัดแบ่งกำลังทหารมิให้กระจุกตัวอยู่ในบังคับบัญชาของกลาโหมหรือฝ่ายทหาร แต่เพียงฝ่ายเดียวซึ่งจะทำให้มีอำนาจมากเกินไป

ทหารมอญอาสามีความสามารถในการสอดแนมซึ่งเป็นประโยชน์ต่อกองทัพไทยอยู่มาก อีกอย่างหนึ่งพวกมอญเป็นตัวการให้ไทยและพม่าต้องทำสงครามกันอยู่เสมอ ฝ่ายไทยจึงพยายามสร้างความเป็นมิตรกับมอญมากเป็นพิเศษ โดยเมื่อพวกมอญยินยอมเป็นทหารอาสา ทางราชการก็จะให้มีสิทธิได้รับที่ดินเป็นของตนเอง และในชั้นหลังกองทหารมอญอาสาทีนี้จะค่อย ๆ ขยายใหญ่โตขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยปรากฏว่ามีกรมอาทมาตขวา-ซ้าย ซึ่งเป็นมอญเพิ่มขึ้นมาในชั้นหลัง³⁶

2.2 กรมอาสาต่างชาติ หรืออาจจะเรียกว่า “ทหารอาสาที่ชำนาญการพิเศษ” ความจำเป็นของกรุงศรีอยุธยาที่ต้องใช้ผู้ชำนาญการด้านทหารมาประจำในกองทัพมีมาก จึงเกิดกรมอาสาต่างชาติขึ้น บุคคลพวกนี้ จะมีความชำนาญการในด้านต่างๆทางทหารเป็นพิเศษ เช่น กรมอาสาญี่ปุ่นมีความสามารถด้านใช้ดาบเป็นอาวุธ กรมฝรั่งเศสแม่นปืนเป็นพวกโปรตุเกสที่มีความชำนาญด้านการใช้ปืนใหญ่ เป็นต้น กรมอาสาต่างชาติเหล่านี้มีความพร้อมเพียงแม้มีจำนวนไม่มากนักแต่สามารถปฏิบัติการได้ฉับพลัน ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ปรากฏว่ามีกรมอาสาต่างชาติอยู่เป็นอันมากคือ

กรมอาสาญี่ปุ่น กรมนี้เคยถูกลดอิทธิพลลงมากในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ พบว่ามีพวกญี่ปุ่น 40 คนอาสาเข้าช่วยสมเด็จพระนารายณ์ฯปราบดาภิเษกจากพระศรีสุธรรมราชา³⁷ เข้าใจว่ากรมนี้คงจะลดบทบาทและความสำคัญลงมากในรัชกาลนี้ ทหารในกรมนี้ยังคงมีหน้าที่ร่วมชวชนในงานพระราชพิธีต่าง ๆ เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่าทางราชการไทยยังนำทหารเกณฑ์ของไทยผนวกเข้าไปในกลุ่มนี้ด้วย³⁸

กรมอาสาแขก พวกแขกมัวร์ที่เข้ามาค้าขายก็นิยมเข้ามาอาสาช่วยราชการด้านการทหารด้วย ไม่เฉพาะแต่ด้านการค้าเท่านั้น กรมนี้น่าจะมีความชำนาญด้านการใช้กองทัพม้า จึงมีผู้เรียกว่า “กรมทหารม้าแขกเทศ”³⁹ อีกชื่อหนึ่ง มีจำนวนทหารราว 60 คนและทหารอาสาในกรมนี้จะเป็นแขกชาติอื่นด้วย เช่น แขกปายังจากอินเดีย ซึ่งลาลูแบร์กล่าวว่ามี 2 กอง ๆ ละ 25 คน⁴⁰

กรมอาสาจาม (แขกจามหรือจามปา)* นับเป็นแขกพวกหนึ่งที่นับถือศาสนาอิสลาม เจ้ากรมมีตำแหน่งเป็นจางวาง “ออกพระราชบังสร” ทำหน้าที่เป็นกองทัพเรือ พวกนี้มีพื้นเพเดิมอยู่ใกล้ทะเลจึงมีความสามารถด้านการเดินเรือมาก พวกนี้จึงถูกคัดเลือกให้ร่วมไปกับคณะทูตไทยไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสด้วย หลักฐานกล่าวถึงกองเรือที่อยู่ในความดูแลของกรมอาสาจามในรัชกาลนี้ว่า มีเรือรบ 10 ลำ หรือ 12 ลำ นอกนั้นเป็นเรือรบแจวราว 50 หรือ 60 ลำพร้อมที่จะใช้ไปได้เสมอ⁴¹ และมีหลักฐานกล่าวอีกว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสั่งซื้อเรือจากอังกฤษอีกหลายลำพร้อมทั้งเครื่องใช้ครบครัน ซึ่งคงขึ้นสังกัดกรมอาสาจาม⁴²

กรมอาสาจินตาด กรมนี้มีจำนวนทหารเพียงเล็กน้อยประมาณ 20 คนเท่านั้น และผู้บังคับกองร้อยได้รับค่าจ้างจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ 15 ตำลึงทหารคนละ 6 ตำลึง⁴³ หลักฐานที่กล่าวถึงกรมทหารจินตาดมีน้อย ซึ่งก็คงจะเป็นเพราะกรมนี้เป็นกรมขนาดเล็กมาก สาเหตุก็คงเนื่องมาจากคนจีนส่วนใหญ่จะนิยมรับราชการในกรมทำเพื่อดูแลการค้าสำเภาและประกอบอาชีพทำสวนทำไร่มากกว่างานด้านการทหาร ประกอบกับคนจีนไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แม้ในคราวที่สมเด็จพระนารายณ์ฯปราบดาภิเษกก็ไม่ปรากฏว่ามีชาวจีนเข้าร่วมด้วยแต่ประการใด

กรมฝรั่งแผ่นดิน เป็นนักผจญภัยเชื้อสายโปรตุเกส มีความสามารถใช้ปืนไฟและปืนใหญ่มาก⁴⁴ ในรัชกาลนี้มีการหลั่งไหลเข้ามาของชาวโปรตุเกสเพิ่มขึ้นอีก เนื่องจากพวกที่ถอนตัวจากการรบกับฮอลันดาในอินเดีย พวกกันอพยพเข้ามาตั้งค่ายหรือประชาคมอยู่ราว 700-800 หลังคาเรือน⁴⁵ ชาวโปรตุเกสและเชื้อสายในประชาคมโปรตุเกสที่กรุงศรีอยุธยา มีจำนวนรวม 4,000 คน⁴⁶ ชาวโปรตุเกสส่วนหนึ่งได้สมัครเข้ารับราชการใช้อาวุธปืนไฟและปืนใหญ่ในการทำสงครามกับพม่า อีกทั้งพวกนี้ยังนำเข้าซึ่งอาวุธปืนไฟ ปืนใหญ่และกระสุนดินดำ นอกจากนี้ยังเป็นที่ปรึกษาและให้การฝึกหัดทหารไทยอีกด้วย หลักฐานในรัชกาลนี้กล่าวว่าพวกโปรตุเกส 1,000 คน มาอาสาช่วยสมเด็จพระนารายณ์ฯปราบดาภิเษกและหล่อปืนใหญ่ถวายสมเด็จพระนารายณ์ฯ ภายหลังสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ประจำที่ป้อมเมืองบางกอก เมื่อกองทหารฝรั่งเศสเข้ามาตั้งที่ป้อมเมืองบางกอกใน พ.ศ. 2230 พวกโปรตุเกสต้องตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของฝรั่งเศสจึงได้แสดงปฏิกริยาไม่ยอมรับคำสั่งของฝรั่งเศสและได้ก่อเหตุวุ่นวายขึ้น จึงถูกฝรั่งเศสสั่งลงโทษอย่างรุนแรง⁴⁷

กรมเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่ง กรมนี้เข้าใจว่าน่าจะตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นชาวฝรั่งเศส 1 กรม ทหารในกรมนี้เป็นหน่วยที่ได้รับกระแสน้ำสั่งจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้สร้างป้อมที่อยู่ติดกับชายแดนพม่า โดยมีวิศวกร เดอ ลามาร์ เป็นผู้เขียนผัง ภายหลังก็มาทำงานปรับปรุงป้อมที่เมืองบางกอก และต่อมาก็ได้เสนอให้สร้างป้อมที่เมืองลพบุรี พิษณุโลก มะริด และสงขลาเพิ่มเติมขึ้นอีก⁴⁸

2.3 ทหารอาสารักษาพระองค์ หรือทหารจ้ำง กรมพระตำรวจและกรมล้อมวังทำหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์มีจำนวน 600 คน โดยคอยพิทักษ์ความปลอดภัยและเป็นฝีพายเรือพระที่นั่ง ทหารพวกนี้รับราชการสืบสายโลหิตกันมาเป็นตระกูล⁴⁹ อยู่ในวัยชราและปฏิบัติหน้าที่อย่างสงบในพระราชวังโดยไม่เคยออกรบเลย⁵⁰ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหวาดระแวงไม่ทรงไว้วางพระทัยใครโดยง่าย จึงทรงให้ปลดอาวุธทหารเหล่านี้เสีย แต่จะทรงมอบให้เมื่อคราวจำเป็นเท่านั้น⁵¹ ทหารพวกนี้จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความจงรักภักดีแต่ไม่ได้มีความชำนาญในด้านการใช้อาวุธอย่างดีเด่นเป็นพิเศษแต่ประการใด พวกนี้จะหมอบคลานอยู่ตลอดเวลาเมื่อพระมหากษัตริย์ประทับอยู่⁵²

ส่วนการปฏิบัติหน้าที่ของกองทหารอาสาที่ชำนาญการเป็นพิเศษที่มีส่วนสนับสนุนอย่างสำคัญให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ราชสมบัติ ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงว่าจ้างทหารอาสาชาวแขกมัวร์จากอินเดียจำนวน 200 คน เข้ามาเป็นทหารอาสารักษาพระองค์ชุดแรกที่พระองค์ต้องพระราชทานเงินตอบแทนให้ นับเป็นทหารรักษาพระองค์ชุดแรกในรัชกาลนี้ที่มีลักษณะเป็นทหารประจำการและเป็นทหารอาชีพที่แท้จริง เพราะกรมอาสาญี่ปุ่นและกรมอาสาแขกที่เคยปฏิบัติหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ มาแต่เดิมนั้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ได้พระราชทานเงินตอบแทนให้ เพียงแต่ให้ผลประโยชน์ในด้านการค้าเป็นการตอบแทน การให้เงินตอบแทนจึงเริ่มที่ทหารแขกมัวร์จากอินเดียที่ทรงพระราชทานให้ในลักษณะเบี้ยหวัดเงินปี⁵³ และได้รับพระราชทานม้าให้ขี่พร้อมอาวุธสมัยใหม่แบบยุโรปอีกด้วย ทหารพวกนี้จะไม่อยู่ประจำในพระราชวัง แต่จะตามเสด็จพระราชดำเนินยามออกนอกพระราชวังเท่านั้น⁵⁴

ทหารอาสารักษาพระองค์ที่เป็นทหารจ้ำงคงจะเพิ่มจำนวนสูงขึ้นเรื่อย ๆ และมีกองทหารอาสาชาวยุโรปเข้ามาเป็นทหารอาสารักษาพระองค์มากขึ้นในตอนปลายรัชกาล ทหารพวกนี้มีฝีมือความชำนาญการใช้อาวุธต่าง ๆ เป็นอย่างดีและมีการฝึกหัดระเบียบวินัยตามแบบทหารสมัยใหม่ของยุโรปอีกด้วย ดังนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงเริ่มต้นให้ทหารรักษาพระองค์ชาวยุโรปหรือชาวตะวันตกเหล่านี้ทำการฝึกทหารไทย โดยทรงว่าจ้างให้ เซอร์วาเลีย เดอ ฟอร์บิง ฝึกหัดทหารเกณฑ์ชาวสยามขึ้น 400 คนแล้วส่งไปประจำที่ป้อมเมืองบางกอกคู่กับกองทหารฝรั่งเศส เมื่อฟอร์บิงกลับไปประเทศฝรั่งเศสก็ทรงจ้างครูฝึกยศสิบเอกชาวอังกฤษมาฝึกทหารเกณฑ์ชาวไทยอีก 800 คน ทหารเกณฑ์ที่เอามาฝึกนี้เรียกว่า “ทหารเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่ง” แต่ทหารเหล่านี้ไม่ได้รับพระราชทานเงินตอบแทนแต่อย่างใดนอกจากยกเว้นให้คนบางคนในครอบครัวไม่ต้องมารับการเข้าเดือน และการที่ได้ไปอยู่ประจำที่ป้อมเมืองบางกอกก็เป็นการได้อยู่ใกล้บ้านเดิมของตนในบริเวณนั้น ส่วนทหารเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่งชุดที่ 2 จำนวน 800 คนนั้นถูกส่งไปประจำที่เมือง

ลพบุรี ซึ่งเขาก็มีบ้านเมืองอยู่ละแวกนั้น⁵⁵ ภายหลังจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังโปรดให้นายทหารฝรั่งเศสที่ป้อมเมือง บางกอกขึ้นไปฝึกทหารเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งที่เมืองลพบุรีอีก แต่ไม่ปรากฏว่ามีจำนวนเท่าใด⁵⁶

การฝึกทหารเกณฑ์ของไทยตามแบบทหารยุโรปนี้ ได้ช่วยให้ทหารไทยชุดนี้เลิกจากการนั่งยอง ๆ กับพื้นและ รู้จักฝึกซ้อมความแข็งแรงของร่างกาย ทำให้ทหารเกณฑ์ชุดนี้เริ่มมีความงามสง่าอย่างชายชาติทหารมากขึ้น นับเป็น ความพยายามหาหนทางเรียนรู้ความก้าวหน้าทางทหารของฝ่ายไทย⁵⁷ เพราะภายหลังปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบกองทัพและการทหารมาเป็นหมวดหมู่แทนการเข้าสู่สลับกันเป็นคู่ ๆ แบบเก่า มีการ ใช้ทหารม้าในการรบขั้นแตกหัก ทหารราบก็หันมาใช้อาวุธยาวเช่นหอกมากขึ้น ในยามสงบก็ทำการฝึกอาวุธเพื่อใช้ ในยามสงคราม⁵⁸

ในคราวเกิดกบฏมีกษัตริย์เมื่อ พ.ศ. 2229 ปรากฏหลักฐานกล่าวถึงทหารอาสารักษาพระองค์ว่ามีจำนวน มาก คือสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ทหารอาสารักษาพระองค์ 3,000 คน ลงไปรักษาพระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา อีก 5,000 คน ที่เหลือให้เข้าประจำป้องกันพระราชวังเมืองลพบุรี⁵⁹ และมีหลักฐานของนิโกลาส์ เดอ แชรแวสกล่าวถึง ทหารม้ารักษาพระองค์ในคราวเสด็จทางสถลมารคว่ามีจำนวนถึง 12,000 คน หรือ 13,000 คน⁶⁰ หลักฐานที่กล่าวถึง จำนวนทหารอาสารักษาพระองค์ดังกล่าวนี้มีจำนวนมากมายจนไม่แน่ใจว่าจะมีจำนวนมากถึงปานนั้นจริงเพราะถ้ามี จำนวนมากขนาดนั้นย่อมจะทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องทรงจ่ายพระราชทรัพย์ตอบแทนเป็นอันมาก

แต่จะอย่างไรก็ตามเหตุการณ์ของกบฏมีกษัตริย์ทำให้พลคอนตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็น จะต้องให้ทหารอาสารักษาพระองค์ที่มีความชำนาญมากขึ้น รวมทั้งพลคอนยังมีความปรารถนาที่จะชักนำเอา กองทหารฝรั่งเศสเข้ามาเสริมความมั่นคงแห่งอำนาจทั้งของสมเด็จพระนารายณ์ฯ และพลคอนด้วย แผนการแทรกซึม ชาวฝรั่งเศสทั้งทหารและพลเรือนเข้าคุมระบอบราชการอย่างกว้างขวางตามแผนการของพลคอนก็เกิดขึ้น โดยมี การส่งกองทหารฝรั่งเศสจำนวน 646 คน เข้ามาพร้อมกับคณะทูต เดอะลาลูแบร์ใน พ.ศ. 2230⁶¹

ในจำนวนทหารฝรั่งเศสที่เข้ามานี้มีกองทหารอาสารักษาพระองค์ที่เข้ามาตามความประสงค์ของพลคอน⁶² เป็นทหารผู้ดีมีตระกูลจำนวน 50 คน ภายใต้อำนาจบังคับการของ มาควิส เดอราญี ที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงคัดเลือก ส่งเข้ามาซึ่งจะให้ประจำการอยู่ในราชสำนักกรุงศรีอยุธยาหรือเมืองลพบุรี

แผนการดังกล่าวเท่ากับเป็นการส่งกองทหารอาสาสมัครรักษาพระองค์ชาวฝรั่งเศสมาเป็นเจ้าของพระราชวัง องค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็เท่ากับอยู่ในกำมือของกองทหารรักษาพระองค์ชุดนี้ แต่ฝ่ายไทยก็ไหวตัวทันไม่ยินยอมให้ ทหารฝรั่งเศสเป็นทหารอาสารักษาพระองค์ จึงปรากฏว่ากองทหารฝรั่งเศสชุดนี้คงอยู่กับนายพลเดฟาร์จที่ป้อมเมือง บางกอกมิได้ขึ้นมาปฏิบัติหน้าที่ในพระราชสำนักแต่ประการใด⁶³

เพื่อเป็นการเอาอกเอาใจพลคอน สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงประทานอนุญาตให้พลคอนมี “กองทหาร รักษาตัว” ได้ ซึ่งปรากฏว่าพลคอนได้จ้างทหารชาวยุโรป 24 คน มีทั้งชาวฝรั่งเศสและอังกฤษเข้ารักษาการประจำ ประตุทำเนียบและติดตามอารักขาไปทุกแห่ง⁶⁴ เลขานุการของพลคอนเป็นชาวอังกฤษชื่อ แบช พูล (Bash Pools)⁶⁵

ในการศึกษาเรื่องทหารอาสาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ผู้เขียนพบเอกสารที่กล่าวถึงเรื่องเหล่านี้ไว้ มากมาย สำหรับไพร่หลวงอาสานั้นไม่ค่อยมีปัญหาในการรวบรวมและจำแนกแจกแจงข้อมูลมากนัก เพราะเรื่องราว ของการสงคราม การทหารจากหลักฐานฝ่ายไทยประเภทพงศาวดารได้กล่าวถึงไพร่หลวงอาสาอยู่เสมอ รวมทั้งเอกสาร ของผู้เชี่ยวชาญหลายท่านอาทิ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้บันทึกไว้ค่อนข้างชัดเจนแล้ว

สำหรับเรื่องกองทหารอาสาต่างชาติที่เรียกว่า “ทหารอาสาที่ชำนาญการพิเศษ” นั้นค่อนข้างจะมีปัญหา ความไม่ลงตัวของข้อมูลอยู่บ้าง เพราะเอกสารต่างๆที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไม่ได้ระบุว่าการอาสาต่างชาติเหล่านั้นมีขึ้น แต่ครั้งใด คือไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่ามีกองทหารอาสาเหล่านั้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งหมดหรือไม่ ผู้เขียนต้องยึดถือเอกสารที่เป็นบันทึกของชาวต่างชาติร่วมสมัยเป็นหลัก เพราะน่าจะเป็นเอกสารที่มีความสมบูรณ์ที่สุด

เพราะฝรั่งต่างชาติหรือแขกมัวร์เป็นชนชาติที่ชอบจดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก เช่น เดอะ ลาลูแบร์ บาทหลวงเดอ แบส และบาทหลวงกีเย่ ตาซาร์ด เป็นต้น

แต่โดยสรุปแล้วผู้เขียนคิดว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ น่าจะเป็นยุคที่จำนวนกองทหารอาสาสมัครมากที่สุดและเป็นระบบกองทหารที่ก้าวหน้าทันสมัยที่สุดอีกด้วยที่สามารถทำให้ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลนี้มีความเป็นเอกภาพมั่นคงตลอดรัชกาลอันยาวนานของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ศัตรูทั้งภายในและภายนอกไม่อาจที่จะล้มล้างพระราชอำนาจของพระองค์ได้ การปกครองราชอาณาจักรของพระองค์จึงมีเสถียรภาพทรงจนเริ่มประชวรในตอนปลายรัชกาลและสละมอบอำนาจให้ออกพระเพทราชาเป็นผู้สำเร็จราชการ การทำทนายพระราชอำนาจของพระองค์จึงเกิดขึ้น

3. สงครามและการป้องกันประเทศ

3.1 กบฏภายในราชอาณาจักร

เหตุการณ์ทางการเมืองในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มิได้ดำเนินไปอย่างราบเรียบตลอดรัชกาลมีกบฏและสงครามเกิดขึ้นหลายครั้งนับแต่ปีแรกที่เสวยราชย์ก็เกิดกบฏของพระอนุชา 2 พระองค์ คือพระไตรภูวนาทิตยวงศ์กับพระองค์ทอง (ตั้งที่กล่าวถึงในบทที่ 1) โดยทรงคบคิดกับพวกจามและมุสลิมจากซาซึ่งก็น่าจะเป็นพวกแขกมกกะสัน⁶⁶ แม้ฝ่ายกบฏจะยังมีได้ลงมือก่อการ แต่การปราบปรามฝ่ายกบฏก็ทำให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ต้องโทษประหารเสียเป็นอันมากและผลที่ติดตามมาคือความหวาดระแวง ไม่ไว้ว่างใจกัน

กบฏครั้งที่ 2 ไม่ปรากฏหลักฐานในพงศาวดารหรือเอกสารของฝ่ายไทย แต่ปรากฏอยู่ในบันทึกของชาวต่างชาติเช่นฮอลันดา กล่าวว่า เป็นกบฏพระสงฆ์เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2213 ผู้คิดวางแผนเป็นพระอนุชาองค์หนึ่งร่วมมือกับพระสงฆ์และขุนนางอีกหลายคน มีการจับกุมผู้คิดวางแผนร้ายและโปรดให้ประหารชีวิตทั้งหมด⁶⁷ แต่เอกสารไม่ได้รับชื่อผู้ร่วมก่อการไว้ และแผนการร้ายครั้งนี้ก็ยังไม่ได้เริ่มดำเนินการ เป็นการวางแผนลับเท่านั้นที่ถูกปราบปรามเช่นเดียวกับกบฏครั้งแรก จึงไม่กระทบกระเทือนราชบัลลังก์ แต่ก็ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงไว้ว่างพระทัยพระอนุชา และทรงกีดกันให้ออกไปจากเวทีการเมืองโดยสิ้นเชิง⁶⁸

การกบฏครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์และประชาชนเสื่อมความนิยมในองค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไปมาก ทั้งที่เคยให้การสนับสนุนมาตั้งแต่ต้นรัชกาล ครั้นเวลาผ่านไปและพระองค์ทรงสนับสนุนชาวต่างชาติและคริสตศาสนา มากขึ้นทุกที บุคคลเหล่านี้ก็เสื่อมความนิยมและความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ อันเป็นหนทางนำไปสู่วิกฤตการณ์ในตอนปลายรัชกาล

กบฏครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2217 มีขุนนางตุลาการผู้หนึ่งไม่ปรากฏนาม วางแผนก่อการกบฏถึงกับจะลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์ฯ ในขณะที่เสด็จประพาสป่าลำสัตว์ จุดประสงค์ของการกบฏครั้งนี้ก็เพื่อจะทำลายนโยบายต่างประเทศของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงอุดหนุนชาวตะวันตกที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกโดยเฉพาะพวกฝรั่งเศส แต่ขุนนางผู้นี้ทำการไม่สำเร็จ⁶⁹ ปฏิกริยาของบรรดาไพร่พลเมือง คณะสงฆ์ ตลอดจนขุนนางข้าราชการที่เข้าใจว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงละทิ้งขนบธรรมเนียมของไทยและทรงอุดหนุนเอ็นดูชาวต่างชาติที่เป็นคริสเตียนมากจนเกินไป⁷⁰ แม้แต่บรรดาขุนนางมุสลิมเชื้อชาติต่าง ๆ ยังได้รับกระแสรบสั่งจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้ไปเยี่ยมราชทูตเดอโซมงด์⁷¹ ซึ่งนับเป็นความผิดพลาดอย่างมาก ทั้งนี้เพราะพวกมุสลิมเชื้อชาติต่าง ๆ ไม่ถูกกับชาวตะวันตกด้วยเรื่องการค้าและศาสนา จึงสร้างความไม่พอใจให้แก่บรรดามุสลิมเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อยู่ใว้ในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และคงจะเป็นสาเหตุทำให้เกิดกบฏมกกะสันขึ้นในปีต่อมา

กบฏครั้งที่ 4 ในเดือนสิงหาคม - กันยายน พ.ศ. 2229 เกิดกบฏใหญ่ในกรุงศรีอยุธยาเรียกว่า “กบฏมกกะสัน” พวกมกกะสันเดิมมีถิ่นฐานอยู่ในเมืองมากัสซาร์ (Macassar) ในเกาะซีลีเบส (Celebes) ซึ่งเป็นเกาะหนึ่งในหมู่เกาะอินโดนีเซีย⁷² พวกนี้นับถือศาสนาอิสลาม เมื่อถูกฮอลันดาโจมตีระหว่าง พ.ศ. 2159- 2210 ก็อพยพออกนอกประเทศ

ส่วนหนึ่งอพยพเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ปากคลองตะเคียน ชานกรุงศรีอยุธยา⁷³ บุคคลพวกนี้เคยสนับสนุนพระอนุชาคือพระโอรสภูวนาที่ตยวงศให้ขึ้นครองราชบัลลังก์ดังที่เคยกล่าวถึงไว้แล้ว ในครั้งนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพระราชทานอภัยโทษแก่พวกมกกะสัน

กบฏมกกะสันเกิดขึ้นในเวลาที่มีอิทธิพลของพอลคอนและฝรั่งเศสสูงมาก โดยพอลคอนได้ใช้อำนาจหน้าที่ถอดเจ้าเมืองต่าง ๆ ทางชายฝั่งทะเลด้านอ่าวเบงกอลที่เคยเป็นพวกแขกมัวร์ออกจากตำแหน่ง แล้วแต่งตั้งบริวารของตนไปเป็นเจ้าเมืองแทน พวกแขกมัวร์จะไปเหยยให้พวกมกกะสันซึ่งนับถือศาสนาอิสลามเช่นเดียวกันก่อความวุ่นวายขึ้น⁷⁴

จุดมุ่งหมายของการเคลื่อนไหวของฝ่ายกบฏก็เพื่อให้มีผลเปลี่ยนแปลงทางการเมือง นับแต่เปลี่ยนแปลงองค์พระประมุขคือปลงพระชนม์สมเด็จพระนารายณ์ฯ ตั้งตนขึ้นเป็นกษัตริย์แทนและฆ่าพวกคริสเตียน⁷⁵ พร้อมกับบังคับให้ราษฎรหันมานับถืออิสลาม⁷⁶

พวกกบฏวางแผนยกพลเข้าเผากรุงศรีอยุธยาในเวลากลางคืนของวันที่ 15 สิงหาคม เวลา 23.00 นาฬิกา จากนั้นจะยกพลขึ้นไปตีเมืองลพบุรีจับสมเด็จพระนารายณ์ฯ สำเร็จโทษเสีย แต่ฝ่ายไทยล่วงรู้แผนการเสียก่อน จึงลงมือจับกุมด้วยการประกาศให้พวกกบฏเข้ามาขอตัวสารภาพผิดภายใน 4 วัน ปรากฏว่าพวกมกกะสันส่วนใหญ่ยอมเข้ามาขอตัวและขออนุญาตเดินทางออกนอกราชอาณาจักร ทางราชการออกหนังสืออนุญาตให้ แต่พอลคอนลอบมีคำสั่งลับไปยังนายพลเดฟาร์จที่บางกอกให้ตรวจจับเรือลำนี้ ดังนั้นการสู้รบขึ้นตะลุมบอนจึงเกิดขึ้นอย่างรุนแรง พวกมกกะสันถูกปราบเสียชีวิตทั้งหมด พวกมกกะสันที่เหลืออยู่ในกรุงศรีอยุธยาจึงโกรธแค้นและไม่ยอมมอบตัว⁷⁷

พอลคอนได้รับพระบรมราชโองการจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้ดำเนินการปราบปรามพวกมกกะสันที่กรุงศรีอยุธยา ปรากฏว่ากว่าจะปราบพวกมกกะสันได้สำเร็จก็เสียชีวิตผู้คนไปจำนวนไม่น้อย พอลคอนเองก็เกือบจะเอาชีวิตไม่รอด การที่พอลคอนร่วมมือกับกรมอาสาต่างชาติปราบปรามพวกกบฏอย่างรุนแรงน่าจะเป็นการแผ้วถางทางให้พอลคอนและประชาคมคริสเตียนมีอำนาจมากขึ้น เป็นการช่วยเหลือไทยเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมืองของฝ่ายพอลคอนเองมากกว่าจะกระทำเพื่อผลประโยชน์ของฝ่ายไทยอย่างแท้จริง⁷⁸

กบฏครั้งที่ 5 ครั้งสุดท้ายของรัชกาล กบฏครั้งนี้อาจจะไม่สามารถเรียกว่าการกบฏ เพราะการดำเนินการยึดอำนาจของสมเด็จพระเพทราชาประสบความสำเร็จ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงสามารถต่อต้านพลังของกลุ่มผู้ก่อการยึดอำนาจ ซึ่งประกอบด้วยขุนนางฝ่ายปกครองของไทยภายใต้การนำของสมเด็จพระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์ และกำลังของไพร่พลอดจนพระภิกษุสงฆ์ (ดังที่กล่าวรายละเอียดแล้วในบทที่ 1) การยึดอำนาจครั้งนี้เป็นปฏิกริยาของอาณาจักรสยามชาวไทยที่ต่อต้านนโยบายต่างประเทศของสมเด็จพระนารายณ์ฯ และต่อต้านพอลคอนผู้มีบทบาทเป็นผู้นำประชาคมคริสเตียนในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

การกบฏภายในราชอาณาจักรรวมทั้งการยึดอำนาจในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่เกิดขึ้นหลายครั้ง ตลอดถึงการก่อกบฏของหัวเมืองประเทศราชในหัวเมืองฝ่ายใต้ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว แม้จะทำให้การบริหารการปกครองมีอุปสรรคบ้าง แต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็สามารถรักษาสถานภาพความเป็นพระมหากษัตริย์ที่รุ่งโรจน์ของกรุงศรีอยุธยามาได้จนตลอดพระชนม์ชีพ แม้การสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ภายหลังการยึดอำนาจของสมเด็จพระเพทราชาจะเป็นสิ่งที่อาจจะไม่ดำเนินไปอย่างปกติธรรมดาก็ตาม⁷⁹ ซึ่งความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องการสวรรคตดังกล่าว จะต้องอาศัยผู้สนใจสืบค้นกันต่อไป

3.2 สงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน

นโยบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เน้นอยู่ที่การทำสงครามกับดินแดนที่อยู่ตอนในและป้องกันการรุกรานของพม่า ตามแผนควบคุมแหล่งกำเนิดสินค้าของป่าและสร้างความมั่นคงให้ราชอาณาจักร โดยได้รับการสนับสนุนด้วยดีจากขุนนางฝ่ายปกครองรุ่นหนุ่มตลอดระยะเวลาระหว่าง พ.ศ. 2202-2216 บทบาทของขุนนางฝ่ายปกครองรุ่นหนุ่มจึงสูงเด่นมาก

สงครามกับเชียงใหม่ (ลานนา) ใน พ.ศ. 2203 สมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จราชย์มาได้ 4 ปี พระยาแสนหลวง เจ้าเมืองเชียงใหม่เกรงว่าจะถูกพวกฮ่อรุกราน จึงส่งทูตมาขอสวามิภักดิ์ต่อไทยและขอให้ส่งกองทัพไทยไปช่วย สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้เมืองเชียงใหม่กลับมาเป็นของไทยตั้งแต่ก่อน จึงโปรดให้ออกญาสีหราชเดโช เป็นแม่ทัพไปช่วยเมืองเชียงใหม่ ระหว่างทางทูตเชียงใหม่เกิดหลบหนีไปเสีย สมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จยกทัพหลวงติดตามไปพึ่งข่าวที่พิษณุโลก เมื่อเห็นว่าทางเชียงใหม่เปลี่ยนใจก็โปรดให้ออกญามาหาเสนาบดีว่าที่สมุหกลาโหมยกทัพไปช่วย แต่ทว่าตีเอาเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ เมืองเชียงใหม่มีมนต์พระสงฆ์ 4 รูปถือหนังสือออกมาอ่อนน้อม สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงโปรดให้ยกทัพกลับ⁸⁰

ครั้ง พ.ศ. 2204 เกิดเหตุวุ่นวายแย่งชิงราชสมบัติในพม่า สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นเป็นโอกาสอันดีที่พม่าจะไม่มาเกี่ยวข้องกับเมืองเชียงใหม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2205 ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ส่งให้พลทหารทั้งหลายช่วยกันถมดินเป็นเชิงเทินสูงกว่ากำแพงเมือง แล้วใช้ปืนใหญ่ยิงเข้าในตัวเมือง กองทัพหลวงของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เสด็จติดตามไปสมทบในภายหลัง ทัพทุกฝ่ายร่วมกันโจมตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ เสร็จการศึกษาครั้งนี้แล้วออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้รับการปูนบำเหน็จให้เป็น “ออกญา” และได้ตำแหน่งจักษุหรือจักษุรักษ์ที่สมุหนายก ได้ว่าการฝ่ายพลเรือนจตุสดมภ์ทั้งหมด⁸¹

สงครามกับพม่า ในพ.ศ. 2204 สมิงเปอกกับพวกคร่อมอยู่ 5,000 คน อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระนารายณ์ฯ พระองค์โปรดให้รับคร่อมอยู่เข้าไว้ จัดให้อยู่บริเวณบ้านสามโคก (ปทุมธานี) นนทบุรี และบริเวณ วัดตองปุ คลองจวน ชานเมืองอยุธยา⁸²

ใน พ.ศ. 2206 พม่าได้ยกทัพเข้ามาปราบปรามคร่อมอยู่ในเขตแดนไทย ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ได้รับพระบรมราชโองการให้เป็นแม่ทัพไปปราบขับไล่พม่าที่ด่านเจดีย์สามองค์ และออกญาสีหราชเดโชก็ได้รับพระบรมราชโองการให้ยกทัพจากเมืองเชียงใหม่ลงมารักษาด่านแม่ละเมา พม่าเดินทัพเข้าทางด่านเจดีย์สามองค์ ออกญาสีหราชเดโชจึงยกทัพลงมาสนับสนุนทัพของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เกิดการสู้รบกับกองทัพพม่าที่เมืองไทรโยค ฝ่ายไทยได้รับชัยชนะขับไล่พม่ากลับไป

ฝ่ายไทยเกิดความมั่นใจในความเข้มแข็งของกองทัพจึงต้องการจะแผ่เจตึกกับพม่า ประจวบกับขณะนั้นพม่ามีความกังวลด้านเงินฮ่อและหัวเมืองมอญก็เอาใจออกห่างมาเข้ากับฝ่ายไทย อีกทั้งพระมหากษัตริย์ของพม่ายังถูกลอบปลงพระชนม์ด้วย⁸³ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงจัดทัพยกไปตีพม่า โดยจัดกองทัพไป 3 ทางด้วยกันคือออกญาสีหราชเดโชคุมกองทัพไปทางเมืองเชียงใหม่ ออกพระกำแพงเพชรคุมกองทัพไปทางด้านแม่ละเมา ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพไปทางด้านเจดีย์สามองค์ กองทัพทั้งสามตีหัวเมืองรายทางได้จนถึงเมืองพุกาม หรืออาจจะเลยไปถึงเมืองอังวะก็เป็นได้⁸⁴ กองทัพไทยตั้งล้อมเมืองอยู่ระยะหนึ่งแล้วพยายามบุกเข้ายึดเมืองแต่ทำไม่สำเร็จ จนเสบียงอาหารขาดแคลนลง ประจวบกับกำลังเข้าสู่ฤดูฝนจึงต้องยกทัพกลับ

แม้กองทัพไทยจะไม่สามารถยึดเมืองหลวงของพม่าได้ แต่การเปลี่ยนยุทธวิธีในการรุกรานกับพม่าจากนโยบายตั้งรับมาเป็นฝ่ายรุกพม่าเสียบ้าง ได้สร้างความยำเกรงให้แก่พม่าจนไม่กล้าเข้ามารุกรานไทยอีกถึง 95 ปีทีเดียว

สงครามกับลาว (ลานช้าง) เกิดขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2205 และอีกครั้งหนึ่งในระหว่าง พ.ศ. 2214-2216 สงครามครั้งแรกไม่ปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย แต่ปรากฏในหลักฐานของฮอลันดา ซึ่ง มานพ ถาวรวัฒนสกุล นำมาอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ แต่ก็ไม่ได้ให้ภาพของสงครามครั้งนี้ไว้มากนักเพียงแต่กล่าวว่าเป็นเหตุผลของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงคล้อยตามความเห็นของขุนนางฝ่ายปกครองรุ่นหนุ่มที่ต้องการควบคุมแหล่งผลิตสินค้าของป่าที่มีอยู่มากในแถบประเทศลาว มีการเกณฑ์ไพร่พลจำนวนมากจนทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในการเพาะปลูก ในช่วงนี้ทางราชการจำเป็นต้องห้ามส่งออกข้าว เศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยากลับมาสู่สภาพที่ย่ำแย่ ภาวะเช่นนี้ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมและความยากลำบากในการค้าของพ่อค้าชาวต่างชาติ⁸⁵ คลังสินค้าของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาถูกชาวจีนเข้าปิดล้อม

และบังคับให้พ่อค้าชาวฮอลันดาเดินทางออกนอกราชอาณาจักรไป ฮอลันดาถึงกับต้องเลิกส่งเรือมาทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์ฯ ซึ่งเสด็จไปทำสงครามด้วย⁸⁶ ทรงทราบเหตุการณ์ดังกล่าวภายหลัง และต่อมาก็ได้เกิดวิกฤตการณ์ที่ฮอลันดาเอาเรือรบ 2 ลำมาก่อวุ่นวายในอ่าวไทยใน พ.ศ. 2207 ฝ่ายไทยต้องยอมอ่อนข้อให้ฮอลันดาและถึงกับส่งทูตไปยังเมืองปัตตาเวียเพื่อเจรจาขอให้ฮอลันดากลับมาค้าขายตามปกติ⁸⁷

พ.ศ. 2211 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเตรียมกำลังไพร่พลจัดกองทัพไปโจมตีประเทศลาวอีกครั้งหนึ่ง แต่เพราะความไม่พร้อมในเรื่องกำลังไพร่พลจึงต้องเลื่อนการยกทัพออกไป พระองค์ได้ส่งกองเรือไปปิดน่านน้ำเขมรแทนเพื่อตัดเส้นทางล่อลึงสินค้าประเภททอง กายาน และขี้ผึ้งจากลาวไปเขมร เพราะพ่อค้าลาวถูกเจ้าหน้าที่และขุนนางของกรุงศรีอยุธยาขัดขวางการค้าจึงไม่นำสินค้ามาขาย แต่จะส่งไปขายยังพิชณุโลกและเขมรเท่านั้น⁸⁸

พ.ศ. 2213 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ประทับที่เมืองลพบุรีพร้อมด้วยขุนนางใกล้ชิดร่วมกันกำหนดแผนการไปทำสงครามกับลาวครั้งใหญ่ สงครามเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2214-2216 มีออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) เป็นแม่ทัพแต่ทว่าไม่ประสบความสำเร็จในการนำทัพครั้งนี้ เอกสารฝ่ายไทยจะไม่ปรากฏเรื่องราวการสงครามที่อภัยสอดสูครั้งนี้เลย บันทึกของฮอลันดากล่าวว่า เมื่อกองทัพยกกลับจากประเทศลาว ไม่มีการจัดพิธีต้อนรับและพระมหากษัตริย์ก็ไม่แสดงอาการดีพระทัย⁸⁹

นโยบายสงครามที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเน้นมากในช่วงต้นของรัชกาลได้รับการพิสูจน์อย่างแน่ชัดแล้วว่าไม่ได้ทำให้เกิดผลประโยชน์มากเท่าที่ทรงคาดหวังไว้ แต่กลับมีผลกระทบอย่างรุนแรงต่อฐานะทางเศรษฐกิจ การคลังและกำลังคนของบ้านเมืองมากกว่า ดังนั้นเหตุการณ์ในระยะนี้อาจจะเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่บทบาทของขุนนางฝ่ายปกครองของไทยต้องลดความสำคัญลงไป เพราะในช่วงต้นรัชกาลแม้ประชาคมแขกมัวร์ซึ่งมีส่วนสนับสนุนการขึ้นครองราชสมบัติของสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะได้รับความโปรดปรานจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ อยู่มากก็ตาม แต่ทว่าขุนนางฝ่ายปกครองของไทยโดยเฉพาะกลุ่มขุนนางรุ่นหนุ่มมีความได้เปรียบกว่าเมื่อกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองรุ่นหนุ่มของไทยภายใต้การนำของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ไม่ประสบความสำเร็จในการนำทัพไปสู้รบกับประเทศลาว จึงทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหันมาสนับสนุนบทบาทของขุนนางฝ่ายผู้ชำนาญการต่างชาติแขกชาวมัวร์ภายใต้การนำของออกพระศรีเนาวรัตน์มากขึ้น พวกเขาสามารถทำประโยชน์ในด้านการค้าให้แก่พระองค์ได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าช้างในแถบอ่าวเบงกอล⁹⁰

ดังนั้นหลังจากเหตุการณ์ในช่วงนี้ผ่านไปแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงปรับพระบรมราโชบายมาสู่กิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร และทรงเปิดประเทศอย่างกว้างขวางในลำดับต่อมา

4. สรุปและวิเคราะห์

การทหารและการป้องกันประเทศเป็นพระบรมราโชบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงทำนุบำรุงส่งเสริมเป็นอันมาก เพราะกรุงศรีอยุธยายังเป็นสังคมที่เน้นอำนาจของกองทัพเพื่อควบคุมอำนาจภายในราชอาณาจักร ควบคุมหัวเมืองและทำสงครามขยายราชอาณาจักร ดังนั้นการควบคุมกำลังคนเพื่อจัดเป็นกองทัพจึงมีระบบที่รัดกุม

นอกจากนี้ยังทรงเพิ่มกองทหารอาสาต่างชาติเข้าเป็นกองทหารประจำการด้วยส่วนหนึ่ง โดยทรงเพิ่มทั้งปริมาณและประสิทธิภาพของกองทหารอาสา เพราะกองทหารอาสาเหล่านี้มีคุณสมบัติในการออกรบที่คุ้มกับพระราชทรัพย์ที่ต้องจัดจ้าง อีกทั้งการมีกองทหารอาสาจำนวนมากยังมีส่วนเสริมสร้างพระราชอำนาจให้แก่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ด้วยคือ เมื่อปรากฏว่ามีการกบฏภายในราชอาณาจักรหรือกบฏหัวเมือง กองทหารอาสาเหล่านี้ได้เข้ากำราบผู้กระด้างกระเดื่องให้ยอมสยบอยู่ภายใต้พระราชอำนาจได้ทุกครั้ง

สำหรับการสงครามที่ฝ่ายไทยเป็นฝ่ายริเริ่มขึ้นเพื่อจะควบคุมแหล่งผลิตสินค้าของป่า แม้อูเหมือนว่าได้รับผลดีในระยะแรก เพราะประสบชัยชนะในการรบหลายสมรภูมิและเกิดวีรบุรุษสงครามหลายท่าน อาทิ ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ออกญาสีหราชเดโช (น้อยทียบ) เป็นต้น อาณาจักรใกล้เคียงยอมรับในอำนาจของกองทัพไทย เช่น พม่า เป็นต้น แต่นโยบายสงครามในเวลาต่อมากลับเป็นผลให้การคลังทรุดโทรม การค้าชłodตัวลง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหันนโยบายมาสู่การเปิดตลาดการค้าอย่างกว้างขวางกับต่างชาติ คือหันมาสู่นโยบายด้านเศรษฐกิจนั่นเอง ซึ่งก็ประสบผลดีมากกว่าเพราะเศรษฐกิจการค้ากระตือรือร้นมากขึ้นมากจนกระทั่งกรุงศรีอยุธยากลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าที่เด่นมากในภูมิภาคเอเชีย เป็นที่รวบรวมสินค้านานาชนิดทั้งสินค้าของป่าจากดินแดนตอนใน และสินค้าจากต่างประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ไว้เป็นอันมาก ไม่ว่าจะเป็นสินค้าจากจีน ญี่ปุ่น หรือจากพวกแขกก็ตาม (รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทที่ 5 เรื่องเศรษฐกิจและรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน)

สรุปแล้วกิจการทหารและการป้องกันประเทศในรัชกาลนี้มีลักษณะที่ค่อนข้างพิเศษคือ มีการใช้กองทหารอาสาช่วยราชการมากกว่าครั้งใด ๆ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องทรงจ่ายพระราชทรัพย์เพื่อจ้างทหารต่างชาติเหล่านี้ไว้ใช้ในราชการ คือไว้ใช้ประโยชน์ทั้งเพื่อการรบกับภายนอกและรบกับภายในด้วยในขณะเดียวกันนั่นเอง

บทที่ 4

สัมพันธภาพกับต่างชาติ

1. ความสัมพันธ์กับต่างชาติ
2. วิเคราะห์เกี่ยวกับการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ
3. การปกครองชาวต่างชาติในราชอาณาจักร
4. ผลการดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติ
5. สรุปและวิเคราะห์

1. ความสัมพันธ์กับต่างชาติ

ชาวต่างชาติทั้งในทวีปเอเชียและชาวตะวันตกจากทวีปยุโรปได้เดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา มาก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ แล้ว และฝ่ายกรุงศรีอยุธยาก็แต่งสำเภาออกไปทำการค้าขายกับประเทศต่าง ๆ ในแถบเอเชียเป็นประจำ การดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติก็มุ่งผลประโยชน์ในเชิงการค้าเป็นสำคัญ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง และมีได้ดำเนินสัมพันธไมตรีกับต่างชาติเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าเท่านั้น แต่เพื่อผลประโยชน์ในทางการเมืองอีกด้วย

ความสัมพันธ์กับฮอลันดา

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ราชสมบัติ หัวหน้านับบริษัทฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยาได้ตั้งน้ำพิพัฒน์สัตยา ถวายพระองค์พร้อมกับข้าราชการฝ่ายไทย ฮอลันดาปฏิบัติตามประเพณีทางการค้ากับฝ่ายไทยอย่างสมบูรณ์ คือมีการ แลกเปลี่ยนพระราชสาส์นและของกำนัลต่อกัน และใน พ.ศ. 2200 ฮอลันดาเสนอขอสิทธิผูกขาดส่งหนังสือไปนอก ราชอาณาจักร ในชั้นแรกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่เต็มพระทัยที่จะพระราชทานสิทธินี้ด้วยเหตุว่าบริษัทฮอลันดา ได้กลับไปค้าขายกับเขมรศัตรูเก่า อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. 2201 พระองค์ทรงอนุมัติสิทธิดังกล่าวให้แก่บริษัท¹

พ่อค้าฮอลันดามีบทบาทกระจายสินค้าจากตลาดกรุงศรีอยุธยาไปสู่ตลาดในภูมิภาคต่าง ๆ ทั้งในทวีปยุโรป และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือตลาดเอเชีย² อันมีญี่ปุ่นเป็นตลาดการค้าที่สำคัญ บริษัทฮอลันดาจึงสามารถดำเนินการค้า ในตลาดญี่ปุ่นได้อีกครั้งหนึ่งเมื่อสามารถผูกขาดสินค้าหนังสือตัวกับกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ

นับแต่ พ.ศ. 2202 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเริ่มนโยบายด้านการสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านและเริ่ม เกิดสงครามกับพม่าตามแนวชายแดนเรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ. 2205 -2206 ก็เกิดสงครามใหญ่กับเชียงใหม่และพม่า ทางราชการได้จัดป้อมค่ายตรวจตราตามลำน้ำเพื่อป้องกันไพร่พลหนีทัพ การขนส่งสินค้าของพ่อค้าชาวต่างชาติ พลอยได้รับความยากลำบากไปด้วย บริษัทฮอลันดาจัดหาหนังกวางไปขายญี่ปุ่นไม่ได้ฝ่ายไทยเองประสบปัญหาการเงิน สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงหันมาใช้นโยบายผูกขาดการค้าอย่างเข้มงวด สมเด็จพระนารายณ์ฯ และขุนนางฝ่ายไทย หันมาทำการค้ากับต่างชาติอย่างกว้างขวาง และการดำเนินการค้าของฝ่ายไทยก็เป็นการแย่งตลาดการค้าของฮอลันดา ในตลาดญี่ปุ่น³

นอกจากจะแต่งสำเภาไปทำการค้าแข่งขันกับบริษัทฮอลันดาในตลาดญี่ปุ่นแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ฯ ยัง ทรงแต่งสำเภาหลวงไปทำการค้าในหัวเมืองฝ่ายใต้ ซึ่งได้ทำให้ราคาดีบุกและพริกไทยสูงมากจนบริษัทฮอลันดาประสบ การขาดทุน และเมื่อฟ้องร้องเข้ามาศาลไทยก็ไม่ยอมรับฟังคำร้องทุกข์ใด ๆ อีกประการหนึ่งการค้าสำเภาหลวงของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่เมืองนครศรีธรรมราชเป็นการแย่งตลาดการค้าของบริษัทฮอลันดาอีกแห่งหนึ่ง เพราะบริษัทฮอลันดา ใช้เมืองนี้เป็นตลาดซื้อขายสินค้าที่ได้กำไรดีให้แก่บริษัทมาก่อน⁴ แต่ถูกออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ผู้ดูแลการค้า

สำเนาหลวงของไทยสนับสนุนให้มีการค้าตึกโดยไม่ผ่านบริษัทฮอลันดาตามข้อตกลงผูกขาดการค้าตึกของบริษัทที่เมืองนครศรีธรรมราชแต่ผู้เดียว⁵

ความขัดแย้งระหว่างไทยกับบริษัทฮอลันดาด้วยเรื่องผลประโยชน์ทางการค้าทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรสร้างความไม่พอใจให้กับฝ่ายฮอลันดามาก ฮอลันดาถึงกับยึดเรือสำเนาหลวงของไทยซึ่งซัดธงโปรตุเกสในน่านน้ำใกล้เมืองมาเก๊า สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเรียกร้อยค่าเสียหายจากบริษัทเป็นเงิน 84,000 กิลเดอร์⁶ และเหตุการณ์ต่อมา คือฝ่ายไทยแต่งสำเนาไปทำการค้ากับจีนและญี่ปุ่นถึง 12 ลำ ซึ่งเป็นการทำการค้าแข่งกับบริษัทฮอลันดาอีก ฮอลันดาจึงปิดสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาฝ่ายไทยก็ง้อจนด้วยการส่งทูตไปเมืองปัตตาเวียเพื่อชักชวนให้ฮอลันดากลับมาค้าขายดังเดิม⁷ บังเอิญในปี พ.ศ. 2205 เกิดเหตุชาวจีนเข้าไปปิดล้อมสถานีการค้าของฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยาโดยการสนับสนุนของออกญาพิชิตรณฤทธิ์ (อับดุลราซัค) ขุนนางต่างชาติชาวแขกมัวร์ สถานีการค้าของฮอลันดาถูกล้อมอยู่หลายสัปดาห์โดยไม่ยอมให้คนงานเข้าไปทำงาน สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงติดสงครามอยู่กับประเทศลาว บริษัทฮอลันดาจึงประกาศสงครามต่อฝ่ายไทยพร้อมกับนำเรือรบ 2 ลำลาดตระเวนบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงต้นปี พ.ศ. 2207 เพื่อคอยจับเรือสินค้าของไทยที่กลับจากทำการค้าในจีนและญี่ปุ่น⁸

ฝ่ายไทยยอมรอมยอม โดยส่งคณะทูต 2 คนเดินทางไปปัตตาเวียเพื่อเชิญให้บริษัทฮอลันดามาเปิดสถานีการค้าใหม่และรับรองว่าจะไม่ให้ความยุ่งยากอย่างเดิมอีก และได้มีการลงนามในสนธิสัญญาทางการค้าระหว่างไทยกับบริษัทฮอลันดาฉบับใหม่ในปี พ.ศ. 2207 โดยบริษัทฮอลันดาได้สิทธิทางการค้าไม่จำกัดขอบเขต ได้สิทธิผูกขาดการค้าหนังสัตว์ ได้รับอนุญาตผูกขาดการค้าตึกที่เมืองนครศรีธรรมราช บริษัทฮอลันดาห้ามมิให้สำเนาหลวงของไทยใช้คนจีนเป็นลูกเรือด้วย⁹

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตระหนักในอำนาจของฮอลันดา ทำให้ต้องทำสนธิสัญญาด้วยความหวั่นกลัว¹⁰ และทรงวิตกว่าฮอลันดาจะมาเป็นใหญ่ในกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับเมืองปัตตาเวียในหมู่เกาะอินเดีตะวันตก สมเด็จพระนารายณ์ฯ พยายามเอาอกเอาใจฮอลันดาเพื่อสัมพันธ์ภาพอันดีต่อกัน เช่น ใน พ.ศ. 2216 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงให้ความช่วยเหลือแก่บริษัทฮอลันดา คือเรือ 2 ลำและตะกั่วสำหรับทำอาวุธเพราะฮอลันดากำลังทำสงครามกับฝรั่งเศสและอังกฤษ

ทางฝ่ายฮอลันดาก็แสดงความเป็นมิตรกับไทยมากขึ้นในชั้นหลัง คือ ระหว่าง พ.ศ. 2211-2230 บริษัทฮอลันดาได้ให้ความช่วยเหลือไทยเป็นการตอบแทน 2 โครงการคือ การรับฝึกคนไทยที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่งไปยังเมืองปัตตานีในงานช่างไม้ การก่ออิฐ โบกปูนและตีโลหะ และอีกโครงการหนึ่งเป็นการจัดหาวัตถุดิบสีย้อมผ้าเพื่อใช้ทอผ้าชนิดดีจากอินเดีย¹¹

นอกจากนี้ฮอลันดา ยังได้ส่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ มาทำงานกับราชสำนักไทยในรัชกาลนี้มากกว่าฝรั่งเศสในระยะต่อมาเสียอีก¹² และช่วยเหลือราชสำนักในด้านการเงินในการจัดส่งคณะทูตไปต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2216-2230 โดยให้ไทยยืมเงินเพื่อใช้จ่ายในการนี้เป็นจำนวนหลายแสนกิลเดอร์¹³ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาจึงไม่ถึงขั้นขาดมิตรต่อกันแต่อย่างใด และสภาพโดยทั่วไปก็พบว่าความสัมพันธ์ในระยะนี้น่าจะราบรื่นพอสมควร

ความสัมพันธ์กับเปอร์เซีย

ตระกูลเดกอะหมัดซึ่งเป็นพวกอิสลามชาวเปอร์เซียที่คนไทยรู้จักในนามของพวกแขกมัวร์นั้น ได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับราชสำนักกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นอย่างดี (ดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 1) จนเป็นที่หวัดวิตกแก่พวกบาทหลวงในคริสต์ศาสนาว่าศาสนาอิสลามจะเข้ามาสู่ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้ในที่สุด¹⁴ สัมพันธภาพกับเปอร์เซียดำเนินไปถึงขั้นส่งคณะทูตติดต่อกันระหว่างพระเจ้าสุลัยมานแห่งเปอร์เซียกับสมเด็จพระนารายณ์ฯ แห่งกรุงศรีอยุธยา

ความเจ็บแค้นฮอลันดาที่เอาเรือรบมารังควานทำลายการค้าของไทยใน พ.ศ. 2207 ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศ พระองค์ทรงใช้ความพยายามที่จะหาอำนาจสักชาติหนึ่งมาถ่วงดุลย์อำนาจของฮอลันดา ออกพระศรีเนาวรัตน์เจ้ากรมพระคลังเสนอให้ใช้พวกแขกมัวร์ที่มีความมั่งคั่งเป็นเครื่องป้องกันการคุกคามของฮอลันดา ดังนั้นในปี พ.ศ. 2211 สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงส่งคณะทูตไปยังเปอร์เซีย ซึ่งเป็นคณะทูตชุดแรกของรัชกาลที่ส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างชาติ ประกอบด้วยขบวนเรือ 9 ลำ คณะทูตชุดนี้ถูกพวกอาหรับยึดเรือไปเรียกค่าไถ่ อังกฤษได้เข้าช่วยเหลือ แต่ภายหลังก็ถูกโปรตุเกสยึดไว้แล้วนำไปยังประเทศคองโกแล้วก็เจียบหายไป¹⁵

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงดำเนินความพยายามจัดส่งคณะทูตไปยังเปอร์เซียอีกหลายครั้ง เพราะเมื่อครั้งที่ฟอลคอนประสบกับเรืออัปปางที่ฝั่งมาลาบาร์ ที่นั่นเขาได้พบราชทูตไทยซึ่งกลับจากเปอร์เซียแล้วเรืออัปปางเช่นเดียวกัน¹⁶ ในปี พ.ศ. 2225 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงจัดส่งคณะทูตไปเปอร์เซียอีกครั้งหนึ่ง ภายใต้การนำของหัจญี สะลิม มาซันดะรานี คณะทูตชุดนี้ได้เข้าถวายพระราชสาส์นของสมเด็จพระนารายณ์ฯ แต่พระเจ้าสุลัยมานแห่งเปอร์เซีย พร้อมทั้งของกำนัลอันมีค่ามากมายพระเจ้าสุลัยมานแห่งเปอร์เซียทรงแต่งตั้ง มุหัมหมัด หุสยีน เบก เป็นหัวหน้าคณะทูตเดินทางมาตอบแทนสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในพ.ศ. 2228¹⁷

ในช่วงเวลาที่คณะทูตไทยเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับเปอร์เซียจนคณะทูตเดินทางกลับมาพร้อมกับคณะทูตของเปอร์เซีย (คือระหว่าง พ.ศ. 2215– 2228) เหตุการณ์ทางการเมืองในกรุงศรีอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงไปมากฐานะที่มีประโยชน์ของประชาคมแขกมัวร์จบล้างลง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหันนโยบายต่างประเทศไปแสวงหาความสัมพันธ์กับประเทศฝรั่งเศสแทน บทบาทของฟอลคอนในเวทีการเมืองจึงสูงเด่นขึ้นจนบดบังอิทธิพลของพวกแขกมัวร์ลงได้อย่างสิ้นเชิง ดังนั้นเมื่อคณะทูตเปอร์เซียเดินทางเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาจึงไม่ได้รับการต้อนรับและให้เกียรติยศเหมือนอย่างคณะทูต เดอโซมงต์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส

ฟอลคอนต้องการจะสร้างอิทธิพลทางการเมืองและการค้าแทนพวกแขกมัวร์ เขาได้กราบทูลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ใสร่ำยาวกแขกมัวร์ในหลาย ๆ เรื่อง เช่น กล่าวหาว่าพวกแขกมัวร์มีกำลังอำนาจในกรุงศรีอยุธยามากขึ้นจนคิดจะชิงเอาราชสมบัติ ถ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงยินยอมนับถือศาสนาอิสลาม¹⁸ นอกจากนั้นฟอลคอนยังคอยกีดกันคณะทูตเปอร์เซียมิให้มีโอกาสได้ใกล้ชิดสมเด็จพระนารายณ์ฯ รวมทั้งกล่าวใสร่ำยาว หัจญี สะลิม มาซันดะรานี ว่าย้ายยกเงินและทรัพย์สินที่ส่งไปบรรณาการพระเจ้าสุลัยมานแห่งเปอร์เซียจนเขาถูกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสั่งให้จับกุม และก่อนที่คณะทูตเปอร์เซียจะเดินทางกลับประเทศ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ส่ง หัจญี สะลิม มาซันดะรานี มาพร้อมกับขุนนางข้าราชการชาวไทย ให้นำพระราชสาส์นมามอบให้คณะทูตเปอร์เซียเพื่อให้ช่วยตรวจสอบบัญชีการใช้จ่ายของคณะทูตไทยที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับเปอร์เซีย ความตอนหนึ่งในพระราชสาส์นกล่าวว่า

“...นับแต่ข้าได้ครองราชย์มาจนบัดนี้ ข้าได้มอบหมายการงานให้ชาวอิหร่าน (เปอร์เซีย) และไว้ใจพวกเขาในการสนับสนุนข้า แต่ทว่าแต่ละคนกลับกลายเป็นคนทรยศ ไม่จงรักภักดีและยังขโมยของจากท้องพระคลังของข้าด้วย หัจญี สะลิม ที่กลับมากองสยามกับพวกท่านนั้น ทำให้ข้าเสียชื่อเสียงมาก มันกลับมาด้วยอภัยที่ได้ใช้เงินจำนวนมากของข้าอย่างเสีย ๆ หาย ๆ”¹⁹

ผลการตรวจสอบบัญชีเพื่อจับผิด หัจญี สะลิม มาซันดะรานีสรุปลงว่าเขาต้องใช้หนี้พระคลังถึงสองพันตูปาน²⁰ ซึ่งคณะทูตเปอร์เซียลงความเห็นเห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ หัจญี สะลิม มาซันดะรานีเป็นเพราะการกระทำของฟอลคอนซึ่งเป็นคนเลวทรามและฉ้อโกง แต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังทรงไว้วางพระทัยให้บริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งถ้าพระองค์ทรงปล่อยไว้อย่างนี้ไม่ช้าพระองค์ก็ต้องทรงเสียพระทัยเอง²¹

ความสัมพันธ์กับอังกฤษ

อังกฤษดำเนินการค้าขายแข่งขันกับฮอลันดาแต่สู้ไม่ได้ จึงปิดสถานีการค้าลงในปี พ.ศ. 2167 ครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ อังกฤษได้กลับมาเปิดสถานีการค้าใหม่ในกรุงศรีอยุธยาเพราะเกิดจลาจลในเขมรเมื่อ พ.ศ. 2202 สถานีการค้าของอังกฤษได้รับความเสียหาย เจ้าหน้าที่อังกฤษประจำสถานีการค้าจึงอพยพมายังกรุงศรีอยุธยา²² ขณะนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ กำลังทรงเอื่อมระอากับการแสดงอำนาจบาตรใหญ่ของฮอลันดา พระองค์จึงรีบเชื้อเชิญให้อังกฤษเปิดสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาอีก อังกฤษดำเนินการขออนุมัติเปิดสถานีการค้าจากสำนักงานใหญ่ที่อินเดีย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2204 จึงได้รับอนุมัติ แต่ทำการค้าได้เพียง 2 ปี ก็ปิดกิจการลงอีกเพราะบริษัทประสบความยากลำบากในการติดต่อค้าขายกับพระคลังสินค้า สถานีการค้าของอังกฤษปิดกิจการประมาณ 11 ปี (พ.ศ. 2206 -2217) ช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ก็ได้เป็นโอกาสทองของพวกอังกฤษที่แอบลักลอบทำการค้าหากำไรส่วนตัว เช่น ยอร์ช ไวท์ ที่เข้ารับราชการเป็นผู้นำร่องและได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “ออกหลวงวิชิตศาคร” ในราชสำนักไทย เขาได้ลักลอบทำการค้าขายส่วนตัวไปพร้อมกันด้วย²³

ครั้น พ.ศ. 2217 บริษัทอังกฤษได้มาเปิดสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาอีกครั้งเป็นครั้งที่สามฝ่ายไทยต้อนรับเป็นอย่างดี สมเด็จพระนารายณ์ฯ ประทานสิทธิพิเศษแก่บริษัทซื้อตึกบุกในหัวเมืองฝ่ายใต้หลายเมือง คือ ไชยา ชุมพร พัทลุงและสุราษฎร์ธานี²⁴ และเสนอยกเกาะหน้าเมืองปัตตานีให้อังกฤษสร้างเป็นเมืองป้อม แต่กิจการค้าของอังกฤษก็ไม่รุ่งเรือง นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2222 อังกฤษยังช่วยเจ้าเมืองสงขลาออกบฏด้วยการช่วยสร้างป้อมปราการให้ ทั้งนี้เป็นเพราะอังกฤษไม่สนใจผลประโยชน์ทางการค้าในกรุงศรีอยุธยาเท่ากับผลประโยชน์ในแถบหัวเมืองฝ่ายใต้ เหตุการณ์นี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและกรุงศรีอยุธยาเลวร้ายลงไปอีกครั้งหนึ่ง

ต่อมา ริตชาร์ด เบอร์นาบี ผู้แทนการค้าของอังกฤษเข้ามาสอบสวนกิจการค้าที่กรุงศรีอยุธยา เบอร์นาบีได้นำเอาฟอลคอนกลาสีเรือเข้ามาด้วย เบอร์นาบีได้เข้ามาชักชวนให้ ยอร์ช ไวท์ มาร่วมทำการค้ากับบริษัทที่กรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงเกิดการรวมหุ้นกันระหว่างเบอร์นาบี ฟอลคอนและยอร์ช ไวท์ ลักลอบค้ากระสุนดินดำและยุทธปัจจัยให้แก่เมืองปัตตานีซึ่งกำลังก่อกบฏต่อกรุงศรีอยุธยา แต่บังเอิญเกิดเรืออับปางที่ปากน้ำนครศรีธรรมราช ความลับก็ถูกเปิดเผยออกมาด้วย กลุ่มผู้ค้าของเถื่อนก็วิ่งเต้นหาทางปกปิดความผิดโดยขอยืมเงินบริษัท 50 ชั่ง ให้ฟอลคอนนำมาทำนัลออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ฟอลคอนถือโอกาสฝากตัวเข้ารับราชการกับออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ในปี พ.ศ. 2223²⁵

ฟอลคอนรับราชการด้วยความขยันขันแข็งจนกลายเป็นคนโปรดของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในที่สุดพระองค์โปรดให้ฟอลคอนจัดหาคนอังกฤษมาช่วยทำการค้าแทนพวกแขกมัวร์ เขาจึงไปขอตัวแซมมวลไวท์จากบริษัทอังกฤษมาช่วยราชการด้านการค้าของไทย และบุคคลผู้นี้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายท่าเมืองมะริดมีหน้าที่แต่งเรือและต่อเรือเพื่อส่งสินค้าไปขายตามฝั่งทะเลด้านอ่าวเบงกอล²⁶ และยังคงคอยตรวจตราเมืองท่าด้านอ่าวเบงกอลทั้งหมดเพื่อจัดเก็บรายได้และผลประโยชน์ส่งเข้าท้องพระคลัง

ขณะเดียวกันฟอลคอนได้ร่วมมือกับนายเก่าที่เคยแอบค้าของเถื่อน ลักลอบขนสินค้าส่วนตัวไปทำการค้าพร้อมกับเรือสำเภาหลวง เป็นการลักลอบทำการค้าแฝงไว้กับงานของกรมพระคลังสินค้า ทำให้คนในบริษัทอังกฤษเห็นช่องทางได้ผลประโยชน์เพราะฟอลคอนกับพรรคพวกมีผลกำไรจากการค้าดังกล่าวอย่างมหาศาล พนักงานบริษัทอังกฤษจึงลาออกจากบริษัทมาสมัครเข้ารับราชการกับทางราชการไทยร่วม 100 คน²⁷ สร้างความไม่พอใจให้แก่บริษัทอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยามาก เพราะ เบอร์นาบี ยอร์ช ไวท์และฟอลคอนได้แสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าแบบจับเสือมือเปล่าด้วยการใช้เงินทุนของบริษัทอังกฤษ เจ้าหน้าที่บริษัทอังกฤษคนหนึ่งชื่อ ซามูเอล พอทส์ จึงเปิดฉากทวงหนี้ฟอลคอนเป็นเงินถึง 307 ชั่ง 13 ตำลึง²⁸ ฟอลคอนไม่ยอมชดใช้นี้สินและยังแสดงบัญชีหนี้สินของบริษัทอังกฤษที่ขอกู้จากพระคลังสินค้าไทย เพราะเมื่อสาขาของบริษัทอังกฤษที่เมืองมะริดประสบการค้าขาดทุนจนต้องขอกู้ยืมจากพระคลังสินค้าของไทย ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงผ่อนผันทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยเสมอมา

การทวงหนี้ค่าเสียหายของทั้งสองฝ่ายจึงเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและไม่อาจตกลงกันได้ แล้วคืนวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2225 ก็เกิดเพลิงไหม้สถานีการค้าของอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยา เจ้าหน้าที่อังกฤษเดินทางเข้ามาสอบสวนเรื่องราว และมีความเชื่อว่าพอลคอนเป็นผู้วางเพลิง เพราะเมื่อเกิดไฟไหม้บัญชีที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับหนี้สินของเขา ที่ติดค้างบริษัทก็เป็นอันสูญไปด้วย อันเป็นการทำลายหลักฐานการทุจริตของตน²⁹

บริษัทอังกฤษได้ยื่นข้อเสนอต่อฝ่ายไทยว่า ถ้าจะค้าขายกันต่อไปไทยจะต้องทำสัญญาซื้อสินค้าจากอังกฤษ เป็นจำนวน 30,000 ปอนด์ทุกปี³⁰ แต่ปรากฏว่าฝ่ายไทยและอังกฤษตกลงกันไม่ได้ พ.ศ. 2226 ก็เกิดเหตุเพลิงไหม้อาคารทรัพย์สินของไทยซึ่งให้อังกฤษเช่าที่เมืองมะริด ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ผู้รับผิดชอบเรื่องการค้าและการติดต่อกับต่างชาติถูกลงพระอาญาจนสิ้นชีวิต³¹ เหตุการณ์ภายหลังจากนี้พอลคอนก็ขึ้นมามีอำนาจ เขาได้กราบทูลให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงแต่งตั้งเบอร์นาบีซึ่งลาออกจากบริษัทอังกฤษเป็น “ออกพระมะริด” ตำแหน่งเจ้าเมืองมะริด ในขณะนั้นพรรคพวกของเขาได้ควบคุมกิจการค้าในแถบทะเลด้านอ่าวเบงกอลได้ทั้งหมด เพราะคนของเขาได้ควบคุมหัวเมืองท่าในแถบนี้ไว้ ดังนั้นเมืองต่าง ๆ ตลอดเส้นทางลำเลียงก็ล้วนแต่มีเจ้าเมืองเป็นคนของพอลคอน เป็นการเปลี่ยนมือจากพวกแขกมัวร์โดยสิ้นเชิง

ความประพฤติของพอลคอนยิ่งเลวร้ายลงไปอีกเพราะความโลภอันไม่มีที่สิ้นสุดของเขา โดยมีพฤติกรรมเยี่ยงโจรสลัด ด้วยการแต่งเรือรบติดธงไทยออกยึดเรือสินค้าของชาติต่าง ๆ ขนถ่ายเอาสินค้าแล้วเผาเรือทิ้งเสีย พร้อมกับเอาคนในเรือไปเป็นทาสจนเมืองมะริดได้ชื่อว่าเป็นแหล่งค้าทาสที่ใหญ่แห่งหนึ่งของโลก³² การปฏิบัติการเยี่ยงโจรสลัดโดยมิได้ระมัดระวังเพียงพอก็จึงไปจับเรือของบริษัทอังกฤษเข้าด้วย ประกอบกับอังกฤษรู้สึกเหลืออดเหลือทนต่ออิทธิพลทางการค้าของพอลคอนและพรรคพวกมาช้านานแล้ว จึงประกาศสงครามกับไทย ส่งคนเข้ามาเรียกร้องค่าเสียหาย 65,612 ปอนด์เศษ และให้ชาวอังกฤษทุกคนที่รับราชการกับรัฐบาลไทยลาออกจากงานและให้กลับประเทศให้หมด³³ นอกจากนี้บริษัทอังกฤษยังขอร้องให้ส่งตัวพอลคอนไปให้อังกฤษแขวนคอเสีย โดยกล่าวหาว่าพอลคอนเป็นกบฏต่อพระมหากษัตริย์ของตัว เพราะพอลคอนได้แปลงสัญชาติเป็นคนอังกฤษแล้ว³⁴

แซมมวล ไวท์เกรงจะเอาตัวไม่รอดก็เริ่มชิงเก็บรวบรวมทรัพย์สินสมบัติแอบหนีกลับประเทศอังกฤษ ทหารไทยที่เมืองมะริดก็เปิดฉากยิงเรืออังกฤษ และในคืนวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2230 ทหารไทยจากเมืองตะนาวศรีพร้อมกับราษฎรไทยในเมืองมะริดก็รวบรวมกำลังกันเข้าเผาเมืองมะริดและสู้รบกับทหารอังกฤษ ฝ่ายอังกฤษกำลังประมาทจัดงานเลี้ยงฉลองกันอยู่จึงถูกฝ่ายไทยฆ่าฟันเสียชีวิตรวม 100 คน คนตกเชลยอีก 300 คน³⁵ เบอร์นาบีเจ้าเมืองมะริดตายในที่รบ

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงทราบเหตุร้ายก็ทรงประกาศสงครามกับบริษัทอังกฤษในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2230 เป็นอันว่าความขัดแย้งอันเนื่องจากผลประโยชน์ทางการค้าของพอลคอนและพรรคพวกที่ไม่สุจริตได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษขาดสะบั้น ปุ่งขึ้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ สวรรคต ผู้แทนของบริษัทอังกฤษเดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยายื่นข้อเรียกร้องค่าเสียหายให้ฝ่ายไทยชดใช้หนี้สินอีก แต่สมเด็จพระเพทราชาทรงปฏิเสธทรงอ้างว่าผู้ที่โกงเงินของบริษัทอังกฤษคือ แซมมวล ไวท์ และพอลคอน ซึ่งก็มีทรัพย์สินบ้านช่องอยู่ในอังกฤษ ควรที่บริษัทอังกฤษจะไปเรียกร้องค่าเสียหายเอาจากคนทั้งสองหรือทายาท ในที่สุดอังกฤษก็เลยทิ้งเรื่องไม่ติดตามทวงหนี้ต่อไปและเดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา³⁶

ความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส

ในช่วงที่ดูว่าสถานการณ์น่ากลัวต่อสถานะทางการเมืองนี้เอง พอลคอนได้เสนอให้ฝรั่งเศสเข้ามาเป็นพันธมิตรใหม่ของไทยในการร่วมป้องกันการคุกคามของชาติมหาอำนาจทางตะวันตก ซึ่งมาถึงระยะนี้ นอกจากจะมีฮอลันดาแล้วยังปรากฏว่าอังกฤษก็มีเรื่องชุนเคืองกับฝ่ายไทยอยู่ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงทราบข่าวจาก สังฆราชปลืบลบาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. 2205³⁷ ว่าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงพอพระทัย

ที่จะเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาและทรงทราบว่าฝรั่งเศสกำลังขยายการค้ามาทางเอเชียโดยตั้งบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสขึ้น³⁸

ข้างฝ่ายบาทหลวงฝรั่งเศสเห็นว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงกีดกันพวกสอนศาสนาและประชาชนไทย ก็มีมิตรไมตรีกับชาวต่างชาติด้วยดี ประเทศไทยน่าจะเหมาะสมสำหรับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์มากกว่าเมืองจีน มีบันทึกของคณะมิชชันนารีฝรั่งเศสกล่าวว่า “...กรุงสยามเป็นอาณาจักรเดียวทางตะวันออกไกลที่อนุญาตให้ชาวต่างชาติทุกชาติเข้ามาอยู่อาศัยได้” และ “...สมเด็จพระนารายณ์ฯ...ทรงต้อนรับคณะมิชชันนารีอย่างสมเกียรติ”³⁹ บาทหลวงจึงรายงานไปยังพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งพระองค์ก็ทรงส่งพระราชสาส์นมาถวายสมเด็จพระนารายณ์ฯ เมื่อ พ.ศ. 2216 โดยมีพระราชประสงค์จะโน้มน้าวจิตใจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้เข้ารับนับถือศาสนาคริสต์⁴⁰ ซึ่งจะเป็น “ทางลัด” ของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เพราะเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเป็นคริสต์แล้ว ประชาชนไทยก็จะเป็นตามไปด้วยอย่างง่ายดาย⁴¹ โดยมีสังฆราชปลอญเป็นผู้คอยถวายเป็นการชักจูงด้วยวิธีการต่าง ๆ

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงรับไมตรีของฝรั่งเศสอย่างกระตือรือร้นมาก เพราะเหตุการณ์ขณะนั้นเกิดความไม่ลงรอยกับพวกแขกมัวร์ มีรายงานว่าพวกแขกมัวร์คิดกบฏและจะประทุษร้ายต่อพระองค์ และมีกบฏของพวกแขกมลายูที่พิษณุโลกได้ฆ่าฟันผู้คนล้มตายเป็นอันมาก⁴² แต่เหตุการณ์ครั้งนั้นมีเอกสารสนับสนุนน้อย ขอเสนอมาประกอบการพิจารณาเท่านั้น

พ.ศ. 2223 บริษัทการค้าของฝรั่งเศสเข้ามาติดต่อขอเปิดสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยาเพื่อซื้อดีบุก พริกไทย และสินค้าที่มาจากจีน ญี่ปุ่น และเมืองอื่น ๆ ที่ไทยทำหน้าที่เป็นคนกลางรวบรวมไว้ขายต่อ⁴³ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงต้อนรับเป็นพิเศษถึงกับให้ผู้รักษาป้อมเมืองบางกอกยิงสลุตต้อนรับเรือของบริษัทฝรั่งเศส⁴⁴ ความสัมพันธ์ดำเนินไปในระดับที่มีการส่งคณะทูตแลกเปลี่ยนกันหลายครั้ง สรุปได้คือ⁴⁵

1. วันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2224 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ส่งคณะทูตชุดแรกอัญเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 โดยสารไปกับเรือสินค้าของฝรั่งเศส มีออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นราชทูตออกหลวงศรีวิศาลสุนทรเป็นอุปทูต และออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ทูตชุดนี้ไม่ไปถึงฝรั่งเศสก็หายสาบสูญไป
2. วันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2225 สังฆราชปลอญนำพระราชสาส์นของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เข้าถวายสมเด็จพระนารายณ์ฯ ขอให้ทรงเกื้อหนุนคณะสอนศาสนาฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา และสังฆราชปลอญได้ส่งข่าวว่าคณะทูตชุดแรกของไทยไปไม่ถึงประเทศฝรั่งเศส
3. วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2226 สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงส่งคณะทูตชุดที่ 2 ไปฝรั่งเศสเพื่อสืบข่าวคณะทูตชุดแรก คณะทูตประกอบด้วยขุนนางชั้นผู้น้อยคือ ออกขุนพิชัยวามิข ออกขุนพิชิตไมตรี มีบาทหลวงวาเซต์เป็นล่าม คณะทูตชุดนี้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าชาร์ลส์ที่ 2 แห่งอังกฤษและไปติดต่อดูธุรกิจด้านการค้าส่วนตัวให้กับพอลคอนที่ประเทศอังกฤษด้วยแล้วจึงเดินทางต่อไปฝรั่งเศส คณะทูตชุดนี้ไม่ได้อัญเชิญพระราชสาส์นของพระมหากษัตริย์ไทยไปด้วยจึงได้รับการต้อนรับในฐานะเพียงแขกเมืองเท่านั้น
4. วันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2228 คณะทูตที่ส่งไปฝรั่งเศสกลับถึงกรุงศรีอยุธยานำคณะทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ภายใต้งานนำของราชทูตเซอร์วาเลียว เดอโชมองต์เข้ามาด้วย คณะทูตฝรั่งเศสชุดนี้เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแด่สมเด็จพระนารายณ์ฯ เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2228 จุดประสงค์ของการส่งคณะทูตชุดนี้เข้ามา ก็เพื่อโน้มน้าวให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ เข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ เพราะถ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงยอมเข้ารีตแล้วประเทศไทยก็จะกลายเป็นอาณาจักรของคริสต์ศาสนา⁴⁶ ก็ไม่เป็นการยากที่ฝรั่งเศสจะกอบโกยผลประโยชน์จากประเทศนี้หรือเข้าครอบครองประเทศนี้ในที่สุด⁴⁷

5. วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2228 คณะทูตฝรั่งเศสเดินทางกลับ สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ส่งคณะทูตไทยเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีตอบแทนพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 คณะทูตประกอบด้วย ออกพระวิสุตรสุนทร (ปาน) ราชทูต ออกหลวงกัลยาณไมตรีอุปทูต ออกขุนศรีวิศาลวาจาตรีทูต คณะทูตชุดนี้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และด้วยความเฉลียวฉลาดของราชทูตจึงทำให้คณะทูตชุดนี้สามารถสร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศไทยเป็นอย่างมาก มีบันทึกของชาวยุโรปยกย่องคณะทูตชุดนี้ปรากฏอยู่มากมายโดยเฉพาะอย่างยิ่งออกพระวิสุตรสุนทร (ปาน) ได้รับการยกย่องเป็นพิเศษ⁴⁸
6. วันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2230 คณะทูตไทยเดินทางกลับจากฝรั่งเศสพร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศสชุดใหม่ มีไซมอน เดอลาลูแบร์เป็นราชทูต เข้ามาพร้อมกับกองทัพเรือฝรั่งเศส 6 ลำ กองทหารประจำเรือทั้งหมด 646 คน แต่รอดชีวิตมาถึงประเทศไทยเพียง 492 คน และมีอาวุธปืนเล็ก ปืนใหญ่ลูกแตก และกระสุนดินดำจำนวนมากอยู่ภายใต้การบัญชาการของนายพลเดฟาร์จ กองทหารฝรั่งเศสชุดนี้เข้ามาตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่ต้องการจะคุมสมเด็จพระนารายณ์ฯ ด้วยกองทหารรักษาพระองค์และต้องการจะควบคุมเมืองมะริดอันเป็นประตูไปสู่ทะเลอันอ่าวเบงกอล⁴⁹ พร้อมกับเมืองบางกอกจุดยุทธศาสตร์สำคัญในอ่าวไทย โดยมีแผนการว่าถ้าฝ่ายไทยไม่ยินยอมก็ให้ใช้กำลังจัดการทันที⁵⁰ พลอคอนได้จัดให้กองทหารชุดนี้ได้เข้าประจำที่ป้อมเมืองบางกอกและเมืองมะริดตามที่ฝรั่งเศสต้องการ โดยพลอคอนสามารถเจรจาท่องกับราชทูตลาลูแบร์จนทำให้นายพลเดฟาร์จต้องยินยอมรับคำสั่งจากพลอคอนในเวลาจะปฏิบัติการใด ๆ ในราชอาณาจักรไทย
7. วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2231 คณะทูตฝรั่งเศสเดินทางกลับ สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้บาทหลวงตาซาร์ดเป็นราชทูตพิเศษอัญเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และพระสันตปาปาอินโนเซนต์ที่ 11 ผนวชนานกว่าตีกัน นับเป็นคณะทูตชุดสุดท้ายในรัชกาลนี้ คณะทูตฝรั่งเศสที่เดินทางกลับไปประเทศครั้งนี้ตระหนักดีว่าเป็นเรื่องยากมากที่จะให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเข้ารีตและได้กลับไปรายงานให้พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงทราบ⁵¹

สรุปว่าความสัมพันธ์ระดับทางการทูตของทั้งสองประเทศ ดำเนินไปโดยฝ่ายไทยส่งคณะทูตไปฝรั่งเศสรวม 4 ครั้ง ฝรั่งเศสส่งมาประเทศไทย 2 ครั้ง ในการดำเนินความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสดังกล่าวแล้วนั้น สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงแสดงพระราชประสงค์อย่างเปิดเผยที่จะใช้ความมีอิทธิพลของฝรั่งเศสเพื่อถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา⁵² โดยทรงทาบทามจะให้ฝรั่งเศสทำสนธิสัญญากรบและต้านรับ (Offensive and Defensive Alliance) เพื่อต่อต้านฮอลันดา แต่ราชทูตโชมองต์ปฏิเสธว่าไม่มีอำนาจทำสนธิสัญญาดังกล่าว สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงขอเพียงแต่ให้มีเสียงเล่าลือว่าไทยกับฝรั่งเศสได้ทำสนธิสัญญากรบและต้านรับเพื่อให้รู้ไปถึงฮอลันดา⁵³

ข้างฝ่ายฝรั่งเศสสามารถดำเนินความพยายามให้ฝ่ายไทยทำสนธิสัญญาที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายฝรั่งเศสได้ถึง 3 ฉบับด้วยกันคือ

สนธิสัญญาฉบับที่ 1 ทำขึ้นในปี พ.ศ. 2227 ผู้แทนของฝรั่งเศสคือ มงซิเออร์ เดส์ลั่ง บูโร ฝ่ายไทยมีพลอคอนเป็นผู้แทน สาระสำคัญของสนธิสัญญาคือฝรั่งเศสมีอำนาจค้าขายได้โดยไม่มีข้อขีดคั่นแต่อย่างใด สามารถซื้อทองแดงและสินค้าอื่น ๆ ซึ่งมาจากต่างประเทศ มีสิทธิผูกขาดการค้าพริกไทยทั่วราชอาณาจักร⁵⁴ สนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ฮอลันดาไม่พอใจมากถึงกับทำที่จะเข้ายึดเมืองบางกอก⁵⁵

สนธิสัญญาฉบับที่ 2 ลงวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2228 สาระสำคัญคือ อนุญาตให้บาทหลวงฝรั่งเศสสอนศาสนาได้โดยเสรีและอนุญาตให้สอนวิทยาศาสตร์ กฎหมายและวิชาอื่น ๆ ตลอดจนยกเว้นแก่ผู้เข้ารีตไม่ต้องทำงานในวันอาทิตย์ วันนักขัตฤกษ์ หรือเมื่อแก่ชรา⁵⁶ สนธิสัญญาฉบับนี้ไม่มีการให้สัตยาบรรณ จึงมิได้มีการประกาศใช้

สนธิสัญญาฉบับที่ 3 คณะทูตเดอลาลูแบร์ เพิ่งเข้ามาเมื่อ พ.ศ. 2230 สามารถทำสนธิสัญญาทางการค้ากับไทยอีกฉบับหนึ่งเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2230 ออกญาพระเสด็จและออกพระศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาเป็นผู้แทนฝ่ายไทย อุปทูตเซเบเรต์เป็นผู้แทนฝรั่งเศส ยินยอมให้สิทธิในการค้าขายแก่ฝรั่งเศสโดยไม่ต้องเสียภาษี ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับฝรั่งเศส ฝรั่งเศสได้สิทธิผูกขาดการค้าดีบุกรวมทั้งได้ตั้งสถานีการค้าที่เมืองมะริด โดยฝรั่งเศสสัญญาว่าจะไม่ทำให้เกิดเรื่องยุ่งยากหรือช่วยศัตรูของพระมหากษัตริย์ไทย ฝรั่งเศสก็จะได้รับความสะดวกในการติดต่อค้าขายกับไทย⁵⁷ ปรากฏว่าสนธิสัญญาฉบับนี้ไม่มีการให้สัตยาบรรณกันจึงไม่มีผลใช้บังคับเช่นเดียวกับอนุสัญญาทางศาสนาหรือสนธิสัญญาฉบับที่ 2

ผู้ที่มีบทบาทอย่างสูงในการประสานสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับฝรั่งเศสก็คือฟอลคอน เขาแสดงบทบาทเป็น“ตัวกลาง” และเป็น“ล่าม”ระหว่าง 2 ฝ่าย พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ที่ไทยจะได้รับจากการดำเนินความสัมพันธ์ดังกล่าว แต่ในขณะที่เดียวกันฟอลคอนก็ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนความเหนื่อยยากของเขาอย่างมหาศาล เช่น ได้อำนาจสั่งการกองทหารฝรั่งเศส⁵⁸ อีกทั้งได้แอบทำสัญญาลับกับอุปทูตเซเบเรต์เมื่อ พ.ศ. 2230 เพื่อขอเข้าหุ้นในบริษัทการค้าของฝรั่งเศสเป็นเงินถึง 300,000 เหรียญฝรั่งเศส โดยมีเงื่อนไขว่าเขาจะได้เป็นกรรมการอำนวยการบริษัท ได้เงินปันผล 10% เป็นอย่างน้อยทุกปี ถ้าปีใดบริษัทจ่ายเงินปันผลเกิน 10% เงินปันผลส่วนที่เกินนั้นให้บริษัทสะสมไว้ให้เขา ณ ประเทศฝรั่งเศส จึงนับได้ว่าฟอลคอนสามารถถ่ายเทพริศมัตติของเขาออกไปไว้นอกประเทศได้จากสนธิสัญญาฉบับนี้⁵⁹

ผลประโยชน์ที่สำคัญมากที่บังเกิดกับฟอลคอนก็คือ เขาสามารถเสริมสร้างอำนาจจนกลายเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่แห่งราชสำนักในฐานะผู้เชี่ยวชาญด้านฝรั่งเศสแต่ผู้เดียว โดยเขาใช้ความพยายามในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของประเทศฝรั่งเศสโดยเฉพาะพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แล้วนำขึ้นกราบทูล⁶⁰ และเขายังได้เปลี่ยนศาสนามาเป็นนิกายโรมันคาทอลิกตามแบบฝรั่งเศสอีกด้วย เขาพยายามดึงเอาประชามติชาวฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยามาเป็นเครื่องมือสนับสนุนพระบรมราโชบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่จะหาฐานอำนาจทางการเมืองท่ามกลางปรปักษ์ทางการเมือง⁶¹ เขาจึงเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์ฯ และได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมุหนายกในวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2231

ฟอลคอนสร้างความสัมพันธ์กับกองทหารฝรั่งเศสไว้อย่างน่าประทับใจ สามารถดึงเอานายพลเดฟาร์จมาเป็นพวกกับตนได้ จนเดฟาร์จมีฐานะเป็นทหารติดตามประจำตัวของฟอลคอนไปในที่สุด การใช้จิตวิทยาและอำนาจเงินของฟอลคอนต่อผู้บัญชาการทหารและทหารฝรั่งเศสจนอยู่หมัดได้เช่นนี้ ย่อมมีผลต่อการเมืองทั้งภายในและภายนอกเป็นอันมาก คือจะสามารถใช้อำนาจของกองทหารฝรั่งเศสควบคุมขุนนางฝ่ายปกครองไทยและอีกทั้งจะช่วยยับยั้งมิให้เกิดวิกฤตการณ์กับต่างชาติตะวันตกขึ้นมาได้อีก ประโยชน์ของกองทหารฝรั่งเศสนี้คงจะมีอยู่มากเพียงแต่ตั้งประการที่ป้อมเมืองบางกอกเท่านั้นไม่ต้องแสดงฤทธิ์เดชใด ๆ ชาติดะวันตกอื่น ๆ ก็ครั้นคร้ามลงได้บ้าง ดังนั้นการเข้ามาของกองทหารฝรั่งเศสก็ทำให้ชาติตะวันตกที่คุกคามไทยสงบลงชั่วคราว⁶² เช่น ฮอลันดาได้ลดข้อเรียกร้องตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2207 ลงและยังเอาอกเอาใจไทยมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการเข้ามาของกองทหารฝรั่งเศส ก็ปรากฏเป็นภัยคุกคามวิธีใหม่เกิดขึ้น⁶³ เพราะฟอลคอนมีแผนการที่จะใช้กองทหารฝรั่งเศสเป็นเครื่องมือสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของตนให้มั่นคงและสูงยิ่งขึ้น⁶⁴ และฟอลคอนก็เตรียมแผนการจะขึ้นมีอำนาจภายหลังการสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์ฯ โดยการสนับสนุนพระปีย์ไว้เป็นหุ่นเชิดพร้อมกับเตรียมการจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์มาเพิ่มเติม โดยปรากฏหลักฐานว่าในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2231 ฟอลคอนได้แต่งเรือไปยังมาเก๊า ให้คนถือหนังสือไปยังผู้แทนโปรตุเกสที่นั่น เอาสินค้าอันมีค่ามาขอแลกเป็นปืนคาบศิลาซึ่งเป็นฝีมือช่างดีเหล็กชาวจีน⁶⁵

ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันระหว่างพอลคอนและกองทหารฝรั่งเศสเป็นภัยคุกคามที่สร้างความหวั่นไหวให้แก่ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยเป็นอย่างยิ่ง การแข่งขันเพื่ออำนาจทางการเมืองอย่างจริงจังระหว่างกลุ่มของพอลคอนกับกลุ่มขุนนางฝ่ายปกครองของไทยภายใต้การนำของออกพระเพทราชาดำเนินไปอย่างกว้างขวาง และเหตุการณ์ก็จบลงด้วยการยึดอำนาจของออกพระเพทราชาในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ แล้วดำเนินการขับไล่กองทหารฝรั่งเศสออกนอกราชอาณาจักรไป

อย่างไรก็ตามตลอดระยะเวลาแห่งการดำเนินความสัมพันธ์กับฝรั่งเศส คือในราว พ.ศ. 2205-2231 ฝ่ายไทยสามารถถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเป็นอันมาก และนโยบายต่างประเทศของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงดำเนินการผูกสัมพันธ์ไมตรีกับนานาชาติเพื่อสร้างความอยู่รอดของชาติได้สำเร็จนั้น ก็ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในเรื่องนโยบายต่างประเทศ ทำให้พระองค์ได้รับการต่อท้ายพระนามว่า “มหาราช” 1 ใน 6 พระองค์จากจำนวนพระมหากษัตริย์ไทยไม่น้อยกว่า 50 พระองค์ที่ครองราชย์ติดต่อกันมานานไม่น้อยกว่า 8 ศตวรรษ⁶⁶ และขจร สุขพานิชกล่าวว่า นโยบายการทูตสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ถือได้ว่าบรรลุจุดสุดยอดของการทูตสมัยกรุงศรีอยุธยาทีเดียว⁶⁷

2. วิถีโคบายเกี่ยวกับการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ

ชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาด้วยจุดมุ่งหมายต่าง ๆ กันในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ อาจมีจำนวนมากที่สุดในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาทีเดียว สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงใช้พระปรีชาสามารถดำเนินวิถีโคบายต่างประเทศ ตลอดจนดูแลชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อในราชอาณาจักรได้อย่างราบรื่นตลอดระยะเวลาที่พระองค์ยังทรงมีพระราชอำนาจอยู่ ยกเว้นในที่สุดท้ายของรัชกาลที่ทรงประชวรหนักเท่านั้น ที่ความขัดแย้งกับต่างชาติได้กลายเป็นวิกฤตการณ์ทางการเมืองอย่างรุนแรง

พระบรมราโชบายในการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศและยังปรากฏว่าแบบแผนการต้อนรับคณะทูตฝรั่งเศสยังสร้างความประทับใจและถือเป็นแบบแผนธรรมเนียมในการต้อนรับคณะทูตครั้งสำคัญในกาลต่อมา เช่นเมื่อครั้งที่อังกฤษส่งเซอร์ จอห์น เบาริง เข้ามาติดต่อกับไทย สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้จัดการต้อนรับคณะทูตเช่นเดียวกับเมื่อครั้งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงต้อนรับคณะทูตเดอโซมงต์ ของฝรั่งเศส⁶⁸

ถ้าจะประมวลถึงวิถีดำเนินวิถีโคบายทางการทูตของสมเด็จพระนารายณ์ฯ กับชาวต่างชาติแล้ว ก็พอจะประมวลได้ดังต่อไปนี้

1. ส่งคณะทูตไปกระชับสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ รัชกาลนี้มีใช้รัชกาลแรกของกรุงศรีอยุธยาที่มีการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศในทวีปยุโรป เพราะปรากฏหลักฐานว่าไทยเคยส่งคณะทูตไปประเทศฮอลันดามาแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถแล้ว⁶⁹ แต่การส่งคณะทูตไปต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีความพิเศษกว่าในรัชกาลก่อนๆ อยู่ตรงที่ว่า มีการจัดส่งคณะทูตไปหลายประเทศและมีจำนวนหลายครั้ง มีการเตรียมสิ่งของต่าง ๆ ไปกำนัลบุคคลสำคัญ ๆ ในต่างประเทศที่ไทยหวังจะสร้างสัมพันธ์ไมตรีด้วยอย่างมากมาย และพิธีพิถัน⁷⁰

นอกจากนี้คณะทูตที่ส่งไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างชาติ คือออกพระวิสุตรสุนทร (ปาน) ยังสามารถสร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศชาติเป็นที่ยอมรับในความสามารถทั้งในเชิงการทูตและปฏิภาณไหวพริบมีเอกสารของชาวต่างประเทศบันทึกชมเชยไว้อย่างแพร่หลายมากอีกทั้งการส่งคณะทูตไปต่างประเทศในครั้งนั้น ได้ชักนำให้มีการส่งกองทหารฝรั่งเศสและผู้ที่มีความรู้ทางด้านทหารเข้ามาประจำในเมืองไทย ซึ่งมีเพียงคราวเดียวเท่านั้นในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา

2. เปลี่ยนแปลงประเพณีเกี่ยวกับการต้อนรับคณะทูต สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงผ่อนปรนให้คณะทูตของฝรั่งเศสเข้าเฝ้าตามธรรมเนียมของตนได้ คือให้ยื่นเข้าเฝ้าแทนการหมอบคลาน ให้สวมรองเท้า⁷¹ นั่งบนพรม และทำความเคารพตามธรรมเนียมยุโรป และเมื่อครั้งคณะทูตเดอ โชมองต์ เข้าเฝ้า ยังโปรดให้คัดกระเบาะเข้าเฝ้าในพระราชวังหลวงได้ด้วย⁷² และการเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นของราชทูตเดอ โชมองต์ก็ยังคงแสดงการไว้อภัยโดยไม่ยอมชูพระราชสาส์นถวายให้สุดแขน อันเป็นเจตนาที่จะหลู่พระเกียรติให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องค้อมพระองค์ลงมารับพระราชสาส์นสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงแยมพระสรวลแล้วนำพระราชสาส์นนั้นขึ้นจบเหนือพระเศียร⁷³ ซึ่งเป็นการถวายพระเกียรติแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เป็นอย่างยิ่ง

ในด้านการเตรียมการต้อนรับคณะทูตต่างประเทศ สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้จัดการต้อนรับทุกอย่างที่จะทำให้นักคณะทูตต่างประเทศที่เข้ามาทุกชุดสำนึกในพระราชอัธยาศัยไมตรีของพระองค์อย่างมีรู้อิ่ม และโปรดให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งปวงในแผ่นดินปฏิบัติต่อคณะทูตอย่างให้เกียรติยศยิ่ง ให้ถือปฏิบัติต่อเอกอัครราชทูตเสนอด้วยกับที่ถวายการปฏิบัติต่อพระองค์ท่านเองทีเดียว⁷⁴

3. ทรงใช้จิตวิทยาของนักการทูตด้วยความละเอียดสุขุมรอบคอบ เมื่อคณะทูตต่างประเทศเดินทางเข้ามา สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงเอาพระทัยใส่เรื่องการต้อนรับเป็นพิเศษ ส่งประทานเลี้ยงต้อนรับ ให้พำนักในบ้านพักชั้นดี มีข้าทาสบริวารคอยรับใช้ อำนวยความสะดวกสบายอย่างเต็มที่ และโปรดให้นักคณะทูตเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เพื่อความเพลิดเพลินอยู่เสมอโดยไม่รู้สึกเบื่อหน่าย เช่นการล่าช้าง ชมการเล่น ชมวัดวาอารามต่าง ๆ และพระองค์จะโปรดให้นักคณะทูตเข้าเฝ้าเพื่อไต่ถามทุกข์สุขอย่างใกล้ชิดและไม่ทรงถือพระองค์อยู่เสมอ และมักจะพระราชทานของกำนัลอันมีค่าต่างๆ ให้คณะทูตที่เข้าเฝ้าในโอกาสต่าง ๆ มิได้ขาด⁷⁵ ชาวต่างชาติที่มีโอกาสเข้าเฝ้าได้บันทึกชมเชยพระองค์ในเรื่องการใช้จิตวิทยาของนักการทูตไว้เป็นอันมาก บันทึกเหล่านั้นจะชมเชยว่าพระองค์เป็นคนที่ต้อนรับเก่ง⁷⁶ แม้คณะทูต เดอ โชมองต์ ที่มีจุดมุ่งหมายจะโน้มน้าวจิตใจให้พระองค์เข้ารับเปลี่ยนศาสนาเป็นคริสต์ พระองค์ก็ได้ทรงแสดงการต้อนรับหรือทรงตัดรอนการทูลเชิญให้เข้ารับของ เดอ โชมองต์ แต่พระองค์ทรงขอเวลาศึกษาไตร่ตรองหลักคำสอนของคริสต์ศาสนาให้ถ่องแท้เสียก่อน โดยพระองค์ได้ตรัสตอบแก่คณะทูตด้วยมธุรสวาจาอันเหมาะสมเป็นที่ยิ่งเรียกว่าเป็นการใช้จิตวิทยาของนักการทูตที่สุขุม รอบคอบจนทำให้นักคณะทูตไม่กล้าที่จะบีบบังคับให้พระองค์เข้ารับ⁷⁷

ด้วยอัธยาศัยไมตรีที่พระองค์ประทานให้แก่ทูตต่างชาติที่มีโอกาสเข้าเฝ้าอยู่เสมอ จนทำให้นักคณะทูตเหล่านั้นไม่อาจปฏิเสธพระราชประสงค์ของพระองค์ได้ เช่นกรณีปืนใหญ่ลูกแตกที่ฝรั่งเศสนำเข้ามาพร้อมด้วยกองทหารฝรั่งเศส นั้น นายพลเดฟาร์จแอบซ่อนไว้ในเรือมิได้นำขึ้นบก แต่เมื่อพลคอนเฟลกราบทูลเรื่องปืนใหญ่ลูกแตกและกล่าวสดุดีถึงอิทธิฤทธิ์ของลูกแตกแบบใหม่ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงเกิดเลื่อมใสขอชมอิทธิฤทธิ์ของอาวุธดังกล่าว นายพลเดฟาร์จไม่รู้จักบ้ายเบี่ยงอย่างไรก็จำต้องนำขึ้นมาแสดงให้ทอดพระเนตรที่เมืองลพบุรี สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงขอเอาไว้ใช้ในราชการซึ่งนายพลเดฟาร์จจำใจต้องยอมถวายให้ตามพระราชประสงค์⁷⁸

4. ทรงผ่อนหนักผ่อนเบาไม่ตื้อตึง กรณีไทยเกิดวิกฤตการณ์กับฮอลันดาในปี พ.ศ. 2207 ฮอลันดาได้ตั้งข้อเรียกร้องเอากับฝ่ายไทยเป็นอันมาก แม้ฝ่ายไทยจะได้รับความเสียหายจากวิกฤตการณ์ครั้งนี้ แต่พระองค์ก็ทรงยอมรับเหตุการณ์ด้วยความเยือกเย็นและพยายามเอาอกเอาใจฮอลันดาเพื่อมิตรภาพอันดีต่อกันเสมือนกับว่าพระองค์ไม่ทรงถือโกรธ ซ้ำยังให้ความช่วยเหลือฮอลันดาในคราวทุกข์ยากอีกด้วย⁷⁹ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือ ฮอลันดายอมผ่อนคลายข้อเรียกร้องต่าง ๆ ตามสนธิสัญญาลง เช่นผู้ว่าการใหญ่ของบริษัทและนำหัวหน้าสำนักงานของฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยาไม่ให้บีบบังคับไทยเรื่องห้ามใช้ชาวจีนเป็นคนประจำเรือ รวมทั้งฮอลันดาอย่าเอาอกเอาใจประจบประแจงสมเด็จพระนารายณ์ฯ โดยจัดหาสินค้าฟุ่มเฟือยมาถวายเป็นอันมาก เช่น นาฬิกาตั้ง นาฬิกาแขวน กล้องส่องทางไกล ผ้าจากยุโรป ฯลฯ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดแว่นตาและกล้องส่องทางไกลของฮอลันดามาก ฮอลันดาได้ปฏิบัติเช่นนี้มาจนสมเด็จพระนารายณ์ฯ สวรรคต⁸⁰ ซึ่งความช่วยเหลือของฮอลันดาที่มีต่อไทยอาจจะมากกว่าความช่วยเหลือของฝรั่งเศสในระยะเวลานี้เสียอีก

5. **ทรงใช้พระบรมราชโบายคุณอำนาจ** เมื่อฮอลันดาใช้อำนาจข่มขู่ไทยจนเกิดวิกฤตการณ์ใน พ.ศ. 2207 นั้น ออกพระศรีเนาวรัตน์ได้เสนอแนะให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ใช้แขกมัวร์มาถ่วงดุลอำนาจของฮอลันดา โดยอ้างถึงความมั่งคั่งของแขกมัวร์จะเป็นเครื่องป้องกันการคุกคามของฮอลันดาได้⁸¹ ดังนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงเริ่มส่งคณะทูตชุดแรกไปเปอร์เซียในปี พ.ศ. 2211 และส่งอีกหลายชุดในโอกาสต่อมา แต่เมื่อแขกมัวร์ไม่เข้มแข็งพอที่จะถ่วงดุลอำนาจฮอลันดาและพระองค์ไม่ทรงไว้วางพระทัยพวกแขกมัวร์ในภายหลัง จึงทรงใช้ความพยายามที่จะสร้างสัมพันธไมตรีกับชาติยุโรปชาติใดชาติหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็โปรตุเกสหรืออังกฤษ เพื่อป้องกันชาติให้พ้นจากอำนาจของฮอลันดา ซึ่งพระองค์เกลียดชังมาก⁸² โดยปรากฏหลักฐานว่าพระองค์ทรงส่งคณะทูตไปประเทศโปรตุเกสถึง 2 ครั้ง คือ ใน พ.ศ. 2227 และ พ.ศ. 2228 และโปรตุเกสก็ส่งคณะทูตมาตอบแทนไทยเช่นเดียวกัน แต่ทว่าโปรตุเกสไม่เข้มแข็งดังแต่ก่อน สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหันมาผูกไมตรีกับอังกฤษ โดยพระราชทาน “ท้องตรา” อนุญาตให้บริษัทอังกฤษมีสิทธิซื้อขายสินค้าหลายประเภท แต่ทว่าคนในบริษัทอังกฤษมักจะทำการค้าส่วนตัวไปพร้อม ๆ กับการทำงานให้บริษัท ดังนั้นการค้าของอังกฤษจึงไม่รุ่งเรืองและอังกฤษยังช่วยเมืองสงขลา กอบกบฏรวมทั้งเกิดความขัดแย้งกับฝ่ายไทยที่เมืองมะริดความสัมพันธ์จึงไม่ราบรื่น สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงหันไปสร้างสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสในที่สุด

การหาพันธมิตรใหม่มาถ่วงดุลอำนาจฮอลันดานี้ก็เพื่อไม่ให้ชาติใดชาติหนึ่งมีอำนาจเหนือไทย ทฤษฎีดุลอำนาจนี้แม้จะถูกวิจารณ์อยู่บ้างว่าเป็นสิ่งที่ง่ายเกินไปที่จะวิเคราะห์เช่นนั้น แต่ทว่าเท่าที่ดูจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วก็น่าจะเข้ากันได้กับทฤษฎีดังกล่าว แม้ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระองค์จะมีได้ทรงคำนึงถึงทฤษฎีการเมืองอย่างใด ๆ เลย แต่เป็นสภาวะที่พระองค์จะต้องหาหนทางนำชาติให้รอดพ้นจาก “ภัย” ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าให้จงได้ ดังข้อความตอนหนึ่งใน “จดหมายที่พระเจ้ากรุงสยามได้มีรับสั่งให้ (พอลคอน) เขียนมายัง เซอร์วาเลียเดอ โชมองต์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศส” ที่ยกมาเพื่อประกอบการพิจารณาดังต่อไปนี้⁸³

“...ในเวลานี้เกิดเลื่องลือขึ้นตลอดประเทศอินเดียว่า พวกฮอลันดาได้ตั้งใจจะมารบกวนพระราชอาณาจักรของพระองค์(สมเด็จพระนารายณ์ฯ) และพระองค์ก็ทรงทราบอยู่เต็มพระทัยว่า...ถ้าแม้ว่าพวกฮอลันดา ยังคงกระทำการร้ายดังคิดไว้นั้น พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงหนักพระทัยไม่ทรงทราบว่า จะควรทำประการใด...ทรงทราบว่าพวกฮอลันดาเกลียดประเทศฝรั่งเศส นักและพลอยเกลียดประเทศอื่น ๆ ซึ่งรับรองประเทศฝรั่งเศสด้วย เพราะฉะนั้นจึงมีรับสั่งให้ข้าพเจ้าถามท่านว่า จะควรทำประการใดดี จึงจะจัดการให้สมพระทัยที่ได้ทรงตั้งไว้ว่า จะทรงทำทุกอย่างสำหรับรักษาเกียรติยศและประโยชน์ของประเทศฝรั่งเศสในราชอาณาจักร”

ราชทูตเดอโชมองต์ได้ตอบจดหมายที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้พอลคอนเขียนส่งไปปรึกษาผู้มีใจความตอนหนึ่งว่า

“...ข้าพเจ้าเชื่อว่าแต่เพียงออกพระนามพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนายของข้าพเจ้า ก็อาจทำให้พวกศัตรูเหล่านั้นครั่นคร้ามเสียแล้ว และข้าพเจ้าอาจรับรองได้ว่าเมื่อฮอลันดาได้ทราบว่าประเทศทั้งสองได้เป็นพระราชไมตรีอย่างสนิทแน่นหนาแล้ว พวกฮอลันดาก็คงไม่กล้าทำสิ่งใดที่ผิดไปได้ และในเรื่องนี้ข้าพเจ้าขอรับรองต่อพระเจ้ากรุงสยามว่า ข้าพเจ้าจะได้เป็นธุระจัดการให้พวกฮอลันดา

ได้รู้สึกในพระราชไมตรีนี้ และให้พวกฮอลันดาเข้าใจว่าการที่จะมา
รบกวนพระเจ้ากรุงสยามนั้นเท่ากับเป็นการทำให้ขัดพระทัยพระเจ้า
กรุงฝรั่งเศสของข้าพเจ้า”

วิเทโศบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในการดำเนินความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติที่ได้รับยกย่องว่าบรรลุ
จุดสุดยอดของการทูตสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้นก็น่าจะมีความเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรง
ใช้กลยุทธ์และความรอบคอบในการโน้มน้าวจิตใจชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อให้อำนวยประโยชน์ต่อประเทศชาติได้มาก
ที่สุด เพราะ “ผลประโยชน์” ของชาติย่อมมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศทุกยุคทุกสมัย

3. การปกครองชาวต่างชาติในราชอาณาจักร

ชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลนี้อาจจำแนกได้ 3 กลุ่มคือ

1. กลุ่มที่เข้ามาด้วยเหตุผลทางการเมือง เป็นพวกเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในยามเกิดศึกสงคราม
ซึ่งสังคมสมัยนั้นมีความต้องการด้านกำลังคนสูงมากจึงมีการกวาดต้อนเชลยเข้ามา อีกทั้งการกระทำดังกล่าวยังเป็นการ
ตัดกำลังของฝ่ายตรงข้ามด้วย เชลยศึกพวกนี้จะถูกส่งไปทำไร่ไถนา เพาะปลูก โดยให้อยู่ใต้การบังคับบัญชาของผู้คุมไทย
จะถูกเกณฑ์ไปสู้รบยามเกิดศึกสงคราม

นอกจากนี้ยังมีชาวลาว มอญ เขมร ญวน ญีปุ่น และแขกมาลาญ แขกมกคะสัน เป็นต้น ที่อพยพเข้ามาพึ่ง
พระบรมโพธิสมภาร ชาวต่างชาติกลุ่มนี้ยังคงใช้ภาษาและวัฒนธรรมของตนเอง ทางราชการยอมให้ปกครองกันเอง
ตามแต่ละสัญชาติ⁸⁴

2. กลุ่มที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เมื่อมีการเปิดประเทศอย่างกว้างขวางขึ้นในรัชกาลนี้
จึงเป็นการชักชวนให้ชาวต่างชาติจากทุกหนทุกแห่งเดินทางเข้ามาทำการติดต่อค้าขายด้วยความหวังที่จะมั่งคั่งร่ำรวย⁸⁵
ที่เห็นได้ชัดคือชาวยุโรปมีชาวโปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และที่มึบทบาทมากที่สุดคือฝรั่งเศส ชาวเอเชียด้วยกันก็มี
ชาวจีนและแขกมัวร์

3. กลุ่มที่เป็นคณะทูตและพวกบาทหลวงเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ บุคคลเหล่านี้จะได้รับการต้อนรับ
และให้เกียรติเป็นอย่างดี โดยเฉพาะคณะทูตฝรั่งเศสชุดสำคัญคือ คณะทูตเดอโซมงต์ มีการจัดพิธีต้อนรับอย่างยิ่ง
ใหญ่เป็นพิเศษ และประเทศไทยยังถือเอาธรรมเนียมการต้อนรับคณะทูตชุดนี้เป็นแบบแผนการต้อนรับคณะทูตจาก
ต่างประเทศในโอกาสต่อมาอีก เช่น การต้อนรับคณะทูตของอังกฤษชุดเซอร์จอห์น เบาริง ในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว⁸⁶ ส่วนพวกบาทหลวงและมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน
เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีความรอบรู้และความประพฤติดี ราชสำนักและราษฎรได้รับประโยชน์จากความรู้ของ
บุคคลเหล่านี้มีใช้น้อย

ชาวต่างชาติที่เข้ามาพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลนี้คงจะมีจำนวนมากกว่ที่เคยปรากฏมาก่อนซึ่งก็
ตกในราว 20 ชาติ⁸⁷ และมีจำนวนมากถึง 1 ใน 3 ของประชากรทั้งหมดในราชอาณาจักรขณะนั้น⁸⁸ โดยเข้ามาเป็น
พ่อค้าบ้าง เป็นทหารบ้าง และเป็นชาวไร่ชาวนาบ้าง⁸⁹ พระมหากษัตริย์ทรงถือว่าชาวต่างชาติเหล่านี้เข้ามาพึ่งพระบรม
โพธิสมภารจึงทรงยอมให้ปฏิบัติกิจการการคารพบูชาตามแบบของตนได้โดยไม่มียุ่งยากใจ⁹⁰ ทรงให้การพำนักอยู่อาศัย
ความสะดวกในด้านการค้าขายและการทำมาหากิน โดยพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนเป็นประชาคมหรือค่ายของ
แต่ละชาติ ตั้งให้ผู้ที่ป็นหัวหน้าของแต่ละชาติเป็นผู้ดูแลกันเอง มียศฐาบรรดาศักดิ์ในระบบราชการคือเป็นมูลนาย
บังคับบัญชาคนในสังกัด ถ้ามีความเดือดร้อนก็นำความขึ้นร้องเรียนต่อทางราชการได้

วิธีการปกครองชาวต่างชาติในราชอาณาจักรจะมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของชาวต่างชาติแต่ละกลุ่ม โดยชาวต่างชาติกลุ่มแรกที่เข้ามาด้วยเหตุผลทางการเมืองหรือเสลยศึกทางราชการจะจัดสรรที่ดินให้ทำกินแล้วเรียกเก็บอากรตามรายได้และกำไรของงานที่ลงไปแต่โดยที่คนกลุ่มนี้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกวันเกรงว่าเมื่อรวมกำลังกันเข้าแล้วอาจก่อการกระด้างกระเดื่องขึ้น จึงได้จัดแยกย้ายให้อพยพไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกองให้ไปคอยควบคุมความประพฤติและจัดระบบปกครองให้เป็นไปตามกฎหมายของบ้านเมือง โดยมูลนายจะรวบรวมบัญชีบุคคลเหล่านี้เข้าเป็นหมู่เหล่า ภายหลังได้ถูกกลืนเข้าสู่ระบบไพร่⁹¹ จนกระทั่งมีการปะปนเข้ากับชาวไทยจนยากที่จะพิจารณาเห็นความแตกต่างกันได้ ชาวต่างชาติกลุ่มนี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ มาก บางคนได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติราชการในตำแหน่งสำคัญ ๆ โดยเฉพาะเข้าเป็นทหารอาสาสังกัดอยู่ฝ่ายกลาโหม⁹² เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงไว้วางพระทัยในความจงรักภักดีของบุคคลเหล่านี้ยิ่งกว่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เองแท้ ๆ เสียอีก⁹³

การปกครองชาวต่างชาติกลุ่มที่ 2 ที่เป็นนักแสวงโชค พวกนี้จะเข้ามาตั้งรกรากเป็นประชาคมหรือค่ายของแต่ละชาติในกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่บริเวณปากทางเข้ากรุงศรีอยุธยาทำย้อมเพชรลงไปตามลำดัด พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งหัวหน้าของแต่ละชาติให้ปกครองกันเองตามประเพณีนิยมของแต่ละประเทศ อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของกรมพระคลัง⁹⁴ มีสิทธินับถือศาสนาตามความเชื่อของตน ประชาคมต่างชาติที่นับถือศาสนาคริสต์จะมีจำนวนสูงกว่าประชาคมที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ประชาคมคริสเตียนเริ่มจากชาวโปรตุเกสจำนวน 200 คน ได้รับพระราชทานที่ดินเป็นบำเหน็จความชอบที่เข้าช่วยทำสงครามในสมัยพระไชยราชาธิราช⁹⁵ เรียกว่า “ตำบลบ้านดิน” เป็นทำเลอันเหมาะสมสำหรับจอดเรือแลมีพื้นที่มากกว่าประชาคมคริสเตียนอื่น ๆ ชาวโปรตุเกสบางคนได้เข้ารับราชการในราชสำนักสังกัดกรมเกณฑ์หัตถ์อย่างฝรั่งและกรมฝรั่งแม่นปืน เป็นผู้สอนยุทธวิธีการรบแบบยุโรปและฝึกหัดการใช้ปืนไฟ นอกจากนี้ชาวโปรตุเกสยังเป็นผู้นำเข้าอาวุธทันสมัยเหล่านั้นจึงทำการฝึกหัดวิธีใช้ให้ด้วย⁹⁶

นอกจากนี้ยังมีพวกฝรั่งเศสที่เป็นคณะทูต นักบวชทหารและพ่อค้าอีกไม่น้อยกว่า 600 คน พวกอังกฤษมีจำนวนเป็น 100 คน พวกฮอลันดา แขกมัวร์และชาวต่างชาติในทวีปเอเชียด้วยกันอีกไม่ต่ำกว่าพันคน⁹⁷ ประชาคมคริสเตียนเหล่านี้ได้พยายามเข้าไปมีบทบาทในราชสำนักโดยอาศัยความชำนาญการในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อแสวงหาความมั่งคั่งทั้งจากการค้าและการรับราชการในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา

ส่วนการปกครองชาวต่างชาติพวกสุดท้ายที่เป็นคณะทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีเป็นครั้งคราวนั้น ไม่เป็นการยากลำบากในการปกครองดูแล เพียงแต่อำนวยความสะดวกสบายให้คณะทูตและต้อนรับขับสู้อย่างเต็มที่เท่านั้น ไม่ปรากฏว่าคณะทูตเหล่านี้จะเข้ามาสอดแนมหรือสร้างความลำบากใจให้แก่ฝ่ายไทยมากนัก คณะทูตย่อมจะระมัดระวังตัวเพื่อสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกันอยู่แล้ว

แต่สำหรับการปกครองดูแลพวกนักบวชและมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นั้นทางราชการคงจะต้องคอยสอดส่องเป็นพิเศษอยู่บ้าง เพราะพวกนี้พยายามปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยเพื่อเผยแพร่ศาสนาคริสต์สู่ประชาชน⁹⁸ เช่นพยายามเรียนรู้ภาษาไทย แต่งงานกับหญิงไทย จนสามารถทำความเข้าใจในขนบธรรมเนียมนิยมของคนไทยได้ดี มีการสร้างโบสถ์และโรงเรียนเพื่อสอนศาสนาขึ้นเกือบทุกประชาคม มีการสอนคริสต์ศาสนากันอย่างเอาใจจริงเอาจึงจนกระทั่งเกิดความขัดแย้งกับพวกมุสลิมและประชาคมคริสเตียนด้วยกันเอง

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีความสนิทนสนเป็นพิเศษกับประเทศฝรั่งเศส จึงประทานสิทธิพิเศษแก่บาทหลวงคณะเยซูอิตของฝรั่งเศสอย่างมากมาย จนทำให้เกิดความไม่พอใจเป็นอย่างยิ่งแก่บรรดาบาทหลวงและมิชชันนารีต่างนิกายกัน เช่น บาทหลวงโปรตุเกสหรือแม้แต่คณะสอนศาสนาของฝรั่งเศสที่ได้สังกัดคณะเยซูอิตก็ไม่พอใจเช่นเดียวกัน⁹⁹ เพราะคณะเยซูอิตเข้ามาในอำนาจเต็มของพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ 15 เพื่อให้มาดำเนินการ

ปกครองและดูแลการเผยแพร่ศาสนาของบาทหลวงต่าง ๆ ในทวีปเอเชียให้หันมาสนับสนุนนโยบายการเผยแพร่ศาสนาอันเดียวกัน¹⁰⁰ ความปั่นป่วนอันเกิดจากการแข่งขันกันเพื่อเผยแพร่ศาสนาก็เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาถอนตัวไปเสียจากประชาคมเป็นอันมาก¹⁰¹

การควบคุมคณะผู้สอนศาสนาคริสต์คงจะดำเนินไปอย่างไม่เข้มแข็งนัก พระสมเด็จพระนารายณ์ฯ และพอลคอนให้การอุปถัมภ์อยู่อย่างเปิดเผย ทั้งนี้ก็เพราะทั้งสมเด็จพระนารายณ์ฯ และพอลคอนยังคงได้รับประโยชน์จากการมีประชาคมคริสเตียนอยู่ในราชอาณาจักรที่จะอำนวยความสะดวกให้ชาวต่างชาติเข้าสู่ท้องพระคลังหลวงและเสริมสร้างความมั่นคงแห่งพระราชอำนาจของพระองค์ ตลอดไปถึงความมั่นคงแห่งราชอาณาจักรในที่สุด

แม้ว่าตลอดระยะเวลาที่พระองค์ยังทรงมีพระราชอำนาจอยู่ พระองค์ทรงสามารถควบคุมชาวต่างชาติในราชอาณาจักรได้ทั้งหมดก็ตามแต่การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของคณะบาทหลวงและมิชชันนารีได้สร้างความอึดอัดใจให้แก่ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยเป็นอันมาก แม้แต่ออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ก็แอบมีคำสั่งลับไปยังขุนนางข้าราชการต่าง ๆ ห้ามนับถือศาสนาคริสต์¹⁰² อีกทั้งคนไทยที่เคยยอมรับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของคณะผู้สอนศาสนามาก่อน แต่เมื่อการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องกับศาสนาคริสต์และการเผยแพร่ศาสนาคริสต์เริ่มขยายออกไปกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ท่าทีของคนไทยต่อคริสต์ศาสนาก็เปลี่ยนแปลงไป¹⁰³ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องระงับพระองค์และยอมอะลุ่มอล่วยต่อขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีอคติต่อคริสต์ศาสนามาก¹⁰⁴

การควบคุมดูแลต่างชาติในรัชกาลนี้ พระองค์สามารถควบคุมไว้ได้สำเร็จและสามารถใช้ประโยชน์จากการมีชาวต่างชาติในราชอาณาจักรให้เกิดประโยชน์ต่อแผ่นดินทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองตลอดรัชกาล

4. ผลการดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติ

เท่าที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเปิดประเทศดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติอย่างกว้างขวางยิ่งกว่าครั้งใด ๆ ในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา บังเกิดผลอันเป็นอนุสรณ์ให้คนรุ่นหลังได้พิจารณาศึกษาอยู่หลายประการ แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างเหลือเกินที่ความเจริญก้าวหน้าของชาติตะวันตกที่ถ่างหน้าเข้ามาสู่ราชอาณาจักรได้ขาดตอนลงเสียมิเช่นนั้นแล้วชาติบ้านเมืองของเราที่อาจจะพัฒนาการได้ก้าวหน้าไปเป็นอันมาก ผลที่บังเกิดขึ้นจากการดำเนินสัมพันธภาพกับต่างชาติพอจะประมวลได้ดังต่อไปนี้

1. การรับศิลปวิทยาการ เมื่อมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแขกมัวร์ในตอนต้นรัชกาล ศิลปวิทยาการของพวกเขาแขกมัวร์ก็มีโอกาสเข้ามาแพร่หลายในราชอาณาจักรหลายประการ อาทิ การก่อสร้างมัสยิดและบ้านเรือนของพวกมุสลิม เป็นต้น ต่อมาเมื่อชาวยุโรปเข้ามามากขึ้น ศิลปวิทยาการของชาวตะวันตกก็หลั่งไหลเข้ามาเป็นอันมาก เช่น การก่อสร้างโบสถ์ การวางผังเมือง การสร้างสถานศึกษา¹⁰⁵ การสร้างป้อม การวางท่อประปา การสร้างหอดูดาว เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาแพร่หลายอีกหลายประการ เช่น การใช้อาวุธปืน การหล่อปืนใหญ่ การแพทย์ ดาราศาสตร์ ความรู้เรื่องการเดินทาง ความรู้เรื่องแผนที่ ความรู้ด้านคณิตศาสตร์ ฯลฯ ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้จะผ่านเข้ามาทางชาวต่างชาติที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงว่าจ้างเข้ามารับราชการเป็นจำนวนมาก¹⁰⁶ ตลอดจนบาทหลวงและมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ มักจะโปรดให้ชาวต่างชาติที่มีความรู้ความสามารถเหล่านี้เข้าเฝ้าเพื่อทรงสอบถามถึงความรู้ในโลกตะวันตกอยู่เสมอ พระองค์มีลักษณะที่ทรงตื่นตัวอยู่ทุกขณะในการที่จะทำนุบำรุงความเจริญก้าวหน้าของชาติ คณะมิชชันนารีฝรั่งเสสบันที่กว่าพระองค์ทรงสนพระทัยในวัฒนธรรมตะวันตกมากและส่งนักเรียนหลายคนไปศึกษาอย่างใกล้ชิดกับคณะมิชชันนารี¹⁰⁷ และทรงเปิดโอกาสให้ข้าราชการส่งบุตรหลานมาศึกษาภาษาและวิทยาการของตะวันตก พร้อมทั้งพระราชทานเงินค่ากินแก่เด็ก ๆ เหล่านี้ด้วย¹⁰⁸

ในจำนวนศิลปินวิทยาการของตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามานี้ การวางท่อประปาที่เมืองลพบุรีดูจะเป็นเรื่องเด่น โดยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงว่าจ้างวิศวกรฝรั่งเศส 5 คนมาสร้างที่กักเก็บน้ำที่ห้วยซับเหล็ก ซึ่งมีความลึกมากและน้ำใสสะอาด แล้วไขน้ำเข้าสู่เขตพระราชวังที่เมืองลพบุรีระยะทาง 12 กิโลเมตรเช่นเดียวกับเทคนิคของเมืองมาร์ลีในประเทศฝรั่งเศสที่เป็นแหล่งสูบน้ำจากแม่น้ำแซนส่งไปตามท่อจนถึงพระราชวังแวร์ซายส์¹⁰⁹

เรื่องเด่นอีกเรื่องหนึ่งคือความรู้ด้านการทหาร สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงจ้างวิศวกรมองซิเออร์ เดอ ลามาร์ วิศวกรราชการด้านการสร้างป้อมตามเมืองต่าง ๆ คือ เมืองลพบุรี บางกอก พิษณุโลก มะริด สงขลา และนครศรีธรรมราช¹¹⁰ ทรงจ้างเซอร์วาเลีย เดอ ฟอร์บิง วิศวกรฝึกทหารแบบยุโรป ภายหลังได้รับยศเป็น “ออกพระศักดิ์สงคราม” เจ้าเมืองบางกอก¹¹¹

ส่วนด้านการศึกษา คณะผู้สอนศาสนาคริสต์ได้เปิดโรงเรียนสอนภาษาให้แก่เด็กไทย และพอลคอน ได้อุปถัมภ์ให้สร้างวิทยาลัยคอนสแตนตินีเยนที่เมืองลพบุรีขึ้นใน พ.ศ. 2228 เพื่อจัดการศึกษาชั้นสูงนักศึกษาเล่าเรียนอยู่ 80 คน¹¹² มีการแต่งไวยากรณ์และพจนานุกรมภาษาไทย ภาษาบาลีขึ้น¹¹³ รวมทั้งแปลหนังสือสวดมนต์เป็นภาษาไทย ด้านการศึกษาดาราศาสตร์ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสนพระทัยมาก ก็โปรดให้สร้างหอดูดาวที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรีตามคำแนะนำของบาทหลวงเดอฟอง เดอเนร์ของคณะเยซูอิตแห่งฝรั่งเศส สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงแสดงความต้องการผู้รอบรู้ทางคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์มาประจำราชสำนักและเพื่อสั่งสอนประชาชน ดังนั้นคณะทูตเดอลาลูแบร์ซึ่งเข้ามาใน พ.ศ. 2230 จึงนำบาทหลวง 12 คนเข้ามาถวายพร้อมทั้งเครื่องมือโรเมอร์ 2 เครื่องกับกล้องส่องดูดาว¹¹⁴ ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสนพระทัยดาราศาสตร์มากยิ่งขึ้น ทรงคำนวณการเกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคาเพื่อทอดพระเนตรเป็นประจำ¹¹⁵

นอกจากนี้ยังมีความพยายามที่จะลดภาระให้บริสุทธ์ขึ้น โดยได้รับความช่วยเหลือจากนายแพทย์แวงซังด์ เลอบลังก์ ชาวฝรั่งเศสที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงขอเอาตัวไว้ช่วยราชการชั่วคราว¹¹⁶ และความรู้เรื่องแพทย์ก็แพร่หลายถึงมีการตั้งโรงพยาบาลขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา¹¹⁷ สำหรับรักษาคนไข้ที่ยากจน¹¹⁸ อีกทั้งมีการต่อเรือแบบยุโรปขึ้นใช้ในประเทศไทย¹¹⁹ ด้วยความร่วมมือของชาวต่างชาติในทวีปยุโรปที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงขอไว้ช่วยงานราชการ

ในการติดต่อทางการค้ากับต่างชาติทำให้มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ราชสำนักและขุนนางชั้นผู้ใหญ่มีโอกาสได้พบเห็นวัตถุสิ่งของที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ของทวีปยุโรปเป็นอันมาก จนทำให้องค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีรสนิยมตามแบบฝรั่ง¹²⁰ พระองค์ทรงสั่งซื้อสินค้าจากยุโรปหลายรายการเป็นจำนวนมากเพื่อใช้สำหรับกิจการในพระองค์และตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ

แต่ความเจริญทางวิทยาการสมัยใหม่ของชาติตะวันตกที่เข้ามานั้นก็ได้แพร่หลายไปสู่ประชาชนในแนวกว้างและความเจริญเหล่านั้นก็ไม่จริงจังยั่งยืนมาจนชั้นหลัง ทั้งนี้เป็นเพราะประเทศเราพื้นฐานในเรื่องนี้ไม่มีและยังเกิดอุปสรรคเมื่อเกิดการยึดอำนาจของสมเด็จพระเพทราชา ทำให้ต้องยุติความเจริญต่าง ๆ ที่ริเริ่มไว้ เช่น ปิดโรงเรียนปติวิทยาลัยคอนสแตนตินีเยนที่เมืองลพบุรี เป็นต้น¹²¹

2. การค้าเฟื่องฟูเศรษฐกิจขยายตัว กิจการค้าของกรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าอื่น ๆ ในยุคนี้เฟื่องฟูมากทางราชการสามารถเรียกเก็บภาษีอากรทั้งจากการค้าภายในและการค้าเพื่อการส่งออกและนำเข้าจากต่างประเทศได้เป็นอันมาก ประเมินว่ารายได้จากภาษีอากรทั้งหมดจะตกอยู่ในราวปีละ 12,000 หรือ 13,000 ปอนด์ (ฝรั่งเศส)¹²²

นอกจากนี้พระคลังยังมีรายได้จากการทำหน้าที่เป็นคนกลางรับซื้อสินค้าจากประชาชนไว้ขายต่อให้ชาวต่างชาติตามระบบผูกขาดของพระคลังสินค้า ซึ่งมีการขยายการค้าผูกขาดออกไปอย่างกว้างขวางในรัชกาลนี้ โดยมีการเปิดร้านค้าขึ้นในตลาดต่าง ๆ เพื่อขยายสินค้าปลีกให้แก่ราษฎร¹²³ มีการแต่งสำเภาออกไปค้าขายกับประเทศข้างเคียงอย่างเป็นทางการเป็นลำเป็นสั้น ซึ่งปกติจะค้าขายกับอินเดีย ชวา จีนและญี่ปุ่น ประเทศไทยทำหน้าที่ฐานะคนกลางรวบรวมสินค้าในภูมิภาคนี้ไว้ขายต่อให้แก่พ่อค้าชาวตะวันตก กิจการนี้ทำรายได้ให้แก่ท้องพระคลังสูงมาก บันทึกของ

นิโกลาส์ เดอ แอร์แสกกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“...น้อยนักที่จะมีพระมหากษัตริย์ทางภาคบูรพาทิศพระองค์ใดซึ่งครองราชย์อยู่ในปัจจุบันนี้ที่จะทรงสมบูร์ณด้วยพระราชทรัพย์เทียบเท่าพระเจ้ากรุงสยาม...พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชทรัพย์อยู่แปดหรือสิบห้องพระคลัง ที่มีทรัพย์สินอันล้ำค่ายิ่งกว่าห้องพระคลังอื่น ๆ ในห้องหรือห้องพระคลังแห่งหนึ่ง มีไหเป็นอันมากตั้งเรียงสลับซับซ้อนอยู่จนถึงหลังคา เต็มไปด้วยเงินเหรียญบาทและทองคำแท่ง”¹²⁴

จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสหลายฉบับก็กล่าวตรงกันในเรื่องความมั่งคั่งของห้องพระคลังว่า เต็มไปด้วยทรัพย์สินสิ่งของเงินทองเป็นอันมาก¹²⁵ ความมั่งคั่งดังกล่าวนี้คงจะมีได้ดำเนินไปตลอดรัชกาล เพราะปรากฏว่าเมื่อพระคลังสินค้าผูกขาดการค้าเข้มงวดมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีการเปิดร้านค้าปลีกขึ้นในตลาดต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก¹²⁶ ย่อมแสดงว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ มิได้ทรงพอพระทัยให้พระคลังสินค้าทำการขายส่งเท่านั้น แต่ยังขยายบทบาทในการขายปลีกแข่งกับเอกชนในราชอาณาจักรอีกด้วย การที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงขยายการค้าของหลวงอย่างใหญ่โตมากขึ้นจนกระทั่งว่าการค้านั้นแทบจะไม่ใช่อำชีพของเอกชนคนใดในราชอาณาจักรเสียแล้ว ประกอบกับฟอลคอนใช้อิทธิพลเพื่อประกอบการค้าของตนเองอีกด้วย จึงน่าจะมีส่วนให้พ่อค้าต่างชาติที่เคยเข้ามาติดต่อทำการค้าเป็นประจำได้รับความเดือดร้อน จึงเดินทางเข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาลดน้อยลง จนเป็นเหตุให้การค้าขายในตอนปลายรัชกาลซบเซาลงไปและความมั่งคั่งของห้องพระคลังก็ลดลงตามไปด้วย

3. ชาวต่างชาติเข้ามาทำการค้าและตั้งรกรากมากขึ้น ชาวต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาสู่ราชอาณาจักรมากกว่าครั้งใด ๆ ที่เคยปรากฏมาก่อน¹²⁷ ส่งผลต่อราชอาณาจักรทั้งในด้านดีและด้านร้าย ในด้านดีทำให้เศรษฐกิจและการค้าขยายตัว อีกทั้งการหลั่งไหลเข้ามาของวิทยาการต่างจากต่างชาติทำให้โลกทัศน์ของผู้นำและประชาชนกว้างไกลขึ้นอีกมาก แต่ก็เป็นที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า ความก้าวหน้าของวิทยาการเหล่านั้นขยายตัวไปในวงจำกัดและไม่จริงจังยั่งยืน แม้ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในตอนต้นรัชกาลก็มีความผันผวนมาโดยตลอด และเข้าสู่ภาวะที่ทรุดตัวลงในตอนปลายรัชกาลอีกเช่นกัน

ชาวต่างชาติส่วนหนึ่งได้ถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการเพื่อเสริมพระบรมราชาบายทางด้านการเมืองของสมเด็จพระนารายณ์ฯ คือทำให้พระองค์ทรงสามารถควบคุมเจ้านายและขุนนางฝ่ายปกครองที่เป็นปรปักษ์ทางด้านการเมืองของพระองค์ได้โดยเด็ดขาด แต่เมื่อพระองค์ทรงเลือกฟอลคอนไว้เป็นพันธมิตรที่ทรงไว้วางพระทัยเป็นพิเศษ ฟอลคอนได้ถือโอกาสแทรกอิทธิพลเข้าไปในระบบราชการมากขึ้นทุกที¹²⁸ ก่อให้เกิดศัตรูมากมายจนเขาได้รับพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้จ้างชาวต่างชาติไว้ประจำตัวได้โดยคนเหล่านี้จะคอยติดตามเขาไปทุกหนทุกแห่ง อีกทั้งยังมีบ่าวไพร่ติดตามไปด้วยอีกมิใช่น้อย¹²⁹ เมื่อเขาได้รับแต่งตั้งเป็น “ออกญาวิชาเยนทร์” ว่าที่สมุหนายก เขามักจะอ้างพระบรมราชโองการจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ กดขี่ข่มเหงน้ำใจผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและการมีอำนาจของตน ฟอลคอนได้ใช้ประโยชน์ของการเข้ามาของชาวต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือชาวฝรั่งเศสเพื่อเสริมอำนาจบารมีของตน ประกอบกับเมื่อกองทหารฝรั่งเศสภายใต้การควบคุมของนายพลเดฟาร์จ เข้ามาถึงสันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาในวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2230 เป็นต้นมา ฟอลคอนได้ใช้อิทธิพลของตนต่อรองจนได้อำนาจบังคับบัญชากองทหารฝรั่งเศสและนายพลเดฟาร์จก็ถูกฟอลคอนชักจูงจนกลายเป็นคนของเขาไปในที่สุด เดฟาร์จจึงเดินทางมาอยู่ใกล้ชิดฟอลคอนที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรีในลักษณะทหารติดตามประจำตัว คงปล่อยให้กองทหารฝรั่งเศสประจำอยู่ที่ป้อมเมืองบางกอกขาดผู้ดูแล ระเบียบวินัยของทหารจึงหย่อนยานแสดงความเย่อหยิ่งไปเที่ยวล้อเลียนชาวบ้าน เมาสุราอาละวาดข่มเหงทุบตีชาวบ้าน อดคร่ำหวองสาวไปทำอนาจาร เป็นการก่อความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรอยู่เนือง ๆ ครั้นราษฎรไปร้องเรียนจนรู้ถึงออกญาพระเสด็จก็นำความขึ้นกราบทูล สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเพิกเฉยเสีย¹³⁰ ด้วยทรงเกรงจะเสียไมตรีกับฝรั่งเศส

เหตุการณ์ในตอนปลายรัชกาลจึงเข้าสู่สภาพวิกฤต เมื่อขุนนางฝ่ายปกครองคณะสงฆ์และราษฎรแสดงความไม่พอใจพลคอน¹³¹ และกองทหารฝรั่งเศสที่เมืองบางกอกรวมไปถึงไม่พอใจพระบรมราชาบายด้านการต่างประเทศของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ด้วย เป็นอันว่าพระบรมราชาบายที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงผูกมิตรกับชาวต่างชาติอย่างกว้างขวางและมีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อในพระราชอาณาจักรเป็นอันมากยังผลให้เกิดความปั่นป่วนเป็นมโหฬารขึ้นในประเทศในตอนปลายรัชกาล ผลประโยชน์อันเกิดจากการสร้างสัมพันธภาพกับต่างชาติเป็นอันสิ้นสุดลง สังคมของกรุงศรีอยุธยาก็กลับมาสู่โลกทัศน์แบบเก่า ๆ ของบ้านเมืองเราอีกครั้งหนึ่ง

5. สรุปและวิเคราะห์

เป็นที่ยอมรับกันในช่วงการทูตของไทยแล้วว่าไม่มียุคใดของกรุงศรีอยุธยาที่การทูตและการต่างประเทศจะกว้างขวางเท่ารัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เพราะนอกจากจะมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเดียวกันแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังทรงดำเนินนโยบายทางการทูตกับชนชาติในทวีปยุโรปอย่างใกล้ชิด ถึงขั้นจัดส่งคณะทูตเจริญสัมพันธไมตรีต่อกันอย่างกว้างขวางทั้ง ๆ ที่การเดินทางติดต่อกันในครั้งกระนั้นเป็นการเดินทางติดต่อกันโดยทางเรือที่ต้องประสบกับเคราะห์กรรมและความยากลำบากนานปีการ แต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ได้ทรงย่อท้อในการจัดส่งคณะทูตเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติต่าง ๆ ในทวีปยุโรปโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประเทศฝรั่งเศสที่ความสัมพันธ์แนบแน่นใกล้ชิดถึงขั้นที่ฝรั่งเศสจัดส่งกองทหารมาประจำการในราชอาณาจักรไทย

การดำเนินนโยบายทางการทูตของไทยในยุคนี้มีความทันสมัยและหลากหลาย เช่น การทำสนธิสัญญาการจัดส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาชาติเป็นต้น ซึ่งนโยบายทางการทูตดังกล่าว ถ้าจะเรียกในภาษาสมัยใหม่ว่าเป็นการใช้ “การเมืองนำการทหาร” ก็อาจจะพอใช้กันได้กระมัง เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ทรงสนับสนุนกิจการทางทหารเพื่อการป้องกันประเทศพร้อมทั้งเสริมสร้างความมั่นคงแก่ราชอาณาจักรและตัวพระองค์เองอย่างจริงจังมาแต่ต้น แต่นโยบายการใช้กำลังหรือการสงครามนั้นก็ปรากฏผลเป็นที่ประจักษ์แล้วว่ยังไม่เป็นการเพียงพอต่อการรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติให้รอดพ้นจาก “นโยบายเรือปืน” ของชาติมหาอำนาจตะวันตกในครั้งกระนั้น การดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติอย่างกว้างขวางได้ช่วยให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงดึงเอา “ผลประโยชน์” จากการดำเนินความสัมพันธ์กับต่างชาติได้เสมอ ซึ่งผู้เขียนขอกล่าวอำคำพูดที่เคยพูดมาแล้วอีกครั้งหนึ่งว่า “ผลประโยชน์ของชาติย่อมมีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศทุกยุคทุกสมัย”

การเปิดประเทศเพื่อติดต่อกับนานาชาติอย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ชาวต่างชาติเหล่านี้มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงทั้งด้านเชื้อชาติ ศาสนา อาชีพ และวัตถุประสงค์ของการเข้ามาติดต่อ ดังนั้นการควบคุมดูแลและประสานผลประโยชน์กับคนเหล่านี้จึงเป็นเรื่องที่ยากอีกเรื่องหนึ่งของการดำเนินวิเทศนโยบายทางการทูตของสมเด็จพระนารายณ์ฯ แต่พระองค์ก็ทรงประสบความสำเร็จในเรื่องนี้เป็นอย่างดี ด้วยวิเทศนโยบายทางการทูตที่ชาญฉลาดและปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์อยู่ตลอดเวลา แม้ว่าการปรับเปลี่ยนนั้นจะเป็นการเปลี่ยนแปลงประเพณีบางประการไปบ้างก็ตาม เช่นการเปลี่ยนแปลงประเพณีในการเข้าเฝ้าของคณะทูตฝรั่งเศสชุดของเซอร์วาเลีย เดอโชมองต์ เมื่อ พ.ศ. 2228 เป็นต้น

ผลของความมุ่งมั่นพยายามในการดำเนินวิเทศนโยบายทางการทูตและการต่างประเทศของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้มีส่วนสนับสนุนพื้นฐานความเจริญก้าวหน้าของชาติตามแบบของอารยธรรมตะวันตกในหลายสิ่งหลายประการ เช่นระบบการฝึกทหารแบบใหม่ ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดเข้ามาเป็นต้น แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ความเจริญก้าวหน้าเหล่านั้นไม่ได้สืบทอดต่อมาัยรัชกาลหลัง ๆ ซึ่งถ้าความเจริญสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งกระนั้น ชาติบ้านเมืองไทยของเราอาจจะก้าวหน้าทันสมัยไปกว่านี้อีกมาก

บทที่ 5

เศรษฐกิจและรายรับรายจ่ายของแผ่นดิน

1. การผลิตและการประกอบอาชีพ
2. การค้าขาย
3. การจัดเก็บภาษีอากร
4. รายรับและรายจ่ายของแผ่นดิน
5. สรุปและวิเคราะห์

1. การผลิตและการประกอบอาชีพ

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณที่สภาพภูมิศาสตร์เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนาทำไร่ และทำสวน เพราะอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มมีแม่น้ำไหลผ่านหลายสาย อยู่ในเขตรมสุ่มได้รับน้ำฝนจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ จึงมีผลผลิตด้านเกษตรกรรมที่ดีหลายชนิด อาทิ ข้าว อ้อย ฝ้าย และสินค้าของป่า เป็นต้น

การผลิตและการประกอบอาชีพของประชากรในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ กระทำเพื่อเศรษฐกิจแบบยังชีพเป็นสำคัญ คือเป็นการผลิตเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน นอกจากนี้ก็ส่งเป็นส่วยให้แก่มูลนายตามที่ถูกบังคับ ดังนั้นทุก ๆ หมู่บ้านจะทำการผลิตพืชผลทางเกษตรกรรมเหมือน ๆ กันโดยเฉพาะการผลิตข้าว เนื่องจากเป็นอาหารหลักของคนไทย

ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดินและแรงงานในรัชกาลนี้ก็อยู่ภายใต้ระบบศักดินาและระบบไพร่ ซึ่งเป็นระบบที่เอื้ออำนวยผลประโยชน์ซึ่งกันและกันระหว่างมูลนายกับไพร่ เพราะสมัยนี้ข้าราชการไม่ได้รับเงินเดือนย่อมจะต้องใช้ระบบศักดินาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ “...จากการถือศักด์ิเหนือที่นาอันมีอำนาจที่จะควบคุมและกะเกณฑ์แรงตลอดจนเก็บส่วยจากไพร่หรือเลิก เหนือบริเวณที่นาในขนาดต่าง ๆ กัน ซึ่งพระมหากษัตริย์แบ่งสรรปันส่วนให้ถือสิทธิ์ครอบครองดูแล”¹ ตามหน้าที่ ยศ และตำแหน่ง

การยกระบบการควบคุมการผลิตให้เข้าไปสู่ระบบศักดินาและระบบไพร่ดังกล่าว มีผลให้มูลนายกลายเป็นผู้ดูแลการผลิตของไพร่ไปในตัว พระมหากษัตริย์ไม่ต้องทรงเอาพระทัยใส่หรือให้ความสำคัญกับระบบการชลประทานหรือการพัฒนาที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม เพราะสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศเอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว ประกอบกับยังมีประชารณน้อยทำให้ไม่มีปัญหามากนัก ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นบ้างมูลนายระดับต่าง ๆ ที่ควบคุมดูแลไพร่ในสังกัดก็ต้องคอยจัดการแก้ไขปัญหาให้และให้ความคุ้มครองไพร่ของตน พระมหากษัตริย์เพียงแต่ทรงกระทำพิธีแรกนาขวัญเพื่อความเป็นสิริมงคลในการทำนาของราษฎรเท่านั้น²

นอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ราษฎรสมัยนี้ยังนิยมประกอบอาชีพอีก 2 อย่างคือ การจับสัตว์น้ำและการหาของป่า ทั้งนี้ก็โดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสภาพพื้นที่ ลาลูแบร์บันทึกไว้ว่า

“...อาหารหลักของเขาคือข้าวกับปลา ท้องทะเลได้หอยนางรมตัวเล็ก ๆ มีรสชาติดีดีมาก แล้วก็เต่าขนาดย่อมเนื้อรสดี กุ้งทุกขนาดและปลาเนื้อดีอีกเป็นอันมาก พวกเราไม่ทราบว่าเป็นพันธุ์อะไร แม่น้ำลำคลองอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลา ส่วนใหญ่เป็นปลาไหลตัวงาม ๆ แต่ชาวสยามไม่รู้ จะนิยมบริโภคปลาสดกันนัก”³

ส่วนนิโกลาส์ เดอ แอร์แวนส์บันทึกไว้ว่า

“...สิ่งที่ให้ประโยชน์อีกประการหนึ่งในกรณีที่มีน้ำท่วมก็คือมีปลา เป็นอันมากและมากเสียจนกระทั่งว่าแม่จะไม่ต้องลงจากเรือน คนหนึ่ง ๆ จะตกปลาได้ภายในหนึ่งชั่วโมงพอใช้บริโภคไปได้หลายวันทีเดียว”⁴

ส่วนอาชีพการหาของป่าก็เป็นสิ่งที่ชาวไทยทำไปในยามว่างจากการทำไร่ทำนาโดยอาศัยป่าไม้อันเป็น โภคทรัพย์ที่อุดมสมบูรณ์ในแผ่นดิน ซึ่งนิโกลาส์ เดอ แอร์แวนส์บันทึกไว้ว่า “...ป่าไม้ของราชอาณาจักรมีอาณาบริเวณ กว้างใหญ่มาก กินพื้นที่กว่าครึ่งไปทีเดียวและที่บึงมากจนแทบจะผ่านเข้าไปไม่ได้”⁵ ป่าไม้เหล่านี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วย ของป่า อาทิ ช้าง ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ไม้จันทน์หอม นอแรด พริกไทย ไหมดิบและหนังสัตว์ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น สิ้นค้า เหล่านี้ล้วนแต่มีราคา นอกจากจะเก็บไว้ใช้บริโภคแล้วยังจะส่งไปจำหน่ายขายดีมากในต่างประเทศ⁶

นอกเหนือจากการผลิตและการประกอบอาชีพเพื่อใช้ในการยังชีพแล้ว ราษฎรจะส่งผลผลิตผ่านมุลนาย ลำเลียงต่อไปยังพระคลังสินค้าเพื่อการส่งออกอยู่บ้าง แต่ก็ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่กระทำเป็นอันดับรองโดยไม่ได้ตั้งใจเป้าหมาย ไว้อย่างจริงจังนัก⁷ แต่เมื่อทางราชการมีนโยบายขยายตลาดการค้าเพื่อการส่งออกมากขึ้น การผลิตและการประกอบอาชีพ ของราษฎรก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อตอบสนองนโยบายการส่งออกดังกล่าว

สินค้าส่งออกที่ถูกเร่งรัดให้มีการเพิ่มผลผลิตขึ้นเป็นอันดับแรกก็คือข้าว ทางราชการในสมัยสมเด็จพระ นารายณ์ฯ ได้ใช้มาตรการต่าง ๆ เพื่อเพิ่มผลผลิต อันได้แก่ การขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากขึ้น คือเมื่อมีคนต่างชาติ เข้ามาในราชอาณาจักรเพื่อบุกเบิกที่ดินรกร้างว่างเปล่าเพื่อทำการเพาะปลูก ก็จะได้รับพระมหากษัตริย์คุณพระราชทาน สิทธิให้จับจองถือครองที่ดินและทรงอุดหนุนโคกระบือเพื่อให้ประกอบการเกษตรกรรมและตั้งภูมิลำเนาอยู่ต่อไป⁸ ซึ่ง ปรากฏว่ามีคนจีนจำนวนหนึ่งเข้ามายึดอาชีพทำการเกษตรกรรม⁹ รวมทั้งมาตั้งภูมิลำเนาแผ่กระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักร ชาวจีนเหล่านี้แม้จะไม่นิยมประกอบอาชีพทำนา แต่ชาวจีนที่ตั้งรกรากกระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักรคงจะมีส่วนผลัดกัน การปลูกข้าวของชาวไทยในฐานะคนกลางรับซื้อผลผลิตออกสู่ตลาด และคนจีนน่าจะจะมีบทบาทเป็นนายทุนเงินกู้สำหรับการ ลงทุนทำนาของราษฎรชาวไทยมาตั้งแต่ครั้งกระนั้นแล้ว

การขยายตัวของการค้าขายได้ทำให้ทางข้าวที่พระคลังสินค้ารวบรวมจากอกรค่านาไม่เพียงพอ กับ ความต้องการของตลาดต่างประเทศ จึงเริ่มมีการปลูกข้าวในลุ่มน้ำเจ้าพระยาเพื่อการค้าเกิดขึ้น¹⁰ นอกจากนี้สมเด็จพระ นารายณ์ฯ ยังทรงเพิ่มผลผลิตโดยการบังคับให้ราษฎรขยันขันแข็งในการทำนาคด้วยวิธีการทรากรูหมายให้เก็บอกร ค่านาจากบุคคลที่มีสิทธิเหนือที่นาแล้วปล่อยไว้ไม่ไถคราดปักดำ¹¹ และยังปรากฏหลักฐานน่าเชื่อว่าอย่างน้อยที่สุด ใน พ.ศ. 2230 มีการนำพันธุ์ข้าวนาดำที่ให้ผลผลิตสูงกว่านาหว่านมาใช้และมีการขยายพื้นที่ทำนามากขึ้นในรัชกาลนี้ เพื่อตอบสนองการส่งข้าวเป็นสินค้าออกอีกด้วย¹²

สินค้าส่งออกที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคือของป่า มีความเติบโตของกิจกรรมการค้าของป่าในรัชกาลนี้ ในอัตรา ที่สูงมากทั้งในเชิงประเภทและปริมาณ อันมีผลให้กรุงศรีอยุธยาสามารถสถาปนาการค้ากับโลกทางตะวันออกคือ ประเทศจีนและญี่ปุ่นขึ้นอย่างมั่นคง ตลอดจนได้ขยายเครือข่ายของการค้าเปิดไปสู่โลกตะวันตกและได้กระจายสินค้า ประเภทต่าง ๆ รวมทั้งของป่าไปสู่ตลาดในที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นตลาดจีน ญี่ปุ่น อินเดีย เอเชียตะวันตก และรวมไปถึงตลาดยุโรป¹³ เช่นปรากฏหลักฐานการส่งสัตว์ป่าประเภทช้างไปจำหน่ายยังเมืองท่าต่าง ๆ ทางภาคใต้ ของอินเดียเป็นประจำไม่ต่ำกว่าปีละ 300-400 เชือก¹⁴ ปารีชาติ วิลลาร์ธม กล่าวไว้ว่า

“...หลักฐานประการสำคัญที่สุดที่ผลักดันให้อยุธยาสามารถพัฒนา ตนเองขึ้นมาเป็นศูนย์กลางการค้าในเขตลุ่มน้ำเจ้าพระยาและยังเป็น เมืองท่าพาณิชย์กรรมที่ปรากฏความสำคัญโดดเด่นอยู่ในภูมิภาคเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการค้าของป่า... ซึ่งรุ่งเรืองมาก
ในสมัยพระนารายณ์ฯ และมาสะดุดหยุดลงเมื่อสิ้นรัชกาล”¹⁵

เมื่อการค้าของป่าเจริญรุ่งเรืองดังกล่าวก็น่าจะเป็นโอกาสอันดีแก่ไพร่ที่จะเดินทางเข้าไปเก็บของป่ามา
ส่งส่วยแทนแรงให้แก่มูลนาย เพื่อมูลนายจะได้ส่งต่อมายังพระคลังสินค้าเพื่อจำหน่ายเป็นสินค้าออกต่อไปสินค้าส่งออก
ชนิดสุดท้ายคือแร่ธาตุ ซึ่งราชอาณาจักรไทยก็มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุนานาชนิด อาทิ ดีบุก ทองแดง ตะกั่ว
เหล็ก ฯลฯ ล้วนแต่เป็นสินค้าที่ตลาดมีความต้องการสูงเช่นเดียวกัน เพราะแร่ธาตุของไทยมีคุณภาพดี เหมาะสมสำหรับ
ทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ¹⁶ สินค้าส่งออกประเภทนี้ราษฎรคงจะรวบรวมได้น้อยไม่เพียงพอสำหรับการส่งออกและ
คงจะมีใช้สิ่งผลิตที่ราษฎรไทยมีความถนัดในการประกอบการมากนัก เพราะเทคโนโลยีในการถลุงแร่ธาตุต่าง ๆ ยังมีอยู่
น้อยมาก ดังนั้นชาวยุโรปจึงดำเนินการขุดหาทรัพยากรแร่ธาตุโดยเฉพาะในดินแดนฝ่ายใต้ของไทย ซึ่งสมเด็จพระ
นารายณ์ฯ ก็ทรงประทานสิทธิดังกล่าวแก่บริษัทต่างชาติที่เป็นชาวยุโรปหลายชาติ อาทิ ฝรั่งเศส และอังกฤษ
เป็นต้น

ดังนั้น จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า การประกอบผลิตผลของประชากรในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็น
การประกอบการผลิตเพื่อการยังชีพ แต่เมื่อการค้าขายขยายกว้างขึ้นก็มีการผลิตข้าวเพื่อขายเป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้น
นอกจากนี้ยังได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสภาพทางธรรมชาติของประเทศไทย หาผลผลิตที่ได้จากธรรมชาติออก
จำหน่ายอันได้แก่ของป่าและแร่ธาตุบางชนิด

2. การค้าขาย

การค้าขายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรืองมากในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งการค้าภายใน
และการค้ากับภายนอก สาเหตุที่การค้าในระยะนี้เฟื่องฟูและมีชาวต่างชาติมาติดต่อทำการค้าขายอย่างคึกคักก็เป็นเพราะ
อยู่ในช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นปิดประเทศไม่ยอมทำการติดต่อค้าขายกับชาติใด ๆ ยกเว้นพ่อค้าฮอลันดาและพ่อค้าจีนเท่านั้น¹⁷
กรุงศรีอยุธยาจึงใช้พ่อค้าจีนดำเนินการค้าให้กับราชสำนัก นำสินค้าไปแลกเปลี่ยนซื้อขายกับญี่ปุ่นแล้วรวบรวมสินค้า
ที่นำเข้ามาจากญี่ปุ่นส่งขายต่อให้กับชาวยุโรปในฐานะคนกลาง กิจกรรมค้าในกรุงศรีอยุธยาจึงคึกคักและกลายเป็นแหล่ง
รายได้สำคัญของราชสำนัก¹⁸ มีหลักฐานกล่าวถึงตลาดการค้าที่คึกคักในกรุงศรีอยุธยาในการทำหน้าที่กระจายสินค้าไว้
ดังนี้

“...กรุงศรีอยุธยามีน้ำล้อมรอบกำแพงพระนคร มีท่าเรือจ้งหลายแห่ง
มีตลาดน้ำใหญ่⁴ ตลาด ตลาดบนบกนอกกำแพงพระนครและชาน
พระนครรวม 30 ตลาด เรือสินค้าจากหัวเมืองต่าง ๆ จะบรรทุกสินค้า
เข้ามาขายยังกรุงศรีอยุธยาพร้อมทั้งมีเกวียนบรรทุกสินค้ามาทางบก
อีกมากมาย”¹⁹

“...และตลาดในกำแพงพระนครมีประมาณ 61 ตลาด”²⁰

ตลาดเหล่านี้ติดตลาดทุกวันทั้งเช้าและเย็น อุดมไปด้วยปลา ไข่ ผลไม้และผักต่าง ๆ เป็นอันมาก แต่ไม่มี
เนื้อวัวขายเพราะคนไม่นิยมบริโภค ถือกันว่าเป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า ตลาดเหล่านี้จะมีผู้ชุมนุมเบียดเสียด
กันเป็นอันมากจนแทบจะแทรกผ่านไปได้²¹ คนจีนมักจะมาดำเนินการธุรกิจการค้าอยู่ในตลาดรวมทั้งเป็นช่างฝีมือ เช่น
ช่างไม้ ช่างตีเหล็ก เป็นต้น

ตัวเลขของตลาดดังกล่าวดูจะมีจำนวนมากมาย่างเหลือเชื่อ แต่ก็พอจะถือเป็นข้อสรุปได้บ้างว่าการค้า
ในตลาดของกรุงศรีอยุธยาคงมีปริมาณสูงมากกว่าครั้งอดีตและรวมไปถึงการค้าเพื่อการส่งออกในลักษณะต่าง ๆ อีกด้วย
ซึ่งถ้าจะประมวลถึงเหตุผลที่ปริมาณการค้าขยายตัวแล้วก็พอจะประมวลได้ดังต่อไปนี้

1. ความต้องการสินค้าข้าวของประเทศจีนซึ่งเกิดอุปภิกขภัยในพุทธศตวรรษที่ 23 ทำให้พระจักรพรรดิจีนต้องทรงเปิดประเทศเพื่อทำการค้า²² และได้ยอมลดหย่อนกฎเกณฑ์ทางการค้าที่เข้มงวดบางประการ การค้าสำเภาของไทยขยายตัวมาก มีเรือสำเภานำข้าวไปขายที่ประเทศจีนและญี่ปุ่น ขากลับก็บรรทุกสินค้าต่าง ๆ จากสองประเทศกลับเข้ามา ประเทศไทยจึงมีฐานะเป็นคนกลางส่งผ่านสินค้าหรือเป็นห้างสรรพสินค้าจากจีนและญี่ปุ่นด้วยการค้าสำเภาของหลวง ประเทศไทยในระยษนี้จึงมีฐานะเป็นสะพานเชื่อมการค้าระหว่างตะวันออกกับตะวันตก²³ การขยายตัวทางการค้าดังกล่าวทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพยายามที่จะต่อเรือเพื่อบรรทุกสินค้าให้ได้จำนวนมากขึ้น โดยขอช่างต่อเรือจากฮอลันดาและอังกฤษเข้ามา²⁴

2. ชาวตะวันตกในทวีปยุโรปเมื่อมีโอกาสเข้ามาทำการค้ากับกรุงศรีอยุธยา ก็พบว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นสถานที่เหมาะสมสำหรับทำการค้ามาก เป็นรองอยู่ก็แต่เมืองสุรัตในอินเดียเท่านั้น²⁵ เพราะกรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์รวมสินค้าที่ส่งมาจากอาณาจักรลานนา (เชียงใหม่) เขมร ลาว พม่า ฯลฯ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นศูนย์รวมที่สำคัญของสินค้าจากจีน ญี่ปุ่น ญีวีกิวทางด้านตะวันออกและสินค้าจากประเทศแถบอ่าวเบงกอลก็มีไม่น้อย พ่อค้าต่างชาติสามารถเลือกซื้อสินค้าได้หลากหลายโดยไม่ต้องเดินทางไปถึงต้นตอของสินค้านั้น แม้จะต้องซื้อในราคาที่แพงขึ้นแต่ก็คุ้มค่าเสียหุ่ยลง²⁶ แต่เมื่อชาวตะวันตกหลังไหลกันเข้ามาทำการค้ามากขึ้นในรัชกาลนี้ พ่อค้าเหล่านี้ก็เข้ามาแย่งบทบาทการค้าสำเภาหลวงของราชสำนักไปและนำสินค้าต่าง ๆ ไปสู่ตลาดโดยตรง สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงหันมาเน้นการส่งออกสินค้าที่มีแหล่งผลิตภายในประเทศแทน โดยทรงใช้ระบอบราชการที่มีประสิทธิภาพควบคุมหัวเมืองและไพร่ไว้ได้อย่างรัดกุมทำการรวบรวมส่วยจากหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร ส่วนที่รวบรวมส่งเป็นสินค้าออกของพระคลังสินค้ามีหลายชนิด อาทิ ของป่าชนิดต่าง ๆ ตูบุง พริกไทย เป็นต้น²⁷ และในบางครั้งสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงประทานสิทธิผูกขาดการค้าสินค้าบางประเภทแก่บริษัทของชาติตะวันตก ซึ่งพระบรมราชโองบายดังกล่าวมีผลทำให้พระองค์สามารถควบคุมหัวเมืองที่มีความเสี่ยงต่อการแยกตัวเป็นอิสระให้คงอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ต่อไปโดยเฉพาะหัวเมืองฝ่ายใต้

3. พระคลังสินค้าดำเนินการผูกขาดการค้ากว้างขวางขึ้น มีการขยายชนิดของสินค้าต้องห้ามซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดมากขึ้นแล้วพระคลังสินค้าก็นำไปขายต่อในราคาสูง นอกจากนี้ พระคลังสินค้ายังคงสงวนลิขสิทธิ์ในการเลือกซื้อก่อนเอาไว้กับสินค้าที่พ่อค้าต่างชาตินำเข้ามา ซึ่งช่วยให้ทำกำไรได้อย่างสูงจากการขายสิ่งของฟุ่มเฟือยอันเป็นที่ต้องการกันมากในหมู่ลุนาย²⁸ มีการผูกขาดการค้าทั้งภายในและการค้ากับต่างประเทศ โดยสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ตั้งพระคลังสินค้าตามเมืองต่าง ๆ ขึ้นเพื่อรวบรวมสินค้าผูกขาด เช่น รวบรวมตูปุกจากหัวเมืองฝ่ายใต้เพื่อนำกลับกรุงศรีอยุธยาสำหรับเป็นสินค้าส่งออก²⁹

การผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้าได้รวบรวมสินค้าเอามาจากส่วยที่เกณฑ์มาจากราษฎรนี้ แท้จริงก็เหมือนกับใช้ไพร่ทำการผลิตอย่างขนานใหญ่จนมีผลผลิตทางการเกษตรเหลือเฟือพอที่จะส่งออกไปขายได้นั้นเอง³⁰ เป็นการประกอบกิจการที่เกือบจะไม่ต้องอาศัยการลงทุนแต่อย่างใดและถ้าปรากฏว่าไพร่คนใดลักลอบทำการค้ากับชาวต่างชาติโดยตรงก็จะถือว่าบังอาจล่วงพระบรมราชโองการจะถูกลงโทษอย่างหนักทีเดียว³¹ ด้วยระบบผูกขาดที่กว้างขวางดังกล่าวทำให้มูลนายระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะราชสำนักมีฐานะร่ำรวยแต่ราษฎรส่วนใหญ่จะยังมีฐานะยากจนอยู่³² แต่เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงหันมาโปรดปรานฟอลคอนมากขึ้น แม้แต่บรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่เคยเป็นพันธมิตรกับสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ไม่อาจจะแสวงหาผลประโยชน์และความมั่งคั่งจากการค้าผูกขาดได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงสามารถจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างราชสำนักกับขุนนางฝ่ายปกครองให้ลงตัวได้ เหตุการณ์จึงชักนำไปสู่การจลาจลในตอนปลายรัชกาล

4. การเปิดประตูการค้าไปสู่ตะวันตกคืออ่าวเบงกอล ไมเคิลไรท์กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “...เมื่อผมดูแผนที่ของราชบัณฑิตฝรั่งเศสสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่มีความตรงกับตำนานสมัยสุโขทัยที่ว่าสยามหันหน้าออกไปสู่ตะวันตก (อ่าวเบงกอล) ผมเชื่อได้สนิทแล้วว่า สยามมีบทบาทสำคัญยิ่งในเรื่องนี้”³³ บทบาทของกรุงศรีอยุธยาดังกล่าวมีขึ้นเมื่อ

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเห็นว่าการค้ากับจีนและญี่ปุ่นชบเขาลงเพราะชาวตะวันตกเข้ามาสวมบทบาทการค้าโดยตรงแล้ว จึงทรงหันหน้าประเทศจากทิศใต้คืออ่าวไทยไปสู่ทิศตะวันตกคืออ่าวเบงกอล โดยทรงเปิดเมืองท่าขึ้นทำการค้าในแถบนี้หลายเมือง อาทิ ตะนาวศรี ะริด และตรัง (เกาะ) เพราะไทยเป็นเจ้าของเมืองท่าเหล่านี้อยู่แล้ว พระคลังสินค้าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงสามารถควบคุมการค้าในทะเลอันดามันไว้ได้ทั้งหมด สามารถเปิดตลาดไปสู่อินเดีย ลังกาเปอร์เซียตะวันออกกลางรวมทั้งดำเนินการค้ากับชาติตะวันตกที่ขยายการค้าในดินแดนแถบนี้คืออังกฤษอีกด้วย

ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ได้ทำให้ปริมาณการค้าของกรุงศรีอยุธยาขยายตัวไปอย่างมากพ่อค้าชาวต่างชาติได้บันทึกถึงธุรกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยาในระยะเวลาดังกล่าวนี้ไว้เป็นอันมากไม่ว่าจะเป็นชนชาติในทวีปยุโรปหรือชนชาติในทวีปเอเชียด้วยกัน ซึ่งผู้ที่สนใจในเรื่องดังกล่าวนี้จะทำการสืบค้นและศึกษาวิจัยกันต่อไป และคงจะเป็นการวิจัยที่ใหญ่โตไม่น้อยทีเดียว

ชาวต่างชาติกับการดำเนินธุรกิจการค้า

การค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้าในรัชกาลนี้ทำให้มีผู้กล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงดำรงตำแหน่ง “พ่อค้าใหญ่” ที่ทรงสามารถทำให้การค้าส่วนใหญ่ตกอยู่ในมือของหลวงจนแทบจะไม่มีการค้าของเอกชนอยู่เลย ดังที่ ลาลูแบร์กล่าวไว้ดังนี้

“...รายได้ของอื่นของกษัตริย์ที่มีมาจากพาณิชย์กรรมซึ่งพระองค์ทรงกระทำต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เองและกับต่างดาว พระองค์ทรงขยายการค้าของหลวงใหญ่มาก จนกระทั่งว่าการค้าแทบจะมีใช้อำนาจของเอกชนคนใดในสยามเสียเลย พระองค์มิได้ทรงพอพระทัยเพียงขายส่งอย่างเดียว ยังทรงเปิดร้านขึ้นในตลาดต่าง ๆ เพื่อขายปลีกด้วย”³⁴

การดำเนินธุรกิจการค้าของหลวงอย่างขนานใหญ่ตลอดจนถึงการดำเนินการค้าของบรรดาขุนนางส่วนใหญ่ นั้นก็ได้อาศัยชาวต่างชาติ 3 พวกด้วยกันคือ ชาวจีน แขกมัวร์ และชาวตะวันตกเข้ามาช่วยเหลือดำเนินธุรกิจให้เพราะบุคคลเหล่านั้นมีความชำนาญในด้านการค้าและการเดินเรือซึ่งคนไทย ไม่มีคุณสมบัติดังกล่าว การค้าในตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงเปิดตลาดการค้าลู่สู่อ่าวไทยและมุ่งไปยังประเทศจีนและญี่ปุ่นนั้นก็ได้อาศัยชาวจีนเป็นผู้ช่วยเหลือทำการค้า เมื่ออิทธิพลของแขกมัวร์สูงขึ้นก็ได้อาศัยพวกแขกมัวร์ทำการค้าไปพร้อมกับจีน และทรงเริ่มเปิดตลาดการค้าไปสู่ตลาดด้านอ่าวเบงกอลเพิ่มขึ้นด้วย ระยะเวลาสุดท้ายทรงใช้ชาวตะวันตกเป็นผู้ดำเนินการค้าให้โดยชาวจีนก็ยังคงมีบทบาทในการดำเนินธุรกิจการค้าให้กับพระคลังสินค้าเรื่อยมา

จึงนับได้ว่าชาวจีนได้เข้ามามีบทบาทช่วยเหลือเศรษฐกิจของราชอาณาจักรในด้านการค้าตลอดรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ชาวจีนพวกนี้จะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองมากนักมักจะเข้ามาหากินกันอย่างสงบ แต่การใช้คนจีนเป็นผู้ดำเนินการค้าของหลวงโดยตั้งให้เป็นพนักงานมีตำแหน่งอยู่ในกรมพระคลังสินค้านั้น เป็นการขัดขวางผลประโยชน์ทางการค้าของฮอลันดาในตลาดจีนและญี่ปุ่นอยู่มาก เพราะคนจีนมีความเข้าใจในระบบการค้าแบบบรรณาการของประเทศแถบนี้ได้ดีเป็นอย่างดี สามารถทำกำไรให้กับพระคลังสินค้าได้เป็นอันมากแม้กระทั่งเมื่อกลับมาในราชอาณาจักร คนจีนเหล่านี้ก็ยังมิบทบาทในเรื่องการค้าปลีกอีกด้วย มัลลิกา เรื่องระพี กล่าวถึงบทบาทของคนจีนในเรื่องการค้าไว้ดังต่อไปนี้

“...ชาวจีนเข้ามาตั้งร้านค้าย่อยกันมาก หลักฐานจากคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมกล่าวว่า มีแพของพ่อค้าจีนและพ่อค้าชาวต่างชาติตลอดทั้งสองฝั่งแม่น้ำตั้งแต่ท้ายปากคลองวัดสุวรรณดาราม

จนถึงหน้าพระราชวังหลัง ชาวจีนเข้าช่วยเหลือราชสำนักไทยในเรื่องการค้ากับต่างประเทศและอิทธิพลในเรื่องการค้าขายภายในประเทศ ทำให้เป็นที่อิจฉาของพ่อค้าชาติอื่นที่ต้องเข้ามาแข่งขัน เช่น พ่อค้าชาวฮอลันดา จนเกิดการวิวาทระหว่างพ่อค้าจีนในอยุธยา กับพ่อค้าชาวฮอลันดา ทำให้เรือรบฮอลันดา มาปิดอ่าวไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ และนำไปถึงการเซ็นสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฮอลันดา ซึ่งมีข้อหนึ่งกำหนดห้ามรัฐบาลไทยใช้ชาวจีนเป็นพนักงานประจำเรือสินค้า หากเรือลำใดมีชาวจีนอยู่ฮอลันดาจะเข้ายึดทันที แสดงให้เห็นว่าฮอลันดาหาทางกีดกันอิทธิพลของบรรดาพ่อค้าจีน”³⁵

สาเหตุที่ชาวจีนแหม่มัวร์และชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทรับใช้ราชสำนักในด้านการค้าได้อย่างเต็มที่ ก็เพราะไม่ตกอยู่ในระบบไพร่³⁶ เช่นเดียวกับชาวต่างชาติพวกอื่น ๆ อีกทั้งกลุ่มชาวต่างชาติพวกนี้ยังได้รับการอุปถัมภ์และอำนวยความสะดวกในด้านการค้าจากขุนนางและระบบราชการของไทย เจ้านายและขุนนางที่มีสำเภาส่วนตัวได้อาศัยชาวต่างชาติเหล่านี้ดำเนินธุรกิจการค้าให้ บางครั้งก็อาจเป็นหุ้นส่วนกันหรือพ่อค้าต่างชาติเหล่านี้อาจแบ่งปันผลประโยชน์ให้บรรดาเจ้านายและขุนนางที่อำนวยความสะดวกให้แก่ตน³⁷

สำหรับชาวตะวันตกนั้นเข้ามามีบทบาทรับใช้ราชสำนักอย่างกว้างขวางภายหลังการสิ้นอิทธิพลของพวกแหม่มัวร์ในกรมพระคลัง และการถึงแก่กรรมของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ในปี พ.ศ. 2226 พอลคอนแนะนำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงขยายการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศโดยสมบูรณ์แต่เพียงผู้เดียว พอลคอนและบริวารสามารถเข้ามามีบทบาทรับใช้ระบบผูกขาดการค้าของหลวงรวมทั้งทำการค้าขายส่วนตัวไปด้วย ชาวตะวันตกเหล่านี้มีความเชี่ยวชาญในด้านการเดินเรือเป็นพิเศษ เช่น แซมมวลไวท์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นนายเรือพานิชหลวงในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2220 เพื่อควบคุมสำเภาหลวงนำสินค้าส่วนพระองค์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ รวมทั้งช้างด้วยไปค้าขายกับอินเดีย เขาสามารถควบคุมการค้าช้างได้ผลดีมาก ไม่ปรากฏว่ามีช้างต้นคลื่นลมทำให้เรือเสียหายเลยเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นอย่างยิ่ง³⁸

ด้วยการอาศัยความช่วยเหลือของผู้ชำนาญการชาวตะวันตกมาดำเนินธุรกิจการค้าผูกขาดแบบเบ็ดเสร็จ โดยพระคลังสินค้าของหลวงดังกล่าว ได้นำความมั่งคั่งมาสู่ท้องพระคลังหลวงเป็นอันมากชาววิญญู เกษตรศิริกล่าวว่า “...ในด้านเศรษฐกิจถ้าดูจากด้านของราชสำนักก็ปรากฏว่าการค้ากับต่างประเทศในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ รุ่งเรืองมาก”³⁹

อย่างไรก็ตามการขยายการค้าผูกขาดจะทำให้เจ้านาย ขุนนางและพ่อค้าเสียผลประโยชน์ไปไม่น้อย ยิ่งกว่านั้นผลประโยชน์ทางการค้าอย่างมหาศาลได้ตกไปอยู่ในมือของพอลคอน มีรายงานในปี พ.ศ. 2225 ว่า เขามีกิจการค้ามากกว่าพ่อค้าทุกคนในราชอาณาจักรรวมกันเสียอีก ในระยะหลังแม้พระราชธิดาก็ถูกห้ามมิให้ทำการค้ากับต่างชาติ ซึ่งทำให้พระราชธิดาทรงขุนเคืองพระทัยในพระราชบิดาเป็นอันมาก⁴⁰ ผลของการผูกขาดการค้าโดยสิ้นเชิงนี้ได้นำมาซึ่งความพินาศของการค้าในตอนปลายรัชกาล เพราะพ่อค้าประสบกับการขูดรีดของพระคลังสินค้าที่เกินขีดพอดีหลายประการ เช่น การใช้สิทธิของการเลือกซื้อก่อนกดซื้อพ่อค้าเพื่อจะได้กำไรสู่ท้องพระคลังมาก ๆ การเก็บ “จังกอบ” ซึ่งเป็นภาษีเพื่อการส่งออกสูงชันเป็นต้น ความไม่เป็นธรรมทางการค้าเหล่านี้ทำให้พ่อค้าต่างชาติรังเกียจการค้ากับไทย⁴¹ เรือต่างชาติเริ่มหนีไปแคว้นเมืองท่าอื่นที่เป็นคู่แข่ง เช่นมะละกาเป็นต้น⁴² พ่อค้าต่างชาติลดจำนวนลงเรื่อย ๆ แม้ชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งภูมิลำเนาเพื่อทำการค้ามาเป็นเวลานานก็พากันอพยพไปจากกรุงศรีอยุธยาแหล่งการค้าใหญ่ ๆ เช่นเมืองตะนาวศรีทวายไทรโยค ส่วนการค้าขนาดย่อมภายในราชอาณาจักรถึงกับยุติลงเนื่องจากขาดเงินหมุนเวียน พ่อค้ารายย่อยก็คงดำเนินธุรกิจได้ในวงจำกัด ไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อเพาะปลูกข้าวสำหรับส่งออกโดยเฉพาะ แม้กระทั่งขุนนางฝ่ายปกครองไทยและเจ้านายบางพระองค์ที่เคยได้รับผลประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจเดิม

ที่ได้แรงงานและช่วยจากไพร่ ก็คงได้รับผลประโยชน์ในส่วนนี้ลดลงและไม่สามารถดำเนินการค้าสำเภาได้ตั้งแต่ก่อน นายเวเรต์ซึ่งเป็นพนักงานของบริษัทฝรั่งเศสประจำกรุงศรีอยุธยาได้รายงานถึงการค้าในกรุงศรีอยุธยาที่มีสภาพเสื่อมโทรมใน พ.ศ. 2228 ตอนปลายรัชกาลว่า

“...ในเวลานี้จะหาคนมีเงินถึง 50 เหรียญเกือบจะไม่ได้แล้ว...ในระหว่าง 2 ปี มานี้ไทยได้กดขี่ข่มเหงต่าง ๆ และได้ทำการขัดขวางต่อการค้าขาย ...จนพวกจีนและแขกมัวร์...ต้องกลับไปหมด ยังเหลือแต่พวกที่ไม่มี ทุนรอนจะค้าขายได้เท่านั้น”⁴³

ดังนั้นระบบการผูกขาดการค้าอย่างเข้มงวดและยินยอมให้พ่อลคอนมาช่วยดำเนินธุรกิจการค้าให้ ซึ่งเขาได้ลักลอบทำการค้าอย่างฉ้อฉล ทำให้สภาพการค้าของกรุงศรีอยุธยาที่เคยคึกคักต้องยุติลงพ่อลคอนและบริวารมั่งคั่ง ร่ำรวยท่ามกลางสายตาอันหิวกระหายของราษฎร รวมทั้งพ่อค้ารายย่อยและเจ้านายขุนนางฝ่ายปกครองของไทย ปรากฏว่าเมื่อฝรั่งเศสเข้ามาทำสัมพันธไมตรีนั้นพบว่า ไม่มีสินค้าที่มีคุณภาพและจำนวนสินค้าก็มีไม่มาก ดังนั้นถึงแม้ สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงเร่งรัดให้พ่อลคอนให้ความสำคัญต่อการค้ากับชาติตะวันตกเพื่อชดเชยรายได้ทางการค้า ที่ขาดหายไป แต่การบริหารงานและปัญหาการเมืองในตอนปลายรัชกาลจนกระทั่งสวรรคตเป็นผลให้เศรษฐกิจด้านการค้าขายตกต่ำลงจนไม่อาจฟื้นฟูได้ตลอดมาจนถึงช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย⁴⁴

3. การจัดเก็บภาษีอากร

ภาษีอากรเป็นรายได้หลักประเภทหนึ่งของทางราชการที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรงหาวิธีบริหารภาษีอากร ให้มีประสิทธิภาพ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้จัดเก็บภาษีอากรดังต่อไปนี้

1. การเก็บภาษีภายใน
2. การเก็บภาษีการค้า

1. การเก็บภาษีภายใน เรียกชื่อรายได้ของแผ่นดินประเภทนี้ว่า “ส่วยสาอากร” ซึ่งในปีที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ขึ้นครองราชย์สมบัติ ทรงพระกรุณาแก่ราษฎรทั้งปวงให้ลดส่วยสาอากรแก่ประชาราษฎร์ทั้งปวง 3 ขวบปี มีให้เอาเข้าพระคลัง⁴⁵ ส่วยสาอากรประกอบด้วย

อากร เป็นภาษีอากรที่เก็บชักส่วนจากผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้อันเนื่องมาจากประกอบการผลิตต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน หรือได้รับสิทธิจากรัฐบาลไปทำการ เช่น ต้มกลั่นสุรา เก็บของในป่า จับปลาในน้ำ เป็นต้น คงจะเป็นในทำนองเจ้าภาษีนายอากร แต่ยังมีได้เป็นระบบที่สมบูรณ์แบบนัก คนจีนที่อพยพกันเข้ามามากในรัชกาลนี้มักจะเป็นผู้ประมูลได้⁴⁶ การมีเจ้าภาษีนายอากรทำให้สามารถเก็บอากรเพิ่มขึ้นได้หลายชนิด อากรอาจจัดเก็บเป็นตัวเงินหรือเป็นสิ่งของก็ได้⁴⁷ ตัวอย่างเช่นอากรค่านาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ รับสั่งให้เก็บอากรหน้าดินเพื่อเป็นการบังคับให้ราษฎรทำการเพาะปลูกในที่ดินของตนเองทั้งหมด เป็นตัวเงินไร่ละ 25 สตางค์ แทนการเก็บเป็นข้าวเปลือกที่เรียกว่า “หางข้าว” ตั้งแต่ก่อนซึ่งเคยเรียกเก็บอากรไร่ละ 2 ถึง⁴⁸ ทำให้ชาวนาต้องเสียอากรค่านาเป็นจำนวนเงินที่แน่นอนแม้ว่าบางปีการทำนาจะไม่ได้ผลก็ตาม

ส่วนอากรสวนก็จะเก็บเป็นเงินสดทุก ๆ ปีโดยจะดูจากต้นไม้ยืนต้นที่ออกผลทุกต้นในอัตราที่ตายตัวตามที่ทางการกำหนด เช่นอากรทุเรียน มะพร้าว เก็บต้นละ 50 สตางค์ พูลค่างละ 1 บาท ส้มมะม่วงมังคุด เก็บต้นละ 1 บาท⁴⁹

นอกจากนี้ยังมีอากรชนิดอื่น ๆ อีกคือ อากรสุราเก็บเบ (โอง) ละ 1 บาท โดยเก็บจากร้านค้าย่อยซึ่งปกติถ้าค้าไม่มากเก็บร้านละ 1 บาท⁵⁰ ถ้าเมืองใดไม่มีเตาต้มกลั่นสุราผูกขาดภาษี ประชาชนก็ต้องต้มกินเอง ทางราชการจะเรียกเก็บอากรสุราเรียงคนคนละ 1 บาท⁵¹ อากรค่าน้ำเรียกเก็บตามเครื่องใช้ในการจับปลา อากรรักษาเกาะเก็บ

จากผลผลิตจากเกาะ อากรบ่อนเบี้ยเก็บจากการเล่นพนัน อากรที่นำสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ อากรโสเภณี ที่เพิ่งเริ่มตั้งขึ้นในรัชกาลนี้โดยทรงอนุญาตให้ออกภูมามินตั้งโรงหญิงนครโสเภณีขึ้น ขุนนางผู้นี้มีโสเภณีในปกครองถึง 600 คน⁵²

ส่วย มีความหมายหลายนัย เช่น หมายถึงสิ่งของที่รัฐเรียกร้องเอาจากเมืองขึ้น มีลักษณะเป็นเครื่องบรรณาการ นัยที่สองหมายถึงเงินช่วยราชการตามที่กำหนดเรียกเก็บจากราษฎรแทนการเกณฑ์แรงงาน ส่วยแทนแรงนี้อาจจะชำระเป็นตัวเงินหรือสิ่งของก็ได้⁵³ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการขึ้นส่วยแทนแรงถึง 2 เท่า คือไพร่หลวงต้องจ่ายส่วยแทนแรงเป็นเงิน 2 บาทต่อเดือน⁵⁴ ปีหนึ่งต้องทำราชการ 6 เดือน ก็ต้องไถ่ด้วยเงินถึง 12 บาท

ส่วนไพร่ที่ไม่มีเงินค่าไถ่แทนการเกณฑ์แรงงานก็จะชำระส่วยเป็นสิ่งของ เช่น ไม้ฝาง ข้าวเปลือก หญ้าช้าง⁵⁵ เป็นต้น ซึ่งส่วยที่เรียกเก็บมักเป็นสินค้าส่งออกที่มีราคาดี สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงใช้ระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ ขยายการเก็บส่วยจากไพร่หัวเมืองได้กว้างไกลขึ้น ทำให้ราษฎรต้องรับภาระหนักและได้รับความเดือดร้อนจากการถูกเกณฑ์ส่วยมากขึ้น⁵⁶

2. การเก็บภาษีการค้า เป็นการหารายได้โดยเก็บจากผลประโยชน์ของการประกอบอาชีพทางการค้า

อันได้แก่ “จังกอบ” ประเภทต่าง ๆ โดยทางราชการได้จัดตั้งด่านขึ้นเก็บภาษีตามเส้นทางที่จะเข้าสู่เมืองอันเป็นเขตที่ชุมชนทำการค้าทั้งทางบกและทางน้ำเรียกว่า “ด่านขนอน” สำหรับกรุงศรีอยุธยามีเส้นทางที่ใช้เดินทางเข้าสู่ตัวเมือง 4 ด่าน จึงตั้งด่านขนอนหลวงทั้ง 4 ทิศเพื่อตรวจตราเรือแปลกปลอมและเป็นด่านจัดเก็บจังกอบด้วยดังนี้⁵⁷

ทิศตะวันออก เรียกว่า ขนอนบ้านข้าวเม่า ซึ่งเป็นทางรวมแม่น้ำลพบุรีเดิมและแม่น้ำป่าสัก

ทิศตะวันตก เรียกว่าขนอนปากคู อยู่ที่ปากคลองวัดลาดใต้ บ้านเกาะมหาพราหมณ์ สำหรับเก็บภาษีทางออกลำแม่น้ำน้อย

ทิศเหนือ เรียกว่า ขนอนบางกลาง อยู่บริเวณเลี้ยวบ้านแพน ลำน้ำโพธิ์สามต้น

ทิศใต้ เรียกว่า ขนอนบางตะนาวศรี บริเวณวัดโปรดสัตว์ เป็นด่านภาษีใหญ่กว่าทุกแห่งเพราะใช้ตรวจผู้คนและลูกเรือกับจัดเก็บจังกอบสินค้าที่เข้าออกทางทะเล

ภาษีที่เรียกเก็บจากการประกอบการค้ามี 2 ประเภทคือ จังกอบกับอากรตลาด

จังกอบ คือการเก็บภาษีชักส่วนสินค้าหรือเก็บเป็นตัวเงินเมื่อจะขนส่งสินค้าผ่านด่านขนอนทั้งทางบกและทางน้ำ จังกอบบางส่วนจัดเก็บจากสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออก⁵⁸ โดยเรียกเก็บเป็นอัตราส่วนกับสินค้า ซึ่งสันนิษฐานว่ารายได้จากจังกอบประเภทสินค้าขาเข้า - ขาออกในรัชกาลนี้คงจะสามารถเก็บได้จำนวนมาก เพราะมีการค้าขายกว้างขวางทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร⁵⁹

การเก็บจังกอบผ่านด่านขนอนน่าจะจัดเก็บเป็น 2 ประเภทคือ เก็บชักส่วนสินค้าอัตรา 10 หยิบ 1 อย่างหนึ่ง และการจัดเก็บเป็นตัวเงินโดยคำนวณตามขนาดของยานพาหนะที่ขนส่งสินค้า เช่นตามน้ำหนัก ความยาว หรือความกว้างของปากเรืออีกอย่างหนึ่ง⁶⁰ แต่ทั้งนี้อัตราการจัดเก็บคงจะไม่แน่นอนมีข้อยกเว้นอยู่มากคือ จังกอบที่เก็บตามขนาดยานพาหนะก็เรียกเก็บในอัตราที่แตกต่างกันไปตามประเภทของเรือที่มีไม้ตรีตอกันไปมาค้าขายกันอยู่เสมออย่างหนึ่งกับเรือจรอีกอย่างหนึ่ง เช่นเรือที่เป็นไม้ตรีกันเสียจังกอบชักส่วนสินค้าเพียง 100 ชัก 3 ค่าปากเรือกว้างตั้งแต่ 4 วาขึ้นไปเก็บวาละ 12 บาท ถ้าเรือจรเก็บอัตราเก็บจังกอบชักส่วนสินค้า 100 ชัก 5 ค่าปากเรือวาละ 20 บาท ถ้าเรือบรรทุกของต้องพระราชประสงค์ไม่ต้องเก็บจังกอบชักส่วนสินค้า เก็บปากเรืออย่างเดียว⁶¹ โดยตั้งด่านขนอนจัดเก็บตั้งแต่เมืองชัยนาทลงมา⁶² จนออกปากอ่าวไทย

รวมความแล้วผู้ค้าขายต้องเสียภาษีสองต่อคือเสียภาษีชักส่วนสินค้าทั้งขาเข้า - ขาออกและภาษีปากเรืออีกชั้นหนึ่งต่างหาก ภายหลังพลคอนได้เปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีปากเรือ โดยจัดให้มีการเก็บภาษีเรือขนาดเล็ก ๆ ของชาวบ้านตามด่านขนอนต่าง ๆ ทำให้มีรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังเพิ่มขึ้นอีก

อาคารตลาด เรียกเก็บในบริเวณที่ประชาชนมารวมกันค้าขายที่เรียกว่า “ตลาด” จัดเป็นจังกอบชนิดหนึ่ง ซึ่งคงเรียกเก็บได้จำนวนมาก เพราะในรัชกาลนี้มีตลาดเกิดขึ้นใหม่เป็นอันมาก

ตามประมวลการแล้วรายได้จากภาษีอากรคงจะมีจำนวนมิใช่น้อย ลาลูแบร์กล่าวไว้ว่า รายได้ของราชสำนัก สมเด็จพระนารายณ์ฯ อาจเพิ่มสูงขึ้นมากกว่านี้ ถ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะสามารถรวบรวมภาษีอากรในท้องถิ่นห่างไกล ได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย⁶³ นั้นย่อมแสดงว่า แม้สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงจัดระบบภาษีอากรอย่างมีประสิทธิภาพ ได้เป็นอย่างดีแล้วก็ตาม แต่การจัดเก็บภาษีอากรก็ยังมีช่องทางให้มีการรั่วไหลอยู่ดี ซึ่งก็คงจะเป็นหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงปรารถนาที่จะยึดมือชาติตะวันตกให้มาทำการควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ไว้ ซึ่งจะได้ผลดีถึงสองต่อคืออาจจะได้ประโยชน์ในแง่ของการให้สิทธิสัมปทานแก่ชาวต่างชาติเพื่อสัมพันธไมตรีต่อกันอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันยังสามารถรักษาสถานภาพความเป็นหัวเมืองประเทศราชเอาไว้ได้อีกอย่างหนึ่งด้วย

ทั้งนี้ก็ต้องประเมิณผลในเชิงลบด้วย เพราะความพยายามที่จะเร่งรัดจัดเก็บส่วยย่อมจะมีผลให้หัวเมืองประเทศราชเกิดปฏิกริยาโต้กลับ คือพยายามสกัดพันธนาการจากเมืองหลวงมากยิ่งขึ้นด้วย ดังนั้นฝ่ายเมืองหลวงคือกรุงศรีอยุธยาก็ต้องเพิ่มงบประมาณค่าใช้จ่ายในการป้องกันหัวเมืองเหล่านั้นในอัตราที่สูงมากขึ้นทุกขณะและยังต้องยึดมือของต่างชาติเข้ามาช่วยซึ่งก็ไม่ใช่ว่าจะบังเกิดผลดีต่อชาติบ้านเมืองเสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าฝรั่งเศสขึ้นนโยบายเรือปืนต่อไทยก็อาจจะทำให้ฝ่ายไทยเพลี่ยงพล้ำได้โดยง่าย

4. รายรับและรายจ่ายของแผ่นดิน

รายรับมีอยู่หลายประเภทพอจะจำแนกได้ดังต่อไปนี้

รายรับประเภทที่ 1 การจัดเก็บภาษีอากรหรือ “ส่วยสาอากร” ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นรายรับที่เป็นรายได้หลักของท้องพระคลัง ปริมาณของการจัดเก็บภาษีอากรในรัชกาลนี้คงจะเพิ่มสูงขึ้นมากกว่ารัชกาลก่อน ๆ เนื่องด้วยการเร่งรัดเพิ่มประสิทธิภาพของระบบการจัดเก็บ มีการเพิ่มเติมชนิดของส่วยสาอากรที่จัดเก็บ รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงอัตราการจัดเก็บที่เพิ่มสูงขึ้นอีกด้วย ทั้งนี้ย่อมจะทำให้สามารถจัดเก็บส่วยสาอากรได้ในอัตราสูงอย่างแน่นอน

รายได้ประเภทที่ 2 เป็นรายได้จากการค้าขายทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรที่ขยายตัวกว้างขวางขึ้นจนมีจำนวนเงินสูงมากกว่ารายได้ชนิดอื่น สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเป็นนักการค้าทั้งค้าปลีกและค้าส่ง โดยอาศัยพระคลังสินค้าของหลวงทำการรวบรวมส่วยจากไพร่หลวงที่ไม่ได้เข้าเวรทำราชการ ส่วยที่เรียกเก็บจากไพร่หลวงเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสินค้าที่รวบรวมไว้เพื่อจำหน่ายให้แก่ชาวต่างชาติ ส่วยเป็นสินค้าที่ตลาดต้องการและล้วนแต่มีราคาดี กิจการค้าโดยระบบผูกขาดของพระคลังสินค้าของหลวงเป็นการค้าที่ไม่ต้องลงทุนหรือถ้าต้องลงทุนซื้อจากราชฎาร้าง พระคลังสินค้าของหลวงก็จะตั้งราคาขายให้กับชาวต่างชาติในราคาสูง ทำให้มีกำไรเข้าสู่ท้องพระคลังหลายเท่าตัว เช่นไม้ฝางซึ่งเป็นสินค้าออกที่ตลาดต้องการมาก การเกณฑ์ส่วยแทนแรงงานไม่เพียงพอแก่การจำหน่ายแก่ชาวต่างชาติ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงโปรดให้รับซื้อจากราชฎาร้างที่ส่งมาขายกับพระคลังสินค้าในราคาหาบละ 2 สลึง 1 เฟื้อง แล้วพระองค์โปรดให้จำหน่ายต่อให้พ่อค้าต่างชาติในราคาธรรมดาคาบละ 6 สลึง แต่ในปี พ.ศ. 2220 ราคาไม้ฝางในเมืองจีนสูงขึ้น พระองค์ทรงขึ้นราคาขายเป็นหาบละ 2 บาท⁶⁴ เกลือสินเฮอร์ราคาซื้อปกติหาบละ 5 บาท พระคลังสินค้าจำหน่ายให้ชาวต่างชาติหาบละ 17 บาท หมากซื้อมาหาบละ 6 สลึง ขายออก 1 ตำลึง (4 บาท) เป็นต้น⁶⁵

นอกจากนี้พระคลังสินค้ายังซื้อสินค้าจากตลาดจีนและญี่ปุ่นเพื่อมาขายต่อให้กับพ่อค้าชาวตะวันตกที่ไม่เชี่ยวชาญในระบบการค้าแบบขรรณาการกับ 2 ประเทศนี้ดีเท่ากับไทย เช่นซื้อทองแดงจากญี่ปุ่นมาในราคาที่บละ 15 เหรียญแล้วขายต่อในราคา 20 เหรียญ⁶⁶ หรือซื้อไหมดิบจากเมืองนำเกียของจีนในราคา 100 เหรียญขายต่อในราคา 300 เหรียญ⁶⁷

เมื่อการรับบทเป็นพ่อค้าคนกลางของพระคลังสินค้ามีกำไรดีมาก สมเด็จพระนารายณ์ฯ จึงทรงใช้ความพยายามที่จะรวมการค้ากับต่างประเทศไว้แต่กับพระคลังสินค้าของหลวงเท่านั้น ด้วยการริตรอนผลประโยชน์ทางการค้าของเจ้านายและขุนนางฝ่ายปกครองลง⁶⁸ เจ้านายและขุนนางฝ่ายปกครองที่เคยร่วมดำเนินธุรกิจการค้ากับต่างประเทศและดำเนินการค้าขายภายใน⁶⁹ ไม่สามารถกระทำได้ ทั้งนี้ระบบการเมืองก็จำกัดบทบาทของเจ้านายและขุนนางฝ่ายปกครองอยู่แล้ว พระคลังสินค้าได้เพิ่มบทบาทการผูกขาดการค้าเพิ่มขึ้นทั้งชนิดและปริมาณการค้า แล้วพระคลังสินค้าก็ขายสินค้าเหล่านั้นให้กับพ่อค้าต่างชาติในราคาแพง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงพยายามรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางอย่างเข้มงวดเพื่อสกัดกั้นอำนาจทางเศรษฐกิจของขุนนางฝ่ายปกครองและเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเก็บส่วยและเพิ่มปริมาณส่วย⁷⁰ ผลประโยชน์จากการค้าจึงตกอยู่กับราชสำนัก ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล กล่าวว่า “ชนชั้นนำ (ราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ) ได้ยึดครองสถานะที่ได้เปรียบและผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศไว้เพียงกลุ่มเดียว”⁷¹

การกีดกันบทบาททางเศรษฐกิจของขุนนางฝ่ายปกครองยังได้กระทำโดยการให้ชาวต่างชาติเข้ามาช่วยเหลือทำการค้าให้

“...การเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติเข้ามามีส่วนในการค้าต่างประเทศและเปิดโอกาสชาวไทยพื้นเมืองในการเข้าร่วมการค้าต่างประเทศก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่ง”⁷² ที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงรวมการค้าไว้กับพระคลังสินค้าภายใต้การควบคุมอย่างใกล้ชิด ทั้งนี้เพราะชาวต่างชาติไร้เสถียรภาพในสังคมไทย ชาวต่างชาติไม่ว่าจะเป็นชาวจีน พวกแขกมัวร์หรือชาวตะวันตกก็ได้กลายเป็น “กลไกของรัฐ” ที่ดำเนินบทบาทในทางการค้าและพระมหากษัตริย์จะทรงแบ่งปันผลประโยชน์ให้ ในขณะที่คนไทยถูกปิดโอกาสไป⁷³

สรุปแล้วรายได้จากการค้าที่เด่นมากในรัชกาลนี้ คือการค้าของป่า ซึ่งได้จากการรวบรวมส่วยอย่างหนึ่ง การทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่อควบคุมแหล่งผลิตสินค้าของป่าอย่างหนึ่ง และที่สำคัญมากคือการวิ่งช้างเพื่อล่าช้างป่าส่งออกจำหน่ายแก่ต่างประเทศอย่างเป็นลำเป็นสัน เป็นกิจกรรมที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงโปรดปรานและทำรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังอย่างสูงมาก ซึ่งคงจะเป็นเหตุผลสำคัญให้ต้องสร้างที่ประทับแห่งใหม่ที่พระราชวังเมืองลพบุรีขึ้นเพราะเป็นเขตที่มีช้างป่าชุมมาก

ภูธร ภูมธนะ ได้ค้นคว้าเอกสารสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่เก็บรักษาไว้ ณ ประเทศฝรั่งเศส ได้กล่าวถึงรายได้จากการดำเนินธุรกิจการค้าของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ว่า การค้าในรัฐของพระองค์ทำรายได้ให้พระองค์เพิ่มขึ้นจนถึง 24 ล้านทองคำต่อปี (ไม่ทราบว่าเป็นมาตราเงินชนิดไหน)⁷⁴ ซึ่งก็คงจะมีมูลค่ามากโขทีเดียวแต่รายได้จากการค้าขายดังกล่าวมิได้มีดัชนีสูงขึ้นตลอดรัชกาล เพราะเมื่อฟอลคอนเข้ามารวมการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าเพิ่มขึ้นออกญาพระเสด็จก็ไม่สามารถควบคุมการขยายอำนาจของฟอลคอนได้ ผลกำไรจากการค้าผูกขาดคงจะถูกฟอลคอนยกยกออกไปมีใช้น้อย และเล่ห์เหลี่ยมกลโกงของฟอลคอนยังทำให้พ่อค้าชาวต่างชาติเข็ดขยาดต่อการทำการติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาจนทำให้การค้าต้องซบเซาลงไป กำไรจากการค้าก็คงจะลดลงไปด้วยเป็นเงาตามตัว

รายได้ประเภทที่ 3 เป็นรายได้เบ็ดเตล็ดปลีกย่อย ประเภทค่าธรรมเนียมหรือบริการที่ให้กับราษฎรที่เรียกว่า “ฤชา” รายได้จากของกำนัลที่พ่อค้าชาวต่างชาติถวายให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและขอทำการค้า ซึ่งในรัชกาลนี้มีมากกว่าครั้งใด ๆ รายได้จากบรรณาการที่หัวเมืองประเทศราชส่งเข้ามาและอาจจะมีการเรียกเก็บเงินจากหัวเมืองเพื่อประกอบกิจเฉพาะกรณี เช่นจัดส่งคณะทูตไปต่างประเทศ สร้างป้อม ซ่อมแซมสิ่งสาธารณประโยชน์ เป็นต้น⁷⁵ นอกจากนี้ยังมีรายได้จากการบริจาชาตกรรมขุนนางถึงแก่กรรมและทางราชการยังมีที่นาหลวงสวนหลวงซึ่งผู้เช่าทำประโยชน์จะต้องเสีย “ค่าภาคหลวง” ในอัตราแปลงละ 8 เพื่อต่อปี นาแปลงนี้จะถูกเรียกคืนเมื่อขุนนางที่เช่าอยู่ต้องโทษประหารชีวิต โดยได้กระทำคามผิดต้องโทษถึงริบราชบาต⁷⁶ สำหรับรายได้ปลีกย่อยประเภทสุดท้ายคงจะได้จากภาษีปลีกย่อยที่กำหนดขึ้นอีกหลายอย่าง เช่น ภาษีอิฐ ภาษีหม้อ ภาษีการทำน้ำตาลทราย ภาษีอุตสาหกรรมการ เป็นต้น⁷⁷

มีชาวต่างชาติประมาณการรายรับของราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไว้ว่าคงจะตกในราวปีละ 1,500,000 บาท หรือตกในราว 12,000-13,000 เหรียญฝรั่งเศส⁷⁸ คงจะเป็นตัวเงินรายได้ที่สูงมากในยุคนั้น นับได้ว่าในรัชกาลนี้เป็นยุคหนึ่งที่ราชสำนักมั่งคั่ง สามารถจัดเก็บรายได้เข้าสู่ราชสำนักได้หลายทางแต่ถ้าจะพิจารณาในมุมกลับการที่ทางราชการเพิ่มพูนรายได้จากการรวมศูนย์อำนาจและควบคุมราษฎรอย่างใกล้ชิดย่อมจะทำให้ระบบราชการมีลักษณะกตัญญูราชกรู ดังนั้นในสายตาของไพร่พลเมืองแล้วยุคนี้น่าจะเป็น “สมัยแห่งความทุกข์ร้อนที่เพิ่มขึ้น” ของราษฎรอีกทางหนึ่งที่นอกเหนือจากการเกณฑ์แรงงานไปทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน⁷⁹ การวังช้างและการก่อสร้างที่เกิดขึ้นมากมาย

รายจ่าย

รายจ่ายประเภทที่ 1 เป็นรายจ่ายสำหรับการป้องกันประเทศและทำนุบำรุงประเทศ ในตอนต้นรัชกาลมีศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านหลายครั้ง รวมทั้งเกิดสงครามใหญ่ที่ฝ่ายไทยยกทัพเข้าไปโจมตีประเทศพม่าใน พ.ศ. 2206 ถึงแม้ว่าการทำสงครามจะใช้การเกณฑ์กำลังคนเป็นหลัก แต่ทางราชการก็ต้องใช้จ่ายทรัพย์สินในการเตรียมกองทัพและเสบียงอาหารไว้ส่วนหนึ่ง พอค้ำฮอลันดาบันทึกว่า พ.ศ. 2205 สงครามทำให้ท้องพระคลังต้องประสบปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก ทำให้ท้องพระคลังต้องว่างเปล่าทีเดียว และใน พ.ศ. 2219 มีเอกสารฮอลันดาระบุถึงท้องพระคลังว่างเปล่าอีกครั้งหนึ่ง⁸⁰

เมื่อทรงพระราชดำริเปลี่ยนแปลงรูปแบบกองทัพตามอย่างชาติตะวันตก สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ทรงว่าจ้างทหารรักษาพระองค์และทหารอาสาฝ่ายที่ชำนาญพิเศษขึ้นเพื่อใช้รักษาความปลอดภัยแก่พระองค์และช่วยรบอีกทั้งทรงว่าจ้างทหารชาวยุโรปมาฝึกทหารไทย มีการก่อสร้างระบบการป้องกันประเทศแบบยุโรปเช่นสร้างป้อมปรับปรุงกำแพงเมืองสำหรับใช้กับอาวุธปืนใหญ่นำมาจากทวีปยุโรป นอกจากนี้ยังทรงสั่งซื้ออาวุธปืนและกระสุนดินดำจากยุโรปเข้ามาอีกเป็นจำนวนมาก⁸¹ การลงทุนเพื่อปรับปรุงกิจการทหารดังกล่าวคงจะทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงใช้จ่ายพระราชทรัพย์เป็นอันมากอีกทางหนึ่ง

รายจ่ายประเภทที่ 2 เป็นรายจ่ายสำหรับพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์รวมถึงพิธีกรรมทางศาสนาและพระราชพิธีต่าง ๆ ด้วย เช่นการก่อสร้างพระราชวังเมืองลพบุรีก็เป็นงานใหญ่ที่ต้องใช้พระราชทรัพย์เป็นอันมาก ด้วยทรงสร้างพระที่นั่งขึ้นถึง 2 องค์คือ พระที่นั่งสุทธารสวรรคและพระที่นั่งหิรัญมหาปราสาท สร้างระบบประปา น้ำพุซึ่งใช้เทคนิคการก่อสร้างแบบตะวันตก โดยทรงว่าจ้างวิศวกรชาวฝรั่งเศสและอิตาลีเข้ามาอำนวยการ นอกจากนี้ยังโปรดให้ซ่อมแซมวัดในเมืองลพบุรีขึ้นใหม่หลายแห่งส่วนกิจกรรมด้านพระราชพิธีและพิธีกรรมทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เช่น พระราชพิธีปราบดาภิเษก พระราชพิธีเบญจพิรมหาพิชัยสงคราม พระราชพิธีบัญชาพรหม อันเป็นพระราชพิธีทางคชกรรมศาสตร์ ตลอดจนการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนพระองค์ และโปรดให้หล่อเทวรูปขึ้น 4 องค์ทั้งหมดนี้เป็นพระราชพิธีเฉพาะกรณีนอกเหนือจากพระราชพิธีทางพุทธศาสนาซึ่งทรงกระทำเป็นประจำถึงแม้การใช้จ่ายประเภทนี้สามารถเกณฑ์แรงงานและส่วยจากราษฎรและมูลนายได้ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ยังทรงต้องออกพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ด้วย ดังที่ โยส เขาเต็น ได้กล่าวถึงรายจ่ายด้านนี้ไว้ว่า “...พระราชทรัพย์นี้โดยมากใช้ในการสร้างวัดบำเพ็ญจรวงวัลข้าราชการ ใช้เกี่ยวกับรัฐและราชสำนัก”⁸²

รายจ่ายส่วนพระองค์ในด้านอื่น ๆ ก็มีการเสด็จประพาสเพื่อคล้องช้างและล่าสัตว์ ตลอดจนมีพระราชประสงค์จะซื้อเพชรนิลจินดา เครื่องเงินเครื่องทองจากพ่อค้าต่างชาติเป็นครั้งคราว แม้สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะไม่ทรงมีพระราชนิยมจ่ายเป็นเงินสดแต่ก็จะต้องทรงใช้การแลกเปลี่ยนกับสินค้าในท้องพระคลัง⁸³

รายจ่ายประเภทที่ 3 เป็นเบี้ยหวัดเงินปีที่พระราชทานแต่เจ้านายและขุนนางชั้นผู้น้อย เพราะบุคคลเหล่านี้ไม่มีเงินเดือนประจำและไม่อาจจะแสวงหาผลประโยชน์จากตำแหน่งหน้าที่ทางราชการได้ เช่น ขุนนางชั้นสูงที่เป็นมูลนาย ซึ่งอาจจะได้ “กินเมือง” ด้วย ดังนั้นสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะต้องทรงจ่ายพระราชทรัพย์ให้เป็นรายปีซึ่งเป็นจำนวนไม่มากนักและอาจจะพระราชทานบำเหน็จความชอบให้บ้างในบางโอกาส

นอกจากนี้เมื่อยามเกิดเหตุพลิกขั้วขึ้นในบ้านเมือง สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงจ่ายพระราชทรัพย์หรือสิ่งของในท้องพระคลังแจกจ่ายให้แก่ราษฎรอีกด้วย⁸⁴

รายการประเภทที่ 4 ซึ่งเป็นรายการเพื่อกิจการต่างประเทศเนื่องจากการค้าในระบบบรรณาการกับชาติในเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นจีนญี่ปุ่นอินเดียและเปอร์เซีย จะต้องแต่งบรรณาการไปเจริญสัมพันธไมตรีและถือเป็นการติดต่อทำการค้า ทูตที่คุ้มเรือสำเภาไปนั้นได้บรรทุกสินค้าของหลวงนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าและเครื่องราชบรรณาการกลับมา ส่วนการเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับชาวตะวันตกในทวีปยุโรปนั้นก็มิฝรั่งเศสเป็นอาทิ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ต้องทรงใช้จ่ายพระราชทรัพย์เพื่อส่งคณะทูตและเครื่องราชบรรณาการซึ่งมีมูลค่ามากนำไปถวายพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และพระบรมวงศานุวงศ์ถึง 2 ครั้ง⁸⁵

นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังทรงพระราชทานของขวัญให้แก่ชาวต่างชาติที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ไม่ว่าจะเป็นคณะทูตหรือพวกบาทหลวงด้วยสิ่งของมีค่ามากอย่างไม่อันอยู่เป็นนิจจนทำให้ทรงสามารถผูกน้ำใจชาวต่างชาติพวกนี้ให้มีความเคารพรักและยำเกรงพระองค์เป็นอย่างยิ่ง

ปรากฏหลักฐานว่ารายการส่งคณะทูตไปประเทศฝรั่งเศสทุกครั้ง สมเด็จพระนารายณ์ฯ จะทรงส่งซื้อสินค้าจากประเทศฝรั่งเศสหลายรายการซึ่งมีจำนวนและมูลค่าสูงมาก สินค้าที่ทรงส่งซื้อมากเป็นพิเศษคือกระจกชนิดต่าง ๆ รายการจากกิจกรรมดังกล่าวนี้ก็คงมีมูลค่ามิใช่น้อยเช่นเดียวกัน

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีพระบรมราโชบายทางด้านเศรษฐกิจที่สามารถทำรายได้เข้าสู่ราชสำนักได้มาก ทั้งนี้อาจจะเป็นด้วยทรงมีคุณสมบัติของความเป็นนักการค้าอยู่มาก เช่น ความฉลาดขยันกล้าตัดสินใจกล้าลงทุนมีความคิดใหม่ในการดำเนินยุทธวิธีทางการค้าอยู่เสมอ ฯลฯ ประกอบกับบ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยต่อการผลิตสินค้าเกษตรกรรมออกจำหน่ายอีกด้วย รวมทั้งการทำหน้าที่คนกลางรวบรวมสินค้าของกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลนี้ทำได้ดีกว้างขวาง กรุงศรีอยุธยาจึงเป็นตลาดการค้าที่ล่อใจพ่อค้าต่างชาติทุกชาติให้เดินทางเข้ามาค้าขาย แม้ราชสำนักจะมีรายได้อยู่ในเกณฑ์ที่สูงมากแต่รายการก็คงจะมีจำนวนไม่น้อยเช่นเดียวกัน สมเด็จพระนารายณ์ฯ เองแม้จะทรงประหยัดแต่ก็ยังคงทรงใช้จ่ายพระราชทรัพย์อยู่ไม่น้อย เข้าทำนองได้มากก็ต้องจ่ายมากกระมัง

5. สรุปและวิเคราะห์

ในเรื่องเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายจะมีเอกสารทั้งที่เป็นบันทึกของฝ่ายไทยเองและบันทึกของชาวต่างชาติให้ทำการศึกษาค้นคว้าก่อนข้างจะกว้างขวางและให้ข้อสรุปที่ชัดเจนพอสมควร แต่ถึงกระนั้นผู้เขียนก็ยังคิดว่าน่าจะมีผู้ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องดังกล่าวให้กว้างขวางขึ้นกว่านี้อีก เพราะหลักฐานมีมากและหลักฐานที่ยังต้องติดตามสืบค้นเอามาเปิดเผยก็น่าจะยังมีอีกมากมายเช่นเดียวกัน เช่นบันทึกของฝ่ายจีน ญี่ปุ่น และชาวต่างชาติในทวีปยุโรปก็คงจะเก็บรักษาเอกสารดังกล่าวไว้อีกมากแต่ยังไม่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณชน

สำหรับภาพทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ดูจะเฟื่องฟูและก้าวหน้ามาก ทั้งการผลิตของราษฎรเพื่อการค้าขาย การประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้นกว่าเดิม การค้าขายของราชสำนักและการเข้ามาติดต่อทำการค้าของชาวต่างชาติขยายตัวมาก ซึ่งโดยสรุปแล้วสภาพทางเศรษฐกิจมีความตื่นตัวทั้งภายในราชอาณาจักร โดยกรุงศรีอยุธยาทำหน้าที่เป็นคนกลางส่งผ่านสินค้าไปยังภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วโลก และการค้ากับภายนอกก็ขยายตัวมากเช่นเดียวกัน โดยราชสำนักที่มีกรมพระคลังสินค้าเป็นผู้ดำเนินการธุรกิจทางการค้าในระบบผูกขาดสามารถรวบรวมพระราชทรัพย์เข้าสู่ท้องพระคลังได้มากมาย

ขณะเดียวกัน ราษฎรทั่วไปก็จะมีรายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้นกว่าอดีตบ้างจากการประกอบการผลิตที่หลากหลายเพิ่มขึ้น แต่ก็คงจะไม่ทำให้ฐานะและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรโดยรวมเปลี่ยนแปลงไปอย่างทันตาเห็น เพราะความร่ำรวยทางการค้าจะตกอยู่กับราชสำนักและผู้ดำเนินธุรกิจการค้าที่เป็นชาวต่างชาติเสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น ชาวจีน แขกมัวร์และชาวยุโรป โดยเฉพาะฟอลคอนและพรรคพวกน่าจะร่ำรวยจากเศรษฐกิจการค้าที่เฟื่องฟูในยุคนี้มากกว่าใครๆ

ผลจากการดำเนินงานทางเศรษฐกิจที่เปิดตลาดการค้าอย่างกว้างขวางดังกล่าว ได้ชักนำให้เกิดเป็นสงครามทั้งกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงและมีการสู้รบกับชาวต่างชาติทั้งอังกฤษและฮอลันดา นอกจากนี้การเร่งรัดจัดเก็บส่วยจากหัวเมืองก็ได้สร้างปัญหาให้ราชสำนักต้องคอยปราบปรามหัวเมืองที่อยากจะแยกตัวออกไปจากพันธนาการของกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นรายรับที่เข้ามาจากการดำเนินธุรกิจการค้าของพระคลังสินค้าก็ต้องถูกจ่ายไปเพื่อกิจกรรมด้านความมั่นคงมิใช่น้อยเช่นเดียวกัน แต่ถึงกระนั้นก็น่าจะมีส่วนเกินที่เป็นผลกำไรไว้ให้สร้างความมั่งคั่งให้แก่ราชสำนักในยุคนี้ได้เป็นอันมาก

บทที่ 6

สภาพสังคม

1. ระบบสังคม (ระบบไพร่)
2. ชีวิตความเป็นอยู่
3. สถานะของสตรี และบุคลิกภาพของคนไทย
4. ศาสนาและความเชื่อ
5. ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติในราชอาณาจักร
6. สรุปและวิเคราะห์

1. ระบบสังคม (ระบบไพร่)

จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของการบริหารการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาคือ การควบคุมกำลังคนเพื่อจะได้ใช้สอยเป็นประโยชน์ทั้งด้านกำลังรบและเกณฑ์แรงงานมาช่วยเหลือราชการในรูปของการเข้าเดือน - ออกเดือน ประชากรสมัยสมเด็จพระนารายณ์^๓ ซึ่งมีจำนวนอยู่ราว 1,900,000 คน^๑ หรือ 2,000,000 คน^๒ จึงตกอยู่ภายใต้ระบบไพร่ซึ่งต้องสังกัดมูลนายระดับต่าง ๆ ตามสภาพของสังคมศักดินาในสมัยอยุธยา ราษฎรจะอยู่ลอยตัวเป็นอิสระไม่ได้ ถือว่าผิดกฎหมาย สังคมจึงประกอบด้วย “นาย” กับ “ไพร่” ไพร่ก็จะประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม และต้องถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อรับใช้รัฐอีกปีละ 6 เดือนเมื่อสังกัดเป็นไพร่หลวง แล้วถ้าเป็นไพร่สมกำลังก็จะขึ้นสังกัดมูลนายระดับรองลงไปหรือมูลนายหัวเมือง^๓ ซึ่งก็จะต้องสละแรงงานเพื่อรับใช้มูลนายและเสียของกำนัลให้มูลนายในรูปของผลผลิตที่ทำได้ ซึ่งเรียกว่าส่วย หรือเสียเงินแทนวันละเฟื้องทุกวัน^๔

ประชากรในรัชกาลนี้ถูกผูกติดกับมูลนายโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ การเคลื่อนไหวโยกย้ายที่ทำมาหากินจึงเป็นไปได้ยาก ซึ่งมีความหมายต่อไปอีกว่าอาชีพของราษฎรก็จะถูกจำกัดอยู่ที่การเพาะปลูก ส่วนอาชีพประกอบการอื่น ๆ เช่น ทำการค้าขาย ย่อมเปิดโอกาสให้แก่ไพร่น้อยมากหรือทำไม่ได้เลย ทั้งนี้เวลาที่ตนมีอยู่จะต้องถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งก็ใช้ทำมาหากินเพาะปลูกของตน อีกส่วนหนึ่งต้องเข้าเวรเพื่อรับราชการ

ระบบราชการที่เข้มงวดกดขี่ทำให้การระดมคนอยู่กับไพร่อย่างไม่ต้องสงสัย ไม่ว่าจะเป็นการเกณฑ์แรงงานเพื่อเป็นกำลังรบ การก่อสร้าง การเกณฑ์ส่วยเพื่อการส่งออกที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งการวังช้างเพื่อจับส่งเป็นสินค้าออก เป็นต้น มีผู้กล่าวถึงความยากลำบากของไพร่ที่ถูกเกณฑ์มาวังช้างว่า ไพร่ต้องตรากตรำคอยติดตามหาช้างอยู่ในป่าทั้งกลางวันและกลางคืน บางพวกก็ขัดห้างสร้างเพนียดกันล้อมมิให้ช้างหนีไป “...ความจริงบุคคลเหล่านี้ทุกคนต่างมีงานส่วนตัวของเขาที่จะต้องทอดทิ้งไปโดยไม่เสียดาย เพราะถ้าเขาไม่ไปเองหรือมอบหมายให้คนอื่นไปแทน ก็เป็นการแน่นอนว่าเขาจะต้องถูกลงโทษทันที โดยมีเจ้าหน้าที่ตรวจตรางานของเขาอยู่”^๕ หรือกรณีสร้างพระราชวังเมืองลพบุรีก็เป็นงานใหญ่โตมหึมาหลายมาก ต้องเกณฑ์แรงงานและพัสดุในการก่อสร้างอย่างมหาศาล^๖ ไพร่ก็ต้องรับภาระหนักอีกครั้งหนึ่งอย่างไม่ต้องสงสัยเช่นเดียวกัน

ความจำเป็นของทางราชการที่ต้องการแรงงานจากไพร่มากทำให้มีการออกกฎหมายจัดสรรลูกไพร่ที่เกิดจากไพร่สมและไพร่หลวงไว้อย่างละเอียด^๗ โดยขึ้นทะเบียนชายหญิงและเด็กไว้อย่างครบถ้วน^๘ และมีการเพิ่มจำนวนไพร่หลวงขึ้นอีกเพื่อให้ได้แรงงานสำหรับงานโยธาที่เพิ่มมากขึ้น อีกทั้งพลคอนได้แนะนำให้จัดการสอบไล่ทดสอบความรู้ของพระสงฆ์ ถ้าไม่มีความรู้ไม่สามารถอ่านหนังสือบาลีเล่ม 1 ได้จะต้องสึกมาทำงานเป็นไพร่หลวง ผลปรากฏว่าสามารถเรียกไพร่หลวงกลับคืนมาได้นับพัน ๆ คน^๙

นอกจากทางราชการจะต้องการแรงงานไพร่แล้วยังต้องการเงินสำหรับมาใช้สอยอยู่มาก สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงกำหนดให้ไพร่หลวงสามารถส่งเงินมาแทนแรงงานได้เป็นจำนวนเงินปีละ 12 บาท¹⁰ ซึ่งการเรียกเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงานนี้เข้าใจว่าจะมีขึ้นในรัชกาลนี้เป็นครั้งแรก¹¹ ซึ่งเป็นสมัยที่การค้าขายรุ่งเรือง ราษฎรน่าจะมีตัวเงินใช้แพร่หลายมากขึ้น และปรากฏว่ามูลนายที่มั่งคั่งนิยมที่จะชำระเงินให้ทางราชการแทนการส่งไพร่ในสังกัดให้เข้าเวร ทั้งนี้เพื่อจะได้มีโอกาสใช้ไพร่ในสังกัดของตนทำการเพาะปลูกและงานอื่น ๆ ได้มากกว่า

ทางราชการจะพอใจกับการที่ไพร่ส่งเงินมาแทนการเข้าเวรรับราชการและพอใจกับการส่งส่วยของไพร่ในรูปของผลผลิตที่จะนำไปขายต่อให้พ่อค้าต่างชาติแปรสภาพส่วยมาเป็นตัวเงินได้โดยไมยาก

เมื่อชายฉกรรจ์ที่เป็นไพร่ต้องรับภาระต่อมูลนายและทางราชการสูงมากเช่นนี้ ทำให้ไม่มีเวลาช่วยเหลือครอบครัวทำมาหาเลี้ยงชีพได้เต็มที่ สังคมในสมัยนี้จึงอาศัยแรงงานสตรีเด็กและคนชราที่ปลดระวางแล้วทำมาหากินทำการผลิตแทน รวมทั้งเป็นผู้หาข้าวปลาอาหารไปส่งให้ไพร่ที่ต้องเข้าเวรรับราชการอีกด้วย¹²

การควบคุมไพร่อย่างเคร่งครัดจนเป็นลักษณะในทางบีบบังคับให้ไพร่ต้องรับผิดชอบต่อกิจการบ้านเมืองสูงมาก ได้ทำให้ไพร่ปฏิบัติหน้าที่อย่างจิตซัดและไม่คิดจะทำให้ดี “พอให้หลังพันหวาย” เท่านั้นเป็นพอ เพราะกลัวว่าถ้าทำดีมาแล้วทางราชการจะดึงเอาตัวไปไว้ทำงานอย่างไม่มีสิ้นสุด¹³ โดยเฉพาะพวกที่มีฝีมือในงานช่างต่าง ๆ จะพยายามปิดบังไว้เกรงจะถูกเรียกให้ทำงานนานกว่าผู้อื่นหรือต้องทำงานฉลองพระเดชพระคุณมูลนายหรือทางราชการไปจนตลอดชีวิตโดยได้ค่าตอบแทนน้อยไม่พอเลี้ยงชีพ¹⁴ ครั้นเมื่อทางราชการอนุญาตให้ไพร่จ่ายเงินแทนการเข้าเวรได้จึงปรากฏว่าไพร่ฝีมือเหล่านี้ยอมเสียเงินแทนกันเป็นอันมาก เพราะสามารถเอาเวลาไปทำมาหากินของตนเองและได้รายได้ดีขึ้นกว่าเดิม

การเกิดไพร่มีงมีในลักษณะดังกล่าวก็มีได้หมายความว่าฐานะทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของไพร่จะดีขึ้นเสียทั้งหมด ทั้งนี้เพราะเมื่อทางราชการขยายการผูกขาดการค้ากว้างขวางมากยิ่งขึ้น ยังผลให้การค้าของราษฎรรายย่อยทรุดโทรมอันส่งผลกระทบต่อราษฎรในวงกว้าง คือเกิดภาวะเงินฝืดขึ้นจนทำให้ทาสราคาตกอย่างมาก ยิ่งการค้าขายของราษฎรถูกจำกัดลงเท่าใดความต้องการใช้ทาสก็ยิ่งลดลง ทาสเป็นทางออกให้แก่ราษฎรที่ต้องทนทุกข์กับระบบไพร่เพราะสามารถช่วยผ่อนปรนความตึงเครียดในระบบนั้นลง ภาวะเศรษฐกิจที่กระทบถึงการขายตัวลงเป็นทาสจึงนับว่าเป็นผลร้ายแก่ราษฎรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นไพร่อยู่ด้วย¹⁵ แม้สังคมปัจจุบันจะมองว่าการเป็นทาสและการมีทาสไม่ใช่ของดี แต่ในสภาพสังคมในครั้งกระนั้น การขายตัวขายลูก-เมียลงเป็นทาส ถือเป็นทางออกของชีวิตอย่างหนึ่ง ดังนั้นเมื่อราษฎรที่เป็นไพร่ขาดหนทางแก้ไขปัญหาชีวิตดังกล่าวจึงต้องทุกข์ทนอยู่กับระบบไพร่ต่อไป บันทึกของชาวต่างชาติกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของไพร่ที่ยากจนข้นแค้นและยังถูกกดขี่ไว้ดังนี้

“...ราษฎรพลเมืองในเมืองนี้เป็นคนยากจนอย่างสาหัส และถ้าบางคนมีความหมั่นเพียรจนมีเงินหรือมีของบ้างเล็กน้อย ก็ต้องเอาเงินหรือของนั้นซ่อนเสียด้วยเกรงจะถูกกดขี่ เพราะท่านผู้ที่เป็นผู้ใหญ่หรือเจ้านายในเมืองนี้เลี้ยงตัวอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยกำลังทาส (ใช้ในความหมายถึงไพร่-ผู้เขียน) ทาสเหล่านี้เป็นคนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ และท่านผู้ใหญ่เหล่านั้นก็มักปล่อยทาสให้ไปทำมาหากินเสียครึ่ง 1 ทาสเหล่านี้ก็เอาเงินมาให้แก่นายวันละอัฐหรือ 2 อัฐทุกวันไป นี่แหละเป็นผลประโยชน์รายได้ของผู้ที่มีตระกูลและบรรดาศักดิ์ในเมืองนี้”¹⁶

อย่างไรก็ตามขุนนางซึ่งเป็นมูลนายระดับต่าง ๆ ก็ถูกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงควบคุมมิให้ชุดรีดไพร่จนไร้เสียซึ่งศีลธรรมและก่อความเดือดร้อนให้แก่ราษฎร ถ้าถูกจับได้ว่าทำความผิดดังกล่าวก็จะถูกลงโทษอย่างรุนแรง เช่นกรณีของออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ที่ถูกโยยจนถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2226 เมื่อทรงทราบว่าเขารับสินบนจากไพร่ ดังนั้นการดำรงชีพด้วยการรับราชการจึงหาเสถียรภาพไม่ได้เหมือนกับที่ฟอร้งบั้งได้รายงานกราบทูลพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ถึงสถานะของขุนนางในสมัยนี้ว่า “...การมีศักดิ์ใหญ่ที่ทำให้เขามีหน้ามีตามากกว่าคนสามัญนั้น หากคุ้มครองให้เขาพ้นจากพระพิโรธของพระเจ้าแผ่นดินไม่ มักจะถูกถอดออกจากบรรดาศักดิ์ได้ง่ายและต้องรับพระราชอาญาอย่างแสนสาหัสด้วย...ถ้าถูกกริ้วแล้ว พระราชอาญาที่เบาที่สุด นั่นคือถูกเขียนแล้วส่งตัวไปไถนา”¹⁷ และจะถูกถอดออกมาเป็นสามัญชนไปทันที สิทธิยกเว้นแก่ลูกหลานในฐานะชนชั้นมูลนายก็เสื่อมสูญไป จึงพบลูกหลานขุนนางผู้ใหญ่ปะปนอยู่ในหมู่ไพร่พลหลวงเสมอ¹⁸

2. ชีวิตความเป็นอยู่

ราษฎรจะมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันตามระดับชนชั้นของมูลนายกับไพร่และทาส โดยทางราชการกำหนด “ศักดินา” ไว้อย่างแน่นอน ดังนั้นจึงขอจำแนกความเป็นอยู่ของชนชั้นมูลนายที่เป็นชนชั้นปกครองกับราษฎรธรรมดาที่เป็นไพร่และทาสไว้ดังนี้

ชนชั้นมูลนายหรือชนชั้นปกครอง

พระมหากษัตริย์เป็นชนชั้นที่สูงที่สุดของสังคม เพราะทรงเป็นมูลนายของราษฎรทั้งหมด ทรงมีพระราชวังที่ประทับใหญ่โตคูล้ายเมือง ๆ หนึ่ง¹⁹ มีกำแพงสองชั้น ทหารยามเฝ้าคึกคัก วังเป็นสถานที่ลับและปิดกั้นพระองค์เอาไว้จนทำให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไม่รู้จักพระองค์ “...ความรักเคารพที่ชาวสยามมีต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นความรู้สึกที่ถูกย่ำยีและร่วงโรยเที่ยวแห่ง เพราะฉะนั้นเมื่อมีการกบฏเกิดขึ้น ชาวสยามก็คอยดูเหตุการณ์ดังกล่าวโดยไม่ยินดียินร้าย อาณาประชาราษฎร์ที่ต้องใส่โซ่ตรวนจะไม่พร้อมวิ่งไปประจันหน้าอันตรายเพื่อช่วยผู้ที่สร้างทุกข์เชิงให้เขา”²⁰ ความคิดของราษฎรต่อพระมหากษัตริย์ดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงผูกพันกับราษฎรก็โดยอาศัยพระราชอำนาจอันสมบูรณ์ตามครรลองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นการปกครองแบบ “ใช้พระเดชแต่ไม่สร้างพระคุณ” ต่อราษฎร

ส่วนกับชาวต่างชาติแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ฯ มักจะไม่ทรงถือพระองค์และพระราชทานโอกาสให้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด และไม่ทรงเคร่งครัดในธรรมเนียมของราชสำนัก²¹ สำหรับเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์แม้จะทรงควบคุมมิให้มีอำนาจในทางการเมืองและเศรษฐกิจมากนัก แต่เจ้านายก็คงจะมีชีวิตอันสุขสบายอยู่ในพระราชวัง โดยเฉพาะเจ้านายฝ่ายหญิงได้รับยกย่องเป็นพิเศษ ปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงสถาปนาให้เจ้านายฝ่ายหญิง 2 พระองค์ “ทรงกรม” คือพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าศรีสุพรรณเป็น “กรมหลวงโยธาเทพ” และพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสุดาวดีเป็น “กรมหลวงโยธาเทพ” ซึ่งจะได้รับพระราชทานไพร่และข้าราชการไว้บังคับบัญชา²² จึงมีฐานะเป็นมูลนายระดับสูงในสังคม

ส่วนขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นมูลนายระดับสูงและเป็นชนชั้นสูงในสังคมอีกพวกหนึ่ง พวกนี้ก็มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย สร้างบ้านเรือนเป็นคฤหาสน์ที่สวยงามใหญ่โต บ้างก็ทำด้วยไม้ บ้างก็ทำด้วยอิฐถือปูนอย่างแข็งแรง อยู่ในบริเวณเกาะเมืองอยุธยา มักจะสร้างบ้านอยู่ติดกับตลาดเพื่อจับจ่ายซื้อของมาบริโภคได้สะดวก สมาชิกในครอบครัวอยู่รวมกันทั้งเจ้าบ้าน ภรรยาหลวง ภรรยาน้อย ลูก ๆ และบ่าวไพร่แต่แยกห้องเรือนกันออกไป²³

ขุนนางชั้นผู้ใหญ่จะดำรงชีพอยู่ด้วยการหารายได้จากงานในหน้าที่ราชการ เช่นคุมสำเนาหลวงไปทำการค้าก็ทำการค้าส่วนตัวไปพร้อมกันด้วย หรือรับของกำนัลในการอำนวยการความสะดวกให้แก่ราษฎร แม้แต่ตุลาการก็รับของกำนัลจากคู่ความทั้งสองฝ่าย ลาลูแบร์ใช้คำพูดว่า “รายได้ของการทำราชการคือการฉ้อราษฎ์บังหลวง”²⁴

นอกจากนี้ก็มีรายได้จากของกำนัลที่ไพร่สมกำลังส่งให้มุลนาย รายได้จากค่าเช่าที่ รายได้จากการออกเงินให้พ่อค้าผู้ โดยเรียกเอาดอกเบี้ยในอัตราสูงซึ่งภายในเวลาเพียงสามหรือสี่ปีเท่านั้นดอกเบี้ยก็เท่าหรือท่วมเงินต้น ซึ่งก็ต้องเสี่ยงอยู่ เหมือนกันเพราะพ่อค้าอาจล้มละลายเพราะเรืออับปางหรือสินค้าราคาตกต่ำ²⁵ สรุปว่าขุนนางชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้ได้อาศัย รากฐานอำนาจของตนคือความเป็นข้าราชการอันเป็นบ่อเกิดแห่งโภคทรัพย์และความมั่งคั่งโดยไม่ได้อาศัยกลไกทาง เศรษฐกิจ เช่นกลไกของราคา การเก็งกำไร การลงทุน หรือการเสี่ยงทางธุรกิจในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ประการใด ดังนั้นแม้คนกลุ่มนี้จะร่ำรวยแต่ก็ไม่ได้ทำให้เกิดชนชั้นนักธุรกิจที่เป็นปึกแผ่น และไม่ก่อให้เกิดการลงทุน ทางธุรกิจหรืออุตสาหกรรมที่จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ประการใด²⁶

กลไกของรายได้ดังกล่าวประกอบกับความไม่มีเสถียรภาพของการรับราชการ ทำให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย ดำรงชีวิตด้วยความระมัดระวัง เกือบตัว สงบเสงี่ยมไม่แข่งบารมีกับพระมหากษัตริย์ เป็นคนมีเหตุมีผลไม่มมงายกับเรื่อง ไร้สาระและสิ่งมอมเมาต่าง ๆ เช่น เล่นการพนันหรือดื่มสุรา ลาลูแบร์กล่าวว่าคนไทยที่มีฐานะสูงกว่าราษฎรสามัญเล็กน้อย จะไม่ทำตัวให้นิยมความมึนเมา ทั้งยังถือว่าการดื่มเหล้านั้นเป็นสิ่งที่น่าละอายอย่างยิ่ง ลาลูแบร์ซึ่งมีโอกาสเข้าสังคม กับคนไทยชั้นสูงอยู่บ้าง เขาพอที่จะสังเกตเห็นว่าไม่มีใครตกอยู่ในสภาพนักร้างเกียจเหล่านี้²⁷

คนเหล่านี้ยึดมั่นในพุทธศาสนามากจนมีปฏิกริยาต่อต้านการเผยแพร่ศาสนาคริสต์และแสดงความไม่พอใจ ที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดปรานพวกบาทหลวง เช่นออกญาโกษาธิบดี (เหล็ก) ออกคำสั่งลับห้ามเจ้าเมืองและ ข้าราชการผู้ใหญ่เข้ารับ²⁸ หรือกรณีออกหลวงสรรค์ชกปากฟอลคอนผู้เสนอความคิดในการสีกพระสงฆ์ออกมาทำงาน โยธา เป็นต้น²⁹

สรุปแล้วชนชั้นสูงในสังคมสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ เริ่มมีลักษณะ “กระฎุมพี” บ้างแล้ว คือเริ่มให้ความสำคัญ แก่ทรัพย์สินและการมากขึ้น มีชีวิตความเป็นอยู่ที่หรูหรา มีโอกาสเสพสิ่งฟุ่มเฟือยที่มาจากต่างประเทศในชีวิตประจำวัน มากขึ้น เช่นภาชนะใส่อาหารก็ต้องเป็นเครื่องลายครามจากประเทศจีน นิยมใช้ผ้าคาด ผ้ามัสลิน และผ้าลูกไม้จาก ยุโรป³⁰ แต่งบ้านเรือนด้วยพรมจากเปอร์เซีย มีห้องอาบน้ำร้อน มีคนรับใช้เป็นคนไทยพื้นเมืองและคนต่างชาติ เช่น ชาวเปอร์เซีย เป็นต้น³¹

ชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบายทำให้บุตรของขุนนางเหล่านี้ไม่นิยมเข้ารับราชการแม้จะได้รับการอบรมเลี้ยงดู โดยให้มีความเคารพเชื่อฟังบิดามารดา มีคุณธรรม มีความรู้ด้านการอ่าน การคิดเลข บุตรก็อบรมให้มีมารยาทงาม บริสุทธ์ผุดผ่องมาเป็นอย่างดี³² ลูกขุนนางเหล่านี้ก็ล้วนจะถูกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงจับเข้ารับราชการ พวกเขาจะ ปฏิเสธตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ซึ่งตนควรจะรับอย่างไม่ไยดีเลย เพราะสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงกวัดขั้นขุนนาง มิให้เกียจคร้าน เอาพระทัยใส่ดูแลมิให้ผู้ใดหลบงานได้ ถ้าขุนนางคนใดมิได้ปฏิบัติราชการในเวลาและสถานที่กำหนด ก็จะได้รับโทษโบย 20 ที ถ้าเลียงงานโดยรายงานว่าป่วย พระองค์จะทรงส่งหมอหลวงไปตรวจดูอาการทันที³³ การเข้ารับ ราชการต้องทำด้วยความขยันขันแข็งและตั้งใจจริง ขุนนางชั้นผู้ใหญ่คงจะตระหนักในปัญหานี้ดีจึงนิยมจัดการให้ลูกหลาน แต่งงานมีครอบครัวเสียแต่อายุน้อยแล้วมอบเรือนหอ ภาชนะเครื่องเงินเครื่องทอง เพชรนิลจินดาและเครื่องเรือน อย่างดีมีค่าอื่น ๆ ให้ไป³⁴ ทั้งนี้ก็คงจะเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านทรัพย์สินอย่างหนึ่ง เพราะทรัพย์สินรดกตกทอด และของที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ต้องส่งคืนหลวงเสมอเมื่อพวกขุนนางเสียชีวิตลง เว้นแต่จะได้รับ พระราชทานสิทธิให้เป็นพิเศษเฉพาะรายเท่านั้น

ชนชั้นไพร่และทาส

ราษฎรส่วนใหญ่ที่เป็นไพร่และทาสคงมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากนัก แม้เศรษฐกิจ การค้ามองดูว่ามีการขยายตัว แต่ก็คงจะกระจุกตัวอยู่ในกรุงศรีอยุธยาหรือในราชสำนักเท่านั้น บ้านทักของชาวต่างชาติ ได้สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไว้อย่างแจ่มชัดมาก ซึ่งขอสรุปไว้พอสังเขปคือ³⁵ ชาวสยามมีชีวิตที่พึ่งพิงอยู่กับแม่น้ำ โดยสร้างบ้านเรือนด้วยไม้ยูงริ่มแม่น้ำ³⁶ ปรากฏภูมิชุมชนหนาแน่นสองฟากฝั่งแม่น้ำ

ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงเมืองบางกอกคือลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง ใช้น้ำไว้บริโภคและอาบน้ำกร้อน ทั้งชายและหญิง จะอาบน้ำตามแม่น้ำลำคลองทุกวันเพราะไม่มีห้องน้ำ แต่ไม่นิยมค่าน้ำถือว่าเป็นบาปหนัก³⁷ ใช้น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง สามารถใช้น้ำดื่มกินได้ในฤดูน้ำหลากเพราะเป็นน้ำใสสะอาดมาก แต่ถ้าเป็นฤดูฝนน้ำขุ่นขึ้นต้องตักมาใส่ตุ่มให้ตกตะกอนเสียก่อนจึงจะบริโภคได้โดยไม่เป็นโรคบิด เมื่อเกิดภาวะน้ำท่วมชาวสยามยิ่งพอใจเพราะจะสามารถหาปลามาเป็นอาหารได้อย่างอุดม มีปลาชุกชุมในแม่น้ำทุกสายและรสดี แต่การมีน้ำมากก็ทำให้ยุ่งชุกชุม³⁸ พาหนะสำคัญของราชทูตคือเรือลำเล็ก ๆ ยาว ๆ ที่ใช้สัญจรไปมาในลำน้ำ

บ้านเรือนของราษฎรจะปลูกสร้างด้วยไม้หรือไม้ไผ่ ฝาทำด้วยไม้ไผ่ขัดแตะหรือทำเป็นฟาก มุงหลังคาด้วยใบจาก ตัวบ้านยกพื้นสูงเพื่อกันน้ำท่วม³⁹ ใต้ถุนบ้านเขาไว้เก็บเรือและกันเป็นคอกสัตว์ หลักฐานของชาวตะวันตกมักจะเรียกว่า “กระท่อม”⁴⁰ เครื่องแต่งบ้านมีน้อย มีเท่าที่จำเป็นสำหรับการหลับนอน บริโภคอาหาร และการหุงต้มเท่านั้น⁴¹ นิยมปลูกไม้ไผ่ล้อมอาณาเขตบริเวณที่ดินของตนเป็นรั้วกัน บางครอบครัวสร้างแพเป็นที่อยู่อาศัยในลำแม่น้ำและทำการค้าขายไปพร้อมกันด้วย เฉพาะที่กรุงศรีอยุธยามีเรือแพไม้ต่ำกว่าสองหมื่นเศษ⁴² บางครอบครัวก็อาศัยอยู่ในเรือแล้วใช้เดินทางขึ้นล่องค้าขายไปเรื่อย ๆ ก็มี ข้าราชการบางคนก็อาศัยอยู่ในเรือโดยจอดอยู่ในแม่น้ำรอบเกาะเมืองอยุธยา ซึ่งมีจำนวนอยู่ราว 200 ลำ⁴³

การดำรงชีพ มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและค่อนข้างอัตคัด สิ่งบริโภคประจำวันก็คงเป็นสิ่งผลิตขึ้นเองในครัวเรือนไม่ได้ซื้อหา มีความรู้จักประมาณตนและมักน้อย ยึดมั่นในพุทธศาสนา ดังที่นิโกลาส์เดอ แซร์แวสกล่าวไว้ว่า

“...ข้าพเจ้าได้เคยประสบด้วยความประหลาดใจอยู่บ่อย ๆ ว่าเหตุใดพวกเขาจึงดำรงชีพกันอยู่ด้วยสิ่งเล็กน้อยเพียงเท่านั้น เมื่อคำนึงถึงความมั่งคั่งมหาศาลอันเห็นได้จากวัดวาอารามที่มีจำนวนนับไม่ถ้วน ความกุศลกุศลถวายไทยทานเป็นอันมากเพื่อบำรุงเลี้ยงพระสงฆ์องค์เจ้า ความเคารพสักการะพระสงฆ์อย่างเคร่งครัด และสิทธิพิเศษนานาประการที่พวกเขาถวายให้เหนือกว่าสามัญชนธรรมดา แสดงว่าพวกเขามีศรัทธาประสาทะในศาสนาอย่างแนแนแน่น”⁴⁴

การแต่งกายก็ไม่หรูหรา ไม่นิยมสวมเสื้อและสวมรองเท้า ใช้เพียงผ้าแถบหรือสไบเฉียงห่อหุ้มร่างกายทำให้ดูเป็นรูปเสื่อผ้า เสื่อผ้าไม่ต้องมีการเย็บมาก นุ่งผ้าถุงหรือพันเอาแบบโจงกระเบน⁴⁵ ในงานพิธีก็จะใช้เสื่อผ้ากันอย่างหรูหรา ปักด้วยดินเงินดินทอง แต่ไม่สวมหมวก⁴⁶ คนไทยนิยมกินหมากทั้งชายหญิง เศรษฐกิจแบบเงินตราไม่แพร่หลายมากนักทำให้ค่าครองชีพถูกมาก ข้าวของทุกอย่างมีราคาถูก ค่าแรงงานก็ถูกมากด้วย⁴⁷ แต่ถึงกระนั้นก็มีชาวชนบทมาตั้งภูมิลำเนารับจ้างทำงานฝีมือในกรุงศรีอยุธยาอยู่บ้างเมื่อทางราชการอนุญาตให้ไพร่ส่งเงินแทนการเกณฑ์แรงงานรับใช้ชาติบ้านเมือง ไพร่จึงสามารถรวบรวมตัวเงินจากการประกอบอาชีพอย่างอื่นที่นอกเหนือจากการเพาะปลูกได้ และยังเกิดปรากฏการณ์ของการย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เขตเมืองของช่างฝีมือเป็นพวกแรก แต่ชาวชนบทที่เป็นช่างฝีมือนั้นไม่ได้ผ่านการศึกษาบรมในงานช่างอย่างจริงจังเป็นเพียงความสามารถพิเศษและความถนัดส่วนตัวมากกว่า ดังนั้นจึงไม่ปรากฏว่าช่างฝีมือในยุคนั้นจะสร้างผลงานการก่อสร้างที่แสดงฝีมือและความละเอียดลออมากนัก⁴⁸ นอกจากสถานที่พระราชฐานและวัดเท่านั้น แต่ถ้าเป็นการสร้างเลียนแบบหัตถกรรมชิ้นงาม ๆ จากต่างประเทศแล้วจะทำได้ยอดเยี่ยม แสดงว่าคนไทยไม่ค่อยมีความคิดริเริ่มในการประดิษฐ์งานทางช่าง ได้แต่ลอกเลียนฝีมือของชาติอื่นและการวาดรูปก็ยังไม่ถึงขั้น⁴⁹

สรุปได้ว่าราชูธรรมดาที่เป็นไพร่ทาสมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสงบและสันติ ไม่เรียกร้องหรือโต้แย้งต่อมูลนายที่เป็นชนชั้นปกครองแต่อย่างใด อิทธิพลของพุทธศาสนาและความเชื่อในเรื่องบุญ - กรรม ชาตินี้ - ชาติหน้า เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรเกือบทุกระดับ ทำให้สังคมแบบศักดินาที่ประกอบด้วยมูลนายและ

ไพร่ทาสอยู่ด้วยกันได้อย่างสงบ ไม่ปรากฏการเรียกร้องสิทธิใด ๆ ของไพร่และทาสที่กลายเป็นความขัดแย้งในสังคมอย่างรุนแรง นอกจากความขัดแย้งของชนชั้นมูลนายด้วยกันเองที่แก่งแย่งอิทธิพลและผลประโยชน์กันมากกว่าจะเป็นความขัดแย้งอันมีสาเหตุมาจากระบบของสังคม

3. สถานะของสตรีและบุคลิกภาพของคนไทย

สถานะของสตรี

ฐานะทางสังคมของสตรีต่ำกว่าชาย แต่กลับมีบทบาทในสังคมอยู่มากทีเดียวในทางกฎหมายกำหนดบทลงโทษสตรีไว้สูงมากกว่ากรณีที่ทำผิดในเรื่องชู้สาว สตรีมีบทบาทในงานบ้านทุกอย่างตลอดจนงานอาชีพนอกบ้านอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นทำไร่นาหรือค้าขาย เพราะเหตุนี้จึงเห็นสตรีไปตลาด ทำงานหนัก บางทีก็พายเรือทำมาหากินโดยไม่มีผู้ชายช่วยเหลือ⁵⁰ ยิ่งสังคมศักดินามีความเข้มงวดมากขึ้นเท่าไร สตรีก็ต้องรับภาระหนักมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น สังคมที่มีคนน้อยแต่งานหลวงมีมากย่อมทำให้ผู้ชายไม่มีเวลามาช่วยเหลือครอบครัวได้อย่างเต็มที่จึงทำให้ดูเหมือนว่าผู้ชายไทยเกียจคร้านไม่ช่วยเหลืองานของสตรีซึ่งมีภาระหนักมาก⁵¹

แท้จริงแล้วผู้ชายที่พ้นภาระการเข้าเวรรับราชการแล้ว ก็มักจะมาทำสวน ซ่อมแซมบ้านเรือนซ่อมเรือ และประกอบงานอาชีพบางอย่างที่ไม่เป็นล่ำเป็นสันนักเพราะไม่ได้ฝึกวิชาชีพไว้ พวกที่ยากจนก็รับจ้างทำงานรายวันได้ค่าแรงเพียงวันละเฟื้อง⁵² แต่จากการค้าข้าวที่ขยายตัวและการทำงานช่างฝีมือทำให้ไพร่หาตัวเงินมาส่งส่วยแทนการเข้าเวรรับราชการได้มากขึ้น และทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ในสังคมคือไพร่มั่งมีนั้นน่าจะมีส่วนให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีดีขึ้นคล้อยตามการขยายตัวของการค้าและมีเงินทองมาใช้จ่ายได้สะดวกมากขึ้นกว่าเดิม⁵³

บทบาทของสตรีในสังคมที่สูงมากดังกล่าว ทำให้ฝ่ายชายหวงแหนภรรยาและลูกสาวมาก จึงพบจากหลักฐานของชาวต่างชาติว่าสตรีไทยมีความประพฤติเรียบร้อย ไม่เล่นการพนันและไม่คบชู้ชู้ชาย บิดามารดาจะเข้มงวดกับความประพฤติของลูกสาวมิให้ผิดประเพณีขึ้นได้ แต่กระนั้นการฝ่าฝืนประเพณีก็มีอยู่บ้าง คือโดยปกติการแต่งงานพ่อแม่จะเป็นผู้จัดการให้ถ้าหญิงชายชอบพอกันแต่พ่อแม่ไม่ยินยอมก็จะใช้การลอบหนีตามผู้ชายไปในยามค่ำคืนโดยฝ่ายหญิงต้องทำเป็นร้องขอความช่วยเหลือ ฝ่ายชายมีอาวุธ แล้วทั้งสองก็หนีไป⁵⁴

บุคลิกภาพของคนไทย

บุคลิกภาพอันเกิดจากนิสัยประจำชาติของคนไทยนั้น ได้รับการบันทึกไว้เป็นหลักฐานของชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไว้อย่างกว้างขวางทั้งในด้านดีและด้านร้าย ซึ่งก็คงเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาที่สังคมย่อมประกอบด้วยคนหลากหลาย มีทั้งคนดีคนชั่วปะปนกันไป วรียา ศิวะศรียานนท์และทิววัฒน์ ปุณทริภักดิ์ได้วิจัยเรื่อง “บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทศวรรษของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา - พ.ศ. 2475” ไว้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว แต่สำหรับผู้เขียนจะกล่าวสรุปเฉพาะบุคลิกภาพของคนไทยอันเกิดจากนิสัยของคนไทยส่วนใหญ่ที่ชาวต่างชาติได้บันทึกไว้ค่อนข้างจะสอดคล้องกัน เพราะการบันทึกของชาวต่างชาตินั้นมีบ่อยครั้งที่พวกเขาไม่สามารถเข้าใจได้อย่างถูกต้องในสิ่งที่ได้พบเห็นทำให้การบันทึกมีความคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ผู้อ่านจำเป็นต้องใช้วิจารณญาณในการตัดสินใจอยู่บ้าง เพื่อความสะดวกและไม่ยุ่งยากจึงขอเสนอบุคลิกภาพของคนไทยที่ชาวต่างชาติเห็นเหมือน ๆ กัน เพื่อคนไทยจะได้ถือเอาเป็นกระจกส่องตัวเองไว้พิจารณาปรับปรุงส่วนที่ชาวต่างชาติเขาตำหนิติเตียนให้มีการพัฒนาที่ดีขึ้นต่อไป

อุปนิสัยที่ดีของคนไทยที่ชาวต่างชาติชมเชยมากคือ ความเป็นผู้สันโดษ สมถะ ซื่อสัตย์สุจริต สุภาพอ่อนโยน ร่าเริงรักสนุก ใจกว้างแต่มีอหิสัง รู้จักละอายในสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่ควร ยึดมั่นในพุทธศาสนาและประเพณี ไม่พยาบาทจองเวร โอบอ้อมอารีต่อชาวต่างชาติถึงแม้จะไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ฯลฯ ตัวอย่างในบันทึกของชาวต่างชาติในเรื่อง

เหล่านี้คือ

“...ความอ่อนโยนและความสุภาพเป็นคุณธรรมสองประการที่เขามี โดยธรรมชาติ แต่ถ้าเขาปล่อยตัวโมโหขึ้นมาละก็ เขาเป็นคนบ้าคลั่ง ที่ไม่รู้จักหยุดยั้งจิตใจ...ชาวสยามไม่ชอบการทำร้ายถึงเลือดตกยางออก สำหรับ การทะเลาะกันอย่างธรรมดาเพียงคำทอกันหยาบ ๆ และชกต่อย กันสักสองสามฉีก เรื่องก็แล้วกันไป”⁵⁵

ส่วนอุปนิสัยที่ถูกเหยียดหยามและประณามในบันทึกของชาวต่างชาติอยู่เป็นนิจ คือ ไม่ขยัน ฉ้อโกง ไม่กระตือรือร้น อันที่จริงคำเหล่านี้ก็มีความหมายเดียวกับคำว่า “ขี้เกียจ” ทั้งหมดยกเว้นคำว่า “ขี้เกียจ” ตรง ๆ เท่านั้น⁵⁶ นอกจากนี้ก็ยังมี ความไม่ยินดียินร้าย มีความอ่อนน้อมยอมเป็นทาสและไม่ชอบโต้เถียงอยู่ในจิตสำนึก ความอ่อนแอ อย่างร้ายกาจของคนไทยระดับสามัญชนคือ การกินเหล้าจนเกินพอดี อันเป็นเหตุให้คุณความดีที่มีอยู่เหือดหายไป โดยง่าย⁵⁷

ลาลูแบร์ เอย์ถึงน้ำเมาที่คนไทยทำดื่มกันว่ามีจำพวกน้ำตาลเมา ส่วนที่แรงกว่านั้นก็คือเหล้า เขากล่าวว่า คนไทยชอบบรันตี (เหล้า) เป็นที่สุด เหตุด้วยอากาศร้อนยอ่มประสงคค์ของร้อนแรงที่จะทวีแรงเมาให้หนักยิ่งขึ้น และ นั้นเป็นความนิยมอย่าง “หลงไหล” ที่เดียว⁵⁸ คนไทยน่าจะติดเหล้ากันโดยทั่วไปแม้ขณะทำงานก็แอบกินเหล้าเอาแต่ เมามายจนไม่ท่วงงานการประจำ⁵⁹ ถ้าจะขอร้องให้คนเหล่านี้ทำอะไรให้สำเร็จก็ต้องเอาเหล้ามากำหนดแม้คนเหล่านั้น จากเคยบวชเรียนมาหลายพรรษาแล้วก็ตาม บาทหลวงตาชาร์ดบันทึกไว้ว่า เมื่อถามพระที่จะสึกว่าสึกไปทำอะไร ก็มัก จะมีคำตอบว่า “สึกไปตกปลา” บ้าง “สึกไปกินเหล้า” บ้าง⁶⁰ การกินเหล้าจะเป็นเครื่องหมายของการใช้ชีวิตครองเรือน

อุปนิสัยที่คนไทยมอมเมาตนเองให้อ่อนแอจนเป็นที่ติเตียนของชาวต่างชาติอีกอย่างหนึ่ง คือนิยมเล่น การพนัน คนไทยระดับสามัญชนจะติดการพนันกันมากและแพร่หลายจนกลายเป็นคนมีหนี้สินและยอมขายลูกเมีย หรือแม้กระทั่งขายตัวเองลงเป็นทาส ลาลูแบร์เล่าไว้ว่า “...คนในสยามนั้นพอใจที่จะเอาความเป็นไทของตนวางลงเป็น เดิมพันในวงการเล่นมากกว่าที่จะไม่ได้เล่นพนันเสียเลย”⁶¹ และทูตเปอร์เซียก็ประณามนิสัยติดการพนันจนขายลูก ขายเมียไปเป็นทาสว่า เป็นวิถีที่ไม่เป็นธรรมในสังคมแต่คนไทยก็ถนัดกับการค้าขายแบบนี้⁶²

การเล่นหลายชนิดที่คนไทยโปรดปรานก็มีลักษณะเป็นการพนันเช่นการชนไก่ การชกมวย การวิ่งวัว การแข่งเรือ การเล่นว่าว การเล่นไม้สูง ฯลฯ สำหรับการแข่งเรือที่เป็นการเสี่ยงทายมีขึ้นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ โดยถือว่าจะช่วยสร้างกำลังใจแก่ราษฎรที่จะได้พบกับสภาพความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร “...การแข่งเรือเสี่ยงทาย เห็นที่จะต้องให้เรือไกรสรमुखของสมเด็จพระมเหสีชนะเรือสมรรถไชยของพระมหากษัตริย์ ตลอด เพราะเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองนั่นเอง”⁶³ การแข่งเรือได้กลายเป็นกิจกรรมที่มีการพนันขันต่อกันในหมู่ราษฎรเกือบทุกระดับ ทั้ง ๆ ที่จุดประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ทรงจัดกิจกรรมดังกล่าวขึ้นก็เพื่อส่งเสริม การกีฬาเพื่อการออกกำลังกายของทหารและประชาชนและเพื่อเป็นการเล่นที่สนุกสนาน⁶⁴

4. ศาสนาและความเชื่อ

คนไทยทุกระดับมีศรัทธาเชื่อมั่นในพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น แม้แต่องค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ถูกฝรั่งเศส และแขกมัวร์ใช้ความพยายามที่จะให้พระองค์เปลี่ยนศาสนา แต่พระองค์ก็น่าจะทรงมีศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง และทรงเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนาทีเดียว คือมิได้ทรงเชื่อถือในพุทธศาสนาอย่างมกมายไร้เหตุผล ทูตเปอร์เซีย ที่เข้ามาใน พ.ศ. 2228 บันทึกว่า ตอนเย็นวันพระพระองค์จะเสด็จไปวัดเพื่อฟังเทศน์และดูได้ว่าพระองค์ทรงยึดมั่น

ในพุทธศาสนา⁶⁵ ชาวต่างชาติที่คิดจะชักจูงให้พระองค์ทรงเปลี่ยนศาสนานั้นสุดท้ายก็ตระหนักดีว่าไม่มีทางที่จะทำได้สำเร็จ

แต่สำหรับพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ดูเหมือนว่าจะขัดแย้งกับพระสงฆ์ในพุทธศาสนา นั้น น่าจะเป็นการสร้างควมบริสุทธิ์ผุดผ่องให้เกิดแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนา มากกว่า พระองค์จะไม่ทรงยินยอมให้บุคคลใดแม้แต่พระสงฆ์มาอ้างพุทธศาสนาเพื่อหาประโยชน์ส่วนตนโดยเด็ดขาด เพราะโดยมากปรากฏว่าพระสงฆ์อาศัยความเป็นผู้มีฐานะอันสูงส่งในสังคมที่มีผู้คนเคารพสักการะกราบไหว้ รวมทั้งอภิสิทธิ์เพราะมีฐานะอันครัดครัดคักคินาแบบขุนนางมาเป็นเครื่องแสวงหาผลประโยชน์และอำนาจจนกลายเป็นก๊กหนึ่งที่ปกครองผู้คนที่เป็ไพรซึ่งเรียกว่าข้าพระและโยมสงฆ์ เช่นเดียวกับเจ้านายขุนนางอื่น ๆ ที่กลายเป็นผู้คุกคามพระราชอำนาจของพระองค์⁶⁶ การจัดการหรือความมัวหมองของพุทธศาสนาย่อมจะขัดผลประโยชน์กับคณะสงฆ์บ้าง ทำให้คณะสงฆ์บางส่วนไม่พอใจพระองค์

การนับถือพุทธศาสนาของราษฎรโดยทั่วไปมักจะไม่มี ความเข้าใจในคำสอนของพุทธศาสนามากนัก ลาลูแบร์กล่าวว่ “...ชาวสยามปะปนสังฆธรรมเข้ากับคำลวงมิใช่่น้อย”⁶⁷ ซึ่งมีความหมายว่ายังมีความเข้าใจพุทธศาสนาแค่เพียงกระพี้ไม่ถึงแก่นแท้ของพุทธศาสนา เพราะคำสอนของพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีที่คนทั่ว ๆ ไปไม่สามารถเข้าใจได้หรืออาจจะเข้าใจอย่างคลาดเคลื่อนไปบ้าง ยิ่งพระสงฆ์เ้าในเรื่องบุญกรรม พิธีกรรม ทำให้ชาวบ้านยึดติดกับความคิดที่ไม่เป็นเหตุผลและงมงายในไสยศาสตร์อีกด้วย⁶⁸ นอกจากนี้พระสงฆ์และวัดยังทำหน้าที่เสริมการคงอยู่ของเศรษฐกิจแบบส่งผ่านภาษีจากไพร่ในรูปของส่วยไปให้รัฐ โดยราษฎรในชนบทต้องเจียดผลผลิตส่วนหนึ่งมาบำรุงวัดและพุทธศาสนา ทั้ง ๆ ที่ต้องมอบให้รัฐในรูปของส่วยมาแล้ว และหากสังคมใดที่มีชาวบ้าน ขุนนาง หรือเจ้าสัวร่ำรวยมั่งคั่งขึ้นมาวัดก็จะกลายเป็นที่รองรับและดูทรัพย์สินความมั่งคั่งไว้ในโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญและกุฏิพระ เพราะคนไทยทุกระดับเชื่อในเรื่องการทำบุญด้วยการสร้างวัด⁶⁹ คณะทูตเปอร์เซียกล่าวว่า “...แม้ว่าราชอาณาจักรสยามจะไม่ใหญ่โตนัก แต่ก็มีวัดมากกว่าห้าพันแห่ง ถ้าไม่พอ พระก็จะให้ชาวบ้านช่วยกันสร้างอีก”⁷⁰

ราษฎรนิยมไปวัดทำบุญและแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม และถ้าเป็นวันพระก็จะอยู่สวดมนต์ที่วัด ตั้งแต่ตอนเย็นจนถึงรุ่งเช้า⁷¹ ชั่วชีวิตหนึ่งของผู้ชายไทยจะบวชเรียนเพื่อขัดเกลากิเลสตัณหา เรียนรู้กิริยามารยาท⁷² พระสงฆ์ได้รับความเชื่อถือจากราษฎรมากจนสามารถจะช่วยตัดสินข้อพิพาทของราษฎรได้ เช่นเดียวกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งทางราชการสวมตำแหน่งให้เป็นข้าราชการ ดังนั้นพระสงฆ์และกำนันผู้ใหญ่บ้านต่างก็อยู่ในฐานะผู้ดำรงสถานภาพสังคมชนบทที่มีเศรษฐกิจแบบส่งผ่านภาษีอากรในรูปส่วยให้รัฐเสมอมา⁷³

นอกจากความเชื่อในพุทธศาสนาแล้วคนไทยยังเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เชื่อในเรื่องผีสิงเทวดา เชื่อในโชคกลาง เชื่อในวิญญูณและไสยศาสตร์อีกด้วย พฤติกรรมที่แสดงถึงความเชื่อดังกล่าวมีอยู่มากเช่น การสักร่างกาย ลาลูแบร์กล่าวว่า

“...ข้าพเจ้าเคยเห็นขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งซึ่งขาของท่านมีสีน้ำเงินหม่น ๆ ...และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นทรงสักสีน้ำเงินตั้งแต่ฝ่าพระบาทขึ้นไป ถึงพระนาภีทีเดียวอีกคนหนึ่งยืนยันแก่ข้าพเจ้าว่า...ทำกันไปเพราะความเชื่อโชคกลางของขลังให้อยู่คงกระพันเท่านั้น”⁷⁴

ความเชื่อในเรื่องโชคกลางและไสยศาสตร์มีอยู่ในจิตสำนึกของบุคคลทุกระดับในสังคม ดังนั้นจึงปรากฏมีพระราชพิธีสำหรับพระมหากษัตริย์เรื่อยลงมาถึงพิธีกรรมสำหรับชาวบ้านที่ตอบสนองความเชื่อดังกล่าว ตัวอย่างคือ เมื่อทางราชการทำพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ราษฎรก็ลงมือไถหว่านทำนาได้⁷⁵ ส่วนราษฎรก็ทำพิธีบูชาพระแม่โพสพหรือนางพญาข้าวเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่การทำนาของตนอีกส่วนหนึ่ง

แต่ความเชื่อที่มีอิทธิพลครอบคลุมสังคมอยุธยามากที่สุดคือ ความเชื่อในความเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีการส่งเสริมความเชื่อที่ว่านี้สูงมากขึ้นอีกเพื่อสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ให้สูงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกับราษฎรที่เป็นไพร่และทาสทั้งหลายที่ขอบเขตของสติปัญญาถูกจำกัดให้อยู่ในวงแคบ⁷⁶ สำหรับเจ้านายและขุนนางทั้งหลายแม้จะไม่เชื่อถือความเชื่อที่ว่านี้อย่างไรเหตุผล แต่ก็ตกอยู่ใต้พระราชอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ฯ โดยเด็ดขาด ด้วยกุศโลบายทางการเมืองอันชาญฉลาดที่สามารถสร้างฐานอำนาจทางการเมืองได้ยิ่งใหญ่ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มจำนวนไพร่พลลงให้มากขึ้น การเพิ่มจำนวนและประสิทธิภาพของทหารอาสาฝ่ายชำนาญการพิเศษและทหารรักษาพระองค์อย่างจริงจังในรัชกาลนี้ รวมทั้งมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อในเรื่องสมมติเทพอยู่มิได้ขาด ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงดำรงฐานะของความเป็น “เทวสมมติ” อยู่ได้อย่างมั่นคง

สำหรับชาวต่างชาติแล้วพระองค์จะลดความเป็นสมมติเทพลงอย่างเห็นได้ชัดทีเดียวจนดูเหมือนว่าทรงปล่อยพระองค์ตามสบายและสนุกสนานอย่างเต็มที่ต่อหน้าชาวต่างชาติไม่ว่าจะเป็นโอกาสเสด็จไปคล้องช้าง ทอดพระเนตรสุริยุปราคาในเมืองลพบุรี⁷⁷ หรือโอกาสที่คณะทูตและชาวต่างชาติเข้าเฝ้า

สรุปแล้วความเชื่อต่าง ๆ ของคนในสังคมในยุคนั้น มีผลทำให้ระเบียบและพิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับราชสำนักไปจนถึงสังคมในชนบทไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก⁷⁸ พัฒนาการผลิตหรือการเปลี่ยนแปลงสังคมใด ๆ ไม่มีให้เห็นอย่างเด่นชัด แม้ในสังคมปัจจุบันก็ยังปรากฏสิ่งที่กล่าวมาแล้วอยู่เป็นอันมาก สายสัมพันธ์ทางสังคมที่คนไทยยึดมั่นไว้ไม่ว่าจะเป็นพุทธศาสนา ระบบสังคมหรืออื่น ๆ ทำให้คนไทยอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นปึกแผ่น ดังนั้นเมื่อชาวตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ให้แก่ราษฎรจึงไม่ได้รับความสำเร็จมากนัก เพราะคนไทยไม่ต้องการปรับตัวไปเข้ากับสังคมใหม่ที่เป็นเรื่องยุ่งยากพอสมควร⁷⁹ ความสำเร็จของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์จึงมีไม่มาก ในหมู่คนต่างด้าวก็มีไม่มากนัก คือมีชาวโปรตุเกสและเชื้อสายราว 4,000 คน เท่านั้น⁸⁰

5. ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติในราชอาณาจักร

ชาวต่างชาติที่ถูกกลืนเข้าสู่ระบบไพร่แล้วได้แก่ พวกเขมร มอญ ฯลฯ นั้นจะมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ไม่แตกต่างไปจากคนไทยมากนัก นอกจากจะยังคงรักษาขนบธรรมเนียมและความเชื่อดั้งเดิมของตนอยู่บ้าง เช่น การแต่งกาย การนับถือผี เป็นต้น ส่วนพวกที่ไม่ถูกกลืนเข้าสู่ระบบไพร่ก็มีอยู่หลายชาติด้วยกันคือ

1. ชาวจีน จะเป็นส่วนประชาคมที่มั่นคงและใหญ่โตมาก เพราะปรากฏว่ามีหัวหน้าชาวจีนถึง 2 คน ในขณะที่ประชาคมอื่นมีหัวหน้าเพียงคนเดียวเท่านั้น ศูนย์กลางใหญ่ของประชาคมชาวจีนมีอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและเมืองสงขลา นอกจากนี้ก็มีชาวจีนอพยพไปอยู่ในเมืองอื่น ๆ กระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักร เขตประชาคมชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาเรียกว่า “Chinese Row” อยู่ในเขตกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้และนอกกำแพงเมืองก็มี ตั้งแต่บริเวณป้อมเพชรเรื่อยไปจนถึงวัดพนัญเชิง บ้านสร้างด้วยอิฐเป็นตึกแถว⁸¹ ชั้นเดียวและสองชั้น หลังคามุงกระเบื้องแบน ในขณะที่บ้านพักราษฎรในกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่

เป็นกระต้อบสร้างด้วยไม้ไผ่และไม้กระดาน⁸² ส่วนที่อยู่ในเรือนแพก็มีจำนวนมากเช่นกัน บ้านชาวจีนทำเป็นร้านขายสินค้าและผลิตงานฝีมือนานาชนิด รวมทั้งยังประกอบอาชีพนักแสดงงิ้วซึ่งมีอยู่หลายคณะ เพราะงิ้วเป็นที่นิยมกันมากในราชสำนัก แม้แต่ฟอลคอนก็เคยว่าจ้างคณะงิ้วไปแสดง⁸³

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ นี้ ชาวจีนมีบทบาทสืบเนื่องในด้านเศรษฐกิจตลอดรัชกาล โดยทำหน้าที่เป็นกลไกของรัฐดูแลการค้าสำเภาหลวงในตลาดเงินและเงินฝิ่น ขณะเดียวกันก็เข้ามามีบทบาททกระจ่ายสิ่งอุปโภคบริโภคในตลาดไปสู่ราษฎรดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ชาวจีนยังได้นำเอาการพนันเล่นถั่วไป ซึ่งคนไทยเรียกการเล่นถั่วไปว่า

บ่อนเบี้ย⁸⁴ อีกทั้งชาวจีนยังเป็นผู้นำการสุบฝืนเข้ามาเผยแพร่ในกรุงศรีอยุธยา โดยยอมเสียภาษีอากรให้แก่ทางราชการ⁸⁵ ชาวจีนจะเป็นชาวต่างชาติที่ได้รับการอุปถัมภ์ด้วยดีจากราชสำนักและขุนนางไทย ไม่ถูกกีดกันในเรื่องการแต่งงานกับสตรีไทย⁸⁶ จึงเกิดลูกจีนปะปนอยู่ในสังคมไทยมีไม่น้อย คนจีนเองก็พยายามปรับตัวให้เข้ากับสังคมและระบบราชการเป็นอย่างดี มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งโอ้อวด ซึ่งเป็นที่พอใจของคนไทยมาก⁸⁷

ชาวจีนได้สร้างความรุนแรงทางการเมืองขึ้นคราวหนึ่งใน พ.ศ. 2206 ด้วยการปิดล้อมสถานีการค้าฮอลันดา เหตุการณ์จบลงโดยฝ่ายไทยยอมลงนามในสนธิสัญญาที่เกิดประโยชน์ต่อฮอลันดาเพียงฝ่ายเดียว เมื่อ พ.ศ. 2207 และเป็นสนธิสัญญาที่มีอคติต่อผลประโยชน์ของชาวจีนมากที่สุด⁸⁸ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความมีอิทธิพล ความมีศักยภาพและความมั่นคงของประชาคมชาวจีนในกรุงศรีอยุธยาที่ฮอลันดาอดทนต่อไปไม่ได้จึงต้องใช้อำกำลังเข้าบังคับ

2. แหกมัวร์ ตั้งประชาคมอย่างแข็งแรงที่ตำบลท้ายคูในกรุงศรีอยุธยา สร้างบ้านเรือนก่ออิฐถือปูนหลังคามุงกระเบื้องเช่นเดียวกับประชาคมชาวจีน และที่อาศัยอยู่ในกำแพงเมืองก็มีอยู่อีกส่วนหนึ่ง⁸⁹ รวมทั้งในหัวเมืองที่เป็นเส้นทางการค้าไปสู่อ่าวเบงกอลก็มีประชาคมแหกมัวร์ตั้งอยู่อาทิ เพชรบุรี ปรามบุรี กุญบุรี มะริด ตะนาวศรี แหกมัวร์สามารถควบคุมการค้าแถบชายฝั่งทะเลด้านนี้ไว้ทั้งหมด สินค้าสำคัญที่พวกนี้ผูกขาดไว้ได้ก็มีไม้กฤษณา และเคยส่งข้าวบรรทุกลงเรือหลายลำไปขายถึงเขมร พวกแหกมัวร์สามารถผูกมิตรกับฮอลันดาได้เป็นอย่างดีในขณะที่คนจีนมีความขัดแย้งกับฮอลันดาอย่างรุนแรง⁹⁰ ดังนั้นในช่วงเวลาดังระหว่ง พ.ศ. 2206 - พ.ศ. 2222 ที่ชาวจีนไม่สามารถทำการค้าขายได้อย่างเต็มที่เพราะจะขัดต่อสนธิสัญญาที่ทำกับฮอลันดา แหกมัวร์ก็มักจะทำหน้าที่ในด้านการค้าให้พระคลังสินค้าของหลวงอย่างกว้างขวาง⁹¹

ความสำคัญของแหกมัวร์ในช่วงเวลาดังกล่าว ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ พระราชทานที่ดินแปลงใหญ่ให้สร้างมัสยิด* สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสร้างบ้านเรือน ชาวเมืองพระนครศรีอยุธยาเรียกบ้านแหกมัวร์ที่ตำบลท้ายคูนี้ว่า “บ้านแหกกุฎีเจ้าเซ็น” มาจนทุกวันนี้⁹² แหกมัวร์บางส่วนนิยมพำนักอาศัยในเรือนแพจึงถูกขนานนามจากคนไทยว่า “แหกแพ” จอดอยู่บริเวณตำบลหัวแหลม หัวรอ และคลองตะเคียน มีอาชีพขายสินค้าประเภทแป้งกระแจะ น้ำอบรำ น้ำมันหอม อันเป็นเครื่องสำอางของหนุ่มสาวในสมัยนั้น รวมทั้งเสื้อผ้าอาภรณ์ เครื่องเทศและสินค้าอื่น ๆ ที่จำเป็นแก่การใช้สอยในชีวิตประจำวันของพวกมุสลิม⁹³

อิทธิพลของพวกแหกมัวร์ทำให้มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมมาสู่คนไทยจนกลายเป็นวัฒนธรรมของไทยไป เช่น ภาษา การแต่งกาย ฯลฯ ตัวอย่างคำภาษาไทยที่ได้หยิบยืมมาจากภาษาอาหรับหรือภาษาอารบิก (Arabic) คือ “ผ้าขาวม้า” มาจากคำว่า “Kamar” คำว่า “ตราชู” มาจากคำว่า “Taragu” บางคำก็ใช้ทับศัพท์ เช่น อัลกอฮอล์ (alcohol) กะรัต (carat) แมกกาซีน (magazine) เชค (check) ฮาเร็ม (harem) ฟิล์ม (film) ฯลฯ นอกจากนี้การบรรเลงเพลงไทยออกสำเนียงแหกก็มีอยู่หลายเพลงก็ได้อิทธิพลมาจากแหกมัวร์เช่นเดียวกัน⁹⁴

ส่วนพวกแหกมักกะสันนั้นตั้งบ้านเรือนอยู่ชายกรุงศรีอยุธยา บริเวณหนึ่งจดแม่น้ำเจ้าพระยา อีกด้านหนึ่งจดแม่น้ำกะจะซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองตะเคียน เรียกบริเวณนี้ว่า “หมู่บ้านมักกะสัน” ซึ่งอยู่ต่อเนื่องชิดกับหมู่บ้านชาวมลายูเพราะเห็นว่านับถือศาสนาอิสลามเหมือนกัน หมู่บ้านแหกมักกะสันเป็นเรือนไม้กับไม้ไผ่ไม่แข็งแรงเหมือนแหกมัวร์ ด้วยคงมีฐานะไม่มั่งคั่งเท่าพวกแหกมัวร์ เมื่อครั้งที่เกิดกบฏมักกะสันใน พ.ศ. 2229 สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้ปราบปรามอย่างรุนแรง กำลังทหารของฝ่ายกรุงศรีอยุธยาและอาสาสมัครได้จุดไฟเผาบ้านของพวกมักกะสันจนวอดวาย พวกแหกมักกะสันต่อสู้ด้วยวิธีการทำ “อะม็อก” คือสูตตาย แต่ไม่อาจต้านทานกำลังของฝ่ายผู้ปราบปรามได้ในที่สุดพวกมักกะสันไม่ถูกฆ่าตายก็ถูกจับทั้งหมด⁹⁵

3. ชาวโปรตุเกสและเชื้อสาย มีจำนวนราว 2,000-4,000 คน⁹⁶ ตั้งประชาคมอยู่บริเวณบ้านดิน ตำบลสำเภาล่ม หรือปากคลองตะเคียน มีโบสถ์ในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกถึง 2 แห่งคือ โบสถ์สันโต โดมิงโก กับโบสถ์สันโต เปาโล⁹⁷ คณะสอนศาสนาโปรตุเกสเรียกว่า “คณะโดมินิกัน” ประชาคมโปรตุเกสมีขนาดใหญ่ที่สุดในกรุงศรีอยุธยาและมีสิ่งก่อสร้างที่มั่นคงแข็งแรงขนาดต่าง ๆ จำนวนมากมาย⁹⁸ ประชาคมโปรตุเกสได้รับการสนับสนุนด้วยดีจากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งในด้านการค้าและการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ เรือสำเภาหลวงของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ใช้ธงและลูกเรือโปรตุเกสดำเนินกิจการค้าอยู่เป็นประจำ⁹⁹

ชาวโปรตุเกสเป็นชาวยุโรปที่เดินเรือมาติดต่อทำการค้าในทวีปเอเชียรวมทั้งราชอาณาจักรอยุธยาช้านาน จึงมีการแต่งงานกับชาวพื้นเมืองมาก ประชาคมโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยาก็มีเชื้อสายโปรตุเกสอยู่เป็นอันมากซึ่งคงจะเหมือนกับเมืองท่าแห่งอื่นๆ เช่น มะละกาเป็นต้น และการที่โปรตุเกสเข้ามาติดต่อกับประเทศในแถบนี้มาช้านาน ก็ทำให้ภาษาโปรตุเกสกลายเป็นภาษากลางสำหรับการติดต่อกับต่างประเทศในสมัยนั้น เช่นการทำสนธิสัญญาระหว่างประเทศจะต้องทำขึ้นเป็นภาษาโปรตุเกส¹⁰⁰ ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็มีขุนนางเป็นจำนวนมากที่พูดภาษาโปรตุเกสได้เป็นอย่างดี เพราะภาษาโปรตุเกสเป็นภาษาของชาวตะวันตกที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในหลายประเทศแถบนี้

4. ชาวฮอลันดาหรือชาวดัตช์ มีประชาคมฮอลันดาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแห่งหนึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามกับหมู่บ้านโปรตุเกสทางฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นหมู่บ้านที่ค่อนข้างใหญ่ มีคลังเก็บสินค้าหลายหลัง มีร้านค้าที่หรูหราและสะดวกสบาย มีคู่อ้อมเรือและซ่อมเรือ อาคารทุกหลังสร้างด้วยอิฐหินอย่างแข็งแรง ชาวเมืองพระนครศรีอยุธยาเรียกว่า “ตึกวิลันดา” ซึ่งมีอยู่ราว 35-40 หลัง ด้านหลังสถานีการค้าก็มีตลาดอยู่ด้วย¹⁰¹ นับว่าอาคารในประชาคมนี้งดงามและโอ่อ่าที่สุดในราชอาณาจักรขณะนั้น¹⁰² หมู่บ้านฮอลันดามีสิ่งอำนวยความสะดวกทุกอย่างตั้งแต่เกิดจนตาย¹⁰³ นอกจากนี้ ฮอลันดายังมีประชาคมอยู่ที่เมืองพระประแดงอีกแห่งหนึ่ง ประชาคมแห่งนี้นับว่าเป็นประชาคมที่ใหญ่และมีอิทธิพลอยู่มากอีกแห่งหนึ่ง มีผู้เรียกประชาคมแห่งนี้ว่า “นิวอัมสเตอร์ดัม”¹⁰⁴

ฮอลันดาจะเป็นผู้นำเข้าอาวุธปืนมาขายให้แก่ฝ่ายไทย เพราะพบหลักฐานเป็นชนิดต่าง ๆ ประทับตราบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา คือตรา V.O.C จำนวนหนึ่งเป็นปืนประตักใบใหญ่ ปืนใหญ่ และปืนสั้น¹⁰⁵ นอกจากนี้ฮอลันดายังนำเข้าสินค้าประเภทเครื่องแก้ว กล้องยาสูบ และเครื่องเพชรพลอยต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งของที่ใช้ในราชสำนักและบ้านเรือนขุนนางชั้นผู้ใหญ่¹⁰⁶ สมเด็จพระนารายณ์ฯ เองก็ทรงพอพระทัยแว่นตา และกล้องส่องทางไกลจากฮอลันดามาก¹⁰⁷

ชาวฮอลันดาบางคนก็แต่งงานกับหญิงไทย ครั้นถูกย้ายไปประจำที่อื่นก็มักจะทิ้งภรรยาและลูกไว้ที่กรุงศรีอยุธยา โดยขอให้หัวหน้าสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยาเป็นผู้ควบคุมจ่ายเงินเลี้ยงครอบครัวที่ตนมอบไว้ บางคนก็ขออนุญาตนำลูกไปเลี้ยงและให้การศึกษาแบบคริสเตียนที่เมืองปัตตาเวีย ชาวฮอลันดาชอบเข้าร่วมสังคมกับคนไทย เช่น ไปร่วมงานวัด ไปเยี่ยมชมพระราชวังและบ้านขุนนาง และไม่ยุ่งเกี่ยวกับการสอนศาสนาคริสต์ มุ่งแต่ประโยชน์ในทางการค้าด้วยการให้ของขวัญของกำนัลแก่สมเด็จพระนารายณ์ฯ และเจ้าหน้าที่ในกรมพระคลัง และผู้ว่าการของบริษัทฮอลันดาที่ยังสอนให้คนของตนประพฤติตนให้เข้ากับระบบสังคมของคนไทย¹⁰⁸

5. ชาวอังกฤษ ตั้งประชาคมอยู่ถัดจากประชาคมของฮอลันดามากทางทิศใต้ สนใจทำการค้ามากกว่า การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ใช้เวลากว่าการหาเงินทองและเลี้ยงดูกันอย่างสนุกสนานเป็นปกติวิสัย และในรัชกาลนี้ชาวอังกฤษได้ปิดสถานีการค้าลงหลายครั้ง จะมีก็แต่ชาวอังกฤษบางคนเท่านั้นที่ยังรับราชการอยู่กับราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ ประชาคมของชาวอังกฤษในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลนี้จึงค่อนข้างจะซบเซา

6. ชาวฝรั่งเศส ชาวฝรั่งเศสเข้ามาตั้งประชาคมในกรุงศรีอยุธยาด้วยจุดมุ่งหมายที่จะมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นสำคัญ โดยเริ่มต้นจากสังฆราชหลิมแบร์ต เดอ ลามอต ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ใน พ.ศ. 2205 และ

ได้รับพระราชทานที่ดินให้สร้างโบสถ์ โรงเรียน โรงพยาบาล และบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่บ้านปลาเห็ด นอกเกาะเมืองทางทิศใต้ใกล้วัดพุทธโสธรวรย์ เรียกว่า บ้าน“เซนต์ โยเซฟ”¹⁰⁹ สังฆราชเดอลามอตดำรงตำแหน่งอธิการโรงเรียนบ้านปลาเห็ดเรื่อยมาจนมรณภาพใน พ.ศ. 2222 สังฆราชหลุยส์ลาโนก็เป็นอธิการสืบต่อมา ท่านได้ขยายโรงเรียนมาที่ตำบลมหาพรหมณ์ จัดสอนเด็กอนาถาให้รู้จักเลขภาษาไทย อ่านเขียนภาษาไทยและอ่านคัมภีร์คริสต์ศาสนาได้ ท่านเรียนรู้ภาษาไทย มอญ ฯลฯ จนสามารถแต่งหนังสือไวยากรณ์ไทยและบาลี พจนานุกรมไทย แปลหนังสือสวดมนต์ของศาสนาคริสต์มาเป็นภาษาไทย¹¹⁰ จนได้รับยกย่องว่าเป็นผู้รู้ภาษาไทยองค์เป็นคนแรก ท่านอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนมรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2239

สำหรับคณะมิชชันนารีฝรั่งเศสที่เข้ามาร่วมเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกาย “เยซูอิต” พวกนี้ได้ดำเนินการหลายอย่างเพื่อชักจูงให้ราษฎรเลื่อมใสศาสนาคริสต์ เป็นต้นว่าตั้งโรงเรียนสามเณรขึ้น จัดการศึกษาระดับประถมศึกษา สอนเด็กเล็กเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้น ส่วนการศึกษาขั้นสูงขึ้นไปก็สอนหลักธรรมของศาสนาคริสต์ นอกจากนี้ก็มีการสร้างโรงพยาบาลขึ้นรักษาคนไข้ด้วย¹¹¹

เมื่อฟอลคอนผู้ปกครองฝรั่งเศสมากขึ้น เขาได้ให้การอุปถัมภ์การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของคณะเยซูอิตแห่งประเทศไทย ฝรั่งเศสมากขึ้น คณะสอนศาสนาชุดนี้จึงขยายการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ไปยังต่างจังหวัด มีโบสถ์ “เซนต์ เปาโล” ที่เมืองลพบุรี¹¹² มี “สำนักบาทหลวงจันเดบอย” ที่เมืองบางกอก ประชาคมที่สามโคกเมืองปทุมธานีและที่เมืองพิษณุโลกอีกแห่งหนึ่งด้วย¹¹³ นอกจากนี้ฟอลคอนยังจัดตั้งสถานศึกษาระดับอุดมศึกษาขึ้นในปี พ.ศ. 2228 คือ “วิทยาลัยคอนสแตนติเนียน” ที่เมืองลพบุรี ฟอลคอนให้เงินอุดหนุนปีละ 15,000 เอกุส์ มีนักศึกษาเข้าเรียนราว 80 คน¹¹⁴

ทั้งหมดนี้คือภาพรวมของสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ แม้ว่าชาวต่างชาติเหล่านี้จะมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมความเชื่อที่แตกต่างจากคนไทยมาก แต่คนเหล่านี้ส่วนใหญ่มักพยายามปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทย จะมีอยู่บ้างที่ไม่แสดงความเคารพและไม่ยอมรับขนบธรรมเนียมของสังคมไทยก็คือกองทหารฝรั่งเศสที่เข้ามาใน พ.ศ. 2230 แต่ก็ก็เป็นเพียงคนส่วนน้อยเท่านั้น เหตุการณ์จลาจลในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ไม่ได้มีเหตุผลมาจากพฤติกรรมของชาวต่างชาติในราชอาณาจักรโดยตรงและไม่ได้มีสาเหตุมาจากเงื่อนไขทางสังคมไทยแต่ประการใด เพราะสังคมไทยที่ประกอบด้วยมูลนายและไพร่ทาสนั้นอยู่ร่วมกันได้ด้วยการเกื้อกูลกันในระบบอุปถัมภ์ ไพร่และทาสไม่เคยสร้างเงื่อนไขทางการเมืองเพื่อความมีอำนาจแต่ประการใดเลย การช่วงชิงอำนาจในกรุงศรีอยุธยาเป็นเงื่อนไขทางการเมืองและเศรษฐกิจมากกว่า ราษฎรไทยมักจะมีทรรศนะที่ฝังอยู่ในจิตสำนึกตลอดมาว่า “การเมืองเป็นเรื่องของผู้มีอำนาจ” และยอมรับอำนาจทางการเมืองนั้นโดยดุษณี

6. สรุปและวิเคราะห์

จากบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อทำการค้าขาย เผยแพร่ศาสนา และเจริญสัมพันธไมตรีทางการทูตกับราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ให้ภาพทางสังคมในครั้งกระนั้นไว้ค่อนข้างเด่นชัดมาก เพราะชาวต่างชาติมีความตื่นตาตื่นใจกับสภาพทางสังคมของกรุงศรีอยุธยาที่มีความแตกต่างกับบ้านเมืองของเขาโดยสิ้นเชิง เขาจึงบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นด้วยความละเอียดลออทุกแง่มุม แต่ผู้ศึกษาบันทึกเหล่านั้นต้องตระหนักด้วยว่าชาวต่างชาติยังขาดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อของคนไทย ดังนั้นจึงอาจจะบันทึกไปด้วยความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน ผู้ทำการศึกษาคำเป็นจะต้องใช้วิจารณญาณในการพิจารณาอยู่บ้างตามสมควร คืออย่าเชื่อถือเอกสารเหล่านั้นโดยขาดการไตร่ตรอง

บันทึกของชาวต่างชาติเหล่านั้นให้แง่มุมของสังคมที่หาได้ยากจากเอกสารฝ่ายไทย เช่นเรื่องสถานะสตรีบุคลิกภาพของคนไทย ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย เป็นต้น ซึ่งปกติเอกสารของฝ่ายไทยไม่นิยมจดบันทึกเรื่องราวทาง

สังคมอยู่แล้ว การศึกษาเอกสารที่เป็นบันทึกของชาวต่างชาติจึงมีความจำเป็นมากในการศึกษาเรื่องราวทางสังคมในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ภาพทางสังคมของสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ อีกอย่างหนึ่งคือ มีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อกันเป็นอันมาก ดังนั้นการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสังคมในสมัยนี้ก็จะมีส่วนที่แปลกตาไปกว่ารัชกาลอื่น ๆ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วยกัน ซึ่งผู้เขียนคิดว่าผู้สนใจน่าจะติดตามศึกษาเอกสารเหล่านั้นเพราะมีเรื่องราวรายละเอียดอยู่มากมายซึ่งผู้เขียนไม่สามารถนำมาพรรณนาไว้ได้ทั้งหมด อีกประการหนึ่งผู้เขียนเห็นว่า การได้อ่านเอกสารขั้นต้นที่เป็นบันทึกของชาวต่างชาติ นั้นยังจะให้ข้อคิดแก่ผู้คนในสังคมไทยด้วย เพราะไม่ว่าการพัฒนาความเจริญของบ้านเมืองจะก้าวหน้าทันสมัยไปอย่างไร สภาพทางสังคมของคนไทยโดยส่วนรวมก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากมายนัก เช่น คนไทยยังมีความเป็นอยู่อย่างยากจน ยังศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ยังยึดมั่นในประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติ ชีวิตในครอบครัวยังผูกพันกันแน่นแฟ้นเช่นเดิม

สำหรับสภาพโดยรวมของสังคมไทยในสมัยนี้ยังคงอยู่ภายใต้ระบบไพร่ที่แบ่งชนชั้นในสังคมเป็นมูลนายกับไพร่และทาส สังคมให้ความสำคัญกับเพศชายที่มีความจำเป็นต้องช่วยเหลือราชการเป็นอันมาก ทำให้ดูเหมือนกับเป็นการดูถูกฐานะสตรีเพศไป

สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างเรียบง่าย พึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เพื่อการยังชีพ ศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ทำบุญแก่พระศาสนาอย่างไม่เสียดายจนสภาพของวัดและพระสงฆ์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีเกินกว่าราษฎรธรรมดาเป็นอันมาก คือกลายเป็นมูลนายไปด้วย วัดกลายเป็นสถานที่ดูดซับความมั่งคั่งในสังคมไว้อีกแห่งหนึ่งนอกเหนือจากราชสำนัก ความเชื่อในศาสนาและอย่างอื่นค่อนข้างจะมีลักษณะงมงายซึ่งเป็นเพราะโลกทัศน์ที่คับแคบและยังขาดการศึกษา สภาพของราษฎรที่เป็นไพร่-ทาสจึงน่าจะถือว่าตกเป็นเหยื่อของสถาบันอื่นที่มีกุศโลบายทางการปกครองที่เหนือกว่าไม่ว่าจะเป็นวัดหรือราชสำนักก็ตาม

สำหรับชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกันเป็นอันมากในรัชกาลนี้ก็ได้นำสิ่งแปลกใหม่ให้กับสังคมกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก และดูจะเป็นเรื่องแปลกตาแก่ราษฎรชาวไทยไม่น้อยที่มีฝรั่งบ้าง แขนกบ้าง ญี่ปุ่น และจีนบ้าง เข้ามาอยู่อาศัยปะปนอยู่กับคนไทย ในระยะแรกราษฎรก็คงจะตื่นเต้นและถือเป็นเรื่องแปลกดี แต่เมื่อนานวันเข้าชาวต่างชาติเหล่านี้มีพฤติกรรมบางประการที่ไม่เหมาะสม ประกอบกับการเข้ามาของคริสต์ศาสนาที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงอุดหนุนเป็นพิเศษ ทำให้ราษฎรไทยกลุ่มต่างๆ เริ่มต่อต้าน และเมื่อมีแรงเสริมมาจากกลุ่มของพระเพทราชาที่ไม่สามารถประสานประโยชน์กันได้กับพอลคอนและฝ่ายพอลคอนมีเจตนาร้ายต่อไทยด้วย เหตุการณ์จึงจึงชักนำไปสู่การจลาจลในตอนปลายรัชกาลในที่สุด

บทที่ 7

กระบวนการยุติธรรม

1. กระบวนการยุติธรรมหรือการศาล
2. กฎหมายที่ประกาศใช้ใหม่
3. ศาลเกี่ยวกับชาวต่างชาติ
4. สรุปลงและวิเคราะห์

1. กระบวนการยุติธรรมและการศาล

รูปแบบของกระบวนการยุติธรรมการศาลในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ คงดำเนินรูปแบบเหมือนกับรัชกาลก่อน ๆ ของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวโดยสังเขปได้ 2 ลักษณะคือ ศาลในราชธานี และศาลหัวเมือง

ศาลในราชธานี ศาลในประเทศไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 เป็นหน่วยงานที่ขึ้นอยู่กับกรมต่าง ๆ และพิจารณาเฉพาะคดีที่เกี่ยวข้องกับกรมนั้น ๆ ทางราชการไม่ได้มีหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านการยุติธรรมโดยเฉพาะ แต่การรับฟ้องคดีความต่าง ๆ จะกระจัดกระจายอยู่ในความรับผิดชอบของกรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกชื่อ “กรมรับฟ้อง” หรือ “ศาลการกระทรวง” เช่น ศาลนครบาลขึ้นกรมนครบาลเป็นต้น¹ คดีความประเภทใดจะขึ้นศาลกรมใดมีกฎหมาย “พระธรรมนูญ” กำหนดไว้อย่างชัดเจน² ซึ่งการกำหนดประเภทของคดีความที่จะขึ้นแก่กรมนั้นจะถือเกณฑ์ที่พิจารณาจากสายงานการรับผิดชอบด้านการปกครองของแต่ละกรมเป็นหลักอย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่งถือเกณฑ์ที่จะพิจารณารับฟ้องตามสถานะของบุคคลเป็นหลัก เพราะการจัดระบบชนชั้นขึ้นไว้อย่างชัดเจนของสังคมสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำให้ต้องมีหน่วยงานที่จะรับฟ้องตามลักษณะของคดีความอย่างหนึ่งกับตามลักษณะชนชั้นของคู่ความอีกอย่างหนึ่งประกอบกับกระบวนการยุติธรรมเป็นเรื่องยากและล่าช้าเสียเวลามากจึงต้องแยกกรมรับฟ้องไว้หลายแห่ง

ควอริช เวลส์ ได้ศึกษา “พระไอยการศักดินาพลเรือน” และ “พระธรรมนูญ” พบว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17 ศาลของกรมรับฟ้องในลักษณะศาลชั้นต้นน่าจะมีจำแนกดังต่อไปนี้³

1. **ศาลนครบาล** ขึ้นกับกรมเมือง (เวียง) ตัดสินคดีอาญาที่ร้ายแรง คดีโจรผู้ร้ายที่เป็นเสี้ยนหนามแผ่นดิน คดีกบฏ โดยเฉพาะคดีอาญาตามกฎหมายลักษณะโจร
2. **ศาลกรมวังขึ้นกับกรมวัง** ตัดสินคดีเกี่ยวกับเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ บรรดาขุนนางของกรมต่าง ๆ ที่ทำงานในพระราชวัง และพวกทาสของวังหลวง
3. **ศาลคลังมหาสมบัติ** อยู่กับกรมคลัง ตัดสินคดีเกี่ยวกับพระราชทรัพย์หลวงและภาษีอากร
4. **ศาลกรมท่า** แยกอำนาจมาจากกรมพระคลังเพราะเมื่อมีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อมาก ก็จำเป็นต้องแยกงานศาลมาพิจารณาคดีชาวต่างชาติตามธรรมเนียมของชาตินั้น ๆ โดยเฉพาะ
5. **ศาลกรมนา** ขึ้นอยู่กับกรมนาตัดสินคดีเกี่ยวกับที่ดินโคกระปือ
6. **ศาลกระทรวงมรดก** ขึ้นอยู่กับกรมล้อมพระราชวังตัดสินคดีความเกี่ยวกับปัญหามรดกเนื่องจากการวิวาทเรื่องทรัพย์มรดก
7. **ศาลกระทรวงธรรมการ** ขึ้นอยู่กับกรมธรรมการ ตัดสินคดีเกี่ยวกับพระสงฆ์และสามเณรซึ่งถูกฟ้องร้องในคดีที่ทำผิดร้ายแรงหลังจากถูกบังคับให้สึกออกจากความเป็นพระแล้ว
8. **ศาลกระทรวงแพทย** ศาลนี้ขึ้นอยู่กับกรมแพทยา ตัดสินคดีทุกคดีที่สงสัยว่าจะเป็นการลอบวางยาพิษ
9. **ศาลกระทรวงอาณาจักร** เป็นศาลที่ขึ้นอยู่กับมหาดไทยหรือฝ่ายพลเรือน ตัดสินคดีเกี่ยวกับการทะเลาะวิวาท

10. และ 11. ศาลแพ่งกลางและศาลแพ่งเกษม เป็นศาลที่ขึ้นอยู่กับกรมวังซึ่งเคยตัดสินคดีความทุกเรื่องในราชอาณาจักรโดยใช้พราหมณ์ผู้รู้พระธรรมศาสตร์ 12 คนที่เรียกว่า “ลูกขุนณศาลหลวง” มาแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่เมื่องานด้านการศาลพัฒนาขึ้นมากจนเกินกว่าที่พวกพราหมณ์จะทำได้และเป็นธรรมดาอยู่เองที่คนไทยต้องการจะให้ขุนนางไทยเป็นผู้พิพากษาคัดสินคดีให้คนไทยด้วยกันเอง พวกพราหมณ์ที่เป็นลูกขุนณศาลหลวงจึงยังคงทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและตีความกฎหมายให้แก่ศาลของกรมต่าง ๆ อยู่⁴ แต่มีงานศาลที่รับผิดชอบโดยตรงมีอยู่ 2 ศาลคือ ศาลแพ่งกลางและศาลแพ่งเกษม ที่ตัดสินคดีความเล็ก ๆ น้อย ๆ ชั้นลหุโทษในทำนองศาลแพ่ง⁵

12. ศาลกระทรวงสัสดี เป็นศาลที่ขึ้นอยู่กับกรมพระสุรัสวดีตัดสินคดีความเกี่ยวกับการจดทะเบียนไพร่พลและเกณฑ์ไพร่มาทำราชการ

ศาลในกรมรับฟ้องชั้น 12 ศาลที่กล่าวนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานที่จะระบุลงไปชัดเจนได้ว่าในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ จะมีศาลครบทั้งหมดนี้หรือไม่ โดยเฉพาะศาลกระทรวงต่าง ๆ นั้นผู้เขียนไม่แน่ใจว่าจะมีขึ้นแล้วในรัชกาลนี้ เพราะสังเกตว่ามีช่างงานบริหารที่กว้างไกลไปเกินกว่าความจำเป็นของสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นมาก

ศาลหัวเมือง คดีความในหัวเมืองจะเป็นความรับผิดชอบของศาลจตุสดมภ์ที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ คณะกรรมการเมืองแต่ละหัวเมืองจะทำหน้าที่พิพากษาคดีโดยยึดถือระบบกฎหมายของกรุงศรีอยุธยาหรือราชธานีเป็นหลัก ทางราชธานีจะแต่งตั้ง “ยกกระบัตร” ไปสอดส่องดูแลการตัดสินคดีความในหัวเมืองทุกแห่ง ถ้ายกกระบัตรเห็นว่าการตัดสินคดีความของเจ้าเมืองไม่เป็นธรรม ยกกระบัตรก็จะมีสิทธิทักท้วง⁶

อีกประการหนึ่งการกำหนดให้ราษฎรทุกคนมีสังกัดมูลนายตามระบบไพร่ทำให้เจ้าหม่อมขุนนางกลายเป็นเจ้าพนักงานในคณะตุลาการร่วมกับคณะกรรมการเมืองด้วย ซึ่งเจ้าหม่อมขุนนางเหล่านี้จะดูแลคู่ความทั้งฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลยเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ทั้งสองฝ่ายเมื่อส่งสำนวนไปยังศาลจตุสดมภ์ในหัวเมืองหรือเจ้าเมืองแล้วก็จะพิจารณากันเสียก่อนว่าควรจะรับฟ้องหรือยกฟ้อง หรือแม้คดีขึ้นสู่ศาลแล้วก็จะใช้ความพยายามไกล่เกลี่ยเจรจาประนีประนอมซ้ำ ๆ อยู่ถึง 3 นัด⁷

หัวเมืองจะต้องรายงานการพิจารณาคดีในเขตเมืองของตนให้หัวเมืองที่สูงขึ้นไปทราบ อันได้แก่ หัวเมืองชั้นโทหรือชั้นเอกสำหรับกรณีหัวเมืองชั้นนอก ถ้าเป็นหัวเมืองชั้นจัตวาในเขตหัวเมืองชั้นในก็จะรายงานมายังราชธานีโดยตรงเพื่อว่าทางหัวเมืองระดับสูงจะได้มีส่วนเข้าร่วมพิจารณาคดีด้วยในกรณีที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ขององค์พระมหากษัตริย์หรือของเมืองเอกโดยตรง บ่อยครั้งที่เดียวที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ไม่ทรงเชื่อถือใบบอกที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีในหัวเมืองว่ามีความบริสุทธิ์ยุติธรรม พระองค์จะทรงแต่งตั้งคณะข้าหลวงต่างพระองค์ให้ออกไปดำเนินการพิจารณาคดีจนถึงที่และรับคำร้องทุกข์หรือฎีกาจากราษฎรในหัวเมืองโดยตรงถ้าปรากฏความแน่ชัดว่ามีการฉ้อราษฎ์บังหลวงหรือคดีความอาญาใด ๆ เกิดขึ้นแล้ว คณะข้าหลวงต่างพระองค์ก็มีอำนาจที่จะพิจารณาพิพากษาคดีได้ทันทีในนามแห่งพระมหากษัตริย์และตัดสินลงโทษถึงประหารชีวิตเสียก็ได้⁸

ศาลอุทธรณ์

กระบวนการอุทธรณ์นั้นน่าจะมีศาลรับผิดชอบโดยตรงอยู่ 3 ศาลคือ⁹

1. ศาลกระทรวงอุทธรณ์หรือศาลหลวง ขึ้นอยู่กับฝ่ายมหาดไทยหรือสมุหนายก ศาลนี้จะรับคำอุทธรณ์จากศาลของกรมทุกกรมในราชธานีและหัวเมืองฝ่ายเหนือ
2. ศาลกระทรวงอาญาหรือศาลอาญา สังกัดอยู่กับฝ่ายทหารหรือสมุหกลาโหมตัดสินคดีอาญาทั้งในราชธานีและหัวเมืองฝ่ายใต้
3. ศาลคลังมหาสมบัติ สังกัดอยู่กับกรมพระคลัง ทำหน้าที่ตัดสินคดีอุทธรณ์ทั้งในราชธานีรวมทั้งหัวเมืองชายทะเลที่เป็นเมืองท่า

เหตุที่มีศาลอุทธรณ์อยู่ 3 แห่งขึ้นสังกัดอยู่กับ 3 หน่วยงานประกอบด้วย ฝ่ายพลเรือนคือมหาดไทย ฝ่ายทหาร

คือสมุหกลาโหม และฝ่ายกรมพระคลังก็เพราะ “...เมื่อการปกครองหัวเมืองเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของมหาดไทย กลาโหม และคลังแล้ว ศาลต่าง ๆ ก็ได้ถูกตั้งขึ้นในกรมเหล่านั้นเพื่อรับคำอุทธรณ์จากหัวเมือง”¹⁰ “...ศาลในหัวเมือง ที่ขึ้นอยู่ในมหาดไทยก็ดีในกลาโหมก็ดี กรมท่า (กรมพระคลัง) ก็ดี ได้ว่าทั้งความแพ่งและความอาญา”¹¹

การพิจารณาคดี¹²

ตามกฎหมาย “พระธรรมนูญ” กำหนดเกี่ยวกับประเภทของคดีที่จะขึ้นสู่กรมรับฟ้องไว้อย่างชัดเจน ดังนั้น เมื่อเกิดคดีความขึ้นราษฎรต้องนำความไปฟ้องร้องตามกรมรับฟ้องที่กำหนดไว้ ต่อจากนั้นกรมรับฟ้องก็จะนำ “กฎหมายลักษณะรับฟ้อง” มาพิจารณาการรับฟ้องเช่นพิจารณาประเภทของบุคคลที่จะทำการฟ้องร้องคดีความ เช่น คนวิกลจริต คนขอทาน คนสูงอายุหลงใหลแล้วฟ้องไม่ได้ และตามกฎหมายลักษณะรับฟ้องก็จะพิจารณาในเรื่องอายุความของแต่ละคดีที่กำหนดว่าจะต้องฟ้องร้องภายในกี่วันถ้าเกินระยะเวลาที่กำหนดก็รับฟ้องไม่ได้

ลำดับต่อไปกรมรับฟ้องก็จะนำ “กฎหมายลักษณะพยาน” มาพิจารณาสืบพยาน ถ้าพิจารณายังไม่ยุติความต่อกันลงไปได้ก็จะนำ “กฎหมายลักษณะดำเนินอุทธรณ์” มาใช้เพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของคู่ความหรือกรณีพิสูจน์ข้อเท็จจริงด้วยพยานไม่ได้เพราะศาลให้ความสำคัญกับพยานมาก หากไม่มีพยานก็ฟังไม่ขึ้นจึงต้องพิสูจน์ด้วยการดำเนินอุทธรณ์ แต่ทั้งนี้ศาลก็มีได้ตั้งหน้าตั้งตาพิสูจน์ความผิดตาม “จารีตนครบาล” ด้วยการดำเนินอุทธรณ์อย่างที่ว่ากันบ่อย ๆ เมื่อใดที่โจทก์และจำเลยให้การขัดแย้งกันและ “ชั้นพิสูจน์ต่อกัน” ก็จะให้ยกไว้ก่อนเสมอ¹³

แต่สำหรับคดีที่เข้าข่าย “กฎหมายลักษณะโจร” นั้นศาลนครบาลมีอำนาจจับกุมผู้กระทำผิดเองและพิจารณาตัดสินคดีเองโดยไม่ต้องรอให้มีการฟ้องร้องเสียก่อน เพราะถือเป็นหน้าที่ของตระลาการประจำศาลแห่งนี้จะนำเอาตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษและเป็นหน้าที่ของกรมเมืองหรือนครบาลที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง การพิจารณาคดีของศาลนี้ใช้ระบบไต่สวนตามจารีตนครบาลที่มีการทูลถามผู้ต้องหาหรือจำเลยโดยการบอกกล่าวสืบขบคาน้ำลายพองเป็นต้นทั้งนี้จำเลยเองจะต้องพิสูจน์ให้ได้ว่าตนเองนั้นมีความบริสุทธิ์¹⁴ ระบบการพิจารณาไต่สวนคดีเช่นนี้เป็นที่หวาดกลัวของราษฎรมากผู้ต้องหาคดีอาญาประเภทนี้จะได้รับความสะดวกสบายที่สุดแต่ถ้ามีพยานมาสืบความบริสุทธิ์ได้ก็มักจะรอดตัวไป

ในลำดับขั้นการพิจารณาคดีนี้จะมีพนักงานเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่หลายชั้นตอนคือเริ่มตั้งแต่ “ขุนการ” ประจำกรมรับฟ้องจะทำหน้าที่พิจารณารับเรื่องฟ้องร้องหรือคดีไว้แล้วส่งเรื่องไปยัง “เสมียนตรา” ให้ทำหน้าที่เขียนสำนวนและประทับตราในสำนวนซึ่งเป็นเอกสารทางราชการนั้น¹⁵ จากนั้นก็ส่งสำนวนต่อไปยัง “ปลัดนั่งศาล” พิจารณาชำระคดีความที่เข้ามาสู่กรมให้เรียบร้อยเสียก่อนจึงจะส่งไปยัง “ตระลาการศาล” ซึ่งก็ได้แก่เจ้ากรมที่ศาลนั้นสังกัดอยู่หรือถ้าเป็นหัวเมืองก็จะให้ผู้ที่มิตำแหน่งเจ้าเมืองทำหน้าที่ดังกล่าว ตระลาการศาลจะเป็นผู้พิพากษาคดีว่าฝ่ายไหนแพ้คดีเพราะเหตุใด ๆ¹⁶ แล้วจะส่งคำพิพากษาไปยัง “ผู้ปรับ” ซึ่งเป็นผู้นำตัวบทกฎหมายมาวางโทษปรับแก่ผู้กระทำผิด¹⁷ หรือกำหนดบทลงโทษอีกชั้นหนึ่งสำหรับคดีใดเป็นเรื่องยากที่จะตัดสินต้องกราบบังคมทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเมื่อการวางบทลงโทษเรียบร้อยแล้วก็ส่งคำพิพากษากลับไปยังตระลาการศาลให้บังคับคดี

ขั้นตอนดังกล่าวนี้จะทำให้ตระลาการศาลมีอิทธิพลเหนือคู่ความและจำเลยอยู่มากนอกจากนี้ยังพบว่าในสมัยอยุธยาไม่มีที่ทำการศาลโดยอิสระจึงจำเป็นต้องอาศัยบ้านของตระลาการศาลเป็นที่ทำการศาล ซึ่งจะมีคุกสำหรับขังผู้ต้องหาต่าง ๆ อยู่ด้วยในกรณีที่น่าเอาคู่ความมาไว้ที่บ้านตระลาการ หากว่าคู่กรณีนำสิ่งของมาให้ตระลาการพิจารณาตัดสินของตระลาการก็อาจจะเอนเอียงไปได้โอกาสที่ตระลาการจะรับสินบนจากคู่ความในลักษณะต่าง ๆ มีอยู่มากดังนั้นในกฎหมายตราสามดวงจึงกำหนดไว้ว่า... “นายสุภาตระลาการทำชู้ด้วยลูกความอันอยู่กลางจำนำเสมอให้สินจ้างถ้าหญิงนั้นมีตัวใช้สุภาตระลาการต้องสองโทษให้ลงโทษแล้วใหม่โดยผิดเมียท่าน ส่วนหญิงร้ายให้ตีด้วยลวดหนัก 10 ทีประจาน ถ้าหญิงร้องแรกขัดแย้งมีฟัง ทำข่มขืนด้วยอาจใช้ ให้หมั้นตระลาการทวิคุณแล้วให้ถอดเสีย”¹⁸

การที่เกาะเอาคู่ความไว้ในบ้านตระลาการเท่ากับเปิดช่องให้ตระลาการมีโอกาสทำการทุจริตในหน้าที่ ซึ่งอาจจะโดยเจตนาหรือไม่เจตนาแต่ได้ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นและใครที่คิดจะฟ้องร้องกล่าวโทษตระลาการ หรืออุทธรณ์คดีก็จะต้องไตร่ตรองให้ดีเสียก่อนว่าตนมีทางที่จะชนะคดีหรือไม่เพราะถ้าเกิดแพ้คดีก็จะได้รับโทษหนัก ที่หนักอยู่แล้วก็จะหนักยิ่งขึ้น จริงอยู่ถ้าตระลาการแพ้ก็จะได้รับโทษแต่โอกาสที่ใครจะชนะความนั้นเป็นสิ่งที่น่าคิด เพราะตระลาการย่อมมีอิทธิพลและอำนาจเหนือกว่า¹⁹

กฎหมายสมัยอยุธยากำหนดไว้ใน “กฎหมายลักษณะอาญาหลวง” ให้พระมหากษัตริย์และผู้ปกครอง ระดับต่าง ๆ ไปปกครองไพร่พลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขมิให้ข่มเหงรังแกราษฎร²⁰ สำหรับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ พระองค์มิได้ทรงปล่อยอำนาจในด้านการพิพากษาคดีให้แก่ตระลาการโดยมิได้มีการตรวจสอบพระองค์ทรงเอาพระทัย ใส่ในเรื่องของกระบวนการยุติธรรมอย่างรอบคอบและจริงจังจนได้รับการยกย่องจากบันทึกของชาวต่างชาติเป็นอัน มากดังที่เคยกล่าวถึงมาแล้วสำหรับหัวเมืองซึ่งอยู่ห่างพระเนตรพระกรรณพระองค์จะโปรดเกล้าฯ ให้อัยการระดับที่ได้รับ แต่งตั้งจากกรมวังทำหน้าที่ตรวจสอบเจ้าเมืองและกรมการเมือง และรายงานเป็นใบบอกเข้ามายังพระองค์โดยตรง คดีอาญาที่ร้ายแรงก็จะต้องถูกส่งจากหัวเมืองขึ้นรองไปยังหัวเมืองใหญ่ที่เมืองนั้นขึ้นอยู่แล้วจึงส่งคำตัดสินกลับคืนมา เพื่อดำเนินการปรับโทษตามคำพิพากษาของหัวเมืองใหญ่²¹

นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังทรงตั้งคณะข้าหลวงออกไปสอดส่องการตัดสินคดีความในหัวเมืองและ รับฎีการ้องทุกข์จากราษฎรเพื่อมิให้เจ้าเมืองข่มเหงรังแกราษฎรได้ เพราะในรัชกาลนี้มีความต้องการแรงงานจากราษฎร มากการคุมครองดูแลราษฎรที่เป็นไพร่ทาสมิให้ถูกมุลนายข่มเหงรังแกจึงต้องกระทำอย่างรอบคอบ

ในการอุทธรณ์คดีความเป็นเรื่องที่ได้ยากล่าช้าและเสียเงินทองมากอีกทั้งการอุทธรณ์เป็นการกล่าวโทษ ตระลาการว่ากระทำผิดหน้าที่ดังนั้นถ้ามีคดีอุทธรณ์หรือฎีกาของราษฎรขึ้นมาถึงองค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ แล้วจะทรง พิจารณาตัดสินอย่างยุติธรรมพระองค์ไม่ทรงละเลยแม้รายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ พระองค์จะทรงอยู่ร่วมในการพิพากษา คดีด้วยเสมอและมักจะทรงกระทำการตัดสินคดีทุกวันไม่ว่าจะเป็นเวลาที่ประทับอยู่ในกรุงศรีอยุธยาหรือที่เมืองลพบุรี²² ปรากฏหลักฐานว่าในรัชกาลนี้มีคดีความที่เป็นปัญหาและต้องส่งขึ้นมาให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีพระราชวินิจฉัย เป็นจำนวนมากตลอดจนฎีกาต่าง ๆ ของราษฎรด้วยเหตุนี้พวกขุนนางที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาพิพากษาคดีและ ตระลาการชั้นผู้น้อยจึงต้องคอยปฏิบัติหน้าที่อยู่อย่างใกล้ชิดพระองค์เสมอ²³

มีคดีอุทธรณ์อย่างไม่เป็นทางการเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวในรัชกาลนี้คือเมื่อขุนนางชั้นสูงถูกกริ้วและอาจจะถูก ลงอาญาถูกถอดถอนออกจากตำแหน่งได้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนขุนนางด้วยกันก็จะเข้าไปขอร้องให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงลดโทษ ผู้อุทธรณ์จะต้องนำของขวัญและพานพุ่มดอกไม้มาถวายสมเด็จพระนารายณ์ฯ²⁴ เมื่อได้รับพระราชทาน อภัยโทษแล้วกรณีตัวอย่างก็คือเหตุการณ์คราวที่ออกหลวงสรศักดิ์ชกปากพอลคอนแล้วหนีลงเรือกลับไปเล่าเนื้อความ ให้แก่เจ้าแม่วัดดุสิต ผู้เป็นพระนมของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เจ้าแม่วัดดุสิตได้เดินทางมายังเมืองลพบุรีเพื่อขออภัยโทษ ให้แก่ออกหลวงสรศักดิ์ เป็นต้น

คุก

ผู้ต้องโทษคดีต่าง ๆ จะถูกปรับไหมบ้างถูกลงโทษจำคุกบ้าง คุกหรือเรือนจำในรัชกาลนี้มีจำนวนเท่าใด ไม่มีเอกสารยืนยันเมื่อผู้ต้องโทษถูกส่งตัวเข้าไปอยู่ในคุกที่หน้าคุกนั้นจะมีตะราชสำหรับใส่ลูกเมียของผู้ต้องโทษทุกหน้า คุกอีกด้วย ผู้ต้องโทษเหล่านี้จะถูกใส่โซ่แล้วนำออกไปทำงานโยธา ทางราชการคงจะไม่ได้เลี้ยงดูในเรื่องอาหารการกิน แต่จะใส่โซ่ตรวนนักโทษอย่างแข็งแรงแล้วปล่อยให้ออกไปขอทานหาเลี้ยงชีพในวันพระหรือวัน 5 คำ 8 คำ และ 15 คำ²⁵ สภาพของคุกก็มักจะสกปรกขาดการดูแลความสะอาดผู้ต้องโทษจำคุกจึงมีสภาพที่น่าสงสารเป็นที่สุด

สรุปได้ว่ากระบวนการยุติธรรมในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นงานฝากไว้กับหน่วยงานทางด้านการปกครอง คือกรมต่าง ๆ มิได้มีหน่วยงานบริหารทางด้านกระบวนการยุติธรรมโดยเฉพาะและมิได้ใช้ผู้ชำนาญการทางด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมมาบริหารงานโดยตรงแต่อาศัยเจ้ากรมและเจ้าเมืองต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นตระลาการตัดสินคดีตลอดจนการไต่สวนคดีความก็ยิ่งให้ความสำคัญกับพยานและจารีตนครบาลอยู่มาก ยังไม่เน้นการไต่สวนด้วยพยานหลักฐานเช่นปัจจุบันนี้แต่การประทานความยุติธรรมให้แก่ราษฎรคงจะคำนึงถึงหลักมนุษยธรรมและระบบสังคมที่เป็นระบบอุปถัมภ์กันเป็นหลัก สังคมที่ยังไม่ใหญ่โตมากนักของกรุงศรีอยุธยาในยุคนี้ก็คงจะอยู่กันด้วยความปรองดองตามสมควร

2. กฎหมายที่ประกาศใช้ใหม่

กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาได้กระจัดกระจายพัดหายไปเป็นอันมากต่อมาได้มีการชำระรวบรวมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง” ไม่อาจระบุได้อย่างแน่นอนว่ากฎหมายฉบับใดเป็นกฎหมายที่ก่อกำเนิดขึ้นในรัชกาลใดสำหรับกฎหมายที่ประกาศใช้ใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ นั้น ม.ร.ว. เสนีย์ปราโมชกล่าวว่ามีดังต่อไปนี้คือ²⁶

1. กฎหมายลักษณะรับฟ้องเพิ่มเติมมีกฎ 36 ข้อ ว่าด้วยคดีความที่จะฟ้องร้องในโรงศาลประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2212
2. พระราชกำหนดว่าด้วยการฟ้องร้องคดีประกาศใช้ในราว พ.ศ. 2213-2216
3. พระราชกำหนดว่าด้วยห้ามเสพเมณูธรรมกับชาวต่างประเทศ

สงวนอันคงได้กล่าวว่ นอกจากกฎหมาย 3 ฉบับนี้แล้วยังมี “พระราชกำหนดเก่า 3 ข้อ” ในจำนวนพระราชกำหนดเก่าของรัชกาลต่าง ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยา รวม 65 ข้อด้วยกันและใน “กฎสามสิบหกข้ออีก 12 ข้อ”²⁷ ตัวอย่าง “กฎหมายลักษณะรับฟ้องเพิ่มเติม 36 ข้อ” ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2212 มีใจความในพระราชโองการดังนี้

“... ศุภมัสดุ 1591 ศก*... พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรฐอิศวรบรมนารถบพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัวคือองค์สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าผู้ทรงทศพิธราชธรรมอันมหาประเสริฐเสด็จในพระที่นั่งพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งวิมานิมุขสมเด็จพระบรมนารถบพิตรพระพุทธิเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการดำรัสว่าถ้าอณาประชาราษฎร์มีคดีแก่กันด้วยประการใดใดให้มุขมนตรีลูกขุนผู้พิพากษาเคตือณาประชาราษฎร์ให้แล้วให้เร่งเอามาพิทูลรู้ร่ำเรียนแก่พระเจ้าอยู่หัวอย่าได้ละไว้ช้านาน”²⁸

สำหรับใจความบางข้อในกฎหมายรับฟ้องเพิ่มเติม 36 ข้อ มีกรณีตัวอย่างที่ห้ามมิให้รับฟ้อง คือ²⁹

1. วิวาทกันเมื่อเป็นพระภิกษุมิได้กล่าวหา ครั้นสึกออกแล้วกล่าวหาคนนั้น
2. วิวาทคดีกันเมื่อเป็นฆราวาสมิได้กล่าวหากัน ครั้นเป็นภิกษุแล้วมากล่าวหากัน
3. พิกลจรีตบ้ำไปสู่อายุหาสติมิได้มาร้องฟ้องกฎหมายเป็นเนื้อความแห่งอาญาอุจจนครบาล

นอกจากกฎหมายที่กล่าวถึงแล้วในรัชกาลนี้ น่าจะมีกฎหมายที่ประกาศใช้ใหม่เพื่อเป็นเครื่องมือบริหารราชการอีกหลายฉบับ เช่นกฎหมายเกี่ยวกับภาษีอากรกฎหมายเกี่ยวกับลูกทาสลูกไทยเพื่อเพิ่มจำนวนไพร่หลวงของราชสำนัก เป็นต้น ทั้งนี้เพราะปรากฏเรื่องราวที่เป็นเสียงบันจากราษฎรว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ออกกฎหมายหุยมหิมนักเหลือที่จะปฏิบัติ พระอาจารย์พรหมณีซึ่งเป็นพระอาจารย์เก่าของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้เข้ากราบทูลให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงบรรเทาการออกกฎหมายลงเสียบ้าง³⁰ เมื่อรวมกฎหมายเก่าที่ประกาศใช้มาแต่ในรัชกาลก่อน ๆ และพระธรรมศาสตร์ของอินเดียแล้วกฎหมายในรัชกาลนี้คงจะเพียงพอที่จะประทานความยุติธรรมให้แก่ราษฎรได้

นิโกลาส์ แซร์แวงส ได้กล่าวชมว่าตัวบทกฎหมายที่บัญญัติขึ้นใช้ในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขณะนั้นนับได้ว่าเป็นเอกกว่าทุกแห่งในมัธยมประเทศ³¹

ดังนั้นแม้จะไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันถึงจำนวนกฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชกาลนี้ได้อย่างแน่นอนก็ตาม แต่ก็พอจะอนุมานได้ว่ากฎหมายในรัชกาลนี้มีจำนวนเพียงพอสำหรับจะสร้างระเบียบกฎหมายให้แก่คนในสังคมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบและสันติตลอดจนเสริมสร้างความเป็นเอกภาพให้บังเกิดขึ้นได้

3. ศาลเกี่ยวกับชาวต่างชาติ

ชาวต่างชาติในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาจะมีหัวหน้าหรือเจ้าหมู่ของตนทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาคดีที่เกิดขึ้นระหว่างชนชาติในสังกัดเดียวกันและขึ้นตรงต่อเจ้ากรมพระคลัง³² ซึ่งฝ่ายไทยถือปฏิบัติมาเช่นนี้หลายรัชกาล ในสมัยอยุธยาครั้งเกิดเหตุพิพาทกับฮอลันดาใน พ.ศ.2206 ที่ฮอลันดานำเอาเรือรบ 2 ลำมารั้งควายในอ่าวไทย เหตุการณ์ยุติลงโดยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงยินยอมทำสนธิสัญญากับฮอลันดา เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2207 มีนายปีเตอร์ เดอ บิตเตอร์รองข้าหลวงใหญ่แห่งบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเป็นผู้แทนฝ่ายฮอลันดา³³ และออกญาพระคลังลงนามฝ่ายไทย มีใจความในเรื่อง “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” ดังต่อไปนี้

“...7. ถ้าคนในบังคับอยุธยาทำร้ายชาวฮอลันดาให้ฟ้องต่อเจ้าพนักงานให้พิจารณาลงโทษและให้ฮอลันดาทราบ 8. ถ้าชาวฮอลันดาทำผิดรวมได้ความเป็นสัตย์แล้วให้โภษาธิบตีส่งตัวให้หัวหน้าสถานีการค้าพิจารณาโทษ โดยมีข้าหลวงฝ่ายไทยไปนั่งด้วย

ถ้าหัวหน้าสถานีทำผิดเล็กน้อยให้ฝ่ายไทยเรียกตัวมากล่าวโทษ ถ้าหัวหน้าสถานีรู้ความผิดแล้วปฏิบัติตามก็ให้แล้วกันไป แต่ถ้าเป็นความผิดร้ายแรงให้กักตัวไว้ที่สถานีการค้ามีข้าหลวงคุมไว้แล้วออกไปให้ทางปัตตาเวียรู้เมื่อทางปัตตาเวียพิจารณาแล้วว่าผิดให้ลงโทษตามผิดโดยให้ข้าหลวงรู้เห็นด้วย”³⁴

ใจความในหนังสือสัญญาฉบับนี้อาจจะผิดเพี้ยนกับฉบับที่แปลเป็นภาษาไทยโดยกรมศิลปากรในหนังสือ “บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2” บ้างเล็กน้อย³⁵ แต่ก็พอจะสรุปใจความได้ว่าเมื่อคนของบริษัทฮอลันดากระทำความผิดร้ายแรงขึ้นในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาแล้ว ฝ่ายไทยไม่มีสิทธิในการพิจารณาพิพากษาคดีแต่จะต้องจัดส่งผู้ต้องหาให้แก่หัวหน้าบริษัทฮอลันดาให้ลงโทษตามกฎหมายของประเทศฮอลันดา

ทั้งนี้ฮอลันดาได้อ้างเหตุผลในการขอกำหนดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไว้ในสนธิสัญญาว่ากลัวจะถูกใส่ความเหมือนอย่างในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน พ.ศ. 2179 และ พ.ศ. 2183 ที่พวกตนถูกใส่ความว่าจะโจมตีพระราชวังและส่งเรือมายึดพระราชทรัพย์หลวงซึ่งในครั้งนั้นฮอลันดาถูกสมเด็จพระเจ้าปราสาททองขับไล่ออกไปนอกราชอาณาจักรมิฉะนั้นจะถูกประหารชีวิตด้วยการให้ข้างเหยียบ³⁶

สนธิสัญญาดังกล่าวนี้จึงได้ก่อให้เกิดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย คือ ชาวต่างชาติไม่ต้องขึ้นศาลไทยแต่สามารถไปขึ้นศาลต่างชาติแห่งตนให้พิจารณาพิพากษาคดี จึงเป็นแบบอย่างให้ชาติอื่นคือฝรั่งเศสเข้ามาขอทำสนธิสัญญาเช่นเดียวกันนี้อีกและสนธิสัญญาฉบับนี้ยังมีข้อผูกพันทั้งสองฝ่ายตลอดไปไม่ว่าจะเปลี่ยนรัชกาลใหม่หรือเปลี่ยนพนักงานของบริษัทใหม่ผลที่ติดตามมา คือ เมื่อฝ่ายไทยเปลี่ยนรัชกาลใหม่ก็ต้องต่อสัญญากันใหม่เรื่อยมาดังนั้นสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจึงเกิดขึ้นตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

สำหรับชาติฝรั่งเศสได้ดำเนินความพยายามทำสนธิสัญญากับฝ่ายไทยและขอกำหนดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไว้ ในสนธิสัญญาทุกฉบับคือในคราวที่คณะทูต เดอ โชมองต์ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีมีการทำสนธิสัญญาทางการค้าฉบับหนึ่งเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2228 และทำอนุสัญญาทางศาสนาในวันที่ 11 ธันวาคม ปีเดียวกันข้อความในสนธิสัญญาทำขึ้นเป็นภาษาโปรตุเกส³⁷

ใจความเกี่ยวกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสนธิสัญญาฉบับแรกมีสาระโดยย่อคือถ้าคนฝรั่งเศสที่ไม่ได้รับราชการอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินไทยกระทำผิดบริษัทมีสิทธิที่จะเปรียบเทียบพิจารณาตัดสินและลงโทษผู้กระทำผิดถ้ามีการคัดค้านคำพิพากษาและอุทธรณ์ต่อเสนาบดีไทยให้รอคำพิพากษาบริษัทไว้จนกว่าจะได้รับพระราชวินิจฉัยจากพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและหากคนฝรั่งเศสกระทำผิดต่อชาวพื้นเมืองบริษัทมีสิทธิร่วมพิจารณาตัดสินกับฝ่ายไทยแต่จะเป็นการดีถ้าจะให้ทางประเทศฝรั่งเศสตั้งผู้พิพากษาขึ้นโดยเฉพาะเพื่อตัดสินคดีโดยเร็ว³⁸

ส่วนอนุสัญญาทางศาสนานั้นกำหนดเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตไว้ว่าหากเกิดคดีใดๆระหว่างชาวคริสต์ก็จะมีขุนนางข้าราชการที่พระมหากษัตริย์ไทยจะทรงแต่งตั้งขึ้นเพื่อพิจารณาตัดสินคดี โดยไม่ต้องเสียค่าป่วยการแต่อย่างใด³⁹

สนธิสัญญาทั้ง 2 ฉบับที่ราชทูต เดอ โชมองต์ ทำขึ้นกับฝ่ายไทยนี้ ทางรัฐบาลประเทศฝรั่งเศสยังไม่พอใจจึงส่งคณะทูตชุดที่ 2 เข้ามาภายใต้การนำของเดอลาลูแบร์ ซึ่งก็สามารถตกลงทำสนธิสัญญากันขึ้นอีกฉบับหนึ่งเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2230 โดยเขียนไว้เป็นภาษาไทยภาษาฝรั่งเศสและภาษาโปรตุเกส⁴⁰ เพื่อมิให้เกิดความผิดพลาดในเรื่องการตีความและเกิดความหละหลวมเหมือนอย่างสนธิสัญญา 2 ฉบับแรกที่ไม่สามารถจัดให้มีการให้สัตยาบรรณเพื่อบังคับใช้ตามสนธิสัญญาได้ใจความในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมีสาระโดยย่อคือ ถ้าคนฝรั่งเศสหรือคนในบังคับฝรั่งเศสที่มีได้รับราชการอยู่กับฝ่ายไทยกระทำผิดให้หัวหน้าบริษัทฝรั่งเศสลงโทษได้ตามข้อบังคับของบริษัท แต่ถ้าผู้กระทำผิดไม่พอใจคำตัดสินนั้นก็สามารรถทำคำร้องขอให้ฝ่ายไทยส่งเรื่องราวไปยังประเทศฝรั่งเศสให้พิพากษาคดีความนั้นได้แต่ถ้าเป็นความผิดในคดีอาญาอาจจะพิจารณาตัดสินได้ตามกฎหมายบ้านเมืองของฝ่ายไทยโดยมิให้หัวหน้าบริษัทฝรั่งเศสร่วมพิจารณาตัดสินด้วย หรือจะให้ประเทศฝรั่งเศสตั้งผู้พิพากษานั่งพิจารณาตัดสินประเพณีจะเป็นการดีที่สุด⁴¹

ใจความของสนธิสัญญาฉบับนี้คล้ายคลึงกับฉบับที่ทำกับเดอ โชมองต์แต่ได้จัดให้มีการทำสัญญาไว้ถึง 3 ภาษาเพื่อป้องกันมิให้เกิดความผิดพลาดขึ้นอีกและเพื่อให้เกิดความได้เปรียบฝ่ายไทยมากยิ่งขึ้นเพราะนอกจากฝรั่งเศสจะได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแล้วลู่ทางการค้าของฝรั่งเศสในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาที่แจ่มใสมากแต่ทว่าสนธิสัญญาฉบับนี้ไม่ได้ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ฝรั่งเศสเลยทั้งนี้เพราะพระสมเด็จพะเพทราชาทำการยึดอำนาจและทำลายอิทธิพลของฝรั่งเศสลงได้ในที่สุด

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าแม้ว่าการติดต่อกับชาวตะวันตกจะได้ออกให้เกิดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตคือ ชาวต่างชาติที่เป็นคู่สัญญากับฝ่ายไทยไม่ต้องขึ้นศาลไทย แต่เหตุการณ์ที่สมเด็จพะเพทราชาเข้ายึดอำนาจที่พระราชวังเมืองลพบุรีในตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ได้ช่วยผ่อนคลายนานการณ์ทางด้านการศึกษาของชาวตะวันตกลงไปได้

สรุปแล้วกระบวนการยุติธรรมในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ยังดำเนินไปตามรูปแบบศาลโบราณของไทยซึ่งชาวตะวันตกที่มีกระบวนการยุติธรรมที่ก้าวหน้ากว่าไม่อาจจะยอมรับมาปฏิบัติได้ จึงอาศัยความได้เปรียบจากนโยบายเรือปืนเข้ามาบีบบังคับต่อไทยเรียกร้องเอาผลประโยชน์ในทางการค้าและการศาลคือสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชาติไทยที่ต้องสูญเสียอำนาจทางการศาลไปให้แก่ชาวต่างชาติ

4. สรุปและวิเคราะห์

กระบวนการยุติธรรมยังยึดถือตามแบบแผนที่เคยดำเนินมาตั้งแต่รัชกาลก่อน ๆ คือเป็นระบบการศาลประจำกรมไม่ได้แยกกระบวนการด้านยุติธรรมมาดำเนินกิจการต่างหากแต่การศาลจะขึ้นอยู่กับกรมต่าง ๆ ที่รับผิดชอบงานราชการประจำด้านต่าง ๆ แล้วจะต้องรับผิดชอบด้านการศาลในกิจการนั้น ๆ ไปด้วย

การจำแนกประเภทของศาลนั้นผู้เขียนก็ยังหนักใจอยู่ไม่น้อยในความถูกต้องแน่นอนเพราะในการพิจารณาจำแนกประเภทนั้นบางครั้งได้อาศัยรูปแบบการศาลในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาประกอบการพิจารณาตัดสินใจซึ่งผู้เขียนก็หวังใจว่าระยะเวลาที่ยาวนานนั้นจะมีพัฒนาการที่แตกต่างกันไปมากน้อยเพียงใดตั้งที่ผู้เขียนเคยกล่าวไว้ในคำนำแล้วว่าประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯมิใช่ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาทั้งหมดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ มิใช่ว่าทุกรัชกาลในสมัยกรุงศรีอยุธยาจะมีปรากฏการณ์เช่นนั้นด้วยทำนองเดียวกันที่ผู้เขียนนำระบบการศาลในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาวิเคราะห์ข้อมูลจึงไม่แน่นอนเสมอไปว่าระบบการศาลดังกล่าวจะมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งหมดเช่นเดียวกัน

แต่จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็ได้พยายามใช้เอกสารต่าง ๆ เป็นอันมากเท่าที่จะพออนุমানเป็นข้อสรุปในเรื่องนี้และพิจารณาแล้วว่าเอกสารเหล่านั้นไม่มีความขัดแย้งต่อกันดังนั้นในขั้นนี้ผู้เขียนจึงคิดว่าข้อสรุปเรื่องประเภทของศาลตามที่กล่าวไว้ในบทนี้มีความน่าเชื่อถืออยู่พอสมควร

ส่วนการพิจารณาคดีก็คงจะถือตามพระธรรมนูญที่เคยประกาศใช้มาแต่รัชกาลก่อนบ้างและที่ตราขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้บ้างแต่โดยที่ทางราชการไม่มีที่ทำการศาลโดยเฉพาะจึงใช้บ้านของเจ้ากรมเป็นที่พิจารณาคดีผู้พิพากษาคดีค่อนข้างจะมีความใกล้ชิดกับลูกความอันเป็นเหตุให้ระบบการศาลขาดความศักดิ์สิทธิ์ย่อหย่อนลงไปบ้าง คือไม่มีแบบแผนที่ทันสมัยตามแบบมาตรฐานของชาติอารยจากยุโรป ซึ่งพวกนี้มักกล่าวตำหนิระบบการศาลของไทยไว้มากและดำเนินการพยายามในการขอ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” จากทางราชการด้วยการทำสนธิสัญญาฝ่ายไทยต้องยินยอมผ่อนปรนในเรื่องนี้ จึงนับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ฝ่ายไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่ต่างชาติ แต่สถานการณ์ก็คลี่คลายลงเมื่อสมเด็จพระเพทราชาเข้ายึดอำนาจในตอนปลายรัชกาลสรุปแล้วระบบการศาลของไทยในยุคนั้นยังเป็นแบบโบราณที่ไม่ทันสมัย

บทที่ 8

การศึกษา กวี-วรรณกรรมและศิลปกรรม

1. การศึกษา
2. กวีและวรรณกรรม
3. ศิลปกรรม
4. สรุปลงและวิเคราะห์

1. การศึกษา

การศึกษาในรัชกาลนี้ยังไม่มี การจัดเป็นระบบการศึกษาจะมีขึ้นตามความต้องการของผู้เรียนและความพอใจของผู้สอนการถ่ายทอดความรู้มักสืบทอดกันภายในตระกูลโอกาสศึกษาเล่าเรียนจึงไม่ใช่ของง่ายนัก ผู้เรียนต้องขวนขวายและมีผู้สนับสนุนจริง ๆ แต่ถึงกระนั้น การศึกษาในรัชกาลนี้ก็ถือว่ามีความก้าวหน้ากว่ารัชกาลก่อน ๆ มาก เพราะมีแหล่งถ่ายทอดวิชาความรู้มากขึ้น ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภทดังนี้คือ

1. สถานศึกษาของคนไทยประกอบด้วยวัดบ้านขุนนางและพระราชวัง

วัดเป็นแหล่งการศึกษาที่สำคัญสำหรับสามัญชน ที่จะถือโอกาสเมื่อไปทำบุญที่วัดในวันสำคัญทางศาสนาเป็นการเรียนรู้ศีลธรรมจรรยาและกฎเกณฑ์ทางสังคมไปในตัวส่วนการศึกษาในรูปแบบของการเล่าเรียนเขียนอ่านเป็นโอกาสเฉพาะสำหรับผู้ชายที่จะเข้าไปฝากตัวกับพระเป็นลูกศิษย์วัดหรือบวชเณรแล้วในที่สุดก็บรรพชาเป็นพระสงฆ์เมื่อถึงวัยอันสมควรการเล่าเรียนในวัดก็จะเรียนรู้การอ่านการเขียนภาษาไทยภาษาบาลี-สันสกฤตภาษามอญและภาษาเขมรสำหรับเด็กผู้หญิงก็ไม่มีโอกาสเล่าเรียนเขียนอ่านเพราะเกรงว่าจะไปเขียนเพลงยาว

บ้านขุนนางเป็นการศึกษาเพื่อฝึกงานอาชีพโดยเฉพาะการทำราชการจะจัดการสอนสืบทอดกันภายในตระกูลหรือมีผู้ฝากเด็กมาให้รับใช้และฝึกงานไปในตัวทั้งนี้เพื่อจะหาโอกาสเข้ารับราชการวิชาที่เล่าเรียนกันก็เป็นวิชาชีพประจำตระกูลเช่นวิชาช่างดนตรี เป็นต้น

พระราชวังเป็นศูนย์รวมศิลปวัฒนธรรมและศิลปะวิทยาการทุกแขนง การศึกษาเล่าเรียนจะถ่ายทอดกันเฉพาะในหมู่ข้าราชการสำนักเท้านั้นนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่ชุมนุมกันอยู่มากมายได้เผยแพร่ความรู้ด้านภาษาและวรรณกรรมให้แก่ข้าราชการและบุตรหลานเช่นพระมหาราชครูสอนความรู้ด้านโคลงกลอนให้แก่ศรีปราชญ์ เป็นต้น นอกจากนี้จะมีการเรียนการสอนภาษาต่างประเทศที่ใช้กันแพร่หลายอยู่ในราชสำนักเช่นภาษาจีนภาษาโปรตุเกสและภาษาฝรั่งเศสด้วย

2. สถานศึกษาของชาวตะวันตก ซึ่งก็ได้แก่โบสถ์ของศาสนาคริสต์และโรงเรียนที่คณะบาทหลวงและมิชชันนารีร่วมกันจัดสร้างขึ้นตั้งแต่ระดับชั้นเด็กเล็กไปจนกระทั่งวิทยาลัยที่จัดสอนระดับอุดมศึกษาเช่นโรงเรียนสามเณรของคณะสอนศาสนาเยซูอิตของประเทศฝรั่งเศสในหมู่บ้านเซนต์โยเซฟ จัดสอนความรู้เบื้องต้นให้เด็กเล็กโรงเรียนที่ตำบลมหาพราหมณ์จัดสอนเด็กที่โตขึ้นในระดับวิทยาลัยซึ่งคงจะจัดสอนเป็นภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศสพร้อม ๆ กัน บาทหลวงลาโนซึ่งมีความเชี่ยวชาญในด้านภาษาไทยและแต่งหนังสือหลายประเภทขึ้นเป็นภาษาไทยคงจะมีส่วนช่วยให้เด็กที่เข้าศึกษาเล่าเรียนได้รู้ภาษาไทยภาษาบาลีและภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาฝรั่งเศสกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิมโรงเรียนทั้งสองแห่งมีนักเรียนคนไทยไม่มากนักส่วนมากเป็นคนต่างชาติและเชื้อสายที่อยู่ในประเทศไทยเข้าเรียนราว 700 คน¹

เมื่อพลคอนได้เข้ามามีบทบาทอุปถัมภ์การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของคณะเยซุอิตทำให้เกิดสถานศึกษาของคณะบาทหลวงขึ้นในต่างจังหวัดหลายแห่ง (ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 6) ที่สำคัญมากคือวิทยาลัยคอนสแตนติเนียนที่เมืองลพบุรีที่รับนักเรียนระดับอุดมศึกษาเข้าเรียนร่วม 80 คน

สภาพของสถานศึกษาของชาวตะวันตกยังคงไม่ทันสมัยนัก เพราะได้เงินอุดหนุนน้อยการกินอยู่แห่งหม่มของนักเรียนก็ยังมอขอและขาดแคลน² และราษฎรไทยก็ให้ความสนใจส่งบุตรหลานเข้าเรียนน้อยเพราะติดขัดด้วยระบบไพร่พวกมูลนายมักจะไปตามเอาตัวเด็กที่พ่อแม่ปล่อยให้ไปโรงเรียนเหล่านั้นให้มาทำงานโยธายังเป็นคนรุ่นหนุ่มก็ยิ่งเข้าเรียนไม่ได้เลยดังนั้นเด็กที่เข้าเรียนจึงเป็นชาวต่างชาติในกรุงศรีอยุธยาและเชื้อสายเสียโดยมากเด็กไทยที่เข้าเรียนที่มีอยู่บ้างก็จะเป็นพวกลูกทาสที่มีค่าตัว³

ลาลูแบร์กล่าวสภาพเช่นที่ว่ามาแล้วนี้ทำให้ชาวตะวันตกเข้าใจว่าคนไทยไม่ยอมเข้าศึกษาเล่าเรียนเป็นเพราะความเกียจคร้านแต่ความจริงแล้วคนไทยเป็นผู้ที่มีความคิดอ่านว่องไว เรียนรู้ง่ายและถ้าเป็นเรื่องราวที่มีความสนใจแล้วละก็จะสามารถประดิษฐ์คิดค้นได้ก้าวหน้ามากเช่นดาราศาสตร์และเคมี เป็นต้น⁴

3. สถานศึกษาในต่างประเทศสมเด็จพระนารายณ์ ทรงปรารถนาที่จะถ่ายทอดวิชาความรู้จากประเทศในทวีปยุโรปคือประเทศฝรั่งเศสในวิชาการทำน้ำพุการก่อสร้างวิชาช่างเงินช่างทองและวิชาช่างอื่น ๆ รวมทั้งธรรมเนียมของผู้ดีฝรั่งเศสอีกด้วยเมื่อทรงได้รับคำแนะนำจากบาทหลวงเดอ ซัวซีย์ ว่าสามารถจะจัดส่งนักเรียนไทยไปเล่าเรียนในมหาวิทยาลัยในประเทศฝรั่งเศสได้พระองค์จึงโปรดให้บาทหลวงตาชาร์ดนำนักเรียนไทยซึ่งเป็นบุตรขุนนาง 12 คนไปศึกษาวิชาการที่ประเทศฝรั่งเศสแต่บาทหลวงตาชาร์ดนำไปได้จริงเพียง 5 คนเท่านั้นโดยเข้าศึกษาที่วิทยาลัยลูอิสมาหาราช⁵ ซึ่งเป็นพระนามหนึ่งของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14⁶

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตั้งปณิธานจะจัดส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศฝรั่งเศสอีกด้วย ด้วยทรงหวังไว้ในพระทัยว่าถ้านักเรียนครั้งแรกกลับเข้ามาเล่าความดั่งงามที่ได้พบเห็นและไปศึกษาเล่าเรียนมาให้บิดามารดาฟังแล้วก็จะได้ไม่หวาดกลัวและพอใจที่จะส่งบุตรหลานของตนไปศึกษาต่างประเทศต่อไปอีกด้วยทรงเห็นว่าจะบังเกิดประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองมากแต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่านักเรียนเหล่านี้ได้กลับมาเมืองไทยหรือไม่หรือมีบทบาทเพียงไรและเป็นที่น่าเสียดายที่การส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศล้มเลิกไปเสียในรัชกาลต่อมาถ้าผู้นำของไทยดำเนินการส่งนักเรียนไทยไปต่างประเทศสืบมาเรื่อย ๆ การศึกษาของชาติก็คงจะก้าวหน้ากว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้เป็นแน่⁷

2. กวีและวรรณกรรม

รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นรัชสมัยที่วรรณกรรมเฟื่องฟูที่สุดและถือว่าเป็นวรรณกรรมที่ดีเด่น⁸ วรรณกรรมทั้งหลายในรัชกาลนี้คงจะก่อรูปขึ้นในช่วง 10 ปีแรกของรัชกาล⁹ นักปราชญ์ราชกวีเกิดขึ้นมากมายแม้องค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ เองก็ทรงเป็นกวีด้วยนอกจากนี้ก็มีพระมหาราชครู พระโหราธิบดีพระศรีมหาสมุทรเทพกวีและศรีปราชญ์เป็นต้น 10 กวีในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ นิยม “ตัน” โคลงสี่สุภาพด้วยปฏิภาณอันมากมีการแต่ง “โคลงกล” กันหลายแบบซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในหนังสือจินตตามณี¹¹ วรรณกรรมที่เกิดขึ้นมากมายในรัชกาลนี้พอจะจำแนกประเภทได้ดังต่อไปนี้

1. วรรณกรรมวิชาการที่เป็นการให้ความรู้หรือใช้เป็นตำราซึ่งประกอบด้วย พระราชพงศาวดารความสังเขปฉบับหลวงประเสริฐสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2223 เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองโดยมีวิธีบันทึกเป็นทำนองปุมโหรเพื่อใช้ประโยชน์ในทำนอง “พระตำรา” ที่จะช่วยอธิบายแบบแผนขนบธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์แต่ก่อนได้ทำเอาไว้ เพื่อหาแนวทางและวิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและช่วยอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่าง ๆ ด้วยการเปิดเผยเรื่องราวของการสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านเป็นจำนวนมากเพราะการสงคราม

เป็นลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐตลอดจนความสัมพันธ์ในเชิงนายกับบ่าวได้แก่เรื่องราวของการส่งบรรณาการจากประเทศราชหรือการมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เป็นต้น¹²

พระราชพงศาวดารฉบับนี้เดิมน่าจะชื่อว่า “พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา” ต่อมาหอพระสมุดเปลี่ยนชื่อเป็น “พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ” เนื่องจากหลวงประเสริฐอักษรนิติเป็นผู้ได้หนังสือนี้มาจากราษฎรคนหนึ่ง และเข้าใจว่าคงจะแต่งขึ้นโดยพระโหราธิบดี¹³

จินตามณีฉบับเป็นแบบเรียนไทยเล่มแรกที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีรับสั่งให้พระโหราธิบดีแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2215¹⁴ เพื่อใช้เป็นตำราสอนอ่านและเขียนหนังสือไทยซึ่งเข้าใจว่าเป็นหลักสูตรสำหรับผู้ที่ประสงค์จะเข้ารับราชการในสมัยนั้นปัจจุบันค้นพบหนังสือเล่มนี้ในหอสมุดแห่งชาติหลายฉบับชนิดอยู่โพธิ์ได้สอบชำระแล้วมีทั้งหมด 4 ส่วนวนด้วยกัน¹⁵ ใจความแตกต่างไปจากเดิมมากบ้างน้อยบ้างทั้งนี้เนื่องจากจินตามณีเป็นตำราแบบเรียนภาษาไทยและใช้กันอย่างแพร่หลายมาตั้งแต่แรก ที่แต่งขึ้นซึ่งยังไม่มีการพิมพ์หนังสือผู้ที่ใครจะได้รับความรู้จึงต้องชวนขวายหาต้นฉบับมาคัดลอกลงในสมุดไทยคัดลอกกันต่อกันมาหลายยุคหลายสมัยบางครั้งเจ้าของสมุดได้ความรู้มาก็เขียนเพิ่มเติมลงไปอีกหรือสมุดขาดก็เอามาปะติดปะต่อสืบสนจึงทำให้ข้อความคลาดเคลื่อนไปจากต้นฉบับเดิมมากบ้างน้อยบ้าง¹⁶

สาเหตุการแต่งจินตามณีไว้เป็นตำราเรียนก็เพราะการเปิดสอนหนังสือให้แก่เด็กไทยของคณะบาทหลวงและมิชชันนารีทำให้มีการเรียนภาษาต่างประเทศกันอย่างแพร่หลายเพื่อประโยชน์ในการรับราชการสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงวิตกว่าถ้าฝ่ายไทยไม่จัดบำรุงการศึกษาภาษาไทยให้รุ่งเรืองแล้วก็จะเป็นการเสียเปรียบจึงโปรดให้พระโหราธิบดีซึ่งเป็นปราชญ์ทางภาษาและวรรณคดีแต่งจินตามณีขึ้นเป็นตำราสอนภาษาไทยเล่มแรก

เนื้อเรื่องในจินตามณีเป็นตำราว่าด้วยการเขียนคำไทยและแต่งคำประพันธ์ แต่งด้วยสำนวนทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองสลับกันแบ่งเนื้อเรื่องได้เป็น 3 ตอนคือตอนแรกเป็นคำศัพท์ตอนที่ 2 เป็นการเขียนสะกดการันต์การใช้ ศ ข ส การใช้ไม้้วน ไม้้มลาย การจำแนกอักษรไทย 44 ตัวออกเป็น 3 หมู่การแจกลูกการผันอักษรการใช้เครื่องหมายต่าง ๆ และการใช้ตัวสะกดในแม่ต่าง ๆ ตอนที่ 3 เป็นการแต่งคำประพันธ์ทั้งประเภทโคลงฉันทกภาพ¹⁷ แต่ไม่มีกลอน เพราะสมัยนั้นยังไม่นิยมคำประพันธ์ประเภทกลอนกลอนยังเป็นเพียงวรรณกรรมชาวบ้าน ไม่ใช่วรรณกรรมของราชสำนัก¹⁸

2. วรรณกรรมคำสอนหรือวรรณกรรมวัดเนื้อหาเป็นชาดกที่ปัญญาชนในวัดใช้สำหรับการสั่งสอนประชาชนด้วยวิธีการอื่นที่นอกเหนือจากการเทศนาสั่งสอนของพระสงฆ์เช่นใช้สำหรับการแสดงหนังใหญ่วรรณกรรมคำสอนจึงคล้ายกับเป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิงในการอ่านหรือชมการแสดงหนังใหญ่แต่จุดมุ่งหมายสำคัญนั้นเพื่อการทำหน้าที่ด้านศาสนาคือการสั่งสอนมากกว่าความสนุกสนาน¹⁹ การใช้กวีโวหารซึ่งประดับประดาด้วยคำศัพท์และอันแสดง ความลุ่มลึกของผู้เขียนดูจะเป็นปัจจัยของความบันเทิงในด้านการอ่านวรรณกรรมประเภทนี้ของชนชั้นสูงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ อยู่บ้างเหมือนกัน²⁰ วรรณกรรมประเภทนี้มีหลายเรื่องได้แก่โคลงเรื่องพาลีสอนน้องโคลงเรื่องทศรถสอนพระรามโคลงเรื่องราชสวัสดิ์เพลงยาวพยากกรณกรุงศรีอยุธยาทั้งหมดนี้เป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นโคลงสี่สุภาพที่ถอดความมาจากชาดกเพื่อสอนประชาชนข้าราชการตลอดจนเตือนใจไม่ให้ผู้ปกครองประพฤติชั่ว²¹

นอกจากนี้ก็มีสมุทรโฆษคำฉันท์สี่โคคำฉันท์บทประพันธ์ของพระมหาราชครูและอนิรุทธ์คำฉันท์บทประพันธ์ของศรีปราชญ์ผู้เป็นบุตรของพระมหาราชครูวรรณกรรมทั้งสามเรื่องแต่งเป็นฉันท์มีภาพและง่ายสลับอยู่บ้างแต่งขึ้นเป็นบทพากย์หนังใหญ่เนื้อเรื่องอิงชาดกแล้วนำมาแต่งให้สนุกสนานทำนองเทพอุ้มสมและสอดแทรกคติเตือนใจสำหรับเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ซึ่งได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของ “กลอนฉันท์” นั้นเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนเหตุการณ์ในสมเด็จพระนารายณ์ฯ ไว้มากทีเดียว²²

3. วรรณกรรมสดุดีหรือเฉลิมพระเกียรติการแต่งวรรณกรรมประเภทนี้มุ่งแสดงกวีโวหารลักษณะศักดิ์สิทธิ์แบบพิธีกรรมแทรกไว้มาก²³ แต่งเพื่อใช้ในพิธีกรรมสดุดีเฉลิมพระเกียรติแต่สมเด็จพระนารายณ์ฯ อันได้แก่ วรรณกรรม

เรื่องโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชของพระศรีมโหสถแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพความยาว 78 บท เนื้อเรื่องเป็นประวัติศาสตร์บันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่ถูกต้องตรงตามพระราชพงศาวดารและนับเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์อยู่มากด้วยเน้นแสดงกวีโวหารอย่างถึงขนาด²⁴

นอกจากนี้ยังมีฉันทดุขกวีสังเวกล่อมช้างของขุนเทพกวีแต่งเพื่อใช้ในพิธีขับกล่อมสมโภชช้างสำคัญให้ช้างละพยศภาษาที่ใช้แต่งเป็นคำเขมรหรือ “ส่วย” ปนอยู่มากเพื่อให้เวลาอ่านรู้สึกขลัง จึงเข้าใจว่าราชประเพณีโบราณในการกล่อมช้างของไทยแต่เดิมมาคงจะได้รับผ่านมาจากเขมร²⁵

4. วรรณกรรมเพื่อการอ่านและอื่นๆมีวรรณกรรมและกวีอีกมากในรัชกาลนี้บางเรื่องก็จัดประเภทได้ เช่น วรรณกรรมเพื่อการอ่านคือโคลงนิราศนครสวรรค์ของขุนเทพกวี²⁶ กาพย์ห่อโคลงของพระศรีมโหสถกำสรวลศรีปราชญ์ของศรีปราชญ์วรรณกรรมปลีกย่อยอื่น ๆ ก็ยังมีอีกไม่น้อยเช่นโคลงนิราศหรือฎีกาของนายทิพหรือศรีทิพ โคลงอักษรสามหมู่ของพระศรีมโหสถ

วรรณกรรมบางเรื่องก็ยังเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่าแต่งขึ้นในรัชกาลนี้หรือไม่คือ เรื่องทวาทศมาส โคลงเบ็ดเตล็ดเรื่องเจ้าฟ้าอภัยไปลพบุรี²⁷ นอกจากนี้ยังเชื่อกันว่ามีการแต่ง “โคลงโลกนิติ” ขึ้นแล้วในรัชกาลนี้ซึ่งผู้แต่งคือพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่อาจจะหมายถึง เจ้าฟ้าอภัยทศก็เป็นได้²⁸

ความหลากหลายของกวีและวรรณกรรมดังที่กล่าวมาแล้วจึงทำให้แวดวงวรรณกรรมยอมรับว่าแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็น “ยุคทองของวรรณกรรม” โดยแท้ 32 ปี แห่งรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้สร้างสรรค์วรรณกรรมฝากไว้เป็นอนุสรณ์แก่แผ่นดินหลายเรื่องงานวรรณกรรมเหล่านั้นยังทรงคุณค่าเป็นความภาคภูมิใจของคนไทยสืบต่อมา

3. ศิลปกรรม

ศิลปกรรมสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ประกอบด้วยงานศิลปกรรมประเภทงานปั้น หรือประติมากรรม ศิลปกรรมประเภทงานก่อสร้างหรือสถาปัตยกรรมศิลปกรรมประเภทสุดท้ายคือจิตรกรรมซึ่งจะขอแยกกล่าวไว้ดังต่อไปนี้

ประติมากรรม ดูจะยากต่อการวิเคราะห์ที่อยู่มาด้วยไม่มีแบบแผนที่แน่นอนของสมัยนี้จนถึงปัจจุบันจึงยังไม่พบประติมากรรมที่ระบุศักราชของการก่อสร้างว่าตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ฯ แม้เพียงชิ้นเดียว²⁹ แต่ที่ตั้งข้อสังเกตได้ว่าประติมากรรมส่วนใหญ่จะยังคงเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์พระพุทธรูปที่นิยมสร้างกันในรัชกาลนี้ก็คือพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์ทั้งที่ทรงเครื่องใหญ่และทรงเครื่องน้อยส่วนมากเป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัย³⁰ พระพุทธรูปธรรมดาที่มีมากเพราะปรากฏว่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททองจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ (พ.ศ. 2172-2231) นิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยศิลาทรายเพราะในสมัยพระเจ้าปราสาททองทรงปราบปรามประเทศเขมรได้จึงนิยมใช้ศิลาทรายมาสลักพระพุทธรูปอยู่พักหนึ่งพระพุทธรูปศิลาทรายจะมีพุทธลักษณะพระเนตรและพระโอษฐ์เป็นขอบสองชั้นหรือมีฉนวนนั้นก็มีพระมีสลุ่เล็ก ๆ อยู่เหนือพระโอษฐ์³¹

สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้หล่อพระพุทธรูปขึ้นหลายองค์ เช่น พระพุทธรูปประติมาห้ามสมุทรพระนาม “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” และ “สมเด็จพระบรมไตรภพนาถ” โปรดให้หล่อเทวรูปตามลัทธิพราหมณ์ เช่น พระอิศวรเป็นเจ้าในทำนุพระศิวาเทียในทำนุพระมหาพิณศรพระจันทรทิศศวร ทั้ง 4 องค์สวมทองนพคุณ³² ซึ่งคนไทยมีความชำนาญในการใช้แร่ธาตุต่าง ๆ เช่น ทองคำทองแดงมาหล่อรูปต่าง ๆ ในหุ่นพิมพ์หรือหุ้มองค์พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยอิฐและปูนขนาดใหญ่ชาวไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นช่างกาไหลทองชั้นดีรู้จักวิธีตีแผ่ทองคำเป็นแผ่นบางมากทุกครั้งที่สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงมีพระราชสาส์นไปยังต่างประเทศพระองค์จะทรงให้จารึกข้อความศุภอักษร

ในพระสุพรรณบัฏอันบางราวกับแผ่นกระดาษแล้วเอาเหล็กแหลมจารข้อความลงไปแต่กล่าวโดยความเป็นจริงแล้วงานประติมากรรมและการแกะสลักในยุคนี้นี้มีอยู่ยังไม่ละเอียดนัก

สถาปัตยกรรมอาจจะแบ่งออกได้เป็น 4 แบบด้วยกันคือสถาปัตยกรรมแบบไทยสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกสถาปัตยกรรมแบบมุสลิมและแบบผสม

1. สถาปัตยกรรมแบบไทย เมื่อครั้งได้ราชสมบัติสมเด็จพระนารายณ์ฯ ยังคงประทับอยู่ที่วังจันทร์เกษม และได้โปรดให้สร้างพระราชามณเฑียรขึ้นบ้างเป็นแบบไทยและทำด้วยไม้แต่ไม่มีอนุสรณ์ให้เห็นในปัจจุบันเพราะได้ถูกไฟไหม้เสียหายหมดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ³³

เมื่อทรงย้ายมาประทับที่พระราชวังหลวงได้โปรดให้สร้าง “พระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์” ขึ้นมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบไทย เป็นปราสาทมีผังเป็นจตุรมุข³⁴ ก่อด้วยอิฐสลับศิลาแลงสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับและเมื่อสวรรคตที่พระที่นั่งสุทธาราวรย์ในพระราชวังเมืองลพบุรีสมเด็จพระเพทราชาได้อัญเชิญพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์ฯ มาจากพระราชวังเมืองลพบุรีมาประดิษฐานที่พระที่นั่งองค์นี้³⁵

เมื่อมีการก่อสร้างพระราชวังเมืองลพบุรีในระยะแรกก่อนที่จะเปิดความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติอย่างกว้างขวางพระที่นั่งซึ่งโปรดให้สร้างขึ้นณพระราชวังแห่งนี้ยังคงมีลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นแบบไทยซึ่งประกอบด้วย “พระที่นั่งจันทร์พิศาล” และ “พระที่นั่งไกรสรสีหราช” หรือที่ชาวเมืองลพบุรีเรียกกันว่า “พระที่นั่งเย็น”

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งจันทร์พิศาลเป็นทรงไทยยกพื้นสูงหลังคาซ้อน 2 ชั้น คล้ายโบสถ์หรือวิหารด้านหน้ามีมุขเด็จยื่นออกมามีพระบัญชาตรงกลางมุขเด็จสำหรับสมเด็จพระนารายณ์ฯ ออกเสด็จออกสีหบัญชรให้ข้าราชการบริพารเข้าเฝ้าตรงศาลาหน้าพระลานด้านหลังพระที่นั่งมีเกยสำหรับไว้ทรงเสด็จ³⁶ หรือทรงช้างพระที่นั่ง

ส่วนพระที่นั่งไกรสรสีหราช หรือพระที่นั่งเย็นตั้งอยู่ริมทะเลชุบศรซึ่งใช้เป็นที่ประทับพักผ่อนเมื่อเสด็จประพาสป่าเพื่อคล้องช้างแล้วเสด็จประทับแรมในยามราตรีณพระที่นั่งองค์นี้³⁷ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นสถานที่ทอดพระเนตรจันทร์อุปาร่วมกับคณะบาทหลวงฝรั่งเศสเมื่อคืนวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2228 ด้วยกล้องดูดาวขนาดใหญ่

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งองค์นี้เป็นทรงไทยชั้นเดียวซุ้มประตูซุ้มหน้าต่างเป็นรูปโค้งแหลมหรือโค้งมน เจ็อบนกับซุ้มเรือนแก้วมีลวดลายประดับ มีผังเป็นจตุรมุข มีมุขเด็จเช่นเดียวกับพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ที่พระราชวังหลวงกรุงศรีอยุธยา มีศาลาประจำกำแพงแก้วและมีสระน้ำ 2 แห่ง อยู่หน้ามุขเด็จ³⁸ ตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่นี้ทำให้มองภาพของพระที่นั่งองค์นี้ว่าคงจะงดงามมาก³⁹ รอบ ๆ พระที่นั่งก็มีตำหนักของเจ้านายและเรือนพักของข้าราชการบริพารเรียงรายไปตามริมฝั่งทะเลชุบศร

นอกจากนี้ยังพบสิ่งก่อสร้างในวัดวาอารามต่าง ๆ ในเมืองลพบุรีที่เป็นสถาปัตยกรรมสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่เด่นชัดที่อื่น ๆ จะมีปรากฏอยู่น้อยมากแม้กระทั่งกรุงศรีอยุธยาที่ตามลักษณะสถาปัตยกรรมวัดในรัชกาลนี้ที่ปรากฏตามโบสถ์วิหารจะมีฐานแอ่นโค้งเล็กน้อยไม่มีระเบียงรอบโบสถ์บัวหัวเสาเป็นกลีบสูงซุ้มหน้าต่างเป็นรูปโค้งแหลมหรือโค้งมนหรือซุ้มเรือนแก้วมีลวดลายประดับดังที่เคยกล่าวมาแล้ว และลักษณะที่พิเศษมากอีกอย่างหนึ่งคือ ผังด้านสกัดสูงยื่นนอกโกหน้าบันมิได้ตกแต่งด้วยลายไม้สักัด เช่น โบสถ์วิหารสมัยอยุธยาโดยทั่วไปแต่ตกแต่งด้วยลายกระจังปูนปั้นซึ่งพัฒนามาจากดอกบัว⁴⁰ ลักษณะดังกล่าวเป็นลวดลายที่นิยมทำกันมากในรัชกาลนี้

2. สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก เมื่ออิตาลีและฝรั่งเศสทราบข่าวสมเด็จพระนารายณ์ฯ เริ่มก่อสร้างพระราชวังลพบุรีขึ้นก็ขึ้นอาสาความช่วยเหลือโดยมีบาทหลวงโรมาส วาลกัว เนรา ชาวอิตาลีเข้ามาช่วยเขียนแบบป้อมและวางแนวกำแพงรอบเมืองลพบุรีตามหลักยุทธศาสตร์ของชาติตะวันตกเมืองลพบุรีจึงปรากฏมีสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเป็นแห่งแรกของประเทศไทย⁴¹

ลักษณะของสถาปัตยกรรมตะวันตกที่ปรากฏณจังหวัดลพบุรีเป็นแห่งแรกนี้ถ้าเป็นอาคารจะเป็นตึกทรงทึบ มีหลังคาชั้นเดียวไม่ซ้อนเป็นชั้น ๆ เช่น สถาปัตยกรรมแบบไทยชายคาทึบโดยมุ่งเน้นคุณค่าของความเป็นตึกแน่นทึบมากกว่า⁴² สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกปรากฏอยู่ในอาคารหลายหลังในพระราชวังเมืองลพบุรีอาคารในชุดของบ้านหลวงรับราชทูตและอาคารหอดูดาวที่เมืองลพบุรี และกรุงศรีอยุธยาอาคารเหล่านี้ก่อสร้างไว้อย่างสมบูรณ์และคงจะงดงามยิ่งในสมัยนั้นซึ่งจะขอนำมากล่าวไว้เป็นพิเศษคือหอดูดาว

หอดูดาวมีทั้งที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรีที่กรุงศรีอยุธยาสร้างไว้ริมกำแพงพระราชวังทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า “หอส่งกลอง” เป็นหอสูง 4 ชั้น เมื่อครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ซ่อมแซมขึ้นใหม่ตามรูปเดิมเรียกชื่อใหม่ว่า “พระที่นั่งพิสัยศัลยลักษณ์”⁴³ ใช้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรดวงดาวเช่นเดียวกับเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ หอดูดาวที่กรุงศรีอยุธยาน่าจะมีอยู่ในหมู่บ้านโปรตุเกสอีกแห่งหนึ่งแต่ไม่ปรากฏหลักฐานสถาปัตยกรรมที่เด่นชัด⁴⁴ แต่ก็คงเป็นแบบของชาวตะวันตก

ส่วนที่เมืองลพบุรีที่น่าจะมีอยู่ 2 แห่งเช่นเดียวกันคือที่ “วัดสันเปาโล” แห่งหนึ่งเป็นอาคารสูง 3 ชั้น ทรงแปดเหลี่ยมก่ออิฐถือปูนซุ้มประตูหน้าต่างเป็นทรงโค้งมนแบบตะวันตกบาทหลวงฝรั่งเศสขอความอุปถัมภ์จากสมเด็จพระนารายณ์ฯ ให้สร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2228⁴⁵ หอดูดาวอีกแห่งหนึ่งในเมืองลพบุรีอยู่ที่ตึก “โคระसान” ในบริเวณวัดเสาชองเพราะเมื่อบาทหลวงตาชาร์ดเดินทางเข้ามากรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2230 และได้มาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่เมืองลพบุรีเขาได้พำนักที่ตึกโคระसानอันเป็นบ้านพักของทูตเปอร์เซียมาก่อนเขาได้อาศัยตึกนี้ทำเป็นหอดูดาวอีกแห่งหนึ่ง⁴⁶แต่อาคารหลังนี้เป็นทรงไทยผสมมุสลิม

นอกจากนี้ยังปรากฏสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกอยู่ในป้อมตามเมืองต่าง ๆ อีกหลายแห่ง เช่น ป้อมเมืองบางกอก (ธนบุรี) เป็นรูปห้าเหลี่ยมมีกำแพงเมืองและคูเมืองตามเมืองป้อมต่าง ๆ อย่างมั่นคงแข็งแรงสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกทั้งหมดจะเป็นสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิกของสกุลช่างสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา(Renaissance) ของทวีปยุโรปแต่บรรจงบุญการีได้ให้แง่คิดไปว่า “...ความเชื่อเดิมของรูปหน้าต่างประตูเป็นแบบโค้งแหลมที่เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบโกธิคของฝรั่งเศสนั้นปัจจุบันเชื่อว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะมุสลิมมากกว่าเพราะศิลปะแบบโกธิคั้นพ้นยุคสมัยไปแล้วถึง 300 ปี”⁴⁷ ข้อเสนอดังกล่าวนี้จึงเป็นข้อคิดที่คงจะนำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์ศิลปกรรมในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ อย่างลุ่มลึกกันได้ต่อไปอีก

3. สถาปัตยกรรมแบบมุสลิม ได้ปรากฏอยู่ไม่น้อยในรัชกาลนี้มีสถูปของพวกมุสลิมคงเกิดขึ้นมีขึ้นน้อยในเมืองลพบุรีมีตึก “โคระसान” และ “ตึกปิจู” เป็นบ้านพักของทูตเปอร์เซียนอกจากนี้ในพระราชวังเมืองลพบุรียังปรากฏซุ้มประตูเป็นรูปโค้งแหลมขนาดกว้างใหญ่นั้นน่าจะเป็นศิลปกรรมของพวกมุสลิมที่เรียกว่า “ซาราเซ็นนิค” (saracenic) ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปกรรม “แบบโกธิค” (Gothic Art) ของชาวตะวันตกมาก⁴⁸

4. สถาปัตยกรรมแบบผสม เป็นการนำสถาปัตยกรรมแบบไทยมาผสมผสานกับศิลปะต่างชาติ พบมากในเมืองลพบุรีเช่นโบสถ์ในบ้านหลวงรับราชทูตพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาทพระที่นั่งสุทธาสวรรย์ตึกพระเจ้าเหา (ศาลาลูกขุนใน) ตึกเลี้ยงรับแขกเมือง คลังศุภรัตน์หมู่ตึกพระประเทียบ เป็นต้น⁴⁹

ลักษณะทั่วไปของสถาปัตยกรรมแบบผสมนี้คือ เริ่มมีอาคาร 2 ชั้น เป็นครั้งแรกมีการใช้บานหน้าต่างเปิดปิดแทนระบบช่องระบายลมมีการประดับผนังด้วยกระจกเงาที่สั่งมาจากประเทศฝรั่งเศสลาลูแบร์กล่าวถึงเรื่องการใช้กระจกไว้ว่า “...กระจกเป็นสิ่งทีชาวสยามนิยมกันนักหนาสมาเด็จพระเจ้ากรุงสยามโปรดเครื่องแก้วเจียรไนมากถึงแก่โปรดให้ประดับสีหบัญชรทั้งองค์ด้วยแก้วเจียรไนล้วน ๆ ทีเดียว”⁵⁰ ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้สั่งกระจกจากประเทศฝรั่งเศสมาประดับพระที่นั่งต่าง ๆ ทั้งในกรุงศรีอยุธยาและเมืองลพบุรี⁵¹ เป็นจำนวนมากทีเดียว

ประติมากรรมต่างของสถาปัตยกรรมแบบผสมจะเป็นรูปโค้งแหลม แต่แต่งเป็นซุ้มเรือนแก้วแบบไทยตกแต่งรอบ ๆ บริเวณด้วยน้ำพุหรือสระน้ำมีการใช้อิฐในงานก่อสร้างพระที่นั่งและที่พักอาศัยกันเป็นครั้งแรก ซึ่งในอดีตนั้นจะใช้อิฐและศิลาในการก่อสร้างศาสนสถานเท่านั้นนับเป็นจุดเริ่มต้นของศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย⁵²

จิตรกรรม ในรัชกาลนี้มีความนิยมวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังอันงดงามบนผนังโบสถ์วิหารในวัดต่าง ๆ ชาวตะวันตกที่มีโอกาสได้เข้าชมกล่าวยกย่องไว้เป็นอันมากเช่นลาลูแบร์กล่าวไว้ว่า “...พระอุโบสถหลังหนึ่งข้าพเจ้าได้เห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังอันงดงาม สีที่เขียนไว้นั้นจัดมาก”⁵³

ภาพจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่าง ๆ นั้นจะเขียนให้พิสดารเกินจริงเป็นภาพต้นไม้ดอกไม้และสัตว์อื่น ๆ ซึ่งไม่เคยมีตัวตนอยู่ในโลกในพระราชวังก็เป็นอีกแห่งหนึ่งที่ปรากฏงานจิตรกรรมอยู่มากในรัชกาลนี้ทรงมีพระราชานิยมประดับกระจกและกระจกเงาตามพระที่นั่งและวัดบางแห่งอีกทั้งยังทรงมีพระราชานิยมเขียนรูปลงบนกระจกกระจกที่เขียนภาพและลงสีเรียบร้อยแล้วก็นำมาประกอบทำเป็นฉากลับแลแล้วประดับไฟหลังฉากลับแลให้แสงสว่างผ่านลอดออกมา⁵⁴

ภาพจิตรกรรมฝาผนังปรากฏอยู่ในงานฝีมือปกรรณและภาพฝีมือของราษฎรที่ประดิษฐ์เครื่องใช้สอยประจำวันซึ่งลาลูแบร์ชมเชยว่าดูงามตาดี⁵⁵

กล่าวโดยสรุปแล้วไม่ว่าจะเป็นการศึกษาทวิ-วรรณกรรมและศิลปกรรมในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีความก้าวหน้ามากขึ้นกว่าอดีตมีการถ่ายทอดศิลปวิทยาการจากชาวต่างชาติเข้ามาในระบบการศึกษาและศิลปกรรมของชาติมากขึ้น แต่ความก้าวหน้าเหล่านั้นไม่ได้รับการถ่ายทอดไว้อย่างเป็นระบบและต่อเนื่องดังนั้นสิ่งที่เป็นความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นในรัชกาลนี้จึงเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพียงระยะเดียว และเป็นความปรารถนาของราชสำนักเท่านั้นมิใช่ความต้องการของคนในสังคมเป็นส่วนใหญ่ดังนั้นเมื่อผู้นำในราชสำนักคือ องค์พระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไป ความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นนั้นก็ได้รับการพัฒนาให้สืบเนื่องต่อมาความเจริญก้าวหน้าที่เกิดขึ้นจึงยังคงเหลือไว้เป็นเพียงอนุสรณ์ให้คนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจกับอดีตอันรุ่งเรืองของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ “มหाराช” ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของราชอาณาจักรไทย

4. สรุปและวิเคราะห์

คนไทยในครั้งกระนั้นยังไม่มีการศึกษาในระบบโรงเรียนการศึกษาเป็นการฝึกงานอาชีพที่ถ่ายทอดกันตามตระกูลตามวัดบ้านขุนนางและในพระราชวังเมื่อชาวต่างชาติตะวันตกเข้ามาและจัดตั้งสถานศึกษาขึ้นตามวัดในคริสตศาสนาหลายแห่งคนไทยก็ยังไม่สามารถเข้ารับการศึกษาดังโรงเรียนเหล่านี้ได้เพราะติดขัดด้วยภาษาผูกพันตามระบบไพร่ดังนั้นโรงเรียนดังกล่าวนี้จึงมีแต่คนต่างด้าวเข้าศึกษาเล่าเรียนไม่เช่นนั้นก็เป็นคนเจ็บคนป่วยขนาดหนักที่อาศัยกำลังใจจากการเข้ารีตเป็นคริสเตียนว่าจะหายป่วยจากโรคร้ายเมื่อโรคร้ายไข้เจ็บหายก็เข้ารับการศึกษเล่าเรียนต่อไป

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงปรารถนาที่จะรับความก้าวหน้าทางวิทยาการจากโลกตะวันตกจึงดำเนินการจัดส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศพร้อมกับคณะทูตแต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานการกลับเข้ามาสร้างคุณประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองแต่คงจะมีการถ่ายทอดวิชาความรู้จากชาวต่างชาติที่เข้ามาช่วยเหลือราชการในด้านต่าง ๆ บ้าง เช่นการต่อเรือการก่อสร้าง เป็นต้น

สำหรับด้านกวีและวรรณกรรมในรัชกาลนี้เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็น “ยุคทองแห่งวรรณกรรม” ที่ปรากฏกวีดีเด่นหลายท่านเช่นพระโหราธิบดีพระศรีมโหสถขุนเทพกวี เป็นต้น วรรณกรรมที่สำคัญของชาติหลายเรื่องเกิดขึ้นในรัชกาลนี้เช่นกันอาทิจินตนิมิตสมุทรโฆษคำฉันท์กำศรวลศรีปราชญ์ เป็นต้น

ในการศึกษาเรื่องกวีและวรรณกรรมผู้เขียนพบปัญหาที่ไม่สามารถหาข้อยุติของหลักฐานอยู่บ้างว่ากวีและวรรณกรรมดังกล่าวมีขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ทั้งหมดหรือเกิดขึ้นในชั้นหลังซึ่งประเด็นนี้ผู้เขียนก็ได้สอบถามผู้รู้ถึงการเลือกใช้อักษรที่เชื่อถือได้มาประกอบการอ้างอิงแล้วถ้ายังมีปัญหาอยู่อีกบ้างผู้เขียนก็ขอเก็บไว้สำหรับให้ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาสืบค้นกันในโอกาสต่อไป

ด้านศิลปกรรมมีลักษณะหลากหลายมากเพราะมีทั้งแบบของไทยและต่างชาติหลายชาติได้เข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปกรรมในครั้งกระนั้นด้วยซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการเลือนไหลของอารยธรรมที่ปรากฏอยู่เสมอในศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมไทยเพราะการถ่ายทอดอารยธรรมจากต่างชาติที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันย่อมจะแสดงถึงความไม่คับแคบของชนชาติไทยเราด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้วไม่ว่าจะเป็นการศึกษา กวี-วรรณกรรมหรือศิลปกรรมก็ตามพบว่ามีความก้าวหน้าขึ้นกว่าอดีตมีการถ่ายทอดศิลปวิทยาการจากชาวต่างชาติเข้ามาในระบบการศึกษาและศิลปกรรมของชาติมากขึ้นแต่ความก้าวหน้าเหล่านั้นมิได้รับถ่ายทอดไว้อย่างเป็นระบบและต่อเนื่องดังนั้นสิ่งที่เป็นความก้าวหน้าที่ยังเกิดขึ้นในรัชกาลนี้จึงเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพียงระยะเดียวและเป็นความปรารถนาของราชสำนักเท่านั้นมิใช่ความต้องการของคนในสังคมเป็นส่วนใหญ่ดังนั้นเมื่อผู้นำในราชสำนักคือองค์พระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นนั้นก็มิได้รับการเหลียวแลพัฒนาให้ก้าวหน้าสืบต่อมาความเจริญก้าวหน้าที่เคยเกิดขึ้นจึงยังคงเหลือไว้เป็นเพียงอนุสรณ์ให้คนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจกับอดีตอันรุ่งเรืองของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ “มหาราช” ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

บทสรุป

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติแห่งกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2199 จนสวรรคตเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2231 นับเป็นรัฐสมัยหนึ่งที่มีระยะเวลายาวนานมากถึง 31 ปี 7 เดือน กับ 9 วัน ตลอดระยะเวลาดังกล่าวมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นอย่างหลากหลายพอจะกล่าวสรุปได้โดยสังเขปดังต่อไปนี้

1. การปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติของสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีขึ้นท่ามกลางกระแสแห่งการชิงราชบัลลังก์ที่มีดัชนีพุ่งขึ้นสูงมากทำให้พระองค์ไม่ทรงไว้วางพระทัยผู้ใดไม่ว่าจะเป็นเหล่าเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการไพร่ฟ้าประชาชนหรือแม้กระทั่งพระภิกษุสงฆ์ตั้งนั้นระบบการเมืองการปกครองทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองจึงมีลักษณะรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางคือองค์สมเด็จพระนารายณ์ฯ เอง

2. พระองค์ได้สร้างฐานอำนาจทางการเมืองด้วยวิธีการหลายอย่างเช่นการใช้กองทัพอาสาฝ้ายชำนาญการพิเศษเพื่อเป็นกองทหารรักษาพระองค์การควบคุมเจ้านายและขุนนางฝ่ายปกครองอย่างใกล้ชิด เช่น สร้างความไม่แน่นอนในการดำรงตำแหน่งของขุนนางฝ่ายปกครองทั้งในส่วนกลางและหัวเมืองจ้างชาวต่างชาติเข้าสู่ระบบราชการมากขึ้น

3. ทางด้านเศรษฐกิจสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงใช้ระบบเศรษฐกิจแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้าทั้งการค้าขายภายในและการค้ากับต่างประเทศ ทรงใช้นโยบายด้านการสงครามเพื่อจะผูกขาดแหล่งผลิตสินค้าของป่าในดินแดนตอนในอันได้แก่ดินแดนของมอญลาวและเขมรแต่ทว่านโยบายด้านการสงครามดังกล่าวจะไม่บังเกิดผลดีและไม่คุ้มกับการลงทุนจึงล้มเลิกไป

4. เปิดประเทศติดต่อทำการค้าและเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างชาติอย่างกว้างขวางโดยเริ่มต้นติดต่อทำการค้าอย่างจริงจังกับจีนและญี่ปุ่นจนกรุงศรีอยุธยามีฐานะเป็นตลาดใหญ่ของสินค้าจากจีนและญี่ปุ่นเมื่อเกิดความขัดแย้งกับฮอลันดาในปี พ.ศ. 2206 เป็นต้นมาแล้วสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงหันไปเปิดตลาดการค้าในแถบอ่าวเบงกอลขึ้นมาแทนที่คือหันหน้าประเทศจากการค้ากับประเทศทางฝั่งตะวันออกมาสู่ประเทศทางฝั่งตะวันตกแทนและส่งเสริมการส่งช้างเป็นสินค้าออกที่สำคัญให้กับประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคแถบนี้โดยโปรดให้สร้างพระราชวังเมืองลพบุรีขึ้นเพื่อประโยชน์ของกิจกรรมการค้าช้างเพื่อการส่งออกอย่างจริงจัง

5. นโยบายเรือปืนของฮอลันดาในปี พ.ศ. 2206 น่าจะมีผลให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเปิดประเทศทำการติดต่อกับชาวตะวันตกมากขึ้นเพื่อคานอำนาจของฮอลันดาเริ่มตั้งแต่ทรงใช้ความพยายามที่จะผูกมิตรกับอังกฤษแต่ไม่ประสบความสำเร็จและยังเกิดกรณีพิพาทกันขึ้นที่เมืองมะริดใน พ.ศ. 2230 พอลคอนเสนอให้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงเลือกเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส ซึ่งความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสดำเนินไปอย่างแน่นแฟ้นมีการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสหลายครั้งและฝรั่งเศสก็ส่งคณะทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีตอบแทนกับฝ่ายไทยถึง 2 ครั้ง อีกทั้งยังส่งกองทัพฝรั่งเศสเข้ามาประจำในเมืองบางกอกและเมืองมะริดของไทยอีกด้วย

6. การเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตกอย่างกว้างขวางในรัชกาลนี้นอกจากจะกระทำเพื่อเหตุผลในด้านการคานอำนาจของฮอลันดาแล้วน่าจะมุ่งหวังใช้ชาวตะวันตกเหล่านั้นเพื่อประโยชน์ในด้านการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ที่มีความล่อแหลมต่อการแยกตัวเป็นอิสระจากกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย

7. สภาพทางสังคมตามที่หลักฐานของชาวต่างชาติได้บันทึกไว้ยังมีความอุดมสมบูรณ์มากคงจะเป็นภาพของในน้ำมีปลาในนามีข้าวในป่ามีต้นไม้และสัตว์ป่าสังคมในรัชกาลนี้ยังคงรูปแบบของสังคมศักดินาที่มีการแบ่งชนชั้นเป็นมูลนายและไพร่ทาสซึ่งอยู่ร่วมกันในระบบอุปถัมภ์มีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขายตั้งถิ่นฐาน และเผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นอันมากภาพสังคมในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ คงจะมีลักษณะที่แปลกตาอยู่ไม่น้อยที่มีชาวต่างชาติเข้ามาสู่สถาบันต่าง ๆ ในสังคมนับตั้งแต่ราชสำนักลงมาจนถึงโรงเรียนและวัดที่ต้องสัมผัสกับวิถีชีวิตชาวบ้าน

8. เกิด “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” หรือสิทธิของชาวต่างชาติที่กระทำความผิดแล้วไม่ต้องขึ้นศาลไทย โดยเริ่มต้นจากฮอลันดาทำสนธิสัญญากับฝ่ายไทยเมื่อ พ.ศ. 2207 ถัดจากนั้นมาฝรั่งเศสก็ขอสิทธิดังกล่าวนี้ ด้วยเช่นกัน เป็นสิ่งที่ถือกันว่าเป็นการสูญเสียอำนาจอธิปไตยในทางการศาลไปเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์

9. กวีและวรรณกรรมเกิดขึ้นมากมายในรัชกาลนี้สมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ทรงเป็นกวีด้วยและพระองค์ทรงให้การอุดหนุนแก่กวีที่จะสร้างสรรค์วรรณกรรมที่มีคุณค่าให้ปรากฏตั้งในรัชกาลนี้จึงได้รับการยกย่องว่าเป็น “ยุคทองแห่งวรรณกรรม”

10. ศิลปกรรมในรัชกาลนี้มีลักษณะที่เด่นชัดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวคือเมื่อมีการติดต่อสัมพันธ์กับชาวต่างชาติอย่างกว้างขวางก็มีการถ่ายทอดศิลปกรรมจากชาวต่างชาติเข้ามาไว้เป็นอันมากทั้งศิลปกรรมของชาติตะวันตกและชาติตะวันออก

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลายดังที่กล่าวมาแล้วนี้เกิดขึ้นตลอดระยะเวลาอันยาวนานแห่งรัฐสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ฯ แต่ถ้าพระองค์ไม่ทรงมีพระวิริยะอุตสาหะอย่างแท้จริงแล้วก็คงไม่อาจเป็นผู้นำในการสร้างสรรค์ผลงานที่มากมายเหล่านี้ได้เอกสารเกือบทุกฉบับที่กล่าวถึงเรื่องราวในประวัติศาสตร์ของรัชกาลนี้มักจะกล่าวตรงกันอยู่ประการหนึ่งว่าสมเด็จพระนารายณ์ฯ เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงขยันมากทรงสามารถตรวจตรากิจการงานของบ้านเมืองอันมากมายที่ขึ้นมาสู่การตัดสินพระทัยของพระองค์ได้เสมอพระองค์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจการปกครองอย่างแท้จริงพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถมากจนได้รับการเทิดทูนถวายพระเกียรติเป็น “มหาราช” ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงเป็น “นักปกครองที่ยิ่งใหญ่” ทรงสามารถบริหารประเทศให้สงบตั้งตัวราบรื่นและพระราชกรณียกิจของพระองค์ล้วนแต่ นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ชาติบ้านเมืองซึ่งคนรุ่นหลังยังถือเอาเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้ากันอยู่เสมอ

สำหรับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นมากมายในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ มีความแปลกเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่น่าสนใจมากเช่นหอดูดาวที่เมืองลพบุรีที่อู่พระปาที่วางจากอ่างซับเหล็กเข้ามายังพระราชวังเมืองลพบุรีเป็นต้นสถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างเหล่านี้แสดงถึงความก้าวหน้าทางวิทยาการของโลกตะวันตกที่เข้ามาสู่ประเทศไทยในยุคนั้นซึ่งเป็นที่น่าสนใจศึกษาหาความรู้ทั้งของคนไทยเองและชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาศึกษาและท่องเที่ยวกันอยู่มิได้ขาดจึงเป็นสิ่งที่คนในท้องถิ่นน่าจะได้ช่วยกันดูแลรักษาไว้ด้วยความเอาอกเอาใจในคุณค่าและประวัติศาสตร์ของชาติเพราะแม้ว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของมนุษย์ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตคนรุ่นใหม่คงจะไม่ได้ประโยชน์อย่างเป็นแก่นสารนักจากการศึกษาและเข้าใจประวัติศาสตร์นั้น แต่ถ้าคนรุ่นใหม่ตระหนักว่าบรรพบุรุษจะสามารถสร้างสรรค์ผลงานที่ดีเด่นฝากไว้ให้แก่คนรุ่นหลังได้รำลึกถึงนั้นก็ด้วยอาศัยความมีสติปัญญาของคนรุ่นก่อนที่เป็นบรรพบุรุษของเรานั้นเองการศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่หนึ่งก็คือการศึกษาความฉลาดความมีสติปัญญาของบรรพบุรุษที่คนรุ่นเราจะสามารถนำเอามาใช้สร้างระบบความคิดให้เกิดความเป็นผู้มีสติปัญญาที่เฉียบแหลมและจะช่วยกันส่งเสริมสร้างความเจริญฝากไว้ในประวัติศาสตร์เพื่อให้คนรุ่นลูกหลานของเราได้ศึกษาและถือเอาเป็นแบบอย่างกันต่อไป

นอกจากนี้สถานการณ์ของประเทศไทยในปัจจุบัน ยังหันมาหารายได้จากการท่องเที่ยวของชาวต่างชาติ โดยอาศัยแหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุต่าง ๆ เป็นเครื่องชักจูงชาวต่างชาติให้เดินทางเข้ามาเที่ยวชมเข้าทำนอง “ขายของเก่ากิน” ดังนั้นชาวเมืองลพบุรีจึงพบว่ามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองลพบุรี โดยเฉพาะพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์กันเป็นจำนวนมากชาวต่างชาติเหล่านั้นเดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลมาชื่นชมกับของดีในบ้านเรา ก็ควรที่ชาวเมืองลพบุรีจะได้ช่วยกันอนุรักษ์และหวงแหนสิ่งดีที่เรามีอยู่และช่วยกันศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของท้องถิ่นของเมืองลพบุรีออกมาเผยแพร่ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นอีกเพื่อจะสร้างความเข้าใจในคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของเมืองนี้ฝากไว้แก่นุชนรุ่นต่อ ๆ ไป

อ้างอิง

อ้างอิงบทนำ

- ¹ คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *คู่มืออบรมมัคคุเทศก์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬา, 2529), หน้า 14.
- ² ปิยนาล บุนนาค, “ประวัติศาสตร์สังเขปอยุธยาในฐานะศูนย์กลางการปกครองและอยุธยา: ประวัติศาสตร์ที่ยังต้องค้นคว้า” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องอยุธยา...อนาคต* (วันที่ 16 พฤษภาคม 2526 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 3.
- ³ David K. Wyatt, “The Beginning of Modern Education in Thailand 1868–1910.” (Unpublished Ph.D. Thesis. Cornell University, 1966) p.16 อ้างใน ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416* (กรุงเทพฯ: พิษณุ, 2521), หน้า 84.
- ⁴ สิริวิวัฒน์ คำวันสา, *อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)* (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2527), หน้า 86.
- ⁵ จิตร ภูมิศักดิ์, *โครงการแข่งน้ำขื่อดัดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา* (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2524), หน้า 303-304.
- ⁶ Charnvit Kasetsiri, *The Rise of Ayudhya*, (London : Oxford University Press, 1976), pp.111-113.
- ⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาต่อราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” *ประวัติศาสตร์และการเมือง* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516), หน้า 18.
- ⁸ ธิดา สาระยา, “อยุธยาในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการปกครอง” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกรุงศรีอยุธยา: อุอารยธรรมไทย (22-25 สิงหาคม 2533 ณ บ้านรับรองบริเวณจวนผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา)*, หน้า 5.
- ⁹ จิตร ภูมิศักดิ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 278-326.
- ¹⁰ ขจร สุขพานิช, *ฐานันดรไพร่* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2525), หน้า 13-17.
- ¹¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาต่อราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1* (พระนคร: โอเดียน สโตร์, 2526), หน้า 54.
- ¹² สรุปความจากคมขำดีวงศ์, “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ. 2173-2310” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกรุงศรีอยุธยา: อุอารยธรรมไทย*, หน้า 1. และศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “การเมืองการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893-2112” *เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์และการเมืองไทย 80101 หน่วยที่ 1-7* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528), หน้า 136.
- ¹³ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 136.
- ¹⁴ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)* (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 338.
- ¹⁵ เขมรได้ครอบครองอาณาจักรต่าง ๆ ในแถบสุวรรณภูมิมาช้านานคือในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1554-1595) อ้างใน D.G.E.Hall, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เล่ม 1* บรรณาธิการแปลสาถุณีวิทย์เกษตรศิริ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 143 และ 145.
- ¹⁶ จิตร ภูมิศักดิ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 320.
- ¹⁷ ธิดา สาระยา, *เรื่องเดิม*, หน้า 1.
- ¹⁸ “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” และ “พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง” *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 1* (กรุงเทพฯ: ศรุสภา 2505), หน้า 219-327

¹⁹ โปรตอ่านรายละเอียดในจิตร ภูมิศักดิ์, “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา” *โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา*, หน้า 277-379. ซึ่งผู้เขียนได้ให้ประวัติความเป็นมาหรือพัฒนาการของตำแหน่งต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถไว้โดยละเอียดพร้อมทั้งวิเคราะห์ที่มาไว้อย่างกล้าหาญและน่าขบคิดมาก

²⁰ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, “ที่มาของการปฏิรูปการปกครอง” *ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: บริษัทเมืองโบราณ, 2524), หน้า 83-88.

²¹ สุเนตร ชุตินทรานนท์, “การขยายตัวของอยุธยาสู่หัวเมืองทางเหนือ” *รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2* (11-13 กุมภาพันธ์ 2525 ณ วิทยาลัยครูพิษณุโลกพิชญ์โลก), หน้า 90-99

²² รองศยา มานนท์และคณะ, *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516), หน้า 25 และ James N. Mosel, “Thai Administrative Behavior” *Toward the Comparative Study of Public Administration*. (Bloomington : Indiana University Press, 1957), p.287 อ้างใน มสธ., *เอกสารการสอนชุดวิชามนุษยศาสตร์* (กรุงเทพฯ : วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์, 2526), หน้า 370.

²³ *คำให้การชาวกรุงเก่าคำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2515), หน้า 449.

²⁴ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, “เมืองลูกหลวงกับการปกครองไทยโบราณ” *ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*, หน้า 77.

²⁵ ณรงค์ พ่วงพิศ, *ประวัติศาสตร์ไทย 1* (พระนคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514), หน้า 90-92.

²⁶ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, *เรื่องเดิม*, หน้า 78.

²⁷ ชีรเวทย์ ประมวลรัฐการ และปิยนาด บุนนาค, *หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส.0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527), หน้า 29.

²⁸ พิมาน แจ่มจรัส, *สงครามในประวัติศาสตร์ไทย* (พระนคร: สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2508), หน้า 49.

²⁹ ไพฑูริย์ มีกุล, *ประวัติศาสตร์ไทย* (เอกสารประกอบการสอนมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2521), หน้า 112.

³⁰ คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *คู่มือการอบรมมัคคุเทศก์*, หน้า 22.

³¹ สรุปลงความจากคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *คู่มือการอบรมมัคคุเทศก์*, หน้า 18-19.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-46.

³³ นันทา สุตกุลผู้แปล, *เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642)* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2513), หน้า 132.เอกสารเล่มนี้ให้รายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและฮอลันดาในสมัยพระเอกาทศรถ-สมัยพระเจ้าปราสาททองและผู้สนใจรายละเอียดชาวยุโรปเดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาโปรดอ่านจุลทัศน์พยานานนท์, “พระราชวังหลวงแห่งพระนครศรีอยุธยาในทัศนะของชาวต่างชาติ” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกรุงศรีอยุธยา: อู่อารยธรรมไทย*, หน้า 25-30. ซึ่งอาจารย์จุลทัศน์ได้เสนอแผนภูมิรายนามชาวยุโรปที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาลำดับเวลาที่เข้ามาและสถานภาพของชาวต่างชาติเหล่านั้นด้วย

³⁴ สมใจ อนุมานราชชน, *การทูตของไทยสมัยอยุธยา* (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2493), หน้า 23.

³⁵ D.G.E.Hall, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1*, หน้า 301.และนันทา สุตกุล, *เรื่องเดิม*, หน้า 125.

³⁶ Jeremias Van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam* (Bangkok : The Siam Society, 1975) p.96.

³⁷ นันทา สุตกุล, “เรื่องราวจากบันทึกประจำวันของนายโยส เขาเต็น” *เรื่องเดิม*, หน้า 175-177. และ Joost Schouten, *A Tone Description of the Mighty Kingdom of Japan and Siam* (London : The Argouaut Press, 1935) p.109 อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2524), หน้า 130.

³⁸ จันทรฉาย อธิคม บรรณาธิการแปล, *กรุงศรีอยุธยาในหลักฐานสเปน* (เอกสารของสมาคมประวัติศาสตร์, 2532), หน้า 168.

³⁹ กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบริชประมุขมิสซัง สู่อาณาจักรโคชินจีน*. แปลโดย ปทุมรัตน์ องค์ดนตรี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2530), บทที่ 10 หน้า 46.

⁴⁰ สายชล วรรณรัตน์, “เศรษฐกิจ-สังคมปลายอยุธยา” *วารสารธรรมศาสตร์* 11 : 3 (กันยายน 2525), 20.

⁴¹ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “การเมืองการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี พ.ศ. 2231-2325” *เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์และการเมืองไทย 80101 หน่วยที่ 1-7*, หน้า 254-255.

⁴² กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39-40* (กรุงเทพฯ: cursa, 2511), หน้า 35.

⁴³ D.G.E.Hall, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เล่ม 1*, หน้า 561.

อ้างอิงบทที่ 1

¹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม* (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 226.

² สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* (ตอน 2) (กรุงเทพฯ: cursa, 2504), หน้า 4-17.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 134-135.

* ขุนนางผู้นี้มีหลักฐานกล่าวว่าได้รับแต่งตั้งเป็นจกักริตาแห่งสมุหนายกคนใหม่เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ราชสมบัติจึงไม่น่าจะเป็นผู้ร่วมก่อการกบฏและหลักฐานนี้ยังขัดแย้งกับหลักฐานอื่น ๆ ที่กล่าวถึงอิทธิพลของแขกมัวร์ที่ครอบครองตำแหน่งสำคัญ ๆ ตอนต้นรัชกาลอ้างอิงใน Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1988.” (Ph.D.Thesis, School of Oriental and African Studies, University of London, 1984.) p.263-266 อ้างในมานพถาวรวัฒนสกุล, “ขุนนางกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในสมัยอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 281.

⁴ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, *เรื่องเดิม*, หน้า 16-17.

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ฯ” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 130.

⁶ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงมีพระอภัยมณีและไมโปรดรับคำแนะนำในการตัดสินพระทัยจากผู้ใด และจะไม่ทรงไว้วางพระทัยมอบหมายอำนาจสิทธิ์ขาดให้แก่ขุนนางคนใดคนหนึ่งโดยเด็ดขาด

⁷ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, *ไทยรบพม่า* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2505), หน้า 234-237.

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ฯ” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 136.

⁹ Jeremy Kemp, *Aspects of Siamese Kingship in the Seventeenth Century* (Bangkok : The Social Science Association press of Thailand, 1969), p.8.

¹⁰ มานพ ถาวรวัฒนสกุล, *เรื่องเดิม*, หน้า 281.

* แขกมัวร์ (Moors) คือ พวกแขกที่อพยพเข้ามาจากทิศตะวันตกทั้งชาวเปอร์เซียชาวอินเดียและชาติอื่น ๆ โดยบุคคลเหล่านี้จะนับถือศาสนาอิสลาม

¹¹ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *ฉบับย่อสำเนาอักษรีย์สุลัยมาน*. แปลโดยดิเรกกุลสิริสวัสดิ์ (เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 2/018 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, มีนาคม 2527), หน้า 151.

¹² มานพ ถาวรวัฒนสกุล, *เรื่องเดิม*, หน้า 281.

¹³ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *เรื่องเดิม*, หน้า 48.

¹⁴ เตอะลาอุแบร์, *จดหมายเหตุเตอะลาอุแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2510), หน้า 112.

¹⁵ ในอิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *เรื่องเดิม*, หน้า 17, 30 และ 33. กล่าวว่า พระองค์มักจะทรงไปสมาคมและกินอยู่กับครอบครัวของพวกแขกมัวร์เสมอพระองค์จึงทรงคุ้นเคยกับธรรมเนียมการดำเนินชีวิตของแขกมัวร์เป็นอย่างดีจนกระทั่งทรงมีพระราชจริยวัตรตามธรรมเนียมแขกมัวร์เครื่องทรงเครื่องเสวยล้วนเป็นแบบแขกมัวร์ทั้งสิ้น

¹⁶ เจริญ ไชยชนะ, *สมเด็จพระนารายณ์มหาราช* (กรุงเทพฯ: บัญชากิจ, 2523), หน้า 7.

¹⁷ นิโกลาส์เดอ แซร์แวส, *เรื่องเดิม*, หน้า 212.

- ¹⁸ อุทัย ภาณุวงศ์, *ประวัติการสืบเชื้อสายของวงศ์เอกะหมัด คู่มือเจ้าพระยาบวรราชนายกชาวเปอร์เซีย* (กทม. : ไทยวัฒนาพานิช, 2530), หน้า 62-63.
- ¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.
- ²⁰ กมล เกตุสิริ, *เที่ยวเมืองลพบุรี* (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2507), หน้า 109 และอภินิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *เรื่องเดิม*, หน้า 32.
- ²¹ อภินิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *เรื่องเดิม*, หน้า 33.
- ²² อุทัย ภาณุวงศ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 64.
- * เรื่องราวในพงศาวดารกล่าวว่ามีสมเด็จพระนารายณ์ฯ ประชวรเมื่อทรงหายก็โปรดให้เตรียมการไปนมัสการพระพุทธรูปและทรงกำหนดให้จัดงานสมโภช 7 วัน ออกญาเพชรพิไชยไม่มีรายชื่ออยู่ในจำนวนผู้ตามเสด็จก็ด้วยทรงเห็นว่าเป็นแขกทำให้เกิดความน้อยใจแก่ออกญาเพชรพิไชยมาก สมเด็จพระนารายณ์ฯ มีพระราชดำรัสว่าถ้าทั้งแขกมาเป็นไทยก็จะให้ตามเสด็จออกญาเพชรพิไชยกราบทูลว่า เติมนใจที่จะเป็นไทยและนับถือพุทธศาสนาตามพระราชประสงค์ดังนั้นในคราวไปนมัสการพระพุทธรูปเขาจึงได้แสดงตนเป็นพุทธมามะกะต่อสมเด็จพระสังฆราชอ้างในอุทัยภาณุวงศ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 65.
- ²³ อุทัย ภาณุวงศ์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 65.
- ²⁴ *A Full and True Relation of the Great and Wonderful Revelation that happened lately in Kingdom of Siam* (London : Printer for Randal Taylor near Stationers-Hall, 1690) , p.5.
- ²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 143.
- ²⁶ อภินิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *เรื่องเดิม*, หน้า 13.
- * นักประวัติศาสตร์กลุ่มนี้มีหลายท่านเช่นจรจรสุขพานิช, สมใจอนุমানราชธน, รอง ศยามานนท์ เป็นต้น
- ²⁷ ดำเนียร เลขะกุล, “การทหารสมัยอยุธยา” *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 2* (พระนคร: ศุภสภา, 2510), หน้า 114.
- ²⁸ ผู้ศึกษาเรื่องนี้คือวิไลเลขาถาวรณสาร, ได้สรุปพระอาการประชวรของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ว่าน่าจะทรงประชวรด้วยโรคเกี่ยวกับพระปัสสาวะ (ปอด) อ้างในวิไลเลขาถาวรณสาร, “บทบาทของลพบุรีที่มีต่อการปกครองและการเมืองไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 99-101.
- ²⁹ Narrative of Revolution which took place in the year 1688” p.14 อ้างในวิไลเลขาถาวรณสาร, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 99 และ เตอะลาลูแบร์, *เรื่องเดิม*, หน้า 447-448.
- ³⁰ สมเด็จพระนพรัตน์, *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา* (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 463.
- ³¹ สมบัติ จำปาเงิน, *ความรู้สารพัดนาม* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2518) , หน้า 450.
- ³² “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 1*, หน้า 219-277.
- ³³ เตอะลาลูแบร์, *เรื่องเดิม*, หน้า 452.
- ³⁴ อภินิ มุหัมหมัด อิบราฮิม, *เรื่องเดิม*, หน้า 48.
- ³⁵ เอนเบิลเบิร์ต แกมพ์เฟอร์, *ไทยในจดหมายเหตุแกมพ์เฟอร์* (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเกลิออน ชัยนามวันที่ 25 มีนาคม 2487), หน้า 29.
- ³⁶ ภูธร ภูมะธน, “บทบาทของบุคคลสำคัญ 2 ท่าน ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ : โภชาปาน และเจ้าพระยาวิชาเยนทร์” *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฉลองความสัมพันธ์ 300 ปีไทย- ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี* (ลพบุรี: หัตถโกศล, 2530) หน้า 41.
- ³⁷ กิ๊ย ดาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงดาซาร์ด* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2519), หน้า 188-189.
- ³⁸ นิโกลาส์เดอ แชร์แวงส, *เรื่องเดิม*, หน้า 267-268.
- ³⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *เรื่องของสองนคร* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2524) , หน้า 210.
- ⁴⁰ ฟรังซัวส์อ็องรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับตูรแปง*. แปลโดยสมศรี เอี่ยมธรรม (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2522) , หน้า 37-38.

⁴¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 164.

⁴² เสนอ นิลเดช, “สถาปัตยกรรมสมัยพระนารายณ์มหาราชระหว่างปี พ.ศ. 2199-2231 ณ จังหวัดลพบุรี” *เอกสารลัมนานาประวัติศาสตร์เมืองลพบุรีครั้งที่ 2 (2-4 กุมภาพันธ์ 2528 ณ วิทยาลัยครูเทพสตรี)*, หน้า 187.

อ้างอิงบทที่ 2

¹ ฟรังซัวส์อ็องรี ดูรแปง, *ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับดัดแปลง*, หน้า 35. และกรมศิลปากร, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*, หน้า 37.

² มล.มานิจ ชุมสาย, “กรุงศรีอยุธยา” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523), หน้า 8. อ้างอิงบันทึกของเปโตรเดซา.

³ เซอวาลิเออร์ เดอ โชมองต์, “จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสและโปรตุเกส” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12* (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2507), หน้า 265.

⁴ เตอะลาถูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 276.

⁵ เดอ ชัวซีย์, *จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่สยาม*, แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 453.

⁶ ถนอม อานามวัฒน์, *ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงลัทธิอยุธยา* (พิมพ์ครั้งที่ 2) (กรุงเทพฯ: แสงรุ่งเรืองการพิมพ์, 2522) หน้า 278.

⁷ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 288-289.

⁸ คอริช เวลส์, *การปกครองและการบริหารไทยสมัยโบราณ*. แปลโดยกาญจณี สมเกียรติกุลและยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์, 2519), หน้า 115-117.

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 137-138.

¹⁰ เดอ ชัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า 432-435.

¹¹ ชุมสาย สมพงษ์, *พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* (อนุสรณ์งานสถาปนากิจศพคุณย่าฟ้าง สมพงษ์ ณ วัดโสมนัสวิหาร 12 ตุลาคม 2512), หน้า 16-17.

¹² คอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 115.

¹³ พูนศรี นนทรีย์, “สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม : บทบาทและอำนาจหน้าที่ด้านการเมืองการปกครอง นับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงสมัยพระที่นั่งสุริยามรินทร์” (วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), หน้า 201.

* พวกฮ่อเป็นคำเรียกชาวจีน (แมนจู) ที่เข้ามารุกรานดินแดนของไทยทางภาคเหนือส่วนคำว่า “เจ๊ก” เป็นคำเรียกคนจีนที่อพยพเข้ามาสู่ประเทศไทยโดยทางน้ำเป็นคำเรียกที่แสดงการดูถูกทั้งสองคำคนจีนจึงไม่ชอบให้ใครมาเรียกเช่นนั้น

¹⁴ มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 293.

¹⁵ สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, *ไทยรบพม่า*, หน้า 234-240.

¹⁶ ไพบูร์ย์ มีกุล, *ประวัติศาสตร์ไทย* (เอกสารประกอบการสอนมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2521), หน้า 156.

¹⁷ พูนศรี นนทรีย์, เรื่องเดิม, หน้า 201-203. อ้างถึงพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เพียงฉบับเดียว.

¹⁸ พูนศรี นนทรีย์, เรื่องเดิม, หน้า 209.

¹⁹ สนใจโปรดอ่านวิทยานิพนธ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือมานพ ถาวรวัฒนสกุล, สุภัญญา บำรุงสุขและวิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากรคือพูนศรี นนทรีย์.

²⁰ มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 293.

²¹ ขจรสุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์* (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 62.

- ²² นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 71.
- ²³ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 396 และสมบัติ จำปาเงิน, เรื่องเดิม, หน้า 443 และ 450.
- ²⁴ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” *พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคมและการเมือง*, หน้า 157 และควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 225-226.
- ²⁵ Troms E.W. Hutchison, *1688 Revolution in Siam; The Memoir of Father de beze S.J.* (Hong-Kong University Press, 1968), p.8.
- ²⁶ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า71-73.
- ²⁷ สายชล วรณรัตน์, “เศรษฐกิจ-สังคมปลายอยุธยา” *วารสารธรรมศาสตร์ 11 : 3* (กันยายน 2525), หน้า 8-9 และสุภัญญา บำรุงสุข, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2525), หน้า 23-25 และหน้า 27.
- ²⁸ มอริส คอลลิส, *خمวมวลไว้แห่งกรุงสยาม*, แปลโดยสตฤกษ์มะโรหิต (พระนคร: ผ่านฟ้าวิทยา, 2514), หน้า 65-66.
- ²⁹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า71-72.
- ³⁰ มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า297.
- ³¹ พลับปลึงมุสิกศิลป์, *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ,2523), หน้า 159.
* สมเด็จพระนารายณ์ฯ โปรดให้พลอคอนแสดงความสามารถให้ปรากฏแก่ขุนนางฝ่ายปกครองของไทยหลายครั้ง เช่น เอาเรือกำปั่นลงจากอู่ ชั่งปืนใหญ่ต้น
- ³² สมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, เรื่องเดิม, หน้า 96.
- ³³ โปรดอ่านวิทยานิพนธ์ของสุภัญญา บำรุงสุข และมานพ ถาวรวัฒนสกุล ของบัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ³⁴ สนั่น เมืองวงษ์, *ประวัติศาสตร์ไทยตอนที่ 1* (โครงการบริการทางวิชาการมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา อันดับที่ 32 สิงหาคม 2524), หน้า 88.
- ³⁵ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า14.
- ³⁶ Dhiravat na Pombejra, *Ibid*, p.291. อ้างในมานพถาวรวัฒนสกุล. เรื่องเดิม, หน้า 284.
- ³⁷ ภูธรภูมะชน, “ดาราศาสตร์สมัยพระนารายณ์ฯ” *สมบัติไทย 28* (กรุงเทพฯ :กรุงสยามการพิมพ์, 2528), หน้า 73 และ เดอ ชัวซี, เรื่องเดิม, หน้า 338 และ 427.
- ³⁸ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุฟอร์บั้ง” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80* (กรุงเทพฯ: ครุสภา,2517), หน้า 71 และ 78.
- ³⁹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า75-76.
- ⁴⁰ วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์, *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี* (ฝ่ายเอกสารการพิมพ์วิทยาลัยครูเทพสตรี,2531), หน้า 114-115
- ⁴¹ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า276.
- ⁴² วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.
- ⁴³ วิไลเลขา ถาวรณสาร, “บทบาทของเมืองลพบุรีที่มีต่อการปกครองและการเมืองของไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 108.
- ⁴⁴ บุปผา ทัพย์สภาพกุล, “ตี๊กพระเจ้าเหา : กองบัญชาการกู้ชาติไทย” *ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* (16 กุมภาพันธ์ 2532 จังหวัดลพบุรี), หน้า 19-26.
- ⁴⁵ เดอ ชัวซี, เรื่องเดิม, หน้า 375 และ 403.
- ⁴⁶ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80*, หน้า 212.
- ⁴⁷ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32* ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2508) ,หน้า 47.
- ⁴⁸ “พระธรรมนูญมาตราที่ 19-21” *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 1*, หน้า 174-178. และสายชลวรณรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 8-9.

- ⁴⁹ จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, หน้า 325-326.
- ⁵⁰ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, “ที่มาของการปฏิรูปการปกครอง” *ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*, หน้า 81-103 และสุนทรชุตินทรานนท์, “การขยายตัวของอยุธยาสู่หัวเมืองทางเหนือ” *รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ 2*, หน้า 98.
- ⁵¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 136.
- ^{52, 53} เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 368 และ 474.
- ⁵⁴ นิโกลาส์ เดอ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 77-78.
- ⁵⁵ Jeremias Van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam* (Bangkok : The Siam Society, 1975) p.88.
- ⁵⁶ สายชล วรณรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 40.
- ⁵⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 136.
- ⁵⁸ มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 250.
- ⁵⁹ นิโกลาส์ เดอ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 235.
- ⁶⁰ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, *ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*, หน้า 77-78.
- ⁶¹ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 364-365.
- ⁶² เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 364-365.
- ⁶³ ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแบง, *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. แปลโดยปอลซาเวียร์* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530), หน้า 17.
- ⁶⁴ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2 ตอน 1* (พระนคร: โอเชียนสตรี, ม.ป.ป.), หน้า 174.
- ⁶⁵ นิโกลาส์ เดอ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 78-79.
- ⁶⁶ เพ็ญศรี กายูจโนมัย และนันทนา กบิลกาญจน์, *รายงานผลการวิจัยบทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี พ.ศ.2300-2325* (เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยาณวิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523), หน้า 62 และ 64.
- ⁶⁷ มอริส คอลลิส, เรื่องเดิม, หน้า 58.
- ⁶⁸ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade, 1652-1853* (Cambridge : Council on East Asian Studies Harvard University, 1977), p.20-21.
- ⁶⁹ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 110.
- ⁷⁰ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2* แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2513), หน้า 134.
- ⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 237-238 และ 268.
- ⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17, 24, 27 และ 287.
- ⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 335.
- ⁷⁴ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 366.
- ⁷⁵ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *เรื่องของสองนคร*, หน้า 110.
- ⁷⁶ มอริส คอลลิส, เรื่องเดิม, หน้า 51.
- ⁷⁷ กิ่งแก้ว อัทธการ, “ประวัติศาสตร์อยุธยาในสายตานักคิดชน” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา 2523*, หน้า 12.
- ⁷⁸ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44* (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2511) หน้า 147-155 และชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *เรื่องของสองนคร*, หน้า 159.
- ⁷⁹ D.J.M.Tate, *The Making of Modern South East Asia Volume I* (New York : Oxford University Press, 1969) p. 502.

⁸⁰ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44*, หน้า 154.

⁸¹ D.J.M.Tate, Op cit, p.502.

⁸² กิจย์ ตาซาร์ด, *การเดินทางของบาทหลวงตาซาร์ดเล่ม 1-3* (ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากต่างประเทศ) (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 49.

⁸³ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33-34* (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2510), หน้า 250.

อ้างอิงบทที่ 3

¹ ขจรสุขพานิช, *ฐานันดรไพร่*, หน้า 4 และ 13.

² สนั่น เมืองวงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 113.

³ สมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ” *พื้นฐานทางประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง*, หน้า 13-14.

⁴ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23* (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2507), หน้า 132-134.

⁵ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 450-460.

⁶ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 54.

⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 129.

⁸ โปรดอ่านนิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 115-174.

⁹ สนั่น เมืองวงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 115.

¹⁰ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 41.

¹¹ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 86.

¹² กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40* (ต่อ)-41 (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2511), 78-79.

¹³ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 125-126.

¹⁴ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 55.

¹⁵ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 233.

¹⁶ *คำให้การชาวกรุงเก่า* คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2515), หน้า 342.

¹⁷ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 240.

¹⁸ สมเด็จพระบรมยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*, หน้า 54.

¹⁹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 239-242.

²⁰ สมบัติ จำปาเงิน, เรื่องเดิม, หน้า 439-440.

²¹ สุเนตร ชุตินทรานนท์, *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2* (พ.ศ. 2310) (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531) หน้า 16-17.

²² เดอ แบลส, *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอ แบลส เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของก๊องส์ตั้งซ์ ฟอร์ดคอน*, แปลโดยสันต์ ท.โกลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2508) หน้า 107.

²³ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 402 และ 409.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 408.

²⁵ สมคิด ศรีสิงห์, *คำบรรยาย Hist 423 (Thai History 3) ตอนที่ 1* (วิทยาลัยวิทยาการศึกษาพิชญ์โลก ม.ป.ป.), หน้า 94.

²⁶ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 407.

²⁷ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 56.

²⁸ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 253.

²⁹ น. ณ ปากน้ำ, “อาชีพผูกขาดของคนต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา” *ศิลปวัฒนธรรม 2:11* (กันยายน 2524); 24-27.

- ³⁰ กรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย, ประวัติศาสตร์มหาดไทย (ส่วนกลาง) ภาคที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาดไทย, 2507), หน้า 18.
- ³¹ พันเอกดำเนิน เลขะกุล, “การทหารสมัยอยุธยา” รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2510), หน้า 111-114.
- ³² ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ.2411-2453 (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2526) หน้า 16 และควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 239.
- ³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.
- ³⁴ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า99-100.
- ³⁵ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า 495.
- ³⁶ เพ็ญศรี กาญจน์นัย และนันทนา กบิลกาญจน์, เรื่องเดิม, หน้า 28.
- ³⁷ สมเด็จพระนพรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 361.
- ³⁸ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 235-236.
- ³⁹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ต่อ) (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2506) หน้า 37.
- ⁴⁰ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 435.
- * ขนชาติจามเคยมีถิ่นฐานอยู่ในประเทศญวนหรือเวียดนาม
- ⁴¹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า127.
- ⁴² ภูธร ภูมะธน, “เอกสารสมัยพระนารายณ์ฯ และสมัยหลังจากนั้นที่เก็บรักษาอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศส” สมบัติไทย 31 (ฝ่ายเอกสารการพิมพ์วิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี,2531), หน้า 55.
- ⁴³ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า435.
- ⁴⁴ กรมศิลปากร, “ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย” ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22-25 (กรุงเทพฯ: คุรุสภา,2507), หน้า 125.
- ⁴⁵ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 62.
- ⁴⁶ Bouwet, Voyage de Siam du Pere Bouwet (Leiden, E.J. Brill, 1963), p.106 อ้างในนิธิเอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ฯ” ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี, หน้า 143.
- ⁴⁷ พลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 13. และกรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80, หน้า 95-96.
- ⁴⁸ เดอะแบส, เรื่องเดิม, หน้า 107.
- ⁴⁹ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 431.
- ⁵⁰ ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 54.
- ⁵¹ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า431และ 467.
- ⁵² กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 (ต่อ)-50 (กรุงเทพฯ: คุรุสภา,2511), หน้า 110.
- ⁵³ กิ๊ย ตาซาร์ด, จดหมายเหตุการณ์เดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด ค.ศ. 1687-1688, หน้า 203.
- ⁵⁴ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 434 และ 435.
- ⁵⁵ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 404-405.
- ⁵⁶ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ต่อ) , หน้า 38.
- ⁵⁷ คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” (ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจังหวัดลพบุรี 21-22 ตุลาคม 2521), หน้า 34.
- ⁵⁸ สมคิด ศรีสิงห์, เรื่องเดิม, หน้า 94.
- ⁵⁹ เฉลิม อยู่เวียงชัย, “การปฏิวัติ พ.ศ. 2231” อนุสรณ์ศาสตราจารย์จร สุธพานิช (กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม, 2521), หน้า 163.
- ⁶⁰ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 269-276.

- 61 ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, *เยราภิเหยยวนกเขา โศกนาฏกรรมในราชสำนักไทย* (กรุงเทพฯ :สุ่ออนาคต, 2522), หน้า 130.
- 62 ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 54.
- 63 เฉลิม อยู่เวียงชัย, เรื่องเดิม, หน้า 145-146.
- 64 เรื่องเดียวกัน, หน้า 156 และ 160.
- 65 ส.พลายน้อย, *ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2516), หน้า 262.
- 66 นิคม มูลิกะคามะ, “การปฏิวัติรัฐประหารและกบฏในสมัยอยุธยา” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-19 มกราคม 2523), หน้า 6.
- 67 Dhiravat na Pombejra, *Ibid*, p.310 อ้างในมานพถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 292.
- 68 นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (เอกสารวิชาการหมายเลข 14 สถาบันไทยคดีศึกษาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2523), หน้า 23.
- 69 พลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 228-229.
- 70 เตอแบส, เรื่องเดิม, หน้า 333
- 71 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12* (กรุงเทพฯ: ศุรสภา, 2507), หน้า 251.
- 72 ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, เรื่องเดิม, หน้า 97.
- 73 อิบนิ มูหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 176.
- 74 ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.
- 75 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80*, หน้า 106.
- 76 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27* (กรุงเทพฯ: ศุรสภา, 2508), หน้า 231.
- 77 เฉลิม อยู่เวียงชัย, เรื่องเดิม, หน้า 164-165.
- 78 เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.
- 79 กรมศิลปากร, *470 ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส แผลโดยนันทนา ตันติเวสส*. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2528), หน้า 8. และกรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส แผลโดยปฐมรัตน์ วงศ์คนตรี* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528) .หน้า 93.
- 80 สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, *ไทยรบพม่า*, หน้า 231-234.
- 81 ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 20 และ 105.
- 82 ประทีป เหมือนอนิล, “สังเขปรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์มหาราชฉลองความสัมพันธ์สามร้อยปีไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี*, หน้า 4.
- 83 สนั่น เมืองวงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 154.
- 84 พงศาวดารมอญกล่าวว่กองทัพไทยไปโจมตีเมืองพุกามพงศาวดารพม่าว่าไปตีแต่เมืองเมาะตะมะพงศาวดารไทยว่าตีถึงเมืองอังวะและบันทึกของอังกฤษซื้อบันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2, หน้า 60. ก็กล่าวว่ไทยไปตีถึงเมืองอังวะเช่นเดียวกัน
- 85 มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 285.
- 86 ประเสริฐ ญ นคร, “สนธิสัญญามิตรภาพของชาติเอเชียฉบับแรกกับยุโรป” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสมัยอยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 7-8 พฤศจิกายน 2513), หน้า 2.
- 87 สมจัย อนุমানราชธน, เรื่องเดิม, หน้า 25-27.
- 88 มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 286.
- 89 George Vinal Smith, *The Dutch In Seventeenth Century Thailand* (North Illinois University : Center of Southeast Asia Studies Special Report No.16, 1977), p.146.
- 90 พลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 173.

อ้างอิงบทที่ 4

¹ รongศยา มานนท์, “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเรื่องชาวฮอลันดาในประเทศไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 17” แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 14:1 (มกราคม-มิถุนายน 2523), หน้า 40-41.

² คมขำ ติวงษา, “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ. 2173-2310” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสยามอยุธยา (7-8 พฤศจิกายน 2531 ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา), หน้า 2.

³ รongศยา มานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 41. และกรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 56.

⁴ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15-18 (พระนคร: คุรุสภา, 2507), หน้า 318.

⁵ มานพ ถาวรวัฒนสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 287.

⁶ George Vinal Smith, *The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya 1604-1694*, p.120-135. และพลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 38. มาตราเงินไทย 1 ซึงเท่ากับ 111.8 กิลเดอ์.

⁷ George Vinal Smith, *Ibid.* pp.120-135. การวิเคราะห์เกี่ยวกับฮอลันดาจะใช้เอกสารเล่มนี้เป็นส่วนใหญ่ และสมชัยอนุมานราชชน, เรื่องเดิม, หน้า 25.

⁸ รongศยา มานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 41 ซึ่งอ้างอิงเอกสารของ George Vinal Smith, *The Dutch In Seventeenth Century Thailand* เป็นส่วนใหญ่

⁹ George Vinal Smith, *Op.cit.* pp.36-39.

¹⁰ W.A.R.Wood, *A History of Siam* (Bangkok : Chalerminist, 1959) , p.194.

¹¹ กอบแก้วสุวรรณทัต-เพียร, “ลพบุรีพัฒนาการสมัยอยุธยา” ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี, หน้า 76. อ้างจาก George Vinal Smith, *The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya 1604-1694*, p. 120-135

^{12, 13} วิไลเลขา ถาวรธนสาร, “บทบาทของเมืองลพบุรีที่มีต่อการปกครองและการเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 96. และ George Vinal Smith, *The Dutch In Seventeenth Century Thailand*, pp. 41 and 105.

¹⁴ กรมศิลปากร, *เรื่องราวของคณะสังฆราชฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม* แปลโดยเพียงฤทัยตันติธีรวิทย์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526) หน้า 14-15.

¹⁵ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 123-124 และ 130.

¹⁶ กิ๊ย ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*. แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517) หน้า 12-13.

¹⁷ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 2 และ 4.

¹⁸ มอริส คอลลิส, เรื่องเดิม, หน้า 49. และกรมศิลปากร, *เรื่องราวของคณะสังฆราชฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 14-15. ซึ่งคณะบาทหลวงฝรั่งเศสเกรงว่าการเผยแผ่ศาสนาคริสต์จะมีอุปสรรคเพราะศาสนาอิสลามฝังรากลึกในราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาและพวกแขกมัวร์มีอิทธิพลมาก

^{19, 20, 21} อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 36-37.

²² ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, เรื่องเดิม, หน้า 27-28.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 32.

²⁴ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 157-162.

²⁵ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 3-4 และ 28.

²⁶ มล. มานิจ ชุมสาย, “กรุงศรีอยุธยา” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523), หน้า 17.

- ²⁷ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*, หน้า 234-235.
- ²⁸ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, เรื่องเดิม, หน้า 42.
- ²⁹ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์*, หน้า 87. และ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, เรื่องเดิม, หน้า 47..
- ³⁰ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, เรื่องเดิม, หน้า53.
- ³¹ เฉลิม อยู่เวียงชัย, เรื่องเดิม, หน้า 134
- ³² มล. มานิจ ชุมสาย, “กรุงศรีอยุธยา” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523), หน้า 17-18.
- ³³ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6* (ต่อ) (กรุงเทพฯ: CURSUA,2506), หน้า 33.
- ³⁴ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48* (กรุงเทพฯ: CURSUA,2511), หน้า 132.
- ³⁵ ประทีป เหมือนนิล, *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฯ ฉลองความสัมพันธ์สามปีไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี 14-16 กุมภาพันธ์ 2530*, หน้า 9.
- ³⁶ มล. มานิจ ชุมสาย, “กรุงศรีอยุธยา” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523), หน้า18.
- ³⁷ Jeremy Kemp, *Aspects of Siamese Kingship in the Seventeenth Century* (Bangkok : The Social Science Review Social Science Association Press of Thailand, 1969), p.5.
- ³⁸ รองศยา มานนท์, เรื่องเดิม, หน้า55.
- ³⁹ กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, แปลโดยปทุมรัตน์ วงศ์ดนตรี (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, 2528), หน้า 44.
- ⁴⁰ Jeremy Kemp, Ibid, p.5 และกรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32* (กรุงเทพฯ:CURSUA,2509), หน้า181.
- ⁴¹ เสรี พงศ์พิศ, *คาทอลิกกับสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลดคิมทอง, 2527) หน้า 41.
- ⁴² นิโกลาส์ เดอ แซร์แวนส, เรื่องเดิม, หน้า63 และ 67.
- ⁴³ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44*, หน้า71.
- ⁴⁴ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*, หน้า 263.
- ⁴⁵ สรุปความจากหนังสือ*ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฯ ฉลองความสัมพันธ์สามปีไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี 14-16 กุมภาพันธ์ 2530* (ลพบุรี: หัตถโกศล,2530) ,หน้า 3-11. และ*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44 และ 45*, หน้า 189-193.
- ⁴⁶ กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า 88. ในบันทึกฉบับนี้กล่าวว่า “การเปลี่ยนศาสนาของคนเพียงคนเดียว (สมเด็จพระนารายณ์ฯ) มีค่ามากกว่าการยึดครองอาณาจักรและกษัตริย์ต้องทรงหวังจะขยายอำนาจไปในดินแดนที่นับถือเทวรูปเพื่อให้คนในดินแดนนั้นยอมรับพระเยซูคริสต์”
- ⁴⁷ เสรี พงศ์พิศ, เรื่องเดิม, หน้า 48.
- ⁴⁸ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์, “โกษาปาน” *ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 16 กุมภาพันธ์ 2532 จังหวัดลพบุรี* (กรุงเทพฯ: วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์ จำกัด, 2532), หน้า 11-12.
- ⁴⁹ กรมศิลปากร, *เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติของกระทรวงทหารเรือ (ฝรั่งเศส) เกี่ยวกับประเทศไทย สยาม ค.ศ.1684-1699*.แปลโดยสันต์ ท.โกลมลบุตร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,2524), หน้า 430-432.
- ⁵⁰ D.J.M.Tate, Ibid, p.502.
- ⁵¹ Jeremy Kemp, Ibid, p.5.
- ⁵² กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า 69.
- ⁵³ พลับปลึงมูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 108.
- ⁵⁴ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*, หน้า 219-292.
- ⁵⁵ พลับปลึงมูลศิลป์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.
- ⁵⁶ กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า81-82.

⁵⁷ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 34*, หน้า 159-171 และขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 64.

⁵⁸ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48*, หน้า 143-164.

⁵⁹ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 65.

⁶⁰ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40*, หน้า 269.

⁶¹ ภูธร ภูมะธน, “บทบาทของบุคคลสำคัญ 2 ท่าน ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์: โกษาปานและเจ้าพระยาวิชาเยนทร์” *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฉลองความสัมพันธ์สามร้อยปีไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี 14-16 กุมภาพันธ์ 2530*, หน้า 41.

⁶² มล.มานิจ ชุมสาย, *สมเด็จพระนารายณ์และโกษาปาน* แปลโดย ธิดิมา พิทักษ์ไพรวลัย (หนังสืออ่านเพิ่มเติมวิชาประวัติศาสตร์กระทรวงศึกษาธิการ, 2531) หน้า 86.

⁶³ โจแอน แชนคินส์, “บทนำทางประวัติศาสตร์กรุงสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *กรุงสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในสายตาของชาวตะวันตก* (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครบ 4 รอบ 5 ธันวาคม 2518), หน้า 12.

⁶⁴ ณรงค์ พ่วงพิศ, “อิทธิพลตะวันตกที่ส่งผลกระทบต่อสภาพของราชวงศ์ปราสาททอง” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 213.

⁶⁵ กรมศิลปากร, *470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส*, หน้า 9.

⁶⁶ ภูธร ภูมะธน, “สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจากหลักฐานฝ่ายไทย” *ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 16 กุมภาพันธ์ 2532*, หน้า 6.

⁶⁷ ขจร สุขพานิช, “การติดต่อกับต่างประเทศสมัยอยุธยา” *รวมปาฐกถาอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: ครุสภา, 2515), หน้า 218. และขจรสุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา* (เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 72.

⁶⁸ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*, หน้า 7-15.

⁶⁹ นันทา สุตกุล, *เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642)*, หน้า 105.

⁷⁰ กรมศิลปากร, “บัญชีของต่าง ๆ ที่พระเจ้ากรุงสยามส่งไปถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสและคนอื่น ๆ” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48*, หน้า 75-96.

⁷¹ กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการเผยแพร่ศาสนาและการเดินทางของบรรดาพระสังฆราชประชุมมิสซังและของพระสงฆ์ในปกครองในปี ค.ศ. 1672-1675*. แปลโดย บอล ซาเวียร์. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523), หน้า 37.

^{72, 73} กิ๊ย ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 32-36.

⁷⁴ กรมศิลปากร, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*, หน้า 28-30 และนิโกลาส์ เดอ แซร์แวนส, *เรื่องเดิม*, หน้า 294-296.

⁷⁵ มล.มานิจ ชุมสาย, *สมเด็จพระนารายณ์ฯ และโกษาปาน*, หน้า 151.

⁷⁶ กิ๊ย ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 149-159. และเดอ ซัวซีย์, *เรื่องเดิม*, หน้า 344-345. ซึ่งบาทหลวงเดอ ซัวซีย์บันทึกชมเชยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ว่าการที่พระองค์ทรงเอาใจและให้เกียรติแก่ชาวต่างชาติอยู่เสมอ นับว่าเป็นเสน่ห์อันยิ่งใหญ่ของพระองค์

⁷⁷ เตือน คำดี, *การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2529), หน้า 19-22. และกรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 62-71.

⁷⁸ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 63-64.

⁷⁹ วิลเลียม ฌาร์รอน, “บทบาทของเมืองลพบุรีที่มีต่อการปกครองและการเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 96.

⁸⁰ รอง ศยามานนท์, *เรื่องเดิม*, หน้า 47 และ 55.

- 81 พลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 45.
- 82 กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 118.
- 83 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 73-80.
- 84 *คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจังหวัดลพบุรี*, หน้า 29.
- 85 ฟรังซัวส์อ็องรี ทรูแปง, *ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับทรูแปง*, หน้า 35.
- 86 กรมศิลปากร, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*. แปลโดยนันทนาต้นดิเวส (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 20-32.
- 87 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48*, หน้า 267.
- 88 นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 60.
- 89 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 45.
- 90 กรมศิลปากร, *เรื่องราวของคณะสังฆราชฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 3.
- 91 ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 16.
- 92 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ต่อ)*, หน้า 8 และสมเด็จพระยาคังราชานุภาพ, *ไทยรบพม่า*, หน้า 259-263
- 93 นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 61.
- 94 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 499-500.
- 95 ปฏิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์, “ศาสนาและความเป็นมาของชาวค่ายโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา” *ศิลปวัฒนธรรม* 6:1 (พฤศจิกายน 2527), หน้า 17.
- 96 เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.
- 97 ขจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา*, หน้า 164.
- 98 กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการเผยแพร่ศาสนาและการเดินทางของบรรดาพระสังฆราชประมุขมิสซังและของพระสงฆ์ในปกครองในปี ค.ศ. 1672-ค.ศ. 1675*, หน้า 109.
- 99 Jeremy Kemp, *Ibid*, p.5 and 8.
- 100 ปฏิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์, เรื่องเดิม, หน้า 19-20.
- 101 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 45.
- 102 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*, หน้า 115.
- 103 เสรี พงศ์พิศ, เรื่องเดิม, หน้า 25.
- 104 กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า 47.
- 105 กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม*. แปลโดยเพียงฤทัย วาสบุญญา (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2524), หน้า 42.
- 106 เดอ ซัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า 556-560.
- 107, 108 กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า 46-47 และ 49.
- 109 คำเก็ง โถทอง, “เดินตามรอยบรรพบุรุษ: ดูการวางท่อประปาสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ที่จังหวัดลพบุรี” *สมบัติไทย* 30 (ฝ่ายเอกสารการพิมพ์วิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี 2530), หน้า 96-97.
- 110 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48*, หน้า 128.
- 111 รายละเอียดในเรื่องนี้โปรดอ่านพลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 137-138 และ 140.
- 112 ขจรสุ สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา*, หน้า 167.
- 113 กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการเผยแพร่ศาสนาและการเดินทางของบรรดาพระสังฆราชประมุขมิสซังและของพระสงฆ์ในปกครองในปี ค.ศ. 1672-ค.ศ. 1675*, หน้า 22-23.
- 114 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 และ 34*, หน้า 241.

- ¹¹⁵ ภูธร ภูมะธน, “ดาราศาสตร์กับสมเด็จพระนารายณ์ฯ” *สมบัติไทย* 28, หน้า 74-75 และกรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32*, หน้า 54.
- ¹¹⁶ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 59-60.
- ¹¹⁷ กรมศิลปากร, *สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส*, หน้า 64.
- ¹¹⁸ กรมศิลปากร, *เรื่องราวของคณะสังฆราชฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 77.
- ¹¹⁹ เดอ ชัวซี, เรื่องเดิม, หน้า 559.
- ¹²⁰ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*, หน้า 41. และภาคที่ 46-48 หน้า 49-75.
- ¹²¹ ขจร สุขพานิช, *ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา*, หน้า 74 และ 167.
- ¹²² กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 188.
- ¹²³ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 415.
- ¹²⁴ นิโกลาส์ เดอ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 277-279.
- ¹²⁵ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 38 และ 187.
- ¹²⁶ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 419.
- ¹²⁷ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ต่อ)*, หน้า 3.
- ¹²⁸ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 40.
- ¹²⁹ กีย์ ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 120. และกรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35*, หน้า 78.
- ¹³⁰ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 (ต่อ)-50*, หน้า 100 และขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ*, หน้า 61-62 และ 69.
- ¹³¹ กรมศิลปากร, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*, หน้า 17. ซึ่งในเอกสารนี้กล่าวว่า ฟอลคอนน่าจะตกเป็นแพะรับบาปในความล้มเหลวของแผนการทางการเมืองและศาสนาของปารีสและโรม.

อ้างอิงบทที่ 5

- ¹ จิตร ภูมิศักดิ์, *โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา*, หน้า 320.
- ² เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 85 และหน้า 157.
- ³ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 85 และหน้า 157.
- ⁴ นิโกลาส์เดอ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 4.
- ⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.
- ⁶ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 271-277.
- ⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ) *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2527), หน้า 37.
- ⁸ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 414-415.
- ⁹ วิลเลียมจี. สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์บรรณาธิการ แปลโดยชาลวาทย์ เกษตรศิริ* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2529) หน้า 14.
- ¹⁰ สายชล วรรณรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 18-19.
- ¹¹ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 414-415.
- ¹² ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, “ระบบเศรษฐกิจอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 118.
- ¹³ ปารีชาติ วิลลารณ, “การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310” (วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 170.

- ¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176, 189.
- ¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 192, 176.
- ¹⁶ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33 และ 34*, หน้า 176.
- ¹⁷ คมขำ ติวงซา, “บทบาทของตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าขายภายในและภายนอก พ.ศ. 2173-2310” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกรุงศรีอยุธยา: อารยธรรม*, หน้า 2.
- ¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 85.
- ¹⁹ ปรีดา ศรีชลาลัย, “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 3:1* (1 กรกฎาคม 2512), หน้า 53-65.
- ²⁰ ปรีดา ศรีชลาลัย, “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 2:1* (พฤษภาคม 2512), หน้า 19-35.
- ²¹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 40 และ 96.
- ²² Sarasin Viraphol, *Ibid*, p.48-56.
- ²³ ไมเคิล ไรท์, “หลายรสหลายเรื่องเบิ่งแผนที่เก่า ๆ กันเกิด” *ศิลปวัฒนธรรม 8:1* (สิงหาคม 2530), 57.
- ^{24, 25} กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 201 และ 39-40.
- ²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 85-86.
- ²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-82 และ 88
- ²⁸ สายชล วรรณรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 13.
- ²⁹ Sarasin Viraphol, *Ibid*, pp.20-21.
- ³⁰ สิทธิลักษณ์ คักดิ์เกรียงไกร, “ระบบเศรษฐกิจไทยสมัยอยุธยา” *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*, หน้า 60.
- ³¹ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15-18*, หน้า 302.
- ³² ไพฑูรย์ สายสว่าง, “เศรษฐกิจอยุธยา” *เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา 27 มกราคม 2523*, หน้า 7.
- ³³ ไมเคิล ไรท์, เรื่องเดิม, หน้า 59.
- ³⁴ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 419.
- ³⁵ มัลลิกา เรื่องระพี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจสังคมและศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” *20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 58-59.
- ³⁶ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 22.
- ³⁷ สายชล วรรณรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 16.
- ³⁸ มอริส คอลลิส, เรื่องเดิม, หน้า 38-39 และ 42-43.
- ³⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, เรื่องของสองนคร, หน้า 211.
- ⁴⁰ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 101.
- ⁴¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 160-161.
- ⁴² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 85-86.
- ⁴³ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชภาคที่ 2” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 14* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2509), หน้า 209.
- ⁴⁴ ภูธร ภูมะธน, *คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”*, หน้า 18.
- ⁴⁵ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ* (เจิม) *กับพระจักรพรรดิพงศ์* (จาด), (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 145.

⁴⁶ Ian George Brown, “The Ministry of Finance and the Early-Development of Modern Financial Administration In Siam, 1885-1910” (Unpublished Ph.D. Thesis, University of London 1975) , p.18. อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ), เรื่องเดิม, หน้า 115.

⁴⁷ รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, *ภาษีอากรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย: คลังข้อมูลและบทสำรวจสถานะทางวิชาการ* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528), หน้า 4.

^{48, 49} เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 414 และ 416.

⁵⁰ ญาคา ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ. ยุคต้น (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2524), หน้า 73.

⁵¹ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 416.

⁵² ญาคา ประภาพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 74. เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 331 และ 377. และฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เรื่องเดิม, หน้า 115.

⁵³ รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 4-5.

⁵⁴ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 344 และ 418-419.

⁵⁵ *คำให้การชาวกรุงเก่าคำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2515) หน้า 109 และ 322. เมืองสุพรรณบุรีถูกเกณฑ์ส่วยหญ้าช้างหญ้าม้า เป็นต้น

⁵⁶ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 502-503.

⁵⁷ อเนก สีหามาตย์, “สถานีการค้าฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยา” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสมัยอยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 7-8 พฤศจิกายน 2531), หน้า 1.

⁵⁸ รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 3.

⁵⁹ ภูธร ภูมะธน, *คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”*, หน้า 15.

⁶⁰ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ต่อ)*, หน้า 9. และรังสรรค์ ณะพรพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 3.

⁶¹ พระยาอนุমানราชชน, *ตำนานศาลกากร* (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิธราช, พระนคร: พระจันทร์, 2482), หน้า 49-51.

⁶² เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 415 และ 423.

⁶³ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 415 และ 423.

⁶⁴ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15-18*, หน้า 305.

⁶⁵ ธวัชร์ ตันภิชชาติ, *เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง* (พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2507), หน้า 75 และ 89.

⁶⁶ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35* (พระนคร : ครูสภา, 2512), หน้า 481.

⁶⁷ หลวงสันธาน วิทาลัยสิทธิ์, *จดหมายเหตุเดอซัวลี* (พระนคร: พระจันทร์, 2477), หน้า 151.

⁶⁸ ปารีชาติ วิลลารณ, เรื่องเดิม, หน้า 171.

⁶⁹ George Vinal Smith, Ibid, p.74.

⁷⁰ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, เรื่องเดิม, หน้า 115.

^{71, 72} เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115-116.

⁷⁴ ภูธร ภูมะธน, “เอกสารสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ และสมัยหลังจากนั้นที่เก็บรักษาอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศส” สมบัติไทย 31, หน้า 51.

⁷⁵ สรุปความจากภูธร ภูมะธน, *คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”*, หน้า 19.

⁷⁶ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 130.

⁷⁷ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 423.

⁷⁸ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 249. และญาคา ประภาพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 75.

⁷⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 161.

⁸⁰ Dhiravat na Pombeja, Ibid, pp.295 and 334.

- 81 คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช”, หน้า 20.
 82 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76* (พระนคร : ศุรสภา, 2513), หน้า 129-130.
 83 นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 278.
 84 นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 277.
 85 รายละเอียดบรรณาการอ่านใน*ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48*, หน้า 75-94.

อ้างอิงบทที่ 6

- 1 วิลเลียมจีสกินเนอร์, เรื่องเดิม, เชิงอรรถหน้า 71 และหน้า 27.
 2 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ชุมชนอยุธยาอยุธยา” *เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523), หน้า 13.
 3 ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์, *สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์* (พ.ศ. 2325-2416) แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรุบบุณมี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 159.
 4 นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 129.
 5 ประยูรท์ สิทธิพันธ์, *สารคดีพิเศษ “ราชสำนักไทย”* (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 125.
 6 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *เรื่องของสองนคร*, หน้า 210.
 7 “พระไอยการบานแผนก” *กฎหมายตราสามดวงเล่ม 2* (กรุงเทพฯ: ศุรสภา, 2505), หน้า 12-19.
 8 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 46.
 9 นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 181. และ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 513.
 10 ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25* (กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 220-221.
 11 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ), เรื่องเดิม, หน้า 51.
 12 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 223-224.
 13, 14 ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 45.
 15 นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 161.
 16 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 (ต่อ) และ 43* (กรุงเทพฯ: ศุรสภา, 2511), หน้า 206.
 17, 18 กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุฟอร์บง” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80*, หน้า 236 โปรดดูรายละเอียดในนิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 137.
 19 ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 12.
 20 ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 14.
 21 กรมศิลปากร, *ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ซังบี เดอ มาร์ส ใน พ.ศ. 2421 และพระราชวังแวร์ซายส์ใน พ.ศ. 2229*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2514), หน้า 40-41.
 22 สุกัญญา บำรุงสุข, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 31.
 23 ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 43. โดยเขาเปรียบเทียบกับว่าบ้านของขุนนางเหมือนกับตู้ใส่ของที่มีของอยู่มากมาย
 24 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 361.
 25 สรุบบุณมาจากนิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 59 และ 129-130. และฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 14.
 26 นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์บรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 87-88.
 27 เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 326.
 28 กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32*, หน้า 19.
 29 เดอแบส, เรื่องเดิม, หน้า 180.

- ³⁰ ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแบง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 44.
- ³¹ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 19.
- ³² ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแบง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.
- ³³ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 115-116.
- ³⁴ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 130.
- ³⁵ รายละเอียดของเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในงานวิจัยของ วริยา ศิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, *บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทัศนะของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา-พ.ศ.2475* (เอกสารวิจัยหมายเลข 5 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523)
- ³⁶ เอนเบลเบิร์ต แกมพ์เฟอร์, เรื่องเดิม, หน้า 55.
- ³⁷ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 42.
- ³⁸ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 4, 7, 8 และ 9.
- ³⁹ “กรุงสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฉลองความสัมพันธ์สามร้อยปี ไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี*, หน้า 115.
- ⁴⁰ กิ๊ย ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 23-24.
- ⁴¹ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุของโยส เซาเติน” *การประชุมพงศาวดารภาคที่ 76* แปลโดย ขจร สุขพานิช (พระนคร: ครุสภา, 2513) หน้า 151-152.
- ^{42, 43} ปรีดา ศรีชลาลัย, “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี 3:1* (1 มกราคม 2512), 53-65.
- ⁴⁴ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 58-59.
- ⁴⁵ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 58-59 และหน้า 100, 101 และ 106.
- ⁴⁶ ภูธร ภูมะธน, “เอกสารสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ และสมัยหลังจากนั้นที่เก็บรักษาอยู่ ณ ประเทศฝรั่งเศส” *สมบัติไทย 31*, หน้า 54.
- ⁴⁷ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 9 และ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44-45*, หน้า 15
- ⁴⁸ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 46.
- ⁴⁹ เดอ ซัวซี, เรื่องเดิม, หน้า 563.
- ⁵⁰ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 46.
- ⁵¹ ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแบง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 18.
- ⁵² นิโกลาส์ เดอ แซร์แวงส, เรื่องเดิม, หน้า 117.
- ⁵³ ขจร สุขพานิช, *ฐานันดรไพร่*, หน้า 27-28.
- ⁵⁴ อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 43.
- ⁵⁵ ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแบง, *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*, หน้า 38.
- ⁵⁶ วริยา ศิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 126.
- ⁵⁷ กิ่งแก้วอิตถากร, “ประวัติศาสตร์อยุธยาในสายตานักคิดชน” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา*. (26-29 มกราคม 2523), หน้า 30.
- ⁵⁸ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 98.
- ⁵⁹ กิ๊ย ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 87.
- ⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87, 91.
- ⁶¹ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 342.
- ⁶² อิบนิ มุหัมหมัด อิบราฮีม, เรื่องเดิม, หน้า 44.

⁶³ เจริญศรี เจริญวัฒน์, “การแสดงและการเล่นของชาวไทยในจดหมายเหตุลาอูแบร์” *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฯ ฉลองความสัมพันธ์สามร้อยปีไทย- ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี*, หน้า 65.

⁶⁴ เจริญ แสนภักดี, “วัฒนธรรมทางพลศึกษาในพระนครศรีอยุธยา” *วารสารทางวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ฉบับอยุธยาศึกษา* (วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา: ม.ป.ป.), หน้า 89.

⁶⁵ อิบนิ มูหัมหมัด อิบราฮิม, เรื่องเดิม, หน้า 39-40.

⁶⁶ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์*, หน้า 247-248 และ 372.

⁶⁷ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 274.

⁶⁸ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, เรื่องเดิม, หน้า 220.

⁶⁹ เอนเบลเบิร์ต แกมพ์เฟอร์, เรื่องเดิม, หน้า 50. และประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, เรื่องเดิม, หน้า 221.

^{70, 71} อิบนิ มูหัมหมัด อิบราฮิม, เรื่องเดิม, หน้า 39 และ 40.

⁷² ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์*, หน้า 39.

⁷³ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล, เรื่องเดิม, หน้า 220.

⁷⁴ เตอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 112.

⁷⁵ *คำให้การชาวกรุงเก่าคำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์*, หน้า 226.

⁷⁶ ณรงค์ พ่วงพิศ, “สถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา” *บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา*, (26-29 มกราคม 2523), หน้า 30.

⁷⁷ “กรุงสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฉลองความสัมพันธ์สามร้อยปีไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี*, หน้า 106-107.

⁷⁸ กรมศิลปากร, *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*. แปลโดยนันทนา ตันติเวสส (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), หน้า 20.

⁷⁹ เสรี พงศ์พิศ, เรื่องเดิม, หน้า 32.

⁸⁰ ส.พลายน้อย, *ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย* (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2516), หน้า 431.

⁸¹ มัลลิกา มัสอูดี, “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจสังคมและศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” *20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์*, หน้า 59-60.

⁸² วิลเลียม จี.สกินเนอร์, เรื่องเดิม, หน้า 12.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

⁸⁴ พูลพล อังกินันท์, *บทบาทชาวจีนในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2515), หน้า 12 แต่สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพสันนิษฐานว่า “บ่อนเบี้ย” อาจตั้งขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ก็ได้ จึงยังเป็นหลักฐานที่ขัดแย้งกันอยู่อย่างในกรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 17*, หน้า 4-12.

⁸⁵ มัลลิกา มัสอูดี, เรื่องเดิม, หน้า 60.

⁸⁶ สนั่น เมืองวงษ์, เรื่องเดิม, หน้า 182.

⁸⁷ พูลพล อังกินันท์, เรื่องเดิม, หน้า 10.

⁸⁸ วิลเลียม จี.สกินเนอร์, เรื่องเดิม, หน้า 9.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

⁹⁰ Dhiravat na Pombejra, *Ibid*, p.326-327.

⁹¹ มานพ ถาวรวัฒนกุล, เรื่องเดิม, หน้า 289.

* “มัสอูดี” “กุฎี” และ “สุเหร่า” ใช้ในความหมายเดียวกันเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจธรรมดาพวกมุสลิมเมื่อได้รวมกลุ่มกันไม่ว่าจะเป็นที่ใดและไม่ว่าจะมีจำนวนมากหรือน้อยมักจะร่วมกันสร้างสถานที่สำหรับละหมาดชีวิตมุสลิมผูกพันอยู่กับมัสอูดีมาก

⁹² เพ็ญศรี กาญจนอมัย และนันทนา กบินทร์กาญจน์, “รายงานผลการวิจัยบทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี” *เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา 2523*, หน้า 31 และ 54.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52 และ 55.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-85.

⁹⁵ *อนุสรณ์ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิช*, หน้า 161 และ 166.

⁹⁶ Bouvet, *Ibid*, p.106 อ้างในนิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี*, หน้า 143. อ้างว่ามีจำนวนราว 4,000 คน ส่วนขจร สุขพานิช, “เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์” *ข้อมูลจากอดีต*, หน้า 105. ได้ประมาณว่ามีจำนวนราว 2,000 คนเท่านั้น

⁹⁷ ขจร สุขพานิช, “เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์” *ข้อมูลจากอดีต*, หน้า 105.

⁹⁸ “แผนที่หมู่บ้านฮอลันดาในสมัยกรุงศรีอยุธยา” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องความสัมพันธ์ไทยกับฮอลันดาสยามอยุธยา*.

⁹⁹ ประเสริฐ ญ นคร, “สนธิสัญญามิตรภาพของชาติเอเชียฉบับแรกกับยุโรป” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสยามอยุธยา*, หน้า 2.

¹⁰⁰ เสรี พงศ์พิศ, เรื่องเดิม, หน้า 54.

¹⁰¹ อเนก สีหามาตย์, “สถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยา” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสยามอยุธยา*. หน้า 3-6.

¹⁰² นิโกลาส์ เดอ แชรแวส, เรื่องเดิม, หน้า 65.

¹⁰³ รongศยา มานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 46.

¹⁰⁴ เสนอ นิลเดช, “สถาปัตยกรรมสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชระหว่าง พ.ศ. 2199-2231 ณ จังหวัดลพบุรี” *เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรีครั้งที่ 2*, หน้า 186.

¹⁰⁵ สาราญ วังศ์พาห์, “ปืนใหญ่ฮอลันดาที่พบในประเทศไทย” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสยามอยุธยา*, หน้า 1.

¹⁰⁶ พิทักษ์ ชวนะเกรียงไกร, “สถานีการค้าของฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองพระประแดง” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสยามอยุธยา*, หน้า 1.

^{107, 108} รongศยา มานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 46-48.

¹⁰⁹ ขจร สุขพานิช, “เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์” *ข้อมูลจากอดีต*, หน้า 106.

¹¹⁰ พลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 72.

¹¹¹ เทพ สุจริตนี้, “ศาสนาสยามอยุธยา” *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1*, หน้า 171-172.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 171-172.

¹¹³ พลับพลึง มูลศิลป์, เรื่องเดิม, หน้า 81.

¹¹⁴ ขจร สุขพานิช, “เอกสารในสมัยสมเด็จพระนารายณ์” *ข้อมูลจากอดีต*, หน้า 112.

อ้างอิงบทที่ 7

¹ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *เอกสารประกอบการสอนชุดวิชาระบอบกฎหมายไทยและต่างประเทศ* (ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528), หน้า 584.

² มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *เอกสารการการสอนชุดวิชากฎหมายกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมหน่วยที่ 1-7* (ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2527) หน้า 105.

³ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 288-290.

⁴ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 286-287.

⁵ ชุมพล จันทราทิพย์, พระธรรมนูญศาลยุติธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 2), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 8.

- ⁶ วิไลเลขา ถาวรณสารและคณะ, *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย รามคำแหง, 2521), หน้า 93-95 และ 102.
- ⁷ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 179-180.
- ⁸ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 77-78.
- ⁹ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 288 และ 291 และชุมพลจันทราทิพย์, เรื่องเดิม, หน้า 8.
- ¹⁰ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 291.
- ¹¹ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, *พระราชบัญญัติในปัตตบันอ้างในชุมพล จันทราทิพย์*, เรื่องเดิม, หน้า 8.
- ¹² สรุปความจากณรงค์ พ่วงพิศ, *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ: อมรรการพิมพ์, 2527) หน้า 74-76.
- ¹³ มนุ อุคตมเวช, “กลวิธีสู่ความสมัยโบราณ” *เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา 2523*, หน้า 3.
- ¹⁴ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *เอกสารการสอนชุดวิชาสถาบันและกระบวนการทางการเมือง* (ฝ่ายเอกสารการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2549), หน้า 564.
- ¹⁵ กรมศิลปากร, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 219-312 และ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 130.
- ¹⁶ ณรงค์ พ่วงพิศ, *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย*, หน้า 77.
- ¹⁷ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *เอกสารการสอนชุดวิชาระบบกฎหมายไทยและต่างประเทศ*, หน้า 584.
- ¹⁸ กรมศิลปากร, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2* (กรุงเทพฯ: ศิลปากร, 2505), หน้า 178.
- ¹⁹ ณรงค์ พ่วงพิศ, *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย*, หน้า 79
- ²⁰ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, “กฎหมายสมัยอยุธยา” *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1*, หน้า 76-78.
- ²¹ ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 293.
- ²² เดอ ซัวซีย์, เรื่องเดิม, หน้า 558.
- ²³ วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 118.
- ²⁴ ชีระวัต ฌ ป้อมเพชร, “เอกสารชุด Dagregister ของสำนัก v.o.c. ณ กรุงศรีอยุธยา” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดา* (ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 7-8 พฤศจิกายน 2531), หน้า 3.
- ²⁵ ส.พลายน้อย, เรื่องเดิม, หน้า 351.
- ²⁶ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, “กฎหมายสมัยอยุธยา” *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1*, หน้า 47-48.
- ²⁷ สงวน อั่นคง, “เรียงความขณะประกวดรางวัลที่ 3 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *หนังสือที่ระลึกพิธีเปิดอนุสาวรีย์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจังหวัดลพบุรี* (16 กุมภาพันธ์ 2509), หน้า 311.
- * ศักราชที่ใช้เป็นมหาศักราชตรงกับ พ.ศ. 2212 ตามเกณฑ์ที่ถือว่าให้หน้าเอามหาศักราช (ม.ศ.) + 621 = พุทธศักราช (พ.ศ.)
- ²⁸ กรมศิลปากร, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 38-67.
- ²⁹ กรมศิลปากร, *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2*, หน้า 38-67.
- ³⁰ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, *สมเด็จพระนารายณ์และโกษาปาน*, หน้า 54.
- ³¹ นิโกลาส์ เดอ แซร์แวส, เรื่องเดิม, หน้า 80.
- ³² ควอริช เวลส์, เรื่องเดิม, หน้า 79.
- ³³ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์*, หน้า 171-172.
- ³⁴ George Vinal Smith, *Special Report No.16, 1977 Center For S.E. Asian Studies* อ้างใน ประเสริฐ ฌ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 9.
- ³⁵ กรมศิลปากร, *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*, หน้า 90.
- ³⁶ ประเสริฐ ฌ นคร, เรื่องเดิม, หน้า 2 และ 11.
- ³⁷ เสรี พงศ์พิศ, เรื่องเดิม, หน้า 54 และ 56.

³⁸ กระทรวงการต่างประเทศ, *สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศหนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: พระจันทร์, 2511), หน้า 5-9.

^{39, 40} เสรี พงศ์พิศ, *เรื่องเดิม*, หน้า 51 ละ 57.

⁴¹ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส” *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*, หน้า 87-89.

อ้างอิงบทที่ 8

- ¹ ส.พลายน้อย, *เรื่องเดิม*, หน้า 393.
- ² ส.พลายน้อย, *เรื่องเดิม*, หน้า 427.
- ³ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 417-419.
- ⁴ เตอะ ลา ลูแบร์, *เรื่องเดิม*, หน้า 267.
- ⁵ กิจย์ ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 213-214.
- ⁶ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22* หน้า 68 และ *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 47* หน้า 43-44.
- ⁷ ศรี อมาตยกุล, “สมเด็จพระนารายณ์มหาราชวิบุรุษไทย” ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (17-18 กุมภาพันธ์ 2522 จังหวัดลพบุรี, กรุงเทพฯ: พิษณุเศศ, 2521), หน้า 18.
- ⁸ วันเนา ยูเด็น, *ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527) หน้า 112.
- ⁹ ขจร สุขพานิช, *ออกญาวิไชยเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์*, หน้า 18.
- ¹⁰ ธนิต อยู่โพธิ์, *สมเด็จพระนารายณ์มหาราชนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย* (กรุงเทพฯ: กรมศาสนา, 2521), หน้า 14-15.
- ¹¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 11.
- ¹² นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2523), หน้า 66.
- ¹³ วณิดา สติदानนท์, “วรรณกรรมแผ่นดินพระนารายณ์” ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ 17-19 กุมภาพันธ์ 2522, หน้า 54.
- ¹⁴ ธนิต อยู่โพธิ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 52. มีหลักฐานในเพ็ญศรี กาญจน์นัยและนันทนา กบิลกาญจน์, *เรื่องเดิม*, หน้า 37. กล่าวว่าพระโหราธิบดีเป็นแขกมัวร์.
- ¹⁵ รายละเอียดอ่านใน “แบบเรียนไทย” ศิลปวัฒนธรรม 6:7 (พฤษภาคม 2528), 41-42.
- ¹⁶ วรรณภา จันทนาคม, “เรื่องของจินตามณีหนังสือแบบเรียนเล่มแรกของไทย” สมบัติไทย 28 (22-26 ตุลาคม 2528 วิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี), หน้า 47-48.
- ¹⁷ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 49.
- ¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 12.
- ¹⁹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 15.
- ²⁰ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 15-16.
- ²¹ วันเนา ยูเด็น, *เรื่องเดิม*, หน้า 122-129.
- ²² วันเนา ยูเด็น, *เรื่องเดิม*, หน้า 138 และ 149.
- ²³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 27.
- ²⁴ ขวัญดี อัดวาวุฒิชัย, “วิเคราะห์โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์” *เอกสารลัทธิมาประวัติศาสตร์ลพบุรีครั้งที่ 2*, หน้า 194-195.
- ²⁵ ธนิต อยู่โพธิ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 65.
- ²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” *ปากไก่และใบเรือ*, หน้า 64.
- ²⁷ ฝั้วขวัญดี อัดวาวุฒิชัย, *เรื่องเดิม*, หน้า 167-185.

- ²⁸ ลักษณะ ศิริเจริญ, “วรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลาย” *เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา: ขอบฟ้ากว้าง* (ห้องสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 29 มกราคม 2526), หน้า 4-5.
- ²⁹ *คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 21-22 ตุลาคม 2521*, หน้า 47.
- ³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48-49.
- ³¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: กรุงเทพฯการพิมพ์, 2514), หน้า 44.
- ³² *คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 21-22 ตุลาคม 2521*, หน้า 24.
- ³³ สงวน อ้นคง, พระที่นั่งประตู่ และป้อมในพระราชอาณาจักรไทย (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2515), หน้า 186-187.
- ³⁴ *คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 21-22 ตุลาคม 2521*, หน้า 44.
- ³⁵ สงวน อ้นคง, *พระที่นั่งประตู่ และป้อมในพระราชอาณาจักรไทย*, หน้า 177.
- ³⁶ กรมศิลปากร, *พระนารายณ์ราชนิเวศน์* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531), หน้า 42 และเสนอ นิลเดช, เรื่องเดิม, หน้า 187-188.
- ³⁷ บุญเยี่ยม แยมเมือง, *เที่ยววังเวียงละโว้* (กรุงเทพฯ: เม็ดทราย, 2531), หน้า 60.
- ³⁸ บรรจง บุญการี, “พระที่นั่งเย็นตำหนักพักร้อนของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *สมบัติไทย* 31, หน้า 41.
- ³⁹ หวน พิณรุพันธ์, *ลพบุรีน่ารู้* (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2515), หน้า 141-142.
- ⁴⁰ *คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 21-22 ตุลาคม 2521*, หน้า 44.
- ⁴¹ สงวน อ้นคง, “เรียงความชนะเลิศประกวดรางวัลที่ 3 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *หนังสือที่ระลึกพิธีเปิดอนุสาวรีย์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจังหวัดลพบุรี* (องค์การบริหารส่วนจังหวัดลพบุรี 16 กุมภาพันธ์ 2509), หน้า 325-326 และหน้า 360.
- ⁴² อนุวิทย์เจริญศุกกุล, “สถาปัตยกรรมไทยแบบสกุลช่างสมเด็จพระนารายณ์” *สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14* (บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์), (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, 2530), หน้า 127-128.
- ⁴³ สงวน อ้นคง, *พระที่นั่งประตู่ และป้อมในพระราชอาณาจักรไทย*, หน้า 189-190.
- ⁴⁴ ภูธร ภูมะธน, “ดาราศาสตร์สมัยสมเด็จพระนารายณ์” *สมบัติไทย* 28, หน้า 77.
- ⁴⁵ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลพบุรี, *สถาปัตยกรรมที่มีคุณภาพในเขตชุมชนเมืองจังหวัดลพบุรี* (ลพบุรี: หัตถโกศล, ม.ป.ป.), หน้า 22.
- ⁴⁶ กิ๊ว ตาซาร์ด, *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด*, หน้า 163-164.
- ⁴⁷ บรรจง บุญการี, เรื่องเดิม, หน้า 39.
- ⁴⁸ กมล เกษศิริ, *เที่ยวเมืองลพบุรี*, หน้า 73-74.
- ⁴⁹ เสนอ นิลเดช, เรื่องเดิม, หน้า 186-192. หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลพบุรี, เรื่องเดิม, หน้า 13-14. *คู่มือนิทรรศการเรื่องแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช 21-22 ตุลาคม 2521*, หน้า 47. และบุญเยี่ยม แยมเมือง, เรื่องเดิม, หน้า 23-55.
- ⁵⁰ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 310.
- ⁵¹ กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46 (ต่อ)*, หน้า 63-65.
- ⁵² บรรจง บุญการี, เรื่องเดิม, หน้า 39.
- ⁵³ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 313.
- ⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 311 และ 312.
- ⁵⁵ เดอะ ลา ลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า 311 และ 312.

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

กมล เกตุสิริ. *เที่ยวเมืองลพบุรี*. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2507.

การปกครอง, กรมกระทรวงมหาดไทย. *ประวัติศาสตร์มหาดไทย (ส่วนกลาง) ภาคที่ 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาดไทย, 2507.

แกมพ์เฟอร์, เอนเบลเบิร์ต. *ไทยในจดหมายเหตุแกมพ์เฟอร์*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเกลื่อน ไทYNAM วันที่ 25 มีนาคม 2487.

ขจร สุขพานิช. *ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา*. เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

ขจร สุขพานิช. *ข้อมูลจากอดีต*. พระนคร: เคล็ดไทย, 2518.

ขจร สุขพานิช. *ฐานันดรไพร่*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2525.

ขจร สุขพานิช. *ออกญาวิไชเยนทร์หรือการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์*. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2506.

คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา. *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1*. พระนคร: ศุภสภา, 2510.

คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา. *รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 2*. พระนคร: ศุภสภา, 2510.

คอลลิส, เอ็ม.มอริส. *แชนมลาวไวท์ใต้สยาม*. แปลโดยสฤกรมะโรหิต. พระนคร: ผ่านฟ้าวิทยา, 2514.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2515.

คู่มือนิทรรศการเรื่อง “แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี 21 ถึง 22 ตุลาคม 2521.

โครงการจัดพิมพ์หนังสือและตำราประกอบการเรียนจากวิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *20 ทศวรรษรัตนโกสินทร์รวมบทวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญในช่วง 200 ปีของกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525.

จันทร์ฉาย อธิคมบรรณาธิการแปล. *กรุงศรีอยุธยาในหลักฐานสเปน*. เอกสารของสมาคมประวัติศาสตร์, 2532.

จิตร ภูมิศักดิ์. *โองการแช่งน้ำและ “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา”*. กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2524.

เจริญ ไชยชนะ. *สมเด็จพระนารายณ์มหาราช*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2523.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2527.

ชัย เรื่องศิลป์. *ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษ 25*. กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2519.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. *เรื่องของสองนคร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

ชุมพล จันทราทิพย์. *พระธรรมานุศาสนุติธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

- ชุมสาย สมพงษ์. *พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช*. อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณย่าพั้ง สมพงษ์ ณ วัดโสมนัสวิหาร 12 ตุลาคม 2512.
- แซร์แอส,นิโกลาส์ เดอ. *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า,2506.
- ซัวซีย์, เดอ. *จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม*. แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2506.
- ญาดา ประภาพันธุ์. *ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่ายุคต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.
- ณรงค์ พ่วงพิศ. *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์,2527.
- ณรงค์ พ่วงพิศ. *ประวัติศาสตร์ไทย 1*. พระนคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1*. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2516.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2.ตอน 1*. พระนคร: โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. *ไทยรบพม่า*. พระนคร: แพร่พิทยา, 2514.
- เดือน คำดี, *การเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2529.
- ดาชาร์ด, กิย์. *จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาชาร์ด*. แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,2517.
- ดาชาร์ด, กิย์. *การเดินทางของบาทหลวงดาชาร์ด เล่ม 1-3 (ฉบับลายมือเขียนที่คัดมาจากต่างประเทศ)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,2521.
- ดาชาร์ด, กิย์. *จดหมายเหตุการเดินทาง ครั้งที่ 2 ของบาทหลวงดาชาร์ด*. แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2519.
- ต่างประเทศ, กระทรวง. *สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศหนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เล่ม 1*.กรุงเทพฯ: พระจันทร์,2511.
- ดูรแปง, ฟรังซัวส์ อังรี. *ประวัติศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดยซาเวียร์ ปอล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.
- ดูรแปง, ฟรังซัวส์ อังรี. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับดูรแปง*. แปลโดยสมศรี เอี่ยมธรรม.กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2522.
- ถนอม อานามวัฒน์และคณะ. *ประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนประวัติศาสตร์ไทยถึงสิ้นอายุอยุธยา (พิมพ์ครั้งที่ 2)*.กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, 2532.
- ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์*.17-18 กุมภาพันธ์ 2522 จังหวัดลพบุรี กรุงเทพฯ: พิมพ์,2521.
- ที่ระลึกวันสมเด็จพระนารายณ์ฉลองความล้มพินธ์สามร้อยปีไทย-ฝรั่งเศสจังหวัดลพบุรี*. 14-16 กุมภาพันธ์ 2530. ลพบุรี: หัตถโกศล, 2530.
- ที่ระลึกงานแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช*. 16 กุมภาพันธ์ 2532 จังหวัดลพบุรี. กรุงเทพฯ: บริษัทวิคตอรี เพาเวอร์พอยท์, 2532.

เทพสตรี, วิทยาลัยครู. *สมบัติไทย 28*. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2528.

เทพสตรี, วิทยาลัยครู. *สมบัติไทย 30*. ลพบุรี: ฝ่ายเอกสารการพิมพ์วิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี, 2530.

เทพสตรี, วิทยาลัยครู. *สมบัติไทย 31*. ฝ่ายเอกสารการพิมพ์วิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี, 2531.

ธนิต อยู่โพธิ์. *เรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.

ธวัช รัตนาภิชาติ. *เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง*. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2507.

ธิดา สารยา. “อยุธยาในฐานะศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและการปกครอง” *เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องกรุงศรีอยุธยา: อารยธรรมไทย 22-25* สิงหาคม 2533 ณ บ้านรับรองบริเวณจวนผู้ว่าราชการจังหวัด พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. (เอกสารวิชาการหมายเลข 14 สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2523.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ปากไก่และใบเรือ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527.

บทความประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา. ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523.

บุญเยี่ยม แยมเมือง. “ศิลปกรรมในจังหวัดลพบุรี”. *ลพบุรี*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2522.

บุญเยี่ยม แยมเมือง. *เที่ยววังเวียงละไว*. กรุงเทพฯ: เม็ดทราย, 2531.

แบส, เดอ. *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอ แบสเกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของ ก๊อง สตังซ์ ฟอร์ดคอน*. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, 2508.

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระนารายณ์. *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส* (ตอน 2). กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2504.

ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. พระนคร: คลังวิทยา, 2510.

ประยูรฑ์ สิทธิพันธุ์. *สารคดีพิเศษ “ราชสำนักไทย”*. พระนคร: คลังวิทยา, 2505.

ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี. เอกภาพสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี ณ วิทยาลัยครูเทพสตรี 6-8 ธันวาคม 2522. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2524.

ปิยนดา บุนนาค. “ประวัติศาสตร์สังเขปอยุธยาในฐานะศูนย์กลางการปกครองและอยุธยา: ประวัติศาสตร์ที่ยังต้องค้นคว้า” *เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องอยุธยา...อนาคต*. วันที่ 16 พฤษภาคม 2526 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. *ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.

พิมาน แจ่มจรัส. *สงครามในประวัติศาสตร์ไทย*. พระนคร: สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2508.

พระนครศรีอยุธยา, วิทยาลัยครู. *วารสารทางวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ฉบับอยุธยาศึกษา*. มปท : มปป.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. พระนคร: คลังวิทยา, 2505.

- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). พระนคร: คลังวิทยา, 2507.
- “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. กรุงเทพฯ: CURUSA, 2505.
- “พระไอยการบานแผนก” กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2. กรุงเทพฯ: CURUSA, 2505.
- พลับพลึง มูลศิลป์. ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสสมัยอยุธยา. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2523.
- เพ็ญศรี กาญจน์นัย และนันทนา กบิลกาญจน์. รายงานผลการวิจัยบทบาทมุสลิมในปลายอยุธยา-ธนบุรี พ.ศ. 2300-2325. เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 26-29 มกราคม 2523.
- พูลพล อังกินันท์. บทบาทชาวจีนในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2515.
- ไพฑูริย์ มีกุล. ประวัติศาสตร์ไทย. เอกสารประกอบการสอนมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2521.
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทยตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์สังคมและการเมือง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.
- รังสรรค์ ณะพรพันธ์. ภาษีอากรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย: คลังข้อมูลและบทสำรวจสถานะทางวิชาการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- รองศยา มานนท์และคณะ. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2516.
- ลพบุรี, องค์การบริหารส่วนจังหวัด. หนังสือที่ระลึกพิธีเปิดอนุสาวรีย์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช. จังหวัดลพบุรี 16 กุมภาพันธ์ 2509.
- ลูแบร์, ไชมอน เตอะ ลา. จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร: ก้าวหน้า, 2510.
- วริยา ศิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์. บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทรรศนะของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา-พ.ศ. 2475. เอกสารวิจัยหมายเลข 5 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และวุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ). อนุสรณ์ศาสตราจารย์จร สุธพานิช. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2521.
- วันเนา ยูเต็น. ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2527.
- วัลลภา รุ่งศิริแสงรัตน์. ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี. ฝ่ายเอกสารตำราสำนักส่งเสริมวิชาการวิทยาลัยครูเทพสตรีลพบุรี, 2531.
- วิชาการ, กรม. หนังสืออ่านเพิ่มเติมวิชาประวัติศาสตร์เรื่องสมเด็จพระนารายณ์และโกษาปาน แปลโดยธิตมา พิทักษ์ไพรวลัย. กรุงเทพฯ: CURUSA, 2532.
- วิลเลเฮา ถาวรธนสาร และคณะ. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.
- วีเช, เดอ. โกษาปานไปฝรั่งเศส. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2497.

- เวลส์, คอวริช. *การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ*. แปลโดยกาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชมจันทร์. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519.
- ศิลปากร, กรม. *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา*. แปลโดยนันทนา ตันติเวสส. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527.
- ศิลปากร, กรม. *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2*. แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2513.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ต่อ)*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2506.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2507.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 14*. พระนคร: ก้าวหน้า, 2509.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 15-18*. พระนคร: CURUS, 2507.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 22-25*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2507.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2508.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 32*. ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2508.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33-34*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2510.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 40 (ต่อ) และ 41*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 (ต่อ) และ 43*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 44*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 45*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 46-48*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 49*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2511.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 57-60*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2512.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79*. จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์) พิมพ์ในงานศพ นางเจิม ลุประสงค์, 2516.
- ศิลปากร, กรม. *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80*. กรุงเทพฯ: CURUS, 2517.
- ศิลปากร, กรม. *พระนารายณ์ราชนิเวศน์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531.
- ศิลปากร, กรม. *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (ขาด)*. พระนคร: คลังวิทยา, 2507.
- ศิลปากร, กรม. *ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปะหัตถกรรม ณ ซังปี เดอ มาร์ส ใน พ.ศ. 2421 และพระราชวังแวร์ซาย ใน พ.ศ. 2229*. แปลโดย สัตน์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2514.

- ศิลปากร, กรม. สมเด็จพระนารายณ์และพระเจ้าหลุยส์ที่ 14. บทวิเคราะห์ทางวิชาการเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพไทย-ฝรั่งเศส รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, 2530.
- ศิลปากร, กรม. 470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. แปลโดยนันทนา ตันติเวสส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ หัตถศิลป์, 2528.
- ศิลปากร, กรม. เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติของกระทรวงทหารเรือ (ฝรั่งเศส) เกี่ยวกับประเทศไทย ค.ศ. 1684-1699. แปลโดยสันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2524.
- ศิลปากร, กรม. จดหมายเหตุการเดินทางของพระสังฆราชแห่งเบรธประมุขมิสซังอัครมาจอร์โคชินจีน. แปลโดย ปทุมรัตน์ วงดนตรี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2530.
- ศิลปากร, กรม. จดหมายเหตุการณ์เผยแพร่ศาสนาและการเดินทางของบรรดาพระสังฆราชประมุขมิสซัง และของ พระสงฆ์ในปกครองใน ปี ค.ศ.1672-1675. แปลโดยปอล ซาเวียร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523.
- ศิลปากร, กรม. บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม. แปลโดยเพียงฤทัย วาสนุญา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2524.
- ศิลปากร, กรม. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39-40. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2511.
- ศิลปากร, กรม. เรื่องราวของคณะสังฆราชแห่งฝรั่งเศสในราชอาณาจักรสยาม. แปลโดยเพียงฤทัย ตันติธีรวิทย์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.
- ศิลปากร, กรม. สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส. แปลโดยปทุมรัตน์ วงดนตรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528.
- ศิลปากร, กรม. เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ.1608-1620 และ ค.ศ.1624-1642) แปลโดยนันทนา สุตกุล. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2513.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: บริษัทเมืองโบราณ, 2524.
- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. เขาก็เหี้ยวนกเขาโคกนาฏกรรมในราชสำนักไทย. กรุงเทพฯ:อนาคต, 2523.
- ส.พลายน้อย. ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2516.
- สมจัย อนุมานราชชน. การทูตของไทยสมัยอยุธยา. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2493.
- สมคิด ศรีสิงห์. คำบรรยาย Hist 423 Thai History 3 ตอนที่ 1. วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก: มปป.
- สกินเนอร์, วิลเลียมจี. สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. บรรณาธิการแปลชาญวิทย์เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2529.
- สงวน อ้นคง. พระที่นั่งประตูและป้อมในพระราชอาณาจักรไทย. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2515.
- สมศักดิ์ จำปาเงิน. ความรู้สารพัฒนาม. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2518.
- สันธาน วิทยาสิทธิ์, หลวง. จดหมายเหตุเดอซัวลี. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477.
- สนั่น เมืองวงษ์. ประวัติศาสตร์ไทยตอนที่ 1. โครงการบริการทางวิชาการ (อันดับที่ 32) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, สิงหาคม 2524.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย). กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2527.

- สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. *เอกสารการสอนชุดวิชาระบบกฎหมายไทยและต่างประเทศ*. ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2528.
- สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. *เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมหน่วยที่ 1-7*. ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2527.
- สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. *เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์และการเมืองไทย 80101* หน่วยที่ 1-7. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2528.
- สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย. *เอกสารการสอนชุดวิชาสถาบันและกระบวนการทางการเมือง*. ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2529.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310*. กทม. : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. “การขยายตัวของอยุธยาสู่หัวเมืองภาคเหนือ” *รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก*. 11-13 กุมภาพันธ์ 2525 ณ วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม จ.พิษณุโลก.
- สุภัทร ดิศดิศกุล, ม.จ. *ศิลปะในประเทศไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 4). พระนคร: กรุงเทพฯการพิมพ์, 2514.
- สรรค์ รังสฤษฏี. *วิวัฒนาการแห่งสังคมสยามภาคต้น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยศึกษา, 2522.
- เสรี พงศ์พิศ. *คาทอลิกกับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2527.
- หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดลพบุรีศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรีวิทยาลัยครูเทพสตรี. *สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าในเขตชุมชนเมืองจังหวัดลพบุรี.ลพบุรี: หัตถโกศล, ม.ป.ป.*
- หวน พิณรุฬพันธ์. *ลพบุรีที่น่ารู้*. พิมพ์ครั้งที่ 2.ลพบุรี: หัตถโกศลการพิมพ์, 2512.
- จุฬาลงกรณ์, มหาวิทยาลัย. *คู่มืออบรมมัคคุเทศก์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬา, 2529.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. *สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์: พ.ศ. 2325-2416*. แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.
- อิบราฮิม, อิบนิ มุฮัมหมัด. *ฉบับย่อสำเนาอักษรีย์สุลัยมาน*. แปลโดยดิเรกกุลสิริสวัสดิ์. (เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/018) มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. มีนาคม 2527.
- เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อยุธยา: ขอบฟ้ากว้าง*. ห้องสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 29 มกราคม 2526.
- เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาสมัยอยุธยา.7-8 พฤศจิกายน 2531* ณ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา.
- เอกสารสัมมนาทางวิชาการประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี 2-4 กุมภาพันธ์ 2528*. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- อุทัย ภาณุวงศ์. *ประวัติการสืบเชื้อสายของวงศ์เฉกอะหมัด คู่มือ เจ้าพระยาบวรราชนายกขาวเปอร์เซีย*. กทม. : ไทยวัฒนาพานิช, 2530.
- อนุমানราชชน, พระยา. *ตำนานสุลต่าน*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์วชิราฯ. พระนคร: พระจันทร์, 2482.

แฮนคินส์, โจแอน. “บทนำทางประวัติศาสตร์กรุงสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” *กรุงสยามสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในสายตาของชาวตะวันตก*. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครบรอบครบ 4 รอบ 5 ธันวาคม 2518

วารสาร

น,ณ ปากน้ำ “อาชีพผูกขาดของคนต่างชาติในกรุงศรีอยุธยา” *ศิลปวัฒนธรรม* 2:11 (กันยายน 2524)

“แบบเรียนไทย” *ศิลปวัฒนธรรม* 6:7 (พฤษภาคม 2528)

ปวิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์. “ศาสนาและความเป็นมาของชาวค่ายโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา” *ศิลปวัฒนธรรม* 6:1 (พฤศจิกายน 2527)

ปรีดา ศรีชลาลัย. “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี* 3:1 (1 มกราคม 2512)

ปรีดา ศรีชลาลัย. “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี* 3:2 (1 พฤษภาคม 2512)

ไมเคิล ไรท์, “หลายรสหลายเรื่องเบิ่งแหม่นที่เก่า ๆ กันเถิด” *ศิลปวัฒนธรรม* 8:10 (สิงหาคม 2530)

รองศยา มานนท์. “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเรื่องราวชาวฮอลันดาในประเทศไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 17” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี* 14:1 (มกราคม-มิถุนายน 2523)

สายชล วรรณรัตน์. “เศรษฐกิจ-สังคมปลายอยุธยา” *วารสารธรรมศาสตร์* 11:3 (กันยายน 2525)

วิทยานิพนธ์

ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล. “ระบบเศรษฐกิจอยุธยา” วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ปารีชาติ วิลาวรรณ. “การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310” วิทยานิพนธ์ภาคประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

พุลศรี นนทรี. “สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม: บทบาทและอำนาจหน้าที่ด้านการเมืองการปกครองนับแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจนถึงสมัยพระที่นั่งสุริยามรินทร์” วิทยานิพนธ์คณะอักษรศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

มานพ ถาวรวัฒนสกุล. “ขุนนางกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปกครองในสมัยอยุธยา” วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

สุกัญญา บำรุงสุข. “อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมสมัยรัตนโกสินทร์” วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

เอกสารภาษาอังกฤษ

A Full and Ture Relation of The Great and Wonderful Revolution that happened lately in Kingdom of Siam. London : Printed for Randal Taylor near Stationers-Eall, 1690.

Bouvet. *Voiaqe de Siam du Pere Bouvet.* Leiden : E.J.Brill. 1963.

Charnvit Kasetsiri. "The Rise of Ayudhya". London : Oxford University Press, 1976.

Hall, D.G.E. *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1.* บรรณาธิการแปลชาลววิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.

Hutchison, Trans E.W. *1688 Revolution in Siam: The Memoir of Father de Beze S.J.* Hong-Kong University Press, 1968.

Kemp, Jeremy. *Aspects of Siamese Kingship in the Seventeenth Century.* Bangkok : The Social Science Association Press of Thailand, 1969.

Pombejra, Dhiravat na. "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynastry 1629-1688". Ph.D.Thesis, School of Oriental and African studies, University of London, 1984.

Smith, George Vinal. *The Dutch in Seventeen-Century Thailand.* Centereas for Southeast Asia Studies, Special Report No.16 1977 : Nonthern Illino University, 1977.

Smith, George Vinal. *The Dutch East India Company in Kingdom of Ayutthaya 1604-1694.* Ph.D. Dessertation, Nonthern Illinois University, 1974.

Tele, D.J.M. *The Making of Modern South East Asia Volume I.* New York : Oxford University Press, 1969.

Viraphol, Sarasin. *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade, 1652-1853.* Cambridge : Council on East Asian Studies Harvard University. 1977.

Van Vliet, Jeremias. *The Short History of the King of Siam.* Bangkok : The Siam Socity, 1975.

Wood, W.A.R. *A History of Siam.* Bangkok : Chalermnist, 1959.

Wyatt, David K. "The Beginning of Modern Education in Thailand 1868-1910", Unpublished Ph.D. Thesis. Cornell University, 1966.

ประวัติผู้เขียน

ผ.ศ. บุปผา ทัพย์สภาพกุล

สกุลเดิม เทียงตรง

สำเร็จการศึกษา

	มศ.5	โรงเรียนพิบูลวิทยาลัย	พ.ศ. 2510
ปริญญาตรี	กศ.บ.	วิทยาลัยวิชาการศึกษาปทุมวัน	พ.ศ. 2514
ปริญญาโท	อ.ม.	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	พ.ศ. 2528

สถานที่ทำงาน

ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี จ.ลพบุรี

ผลงานทางวิชาการ

1. ทักษะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 (วิทยานิพนธ์)
2. เหตุการณ์โลกปัจจุบัน 1 (โลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง)
3. ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
4. การวางผังเมืองลพบุรีของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (งานวิจัย)
5. ภาพชีวิตในประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (งานวิจัย)
6. จีนเกาหลีญี่ปุ่น: ความสำเร็จของการพัฒนา
7. ทรงผมและเครื่องแต่งกาย : กรณีศึกษาชาวไทยรามัญ (มอญ) ตำบลบางชันหมาก จังหวัดลพบุรี, 2539 (งานวิจัย)
8. ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการถนอมอาหารท้องถิ่น จังหวัดลพบุรี, 2542 (งานวิจัย)
9. ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัดพระบาทน้ำพุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี, 2544 (งานวิจัย)

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร
๓๒๑ ถนนนารายณ์มหาราช
ตำบลทะเลชุบศร อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๕๕๐๐๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๖๔๑ ๓๐๙๖